

Tisztelettel és szeretettel ajánljuk
Ormos Mária 80. születésnapjára

E számunk megjelenését támogatták:

Magyar Tudományos Akadémia
Támogatott Kutatóhelyek Irodája

Magyar Tudományos Akadémia
Pécsi Tudományegyetem
Magyarország, Európa és Ibero–Amerika Kutatócsoport

Pécsi Tudományegyetem
Rektori Pályázat

Pécsi Tudományegyetem
Modernkori Történelmi Tanszék

Pécsi Tudományegyetem
Történettudományi Intézet
Német Történelem és Kultúra Délkelet–Közép–Európában
Alapítványi Tanszék

Pécsi Tudományegyetem
Interdiszciplináris Doktori Iskola
„Európa és a magyarság a 18–20. században”
Történelem Doktori Program

Pécs2010 Európa Kulturális Fővárosa

Kutatási Füzetek 16.

Idegen szemmel.
Magyarságkép 19–20. századi útleírásokban

Pécsi Tudományegyetem
Pécs, 2010

Az MTA-PTE Magyarország, Európa és Ibero–Amerika Kutatócsoport
által 2008. november 20–21-én megrendezett nemzetközi tudományos
konferencia előadásai.

Kutatócsoport-vezető: Fischer Ferenc

Szerkesztette:

Hornák Árpád
Vitári Zsolt

Sorozatszerkesztő:

Fischer Ferenc
Ormos Mária
Harsányi Iván

Címlaptervező:

Ocsovai Gábor

Nyomdai előkészítés:

Publikon Kiadó/IDResearch Kft.

© Szerzők, 2010

© Szerkesztők, 2010

ISBN 978-963-642-347-6

ISSN 1416-0986

TARTALOM

<i>Előszó</i>	11
<i>Róisín Healy</i> : Követendő példa Írország számára. William Smith O'Brien ír nemzeti politikus a magyarokról	15
<i>Zarka Zsuzsanna</i> : A dunai gőzhajózás, mint a fejlődés motorja. Ír benyomások a Habsburg Birodalomról és Magyarországról a 19. század közepén	31
<i>Réthelyi Mari</i> : Képzelt rokonok? Ahogy a zsidó kisebbség látta a magyarságot a 19. század végén	51
<i>Vesa Vares</i> : „Isten vidám, nagy gyermekei, akik nagyon jó véleménnyel vannak magukról – s gyakran joggal”. Magyarország képe Finnországban az 1920-as és 1930-as években	63
<i>Gojko Malović</i> : Szerbek magyarságképe a két világháború közötti korszakban	89
<i>Kolontári Attila</i> : Anton Gyenyikin magyarországi emigrációja	109
<i>Vitári Zsolt</i> : A Németországi Szövetségi Köztársaság útikönyveinek magyarságképe. Vázlat	123
<i>Slachta Krisztina</i> : A Stasi titkos balatoni útikönyve	131
<i>Pátrovics Péter</i> : Magyarország-képek a mai Lengyelországban. Gondolatok egy kortárs mű fogadtatása kapcsán	153
<i>Pátrovics Péter</i> : Budapest Lengyelországban. Magyarországi Budapest-képek egy turisztikai könyv és egy fotóalbum alapján	173
<i>Dévényi Anna – Tóth Imre</i> : Magyarságkép osztrák (?) útikönyvekben	181
<i>Vajda Barnabás</i> : Cseh és szlovák útikönyvek magyarságképe az 1970-es, 1980-as években	195

<i>Rózsavölgyi Edit</i> : Az olasz útikönyvek, útleírások Magyarország- és magyarságképe	211
<i>Szilágyi Imre</i> : Magyarország a szlovén turisták szemével	231
<i>Hornyák Árpád</i> : Magyarságkép a 20. századi szerb útleírásokban és útikönyvekben	245
<i>Pilkhoffer Mónika</i> : A világkiállítások magyar pavilonjai (1958–2000)	257
<i>Slachta Krisztina</i> : Magyarország-kép az IBUSZ kiadványaiban, 1956–1989	273
Kötetünk szerzői	295

CONTENTS

<i>Preface</i>	11
<i>Róisín Healy: An example to follow for Ireland.</i> William Smith O'Brien, Irish nationalist politician on Hungarians	15
<i>Zsuzsanna Zarka: Steamboats on the Danube as heralds of development. Irish impressions of the Austrian empire and Hungary during the mid 1800s'</i>	31
<i>Mari Réthelyi: Imagined affinities: view of the Hungarians by a Jewish minority at the end of the 19th century</i>	51
<i>Vesa Vares: "God's big, joyful children who have a good opinion of themselves – often justifiably". The image of Hungary in Finland in the 1920s and 1930s</i>	63
<i>Gojko Malović: Image of Hungarians in Serbia in the interwar period</i>	89
<i>Attila Kolontári: Anton Djenjikin's emigration in Hungary</i>	109
<i>Zsolt Vitári: Image of Hungarians in German Federative Republic guidebooks. A draft</i>	123
<i>Krisztina Slachta: Stasi's secret Balaton guidebook</i>	131
<i>Péter Pátrovics: Pictures of Hungary in modern Poland. Some thoughts on reception of a recently published work.</i>	153
<i>Péter Pátrovics: Budapest in Poland. Image of Budapest according to a guidebook and a photo album.</i>	173
<i>Anna Dévényi – Imre Tóth: Image of Hungarians in the Austrian (?) guidebooks</i>	181
<i>Barnabás Vajda: Image of Hungarians of the Czech and Slovak guidebooks in the 1970's and 1980's</i>	195

<i>Edit Rózsavölgyi</i> : Image of Hungary and Hungarians in the Italian travel books and guidebooks	211
<i>Imre Szilágyi</i> : Hungary as seen by Slovenian tourists	231
<i>Árpád Hornyák</i> : Image of Hungarians in the Serbian travel books and guidebooks in the 20 th century	245
<i>Mónika Pilkhoffer</i> : Hungarian pavilions of the World Exhibitions (1958–2000)	257
<i>Krisztina Slachta</i> : Image of Hungary in the IBUSZ publications 1956–1989	273
Authors of the Volume	295

INHALTSVERZEICHNIS

<i>Vorwort</i>	11
<i>Róisín Healy</i> : Ein Beispiel für Irland. William Smith O'Brien irischer Nationalpolitiker über die Ungarn	15
<i>Zsuzsanna Zarka</i> : Die Donaudampfschiffahrt als Motor der Entwicklung. Irische Eindrücke über das Habsburgerreich und Ungarn in der Mitte des 19. Jahrhunderts	31
<i>Mari Réthelyi</i> : Imaginäre Verwandte? Wie die jüdische Minderheit die Ungarn am Ende des 19. Jahrhunderts sah	51
<i>Vesa Vares</i> : „Die lustigen und großen Kinder Gottes, die eine sehr gute Meinung über sich haben – meistens zurecht“. Ungarnbild in Finnland in den 1920-er und 1930-er Jahren	63
<i>Gojko Malović</i> : Ungarnbild der Serben in der Zwischenkriegszeit	89
<i>Attila Kolontári</i> : Anton Denikins Emigration in Ungarn	109
<i>Zsolt Vitári</i> : Ungarnbild der Reiseführer der Bundesrepublik Deutschland. Ein Abriss	123
<i>Krisztina Slachta</i> : Der geheime Plattenseereiseführer der Stasi	131
<i>Péter Pátrovics</i> : Ungarnbilder im heutigen Polen. Gedanken über ein zeitgenössisches literarisches Werk.	153
<i>Péter Pátrovics</i> : Budapest in Polen. Das Bild von Budapest in einem Reiseführer und einem Fotoalbum	173
<i>Anna Dévényi – Imre Tóth</i> : Ungarnbild in österreichischen (?) Reiseführern	181
<i>Barnabás Vajda</i> : Ungarnbild in tschechischen und slowakischen Reiseführern in den 1970-er und 1980-er Jahren	195

<i>Edit Rózsavölgyi</i> : Ungarnbild in italienischen Reiseführern und Reisebeschreibungen	211
<i>Imre Szilágyi</i> : Ungarn mit Augen slowenischer Touristen	231
<i>Árpád Hornyák</i> : Ungarnbild in serbischen Reiseführern und Reisebeschreibungen im 20. Jahrhundert	245
<i>Mónika Pilkhoffer</i> : Die ungarischen Expo-Pavillons (1958–2000)	257
<i>Krisztina Slachta</i> : Ungarnbild in den Veröffentlichungen des IBUSZ 1956–1989	273
Verfasser des Bandes	295

Előszó

Az MTA-PTE „Magyarország, Európa és Ibero-Amerika” Kutatócsoport *Magyarságkép Közép-Európában és Ibero-Amerikában a 20. század második felében* címet viselő 2007–2011-re előirányzott projektje közép-európai vonulatának második kötetét tartja kezében az olvasó, amely részben a Pécs Európa Kulturális Fővárosa Pécs 2010 projekt támogatásával, *Magyarságkép a 20. századi útleírásokban és útikönyvekben. Ahogy mások látnak minket; szomszédok egymásról. Kulturális és történelmi hasonlóságok és különbözőségek az Európai Unió peremvidékén* címmel 2008. november 20–21-én megrendezett nemzetközi tudományos konferencia előadásait tartalmazza, részben pedig a kötet témájához kapcsolódó, a rendezvényen el nem hangzott írásokat.

A Kutatási Füzetek 16. száma már önmagában is sugallja, hogy egy hosszú, évek óta működő, időről időre megújuló sorozatról van szó, amely 1996 óta nagyobb részt a Pécsi Tudományegyetem Interdiszciplináris Doktori Iskola „Európa és a magyarság a 18–20. században” Történelem Doktori Programban keletkező kutatási eredményeknek teremtett nyilvánosságot, másrészt az utóbbi időben a doktori programmal szorosan összefonódó és együttműködő MTA-PTE „Magyarország, Európa és Ibero-Amerika” Kutatócsoport aktuális kutatási projektjének eredményeit is bemutatja. Mind a doktori program, mind pedig az akadémia kutatócsoport Ormos Mária ösztönzésére és vezetésével jött létre 1994-ben, illetve 1996-ban. Miután a professzor asszony idén ünnepli 80. születésnapját, és ebből az apropóból nem készültünk ünnepi köszöntő kötettel, hiszen erre már két alkalommal is sor került, csupán tisztelettel és szeretettel ajánljuk Máriának a Kutatási Füzetek mostani, 16. számát, jelezvén, hogy az általa megkezdett munka nem szakadt meg.

Előző kötetünkben (*Kutatási Füzetek 14. A magyarságkép a közép-európai tankönyvekben a 20. században. PTE, Pécs 2009.*) a közép-európai tankönyvekben kerestük azokat a mozzanatokat, amelyek lehetővé teszik annak felderítését, hogy milyen magyarságképpel találkozhattak az iskolások a második világháború utáni időszakban. Jelen kötetünk olyan forrástípust választott a magyarságkép-vizsgálat alapjául, amely szintén nagyon sok fogódzót ad a téma körbejárására, mégpedig az útikönyveket, útleírásokat. Vagyis a kutatás alapját nem kizárólag a nagy közönség számára készült turisztikai jellegű kiadványok képezték, hanem olyan beszámolók, útleírások, amelyek Magyarországon szerzett élményekből táplálkoztak, legyenek azok diplomata-beszámolók vagy magyarországi emigr-

rációban szerzett benyomások. Mind a konferencia, mind pedig e kötet ráirányították a figyelmet arra, hogy a belátható számban rendelkezésre álló tankönyvek Magyarországra és a magyarokra vonatkozó, jól behatárolható információihoz képest a Magyarországra látogatással és itt tartózkodással kapcsolatos írások száma szinte végelethatatlan. Leginkább ez az oka annak, hogy e kötet meglehetősen eklektikusra sikeredett, ugyanakkor ez a hátrány talán előnyére is szolgál, hiszen jól reprezentálja a téma számos megközelítési lehetőségét is. Ebben az esetben ráadásul a kutatómunka is összehasonlíthatatlanul nagyobb kihívást jelentett, hiszen itt – a tankönyvektől eltérően – a legtöbb korabeli írás részben, vagy teljesen Magyarországról szólt. Ez egyúttal arra is rávilágított, hogy egy kis kutatócsoport számára – szervezzen bármekkora kutatóháló is a téma feltárására – nagy feladatnak bizonyult e kutatás, hiszen az igazán alapos és kiterjedt vizsgálódások sokkal több főállású kutatónak is több évre elegendő munkát biztosítanának. Erre azonban a kutatócsoportnak nem volt lehetősége.

A kötetben szereplő írások ezúttal nem az 1945 utáni időszakra koncentrálnak kizárólag, hiszen a tanulmányok jelentős része a 19. században és a két világháború között különböző országokban és szempontok alapján tetten érhető magyarságképet mutatják be. Ráadásul ezúttal a körülmények úgy hozták, hogy a közép-európai régiót jelentős mértékben kibővítettük, mivel az Írországban és Finnországban honos magyarságképről is ízelítőt kap az olvasó. *Róisín Healy* William Smith O'Brien íri nemzeti politikus 19. századi Magyarországon szerzett tapasztalatait mutatja be, és nézőpontja leginkább arra irányul, hogy a magyarországi politikai fejlődés eredményei és tapasztalatai miként segíthettek az ír nemzeti mozgalom továbbfejlődésében, így érthető módon meglehetősen pozitív magyarságkép elevenedik meg előttünk. *Zarka Zsuzsanna* a 19. század közepe íri benyomásokat összegzi a Habsburg Birodalomról és Magyarországról, amelyek a 19. században egyre nagyobb számban voltak jelen, és különös fellendülést éltek meg a dunai gőzhajózás elindulásával, amely az írek számára a térségbe és az azon túli területekre való utazás lerövidülésével kecsegtetett és ezért egyre nagyobb érdeklődést váltott ki. Az ír utazók pedig nem resteltek a gőzhajós utazások során szerzett benyomásaikat papírra vetni.

Vesa Vares érdekes adalékokkal szolgál arra, hogy a finn identitás erősítése érdekében a függetlenné vált ország lakói miként viszonyultak más országokhoz és népekhez. A tanulmány középpontjában a finnek nem túl szívmelengető Kelet-, illetve Közép-Kelet-Európa-felfogása áll, amely térségből bizonyos okok miatt csak Magyarországra tekintettek kivételként,

miközben az általuk érzékelt problémákat sem rejtették véka alá. Szintén a két világháború közötti időszakra tekint *Gojko Malović*, akinek tanulmánya a szerbek magyarságképét mutatja be, s olyan magyar tulajdonságokra irányítja rá a figyelmet, amelyek a mai napig megmaradtak, és a kívülállók, különösen a szomszédok számára nem a legpozitívabb fényben tüntették és tüntetik fel Magyarországot és a magyarokat, ugyanakkor az is nagyon érdekes, hogy milyen tulajdonságainkat tartja követendőnek. Anton Gyenikin magyarországi emigrációja során ugyan elsősorban politikai tevékenységével tűnt ki, mégis az itt töltött idő lehetőséget adott számára arra is, hogy néhány magyarországi benyomásának is hangot adjon – ezt mutatja be *Kolontári Attila* dolgozata.

Ezenkívül ebben a kötetben a korábbihoz képest kissé markánsabban jelenik meg a Magyarországon belül érzékelhető, illetve a Magyarország által tudatosan kifelé mutatni akart magyarságkép. *Réthelyi Mari* tanulmánya ugyanis a magyarországi zsidóság magyarságképét mutatja be, míg *Pilkhoffer Mónika* tanulmánya Magyarország világkiállításokon való részvételének, a magyar pavilonok és azok belső kialakítása révén sugárzott és az ott megjelenő közönség által érzékelt magyarságképet járja körbe, *Slachta Krisztina* kötetben szereplő második tanulmánya pedig a valószínűleg a legszélesebb érdeklődői körhöz eljutó, az 1945 után időszakban az idegenforgalmat gyakorlatilag monopolizáló IBUSZ által készített információs kiadványok vizsgálata alapján tárja fel a kifelé közvetített magyarságkép újabb szeleteit.

A kötet további tanulmányai a kutatási projekthez jobban kötődő 1945 utáni időszakot vették górcső alá. Így képet kapunk a Németországi Szövetségi Köztársaságban 1945 után megjelenő, évtizedeken keresztül a két világháború közötti időszakból megörökölt romantikus és kliséktől hemzsegó útikönyveinek magyarságképéről (*Vitári Zsolt* tanulmánya); *Dévényi Anna* és *Tóth Imre* pedig megpróbálkozott azzal a nem könnyű feladattal, hogy a német nyelvű, többségében németországi turisztikai irodalom halmozából kikeresse azokat a többnyire Interneten megjelent írásokat, amelyek esetében osztrák szerzőség volt feltételezhető, és így az osztrák magyarságkép rekonstruálását tették lehetővé.

Pátrovics Péter két tanulmánya egy nem rég Lengyelországban jelent, magyar–lengyel szerző tollából származó, irodalmi jellegű Magyarország-leírást, és Budapest lengyelországi megítélését vizsgálta, miközben arra is fény derül, hogy külföldön sok minden másként tükröződik, amit esetleg mi magunk idehaza gondolunk magunkról. *Vajda Barnabás*, *Rózsavölgyi Edit*, *Szilágyi Imre* és *Hornnyák Árpád* tanulmányai szintén ráír-

nyítják a figyelmet arra, hogy idegen szemmel nemcsak a magyarok tűnnek fel más színben, hanem az országban megtekintésre ajánlott látnivalók köre is eltérhet attól, mint amit Magyarországon értékeknek gondolunk. *Slachta Krisztina* keletnémet állambiztonságról szóló tanulmánya pedig azal a mozzanattal gazdagítja ezt a kiterjedt országimázs-vizsgálatot, hogy bemutatja, miként is jelentett a turisztika állambiztonsági feladatot, ami az egykori keleti blokkban részletesebb vizsgálatok szükségességéti is felveti.

A sokszínűség ellenére vagy talán éppen annak köszönhetően a kötetet kézbe vevő olvasó minden bizonnyal számos (új), korábban fel sem merülő támpontot kap arról, hogy milyennek látnak bennünket idegen szemmel.

A szerkesztők

RÓISÍN HEALY

KÖVETENDŐ PÉLDA ÍRORSZÁG SZÁMÁRA.
WILLIAM SMITH O'BRIEN
ÍR NEMZETI POLITIKUS A MAGYAROKRÓL¹

A neves ír nemzeti politikus, William Smith O'Brien érdeklődését 1861-es európai körútjának összes állomása (Franciaország, Dél-Németország, Ausztria, Magyarország, Lengyelország és Dél-Itália) közül, leginkább Magyarországot keltette fel. Ezt jelzi, hogy útinaplójában kizárólag Magyarországot nevezte meg tényleges úticélként. Noha az ír utazót teljesen magával ragadta az ország, ennek oka elsősorban nem a természet iránti lelkesedésében keresendő. Annak ellenére, hogy ellátogatott a füredi gyógyfürdőbe, valamint az egyik dunai szigetre is, három hetes tartózkodásának oroszánrészét Magyarország politikai helyzetének tanulmányozásával töltötte. Smith O'Brien, az ír nemzeti mozgalom vezéralakja, hazájának Angliához fűződő viszonyát a magyar–osztrák kapcsolathoz hasonlította. Írország angol megszállásának története egészen az anglo-normannok 12. századi érkezéséig vezethető vissza, és a 16–17. századi háborúk során teljesedett ki. A dublini parlament 1801-es feloszlását követően az ír képviselők kénytelenek voltak az Angliában található westminsteri parlamentben folytatni tevékenységüket. Smith O'Brien a nyugat-írországi Limerick városának követeként részt vett a parlament munkájában, ám politikai pályafutása az angol uralom elleni 1848-as felkelés kudarcaival véget ért. Az *Iffjú Írország* mozgalom (*Young Ireland*) vezetőjeként az ír nemzet kulturális és politikai függetlenségének szószólója volt. Elfogatása után az angolok a tasmaniai Van Diemen Földre száműzték. 1854-ben azonban kegyelmet kapott, és 1856-ban visszatérhetett Írországba.² Immáron nem hivatalosan, de továbbra is Írország helyzetének javításán fáradozott. Mindenekelőtt ez adta az ötletet magyarországi látogatására is.

Nem Smith O'Brien volt Írországban az egyetlen, aki a magyar példából igyekezett ötletet meríteni. Mintegy negyven évvel később a közíró és politikus, Arthur Griffith szintén azt hangsúlyozta, hogy Írországnak bőven van mit tanulnia a magyaroktól. Griffith cikksorozata 1904-ben könyv formájában is megjelent, *Magyarország feltámadása* (*The Resurrection of Hun-*

¹ Fordította: Zách Lili (National University of Ireland, Galway).

² A közelmúltban megjelent Smith O'Brien önéletrajzok közül mindenképp említésre méltóak a következő tanulmányok: DAVIS 1998; SLOAN 2000; TOUHILL 1981.

gary) címmel. Könyvében Griffith az 1848-as magyar alkotmány semmibevételét a dublini parlament 1801-es feloszlatásához hasonlította; ez utóbival az angolok ugyanis megszegték 1783-ban tett ígéretüket. Mindemellett Griffith arra ösztönözte az ír nemzeti táborot, hogy ugyanúgy mondjanak le westminsteri mandátumukról, mint ahogyan a magyarok visszatülasították az osztrák birodalmi gyűlésben való képviselőletet. Így minden esély meglenne arra, hogy az 1867-es kiegyezés mintájára Írország elnyerje függetlenségét.³ Könyve hatalmas siker lett, amit 2003-as újranyomtatása is bizonyít. Griffith sem volt egyedül Magyarország iránti érdeklődésével; számos neves kortársa is említést tett a magyarokról, mint erre Kabdebó Tamás, valamint William O'Reilly és Penz Andrea is rámutatott nemrégiben.⁴

James Joyce ifjúkori regényének, a *Stephen Heron*nak megírásakor kétségtelenül a két ország közti hasonlóság lebegett a szeme előtt: „Írország rendkívül sokat tanulhat Magyarország példájából. Azoknak a hosszú elnyomás alatt sýnylődő hazafiak példájából, akiknek álma igenis valóra válik, és istenadta jógukból fakadóan végül kivívják függetlenségüket.”⁵ Érdekes módon leghíresebb művének, az *Ulysses*nek főhőse szintén magyar származású; egy szombat helyi zsidó fia.⁶ A költő William Butler Yeats egészen odáig ment, hogy Írországot „a Napnyugat Magyarországnak” nevezte. Versében, amely az „*És Rényi Ferenc hallgatott*” („*How Ferencz Renyi kept silent*”) címet viseli, egy 1848-as szabadsághősnek állít emléket, aki még az osztrákok kínzása ellenére sem adta fel társait:

*Hazánk is látta sok derék fiát
Börtönfalak közt, feldúlt otthonát
Gyomokba veszni völgyön, dombon át –
Ó, sebzett szívű nép, e bús pohárt
Nyugat magyarja hadd köszöntse rád!*⁷

(Gergely Ágnes fordítása)

³ GRIFFITH 2003.

⁴ KADEBO 2001; O'REILLY-PENZ 2006.

⁵ Joyce 1903-ban fogott neki a kéziratnak. „A glowing example was to be found for Ireland in the case of Hungary, an example, as these patriots imagined, of a long-suffering minority, entitled by every right of race and justice to a separate freedom, finally emancipating itself.” O'REILLY-PENZ 2006, 9.

⁶ Uo. 10.

⁷ Az idézetet lásd Uo. 16. A költemény először a bostoni *The Pilot*ban jelent meg, 1887-ben. Yeats mellett Rényi az angol gyermekíró, E. Nesbitt is megihlette („*The Ballad of Splendid Silence*”, 1913).

Ami a fentieket megelőző évtizedeket, sőt évszázadokat illeti, kevesebbet tudunk az írek magyarok iránti érdeklődéséről. Meglehetősen sokat mondó, hogy az O'Reilly és Penz által felhozott példák szinte kivétel nélkül angol, illetve magyar, és nem pedig ír forrásból származnak. Azonban mindenképp megemlítendő, hogy Smith O'Brien sem magától talált rá a magyar példára; az ír lapok rendszeresen közöltek Magyarországról és Közép-Kelet-Európa többi részéről szóló tudósításokat. A jelen kötethez tanulmányával hozzájáruló Zarka Zsuzsanna is számos Magyarországra látogató ír utazóról tesz említést. Véleménye szerint a dunai gőzhajózás 1831-es megindulása nagyban hozzájárult a Magyarországra látogató nyugati utazók számának növekedéséhez. Ezt példázza Michael Joseph Quin 1835-ben megjelent útibeszámolója is (*A steam Voyage Down the Danube: with Sketches of Hungary, Wallachia, Servia and Turkey*). A mű érdeme, hogy jelentősen elősegítette az ír olvasóközönség megismerkedését a magyar helyzettel.⁸ Több mint valószínű, hogy a lelkes utazó hírében álló Smith O'Brien – aki már 1861-et megelőzően is több ízben ellátogatott a kontinensre – szintén olvasta Quin beszámolóját. Ez azért is lehetséges, mert a szerző köztiszteletnek örvendő újságíró hírében állt; munkája kapcsán a legendás ír politikussal, Daniel O'Connellel is összekötetésben állt.

Az 1848-as forradalom és szabadságharc nagyon felkeltette az ír olvasóközönség érdeklődését. Kabdebó is megjegyzi, hogy az *Iffjú Írország* mozgalom tagjai közül jónéhányat – Michael Dohenyt, John Mitchellt és Thomas Devin Reillyt – lenyűgözött a magyarok eltökéltsége és mozgalmuk kezdeti sikere.

A magyarok hősiessé küzdelmével ellentétben az ír felkelés csúfos kudarca fulladt és gunyoros megjegyzések céltáblájává vált. Mivel a rendőrség állítólag egy bizonyos Mrs. McCormack házába barikádozta el magát a felkelők elől, az esemény a „Csata Mrs. McCormack káposztásföldjén” néven vonult be a köztudatba. A felkelésnek hamar véget vetett a gyors rendőrségi mozgósítás.⁹ A száműzött ír forradalmárok hasonló helyzetben találták magukat, mint a Kossuthhoz hasonló magyar vezetők; valószínűleg ez a párhuzam is közelebb hozta őket a magyar eseményekhez. Kiadványaiknak köszönhetően az ír átlagolvasó is értesülhetett az *Iffjú Írország* hivatalos politikai nézeteiről.¹⁰ Smith O'Brien kétségtelenül olvasta

⁸ A kötetben szereplő Zarka Zsuzsanna disszertációja, melynek tárgya Magyarország és az Osztrák-Magyar Monarchia ír megítélése 1815 és 1875 között, jelentős hiánypótló munkának számít majd az ír-magyar kapcsolat kutatásának történetében.

⁹ SLOAN 2000, 238.

¹⁰ Például: MITCHEL 1996, különösen 189–193.; DOHENY 1914, idézi KADEBO 2001, 23. Thomas Devin Reilly interjút készített Kossuthtal New Yorkban, 1852-ben: KADEBO 2001, 24.

ezeket; sőt az is lehetséges, hogy nevéhez köthető annak a magyar–ír párhuzamot sugalló újságcikknek a megjelenése is, amit a nemzeti hangvételű *Freeman's Journal* tett közzé.¹¹ William Smith O'Brien azonban azzal is kitűnt társai közül, hogy vette a fáradságot arra, hogy ellátogasson Magyarországra. Az ír nemzeti mozgalom tagjai ugyanis – érdeklődésük ellenére – szinte alig utaztak Németországon túlra; ehelyett az ír emigránsok által kitaposott utat járva Anglia, Észak–Amerika és Ausztrália felé vették útjukat. Érdekes módon még maga Griffith sem járt a függetlenségi terveiben oly fontos szerepet játszó Magyarországon.

Máig tisztázatlan, hogy Smith O'Brien naplója miért nem jelent nyomtatásban annak ellenére, hogy a szerző többször is átírta az eredeti kéziratot.¹² Mivel a *Nation* nevet viselő nemzeti hírlapban közölték egy Magyarországról szóló levelét, végül is azt mondhatjuk, hogy megállapításai elérték a szélesebb olvasóközönséghez is. Noha Griffith nem olvasta Smith O'Brien naplóját, minden bizonnyal ismerte az *Iffjú Írország* kiadványait, köztük akár Smith O'Brien cikkeit is. Az útinapló jelentősége nem alábecsülendő, épp ellenkezőleg; nem csupán Magyarországot mutatja be külföldi szemmel, hanem betekintést ad az ír nemzeti mozgalom gondolatvilágába is. Mérföldkönek számító könyvében (*Inventing Eastern Europe*) Larry Wolff rámutatott, hogy voltaképpen a magyar–ír párhuzamban való hit különböztette meg az ír nemzeti gondolkodókat a többi nyugat-európai utazótól. A felvilágosodás hajnalán Közép–Kelet–Európába érkező utazók egy általuk eddig ismeretlen, rejtélyes, valamint visszamaradottnak tartott térséggel találták szembe magukat. Kijelentették például, hogy Magyarország török hódoltsági múltja miatt nem tekinthető a nyugati civilizáció részének; ezenkívül az ország függetlenségi törekvéseiből is gúnyt űztek.¹³

Quint és Smith O'Brient – a Wolff könyvében szereplőkkel ellentétben – lenyűgözte Magyarország nyugatias jellege. Smith O'Brien Pest felé hajózva nem győzte hangsúlyozni, hogy a magyar táj ugyanolyan szemet gyönyörködtető, mint a német vidék: „A kilátás számos helyen – különösen az egykoron királyi székhely, Visegrád környékén – a Rajna legámulatbaejtőbb tartományaival vetekszik.”¹⁴ Nem csupán a táj, de a népesség is nagyban emlé-

¹¹ „Ireland and Hungary. A Parallel” *Freeman's Journal*, 1860. május 26. Idézi O'REILLY-PENZ 2006, 18.

¹² A jelen tanulmányban szereplő hivatkozások a következő forrásból származnak: O'BRIEN 1861.

¹³ WOLFF 1994, 41., 44–45., 156.

¹⁴ „There were several points of view, particularly in the neighbourhood of a ruined castle called formerly Vishegrad a residence of the Kings of Hungary that may vie with the most favourite scenes of the Rhine.” Lásd O'BRIEN 1861, Pest, 1861. augusztus 15.

kezdte Smith O'Brient a nyugaton látottakra: „Az elvárásokkal ellentétben a magyarok külseje korántsem tér el nagy mertekben a nyugat-európai lakosságtól.”¹⁵ Ismételten hangsúlyozta, hogy Írország Nyugat-Európa szerves tagja, mind kulturális, mind földrajzi tekintetben; ezt hivatott alátámasztani az a tény is, hogy Magyarországot hazájával hasonlította össze. Sáros megye követeiről például a következő véleménnyel volt: „Modoruk és megjelenésük alapján semmiképp sem alávalóbbak az angol vagy ír bírósági táblán, illetve helytartótanácsi ülésen megjelenőkkel.”¹⁶

Személyes találkozásai tovább erősítették a magyarokról alkotott pozitív benyomását. A megismert emberek jólneveltnek tartotta; számára ezt példázta az a tény is, hogy több idegen nyelven is beszéltek. A Pestre tartó gőzhajón két olyan emberrel találkozott, akik „tökéletes könnyedséggel beszéltek angolul” és jóformán minden parlamenti képviselő, akivel beszélgetésbe keveredett – Deák Ferenc kivételével – szintén folyékony angol nyelvtudással bírt.¹⁷ Smith O'Brien azt is megjegyezte, hogy sokan beszéltek franciául is; végső esetben latinul is megértették egymást. Saját kifejezésével élve „roppant módon szórakoztatta” az az eset, amely során egy idős úrral váltott Horáciusz idézeteket a füredi gőzös fedélzetén.¹⁸ Azt is megjegyezte, hogy noha kevés alkalmuk volt az utazásra, a szlovák papok többsége négy nyelven is folyékonyan beszélt, valamint felettebb tájékozottak voltak a nagyvilág híreit illetően is.¹⁹ Kellemesen csalódva tapasztalta, hogy a magyar hölgyek is roppant magas szintű nevelésben részesültek. Teljesen el volt ragadtatva a Szepes vármegyei Csáky Ágoston gróf lányaitól; állítása szerint „bármely európai udvarban kitűnnének kecsességükkel, előkelő viselkedésükkel és felszabadult társalgásukkal”.²⁰

Smith O'Brien legfőképp a magyarok nemzeti elhivatottsága ejtette ámulatba. Az őt Pesten körbevezető Széchenyi Béláról például azt jegyezte meg, hogy az ifjú grófort „a legnemesebb vágy fűtötte: a vágy, hogy hazája

¹⁵ „The type of the Hungarian countenance does not differ as much as expected from that of the inhabitants of Western Europe.” Uo. Füred, 1861. augusztus 19.

¹⁶ „...their manners and appearance would not place them in inferiority to the persons who might be expected to attend a meeting of magistrates or of a board of guardians in England or Ireland.” Uo. Hatkócz, 1861. szeptember 3.

¹⁷ „English with perfect ease”. Uo. Pest, 1861. augusztus 15.

¹⁸ „much amused”. Uo., Füred, 1861. augusztus 19.

¹⁹ Uo. Krakkó, 1861. szeptember 9.

²⁰ They „would be distinguished in any court in Europe for the grace and elegance of their manners as well as for the vivacity of their conversations.” Uo. Hatkócz, 1861. szeptember 3.

szolgálatára lehessen”.²¹ Érdekesnek találta a magyar katonadalok világát, ugyanis rendkívül hű képet festettek a hazafias érzelmek súlyáról. A császár születésnapjának tiszteletére rendezett német nyelvű színházi előadáson például – annak ellenére, hogy a színház tömve volt osztrák tisztekkel – a közönség mintegy negyede nem volt hajlandó sem állva tisztelni az osztrák himnusz alatt, sem pedig megélelni az uralkodót. Ezzel éles ellentétben a magyar nyelvű színházi előadáson – a közönség nyomására – kétszer is elhangzott az egyik hazafias érzelmű magyar katonadal.²² Hasonló esemény zajlott le egy debreceni hotelben is, ahol egy ismeretlen férfi – látszólag minden ok nélkül – zendített rá a Szózatra. Smith O’Brien annyira magával ragadták a hallottak, hogy franciául, angolul és németül is megörökítette az eseményt.²³ Egy magyar lapszerkesztő beszámolójából azt is megtudta, hogy az ország nem kevesebb, mint hatvan magyar nyelvű lappal büszkélkedhet.²⁴

Smith O’Brien magyar nemzeti mozgalom iránti lelkesedése arra enged következtetni, hogy az ír politikus nem csupán egyenrangúnak tartotta Magyarországot, hanem egyúttal követendő példának is tekintette a magyar utat. Erre legfőképp a magyar nemzeti egységet tárgyaló írásai-ból következtethetünk. Az ír politikusokat ugyanis megosztotta az 1801-es *Egyesülési Törvény (Act of Union)*, aminek véghezvitelével – ironikus módon – az ír képviselők többsége megszavazta saját parlamentjük feloszlatását. Az angolbarát ír politikusok mindvégig kitarítottak ezen döntésük mellett a törvény eltörlését követelőkkel szemben. 1843 után Smith O’Brien nyíltan kiállt az ír önkormányzatért harcolók mellett. Ami a magyar parlament feloszlatását illeti, az ír politikus hangsúlyozta, hogy Deák második felirati beszédét (1861. augusztus 8.), melyben a hazafi a parlament feloszlatása (1861. augusztus 22.) ellen emelt hangot, az alsó- és felsőház is egyhangúan támogatta.²⁵

Ír szemszögből nézve rendkívüli jelentőséggel bírt, hogy a magyarok vallási hovatartozástól függetlenül támogatták a nemzeti érdekeket. A helyzet bonyolultabbnak bizonyult Írországbán, ahol a népesség mintegy negyede protestáns volt. Ez utóbbi csoport eredetileg telepesként érkezett az országba az évszázadok során, és szinte egyöntetűen az angol kormányt támogatta. Akadtak kivételek is, mint például maga Smith O’Brien,

²¹ „He is inspired by the noblest kind of ambition, a desire to be useful to his country.” Uo. Pest, 1861. augusztus 16.

²² Uo. Füred, 1861. augusztus 19.

²³ Uo. Hatkócz, 1861. szeptember 3.

²⁴ Uo. Hatkócz, 1861. szeptember 3.

²⁵ Uo. Pest, 1861. augusztus 22.

aki noha az írországi anglikán egyház (*Church of Ireland*) tagja volt, mégis határozottan kiállt a katolikus érdekek védelme mellett. Ennek legfőbb jele volt, hogy támogatta Daniel O’Connell katolikus emancipációért folytatott mozgalmát, melynek eredményeként a katolikusok 1829-ben ismét elfoglalhatták helyüket a parlamentben. Habár kritikával illette az írországi államegyház intézményét, azt nem szőta meg, hogy Magyarországon a katolikus volt a hivatalos államvallás, mivel a lakosság nagyszámú többsége a katolikus egyház híve volt.²⁶ Smith O’Brien megkönnyebbülten tapasztalta, hogy Magyarországra nem jellemző a hazáját sújtó vallásos elvakultság. Büszkén jegyezte meg például a magyar szabadságharcban osztrákok ellen harcoló protestánsok szerepét, valamint kiemelte azt is, hogy Habsburg-ház trónfosztására 1849 tavaszán a debreceni református Nagytemplomban került sor. Smith O’Brien ámulatra méltónak találta, hogy a katolikusok nagyrabecsülték a protestánsok által nyújtott segítségét. Az I. Lipót uralkodása alatti tömeges protestáns kivégzés emlékére emelt eperjesi emlékmű kapcsán azt is megemlíttette, hogy „*a mártíromságot szenvedettek emlékéit olyan katolikusok is őrzik, akik megvetik az üldöztetés minden formáját és keblükbe zárják a szabadságot és annak védelmezőit*”. Az ír utazó örömmel hallotta egy debreceni protestáns úriembertől, egy bizonyos Tóth úrtól, hogy a latin „*Unum Deum unam patriam habemus*” jegyében Magyarországon már senki nem került hátrányos helyzetbe – akár politikai vagy személyes ügyet illetően – vallási hovatartozása miatt. Ezt hallva elkéseredetten kiáltott fel: „*Istenem, bárcsak honfitársaim is magukévá tennék ezt a felfogást!*”²⁷

Ír érdekeltségéből fakadóan más ügyek is megragadták Smith O’Brien figyelmét. A földbirtoklás ugye Írországban is hosszú idő óta vita tárgyát képezte. Az ellentét gyökerei egészen az angol megszállásig nyúlnak vissza, ugyanis az újonnan érkezett telepesek az ír lakosságtól elkobzott földeket kapták meg. A helyzet hosszú ideig változatlan maradt; csupán a 19. század végén hozott az angol kormányzat olyan törvényeket, melyek a földvásárlás menetét szabályozták. Smith O’Brien rámutatott, hogy ezzel ellentétben a magyar parasztok a 19. század közepére már megválthatták földjeiket. A magyar állapotot az ír utazó saját szemével is felmérte, amikor ellátogatott egy Debrecen környéki tanyára. Ami a saját országát illeti,

²⁶ SLOAN 2000, 36.

²⁷ „The memory of these martyrs is cherished by many Catholics who detest persecution in all its forms and who love liberty and its defenders.” Valamint: „Would to God that my countrymen in Ireland would adopt his sentiment as their motto.” O’BRIEN 1861, Hatkócz, 1861. szeptember 3.

Smith O'Brien szenvedélyesen harcolt a szegények életkörülményeinek javításáért és tudatában volt az 1845–48 közötti éhínség okozta nyomor súlyával. Véleménye szerint a Magyarországon látott paraszti családok olyan „fényűzés nélküli jólétben”²⁸ éltek, amelyről az ír parasztság csak álmodni merhetett. Az egyházi fizetségek ügye is rendkívüli módon foglalkoztatta az ír utazót, legfőképpen azért, mert hazájában sokat vitatott témakörnek számított. Vallási hovatartozásra való tekintet nélkül mindenki köteles volt egyházi adót fizetni, ám a befolyt összegből kizárólag az írországi anglikán egyház részesült. Smith O'Brien véleménye szerint a befolyt egyházi adók a katolikus és protestáns egyházat egyaránt megilletik.²⁹ Emellett arról is említést tett, hogy Kossuthnak köszönhetően 1848-ban eltörölték a tizedet, és azt is megjegyezte, hogy az így meglehetősen csekély jövedelemből élő papok többsége ezt a hiányt más bevételi forrással igyekezett pótolni. A méhézzettel foglalkozó egyháziak például kétszer annyi bevételhez jutottak, mint amennyi az átlag papi jövedelem volt.³⁰

Az ír utazót a fent tárgyaltak közül leginkább a magyarok nemzeti ellenállása nyűgözte le. Lelkesedését alig tudta szavakba önteni: „*Nincsen rá szó, amellyel ki tudnám fejezni a magyar nemzet iránti csodálatomat, különösen, ami az elmúlt pár év eseményeit illeti.*” Noha tudatában volt annak, hogy a magyar országgyűlés összetétele nem tükrözte híven a társadalmi viszonyokat és annak is, hogy a parasztságra a század folyamán rendkívüli terhek nehezedtek, Smith O'Brien mégsem győzte hangsúlyozni az 1848-as alkotmány kiemelkedő jelentőségét. Véleménye szerint az osztrákokat segítő orosz beavatkozás nélkül a magyarok katonai győzelméhez sem férhetett volna kétség. Az ír utazó lelkesedett mindenért és mindenkiért, aki az 1848–49-es szabadságharchoz kötődött. Ellátogatott a komáromi várba, amit Görgey Artúr tábornok mentett fel az ostromzár alól 1849 tavaszán. Smith O'Brien a szabadságharcban résztvevő Földváry Károly honvédeztető és Máriássy János altábornagy levelezésének tanulmányozásával pontosította az összecsapás katonai oldaláról szerzett ismereteit.³¹

Az ír utazó osztrák–magyar összecsapásról szóló beszámolója ellentmond a Larry Wolff által megemlített kelet–nyugati ellentétnek. Smith O'Brien szemében a magyarok voltak a nemes fél, az osztrákok pedig az aljas ellenség. Ez utóbbiak elárulták a magyarokat azzal, hogy a titokban

²⁸ Uo. Hatkócz, 1861. szeptember 3.

²⁹ SLOAN 2000, 38.

³⁰ O'BRIEN 1861, Hatkócz, 1861, szeptember 3.

³¹ Uo. Hatkócz, 1861. szeptember 3., Pest, 1861. augusztus 16., valamint Graz, 1861. szeptember 11.

katonai megtorlásra készültek, miközben látszólag elfogadták a forradalmi magyar alkotmányt. „*Kétszínűség és árulás képezte az osztrák politika alapját.*” – érvelt Smith O’Brien. Ezen felül, mikor eljött a csata ideje, az osztrákok nem voltak hajlandók harcolni sem. Gyáván megfutamodtak a csatáról, és az oroszokra hagyták a harcot. Azt is hozzátette, hogy az osztrákok nem tartották be a hadviselés íratlan szabályait sem; egy általuk elfogott magyar követ ugyanis mintegy két évig raboskodott fennhatóságuk alatt.³² A szabadságharc bukását követően az osztrákok aljas módon zaklattak több tiszteletben álló magyar családot is. Megemlítette például azt az esetet, amikor osztrák katonák a helyi hatóság beleegyezése nélkül törtek be ismeretlenek otthonába. Miután nem találták a keresett fegyvereket, magyarázat nélkül hagyták el a helyszínt, egy szót sem szólva arról, hogy miért „*sértették meg az otthon szent nyugalalmát.*”³³ A jelek szerint az osztrákok nem voltak tudtában tetteik súlyának. Habár az egyházat a tized eltörlése teljesen szembeállíthatta volna a forradalommal, a császáriak nem használták ki a helyzetet. Sem anyagi, sem erkölcsi segítségüket nem ajánlották fel az egyháznak, aminek eredményeként jelentős számmal bővítették az ellenállók táborát. A fentiekből következik, hogy összességében véve Smith O’Brien Ausztria-képe meglehetősen hasonlónak mondható a Wolff által felvázolt elbarbáriasodott Kelet jellemzéséhez.

Noha Smith O’Brien viszonylag hirtelen, felesége halálát követően döntött az európai körút ötlete mellett, az időzítés meglehetősen szerencsésnek bizonyult, ugyanis egybeesett a bécsi birodalmi gyűlés ülésével. Maga Smith O’Brien is ellátogatott egy ülésre, amelyről megjegyezte, hogy a magyar és cseh követek megtagadták a részvételt. Pestre érve részt vett a rövid életű magyar országgyűlésen is. Itt végighallgatta Deák beszédét, amelyben a politikus követelte az 1848-as magyar alkotmány tiszteletben tartását. Smith O’Brien, akit kiábrándított az angol parlamenti gyakorlat hasztalansága, üdítőnek találta a magyar országgyűlésen hallottakat. Rámutatott, hogy a magyarokat tizenkét évnyi elnyomás után sem téveszti meg az osztrák udvar kétszínűsége; ezzel magyarázta azt, hogy a magyarok nem hajlandók a birodalmi gyűlést egyenrangúnak tekinteni saját nemzeti parlamentjükkel.³⁴ Egyetértett a passzív ellenállás politikájával, legfőképpen az osztrákoknak járó adók fizetésének megtagadásával. Ez utóbbit „*a magyar arisztokrácia kedélyes megnyilvánulásaként*”

³² „Duplicity and treachery formed the basis of the policy which was adopted by Austria.” Uo. Pest, 1861. augusztus 24.

³³ „violated the sanctity of domestic life.” Uo. Hatkócz, 1861. szeptember 3.

³⁴ Uo. Pest, 1861. augusztus 23.

értelmezte.³⁵ Meglepődve tapasztalta, hogy a magyarok nem tiltakoztak az osztrákok által bevetett katonai eszközök ellen sem. Ugyanis azoknak a házáat, akik megtagadták az adófizetést, erőszakos módon elfoglalták, így próbálva kicsikarni belőlük az összeg törlesztését. Smith O'Brien helyesen rámutatott a magyar taktika összetartást elősegítő és egyúttal az osztrák hadsereget demoralizáló hatására.³⁶

A passzív ellenállást Smith O'Brien saját politikájának alátámasztására is felhasználta, hiszen vele szemben az ír nemzeti tábor sok más tagja – mint például John Mitchel – az 1848-as forradalom kudarca után már csak a jól szervezett erőszakban látta a függetlenség kivívásának kulcsát. Smith O'Brien örömmel tapasztalta, hogy mind Deák, mind pedig Podmaniczky kitartottak erőszakmentes álláspontjuk mellett még abban az esetben is, ha a császár megtagadná a magyar követeléseket.³⁷ Annak ellenére, hogy lenyűgözte a szepesi főispán, gróf Csáky Tivadar bátorsága, óva intette sorstársait, saját 1848-as hibájából tanulva: „Az ellenséget csatába hívó hős vitézt mindenki csodálja odaadásáért, azonban sajnos az áldozat mértéke nincs mindig arányban a vágyott céllal.”³⁸ Smith O'Brien véleménye más ügyeket illetően is eltért legtöbb honfitársától. Ilyen volt például az a kérdés, hogy Írország elfogadja-e a franciák segítségét a függetlenségért folytatott küzdelemben. Mint Magyarország önállóságának csodálója, kitartott amellett, hogy az ír hazafiaknak is önállóan kell végigmenni a szabadsághoz vezető úton.³⁹

A magyar ügy iránt érzett lelkesedéséből fakadóan Smith O'Brien elég nehezen fogadta az azt érintő bírálatokat. Különösen a magyar nemzeti mozgalom társadalmi alapját boncolgató kérdések tették nyugtalanná. Ebben kétségtelenül szerepet játszottak – rangjából fakadóan – személyes előítéletei is. Smith O'Brien maga az ír nemesség egyik legkiemelkedőbb alakja volt; egyrészt az államegyház tagjaként, másrészt pedig származása miatt. Családfáját egészen a legendás ír főkirályig, a vikingeket 1014-ben legyőző Brian Boru-ig vezette vissza.⁴⁰ A katolikusok egyenjogúságáért folytatott küzdelem támogatásával Smith O'Brien lándzsát tört a demokratikus érdekek védelme mellett. Határozottan cáfolta azt a vádat, miszerint a magyar nemzeti mozgalom kizárólag a nemesi rétegekre korlá-

³⁵ „a noble indication of the high spirit of the Hungarian aristocracy.” Uo. Pest, 1861. augusztus 15 és 18.

³⁶ Uo. Pest, 1861. augusztus 23.

³⁷ Uo. Pest, 1861. augusztus 16.

³⁸ Uo. Hatkócz, 1861. szeptember 3.

³⁹ MARTON-O'BRIEN 2009.

⁴⁰ SLOAN 2000, 11.

tozódott volna. Felhívta kritikusai figyelmét arra a tényre, hogy a nemzeti képviselők rendkívüli népszerűségnek örvendtek a választópolgárok körében. Az igazsághoz azonban hozzátartozik, hogy Smith O'Brien nehezen tudta elképzelni a paraszti társadalom tagjairól, hogy önálló véleménnyel bírnának. A nemesekbe vetett hitét jól példázza Csáky grófról szóló leírása, mely szerint *„teljesen magától értetődő, hogy a régi nemesi családoknak kijáró tisztelet olyan szokatlan méreteket öltson, mint drága barátom esetében, akinek személyében ötvöződik a nemesi hagyományok évszázados emlékezete, valamint a modern demokrácia befolyása”*.⁴¹

Smith O'Brien politikai hitvallása ugyancsak a leszármazás és a demokratikus alapelvek elegyén alapult. Lehetetlennek tartotta, hogy a magyar középosztály ellentmondana a nemesi elképzeléseknek. Az egyetlen ezt cáfoló példa annak az osztrák hadseregben szolgáló ezredesnek az esete volt, aki – nemesi előjogok híján – nem engedhette meg magának anyagilag a passzív ellenállás fényűzését, így kénytelen volt feláldozni politikai meggyőződését szakmai előmenetele érdekében.⁴² Útja során Smith O'Brien mindvégig vérbeli arisztokrata maradt; az elsőosztályú szelvényekben módja nyílt megismerkedni több nemesi család tagjával is, mindenféle – egyébként szokásos – formalitás nélkül. Noha tudatában volt nemesi gőgjéből fakadó korlátainak, az úton történetek tovább erősítették megszokott életmódját: *„Már-már majdnem megfogaadtam magamban, hogy többé nem utazok ily nemesi elszigeteltségben, mivel nem azért indultam útnak, hogy egyedül legyek, hanem hogy minél több külföldivel ismerkedjek meg. Mikor egy felettébb csinos magyar hölgy jelent meg a kocsiiban férje, valamint a dajka karján ülő gyermeke társaságában, inkább visszasüllyedtem nemesi magányomba.”*⁴³

Az ír utazót érzékenyen érintették azok a vádak is, melyek szerint a magyar nemzeti mozgalom figyelmen kívül hagyta a nemzetiségeket. Ismételten Csáky gróf példájával bizonyította, hogy az osztrákellenes harcban igenis jelentős volt a nemzetiségi részvétel. A főispánsága alá tartozó Szepes vármegye választópolgárai ugyanis vegyesen kerültek ki a német, román és szlovák népesség soraiból.⁴⁴ A magyarok és szlovákok politikai célkitűzései közötti különbségről egy Hatkóczról Krakkóba vezető úton mellé szegődő pap beszámolójából hallott. Óvatosan kezelte a hallot-

⁴¹ „it is extremely natural that the respect which is usually accorded to the members of an old aristocratic family should be extended in an unusual degree to one so popular as my friend who represents in his own person the memories of hereditary rank and the influences of modern democracy.” O'BRIEN 1861, Hatkócz, 1861. szeptember 3.

⁴² Uo. Trieszt, 1861. szeptember 16.

⁴³ Uo. Füred, 1861. augusztus 19.

⁴⁴ Uo. Pest, 1861. augusztus 18.

takat, mivel tudomása szerint a politikai különbség valójában elenyésző volt: „mivel útitársam a szlovák népeccsel állt mindennapi kapcsolatban, magától értetődik, hogy másként látta a Magyarországon sokakat felkavaró kérdést”. A pap meglehetősen kemény váddal illette a magyarokat, mikor nemzetiségi politikájukat – az általuk keservesen megsínylelt – osztrák bánásmóddhoz hasonlította. Smith O’Brien nem érvelt a szlovák nyelv egyenrangúsága mellett, azonban felvetette, hogy a latint kellene megtenni a hivatalos ügyintézés nyelvének.⁴⁵

Habár kitarított azon meggyőződése mellett, hogy Magyarország semmiképp sem alsórendűbb Nyugat-Európánál, a térség többi országáról már másként vélekedett. A nyugati gondolkodók többségéhez hasonlóan – a radikális demokraták kivételével – Smith O’Brien hitt egy nemzetek közti kimondatlan rangsorban. Érdekes módon politikai elvei között megért egymással az ír függetlenségi politika, az olasz egység ellenzése, valamint a rabszolgatartó Dél támogatása az amerikai polgárháború alatt.⁴⁶ A horvát önkormányzatot megtagadó magyar ellenzék védelmezésével Smith O’Brien kivívta egyik ír nemzeti politikustársa bírálatát.⁴⁷ Ami az ír utazó elképzelt ranglistáját illeti, a szlovákok mindenképp a magyarok után kaptak helyet; legalulra a zsidóság és a cigányság szorult. A galíciai zsidókkal történt találkozása után még hevesebben kiállt a zsidóság egyenjogúságát ellenző liberális magyar érvek mellett. Beszámolt arról a sajnálatos esetről, amikor magyar nemesek arra kényszerültek, hogy a zsidó uzorásoktól kérjenek kölcsönt.⁴⁸ A cigányságról alkotott véleménye sem mondható pozitívabbnak; amellet, hogy lustának mondta őket, azt is kijelentette, hogy „köreikben a lopás valóságos érdemnek számít”.⁴⁹

Smith O’Brien elmélete szerint Ausztria alsóbbrendűnek tekintendő, mint Magyarország; Angliával szinte fej-fej mellett esélyesek az alávaló főellenség szerepéért. Az osztrák zsarnokság eltűlése azonban szerfelett kockázatos volt, mivel annak tükrében az angol elnyomás már nem tűnt akkora szörnyűségnek. Ezzel a gondolatmenettel tehát az ír függetlenségi törekvés került volna veszélybe. Nem meglepő tehát, hogy Smith O’Brien kényesen ügyelt szavainak megválasztására. Naplójának utolsó ausztriai feljegyzésében például fennhangon dicsérte az ottani városok állapotát, élesen szembeállítva a látottakat az írországi állapotokkal, különösen a

⁴⁵ Uo. Graz, 1861. szeptember 11.

⁴⁶ DAVIS 1998, 350., 353.

⁴⁷ Uo. 351.

⁴⁸ O'BRIEN 1861, Krakkó, 1861. szeptember 9.

⁴⁹ „Amongst this race theft appears to be considered as a national virtue.” Uo. Hatkócz, 1861. szeptember 3.

szülővárosa közelében fekvő Limerick-kel: „...akármennyire lenézem az osztrák kormányt, örömmel elcserélném városaink és falvaink állapotát az Ausztriában látott városokkal és falókkal, már ami anyagi jólétüket illeti. Otthoni lakóhelyem húsz mérföldes körzetében nagyobb nélkülözést látni, mint utazásaim alatt bármerre tapasztaltam. Meggyőződése, hogy az osztrák tartományok együttes szegénysége sem érhet Limerick hitvány nyomorúságának nyomába.”⁵⁰

Smith O'Brien azonban nem idealizálta teljesen magyar sorstársait. Angolbarátságukat – különösen az angol parlamenti hagyományok nyűgözték le a magyarokat – nem hagyta szó nélkül. Az öt angolnak vélőket kijavította, sőt kifejtette nekik, hogy ír származása miatt még inkább melegebb fogadtatásban kellene részesülnie, hiszen „Írország ugyanolyan viszonyban áll Angliával, mint Magyarország Ausztriával”. Arra is felhívta figyelmüket, hogy Anglia nem támogatta a magyar önrendelkezés ügyét, hanem sokkal inkább megfelelt nekik az osztrákok által kínált megoldás, azaz a birodalmi gyűlésben való képviselet.⁵¹

Összegzésként elmondható, hogy Smith O'Brien rendkívüli rokonszenvvel viseltetett a magyarok iránt, és bizakodó volt az ország, a nemzet sorsát illetően. Abban reménykedett, hogy az osztrákok keményfejűsége okozza majd saját vesztüket. Katonai taktikájukat illetően felsóhajtott: „a magyar ügy támogatójaként örömmel állapítom meg, hogy ha az osztrák kormányzat így folytatja tovább, az kétségtelenül az osztrák uralom teljes magyarországi megszűnéséhez fog vezetni”.⁵² Az elkövetkezendő évek végül Smith O'Brien igazolták. Helyesen mérte fel a magyar ellenállás súlyát és az Ausztriára lelkesedő veszélyt: „A két ország közti elhidegülés már olyan méreteket öltött, mint az olaszok osztrákellenessége az 1859-ben kitört háború előtt. Ezekből előre megjósolható az Osztrák Birodalom darabokra hullása.”⁵³ Felismerte a nemzeti mozgalmak erejét, melyek véleménye szerint képesek lennének átrajzolni az 1815-ös bécsi kongresszus által felállított Európa politi-

⁵⁰ „... little as I admire the Aust govt I would willingly exchange the condition of our towns and of our rural districts for the condition of the towns and rural districts through which I have travelled in the Empire of Austria in so far as material prosperity is concerned. Within twenty miles of my own residence in Ireland I should find more evidence of poverty than I have discovered in the countries through which I have passed, and I am convinced that there is more of squalid misery in the city of Limerick than is to be found in all the towns which I have visited the Austrian dominions.” Uo. Innsbruck, 1861. szeptember 22.

⁵¹ „Ireland stands in the same position with reference to England as Hungary occupies in relation to Austria.” Uo. Füred, 1861. augusztus 19.

⁵² Uo. Hatkócz, 1861. szeptember 3.

⁵³ „The social separation of the two nations is as complete as it was in Italy before the late war. These are premonitory symptoms which foretell events that will tear to pieces the Austrian Empire.” Uo. Pest, 1861. augusztus 24.

kai térképét.⁵⁴ Noha a német egységért folytatott háború következménye az 1867-es kiegyezés – és nem pedig Ausztria megsemmisülése – volt, a Smith O'Brien által megjövendölt magyar siker kétségtelennek tekinthető.

Noha ezt Smith O'Brien maga nem élhette meg 1864-ben – magyar útja után mintegy három évvel – bekövetkezett halála miatt, jelentősen hozzájárult az Írország kulföldi elnyomását egyedülinek tartó vita színesebbé tételéhez. Akadtak kritikusai is; mint Blanche Touhill utalt rá, jó pár nemzeti függetlenség-párti politikus egyszerűen „abszurdnak” titulálta más európai országok (Magyarország, Lengyelország) iránti érdeklődését és Írországgal való összehasonlításukat. Véleményük szerint Smith O'Brien azzal legyezte hiúságát, hogy magát Kossuth és Kościuszko sorstársaként emlegette.⁵⁵ A feniánus mozgalom 1867-es elbukása ismételtlen bebizonyította, hogy az erőszakkal nem lehet véget vetni a brit uralomnak. Az ír önrendelkezéssel (*Home Rule*) szembenálló unionista nyomás eredményeként a századfordulóra egyre többen kezdtek hinni a magyarországi passzív ellenállás eszményében. Ekkor vetette fel ismét Arthur Griffith a magyarok és írek közti párhuzamot. 1905-ben megalapította pártját, a *Sinn Féin*t (jelentése: „Mi Magunk”), hogy annak keretein belül harcoljon az ír önrendelkezésért a passzív ellenállás jegyében. Az elképzelés sikerét jelezte az a tény is, hogy a párt elsőpró győzelmet aratott az 1918-as választásokon. Ezt követően saját – illegális – kormányt alakítottak és felállítottak egy Dublinban székelő ír parlamentet is. Véres küzdelmek árán 1922-ben végül huszonhat dél-írországi megye elnyerte függetlenségét. Ebben a tekintetben Magyarország valóban nagyobb hatással volt az ír nemzeti függetlenségi mozgalom fejlődésére, mint a Smith O'Brien által meglátogatott többi közép-kelet-európai ország.

Irodalom

- DAVIS 1998 = Davis, Richard, *Revolutionary Imperialist: William Smith O'Brien, 1803–1864*. Lilliput, Dublin 1998.
- DOHENY 1914 = Doheny, Michael, *The Felon's Track*. M.H. Gill & Son Ltd., Dublin 1914.
- GRIFFITH 2003 = Griffith, Arthur, *The Resurrection of Hungary: A Parallel for Ireland*, 3rd ed. *Classics of Irish History*. University College Dublin Press, Dublin 2003.

⁵⁴ Uo. Graz, 1861. szeptember 11.

⁵⁵ TOUHILL 1981, 225–228.

- „Ireland and Hungary. A Parallel” *Freeman’s Journal*, 1860. május 26.
- KADEBO 2001 = Kadebo, Thomas, *Ireland and Hungary: A study in parallels with an Arthur Griffith bibliography*. Four Courts Press, Dublin 2001.
- MARTON-O’BRIEN 2009 = Martin, John - Smith O’Brien, William, *Correspondence between William Smith O’Brien and John Martin, Relative to a French invasion (1861)*, Charleston. BiblioBazaar, South Carolina 2009.
- MITCHEL 1996 = Mitchel, John, *Jail Journal or Five Years in British Prisons*, orig. 1860. Woodstock Books, Poole 1996.
- O’BRIEN 1861 = Smith O’Brien, William, *Journal of an Excursion made during the months of August and September 1861*, National Library of Ireland MS 32,707. Valószínű, hogy az ugyanazon kötetben szereplő MS 714 és 718 a kézirat egy korábbi változatát takarják.
- O’REILLY-PENZ 2006 = O’Reilly, William - Penz, Andrea, *Freiheit und Unabhängigkeit als imperative Postulate: Nationale Bewegungen in Irland und Ungarn im Vergleich (1780-1870)*. Grazer Universitätsverlag, Graz 2006.
- SLOAN 2000 = Sloan, Robert, *William Smith O’Brien and the Young Ireland Rebellion of 1848*. Four Courts Press, Dublin 2000.
- TOUHILL 1981 = Touhill, Blanche M., *William Smith O’Brien and his Irish revolutionary companions in penal exile*. Univ. of Missouri Press, Columbia 1981.
- WOLFF 1994 = Wolff, Larry, *Inventing Eastern Europe: The Map of Civilization on the Mind of the Enlightenment*. Stanford U.P., Stanford 1994.

A DUNAI GŐZHAJÓZÁS, MINT A FEJLŐDÉS MOTORJA.
ÍR BENYOMÁSOK A HABSBURG BÍRODALOMRÓL ÉS
MAGYARORSZÁGRÓL A 19. SZÁZAD KÖZEPÉN¹

A benyomások, rögzült képek kialakulásának összetett kérdése, melyek a megfigyelő országokban egyes országokról, illetve esetlegesen egész régiókról keletkeznek és formálódnak az évszázadok során, régóta izgatják a történettudományt. A feltárulkozó kutatási útvonalak és lehetőségek összetettsége azonban jelentősen megnehezíti azon történészek dolgát, akik arra vállalkoznak hogy átfogják a téma egész spektrumát. Larry Wolff *Inventing Eastern Europe*² című elismert munkája azon túl, hogy bemutatta azt a folyamatot, melynek során a felvilágosodás eszmeköre hatékonyan hozzájárult egy tartós Kelet-Európa-kép létrejöttéhez a nyugati gondolkodásban, számos területen hagyott lehetőséget kritikai észrevételek megfogalmazására is. Maria Todorova *Imagining the Balkans*³ című könyvében nem csak szűkebb régiót tanulmányozott, de – ahogy a cím is sejteti – más megközelítést is alkalmazott. Todorova – ahogy ezt a szakirodalom is megerősíti – azt kifogásolta, hogy Wolff meglehetősen felületesen ábrázolta a nyugati gondolkodás és szemlélet önképének kialakulását. Ezt a véleményét fenntartotta Szűcs Jenő munkájának értékelésekor is. A *Vázlat Európa három történelmi régiójáról*⁴ komoly jelentőséget tulajdonított Közép-Kelet-Európának, illetve azon belül is Magyarországnak, kulturális és történelmi útkereszteződésként ábrázolva azt.

A történetírás szemszögéből nézve a megfigyelt régión belül adódó különbségek, elnevezési sajátosságok, Kelet-Európa, avagy Közép-Kelet- és Kelet-Európa problematikája, hasonló folyamatokban tükröződtek Nyugat-Európában is. Az itt is létező többirányú vélemények, fejlődési útvonalak kaleidoszkópja szintén folyton alakuló, változó és korántsem egységes Nyugat képét festették. A felvázolt sokirányú lehetőségek közül írásomban azt a folyamatot vizsgálom, ahogy az írek Magyarországról és Habsburg Birodalomról alkotott képe miként alakult és változott a 19. szá-

¹ A szerző ezúton kíván köszönetet mondani az Irish Research Council for Humanities and Social Sciences-nek (IRCHSS) a disszertációhoz szükséges kutatás finanszírozásáért. A tanulmányban minden idézet a szerző fordítása.

² WOLFF 1994.

³ TODOROVA 1997.

⁴ SZŰCS 1983.

zad közepén. Mivel Írország az 1801-es Unió (Act of Union) révén hivatalosan is egyesült volt a brit koronával, ezeket az ír benyomásokat a brit birodalom parancsoló közelsége természetszerűleg befolyásolta, olykor alakította is. Valójában Írország nemcsak politikai értelemben volt a birodalom része, hanem a kontinensről származó hírek és információk jelentős része is brit újságokon keresztül érte el az országot. Ez azonban nem jelentette azt, hogy nem alakult ki és vált jelentőssé egy határozottan elkülöníthető ír szemlélet és gondolkodásmód a kontinensről és kapcsolatrendszeréről.

Az írek Magyarország iránti érdeklődése, mely a tágabb régiónak szentelt figyelem része volt, a középkori és kora újkori szórványos találkozások szintjéről, melyet főleg az ír szerzetesek képviseltek, a 18. század végére emelkedett az aktívabb és gyakoribb kapcsolatok, összehasonlítások és párhuzamba állítás szintjére.⁵ E ponttól fogva – ahogy azt Roisin Healy és Kabdebó Tamás munkássága már megalapozta – az ír nacionalisták retorikai repertoárja gyakran alapozott magyar és lengyel példákra.⁶ Ez az érdeklődés, amely a politikai rokonságot érezve, sokszor találta az írek helyzetét más országokéhoz hasonlatosnak, többféle folyamat és téma mentén működött. E témák sokrétűek voltak a függetlenségi mozgalmak összehasonlításától, az ír katolikus emancipáció mozgalom küzdelmei során Magyarország vallási helyzetének példává emelésén át, egészen az 1840-es években megjelenő kulturális és politizált ábrázolásokig. Ezek a példák, a kapcsolatfelvétel mikéntjéből és motivációjából kifolyólag mindig szervesen kapcsolódtak a korabeli ír belpolitikai vitákhoz és küzdelmekhez. Mindezt figyelembe véve, nem az ír nacionalisták voltak az egyetlenek, akik érdeklődtek Magyarország és a Habsburg Birodalom iránt. A jellegzetesen protestáns és unionista folyóirat, a *Dublin University Magazine* más protestáns újságokkal karöltve, gyakran közölt Magyarországot és a Habsburg Birodalmat bemutató cikkeket.

A napóleoni háborúk lezárulása természetszerűleg felélénkítette az információk áramlását is a kontinensen. Az utazók szemszögéből nézve ez nemcsak azt jelentette, hogy a kontinens ismét megnyílt előttük, hanem új korszak kezdetét is jelölte melyben a korábbi formálisabb arisztokráta „grand tour”-t szélesebb körű, népszerűbb struktúra váltotta fel. James Buzard a tömegetturizmus kezdetét ezekben az 1815-t követő években látja.⁷ Bár a Habsburg Birodalom már a napóleoni háborúk kezdete előtt is szere-

⁵ O'REILLY-PENZ 2006, lásd főként a bevezetést.

⁶ HEALY 2009; KABDEBO 2001.

⁷ BUZARD 2002, 37–53.

pelt, mint alternatíva a grand tour útvonalán,⁸ az európai koncert évtizedéig nem vehette fel pompában és attrakcióban a versenyt Olaszországgal. Az 1814–15-ös napóleoni háborúkat lezáró, Franciaország és az európai kontinens ügyeit rendező kongresszus házigazdjaként Bécs, a császárváros, a kontinens egyik vonzó utazási célpontja lett. Ezt az érdeklődést és izgatottságot a kongresszusról érkező beszámolók váltották ki, melyek a napilapok révén az egész kontinenst bejárták. A politikai eseményeken túl ezek a tudósítások a gazdagságról, a jelen lévő koronás főkről és a városban tartott elegáns bálokról is tájékoztattak. Ez alól a korabeli ír napilapok, politikai beállítottságtól függetlenül, mint pl. a *Dublin Evening Post*, *The Patriot*, *Freeman's Journal* és *Faulkner's Dublin Journal* hogy csak a jelentősebbeket említsük, sem jelentettek kivételt.

Bécs, illetve a Habsburg Birodalom és Magyarország népszerűsége a napilapokon túl megjelent a korabeli, a kongresszus alatt és utána írott úti beszámolókból is.⁹ Az újonnan formálódó tömegturizmus új izgalmas helyszíneket iránti igényével párhuzamosan, az úti beszámolók és naplók, avagy korabeli szóval „karosszékes utazás” iránti kereslet, melyek ezen új utazási helyszíneket és utazási módokat mutatták be óriási mértékben megnőtt. A legsikeresebb írások többször kerültek újryomásra, illetve több nyelvre is lefordították őket. Az útirajzok, kiszolgálva a növekvő olvasótábor igényeit, korábban soha nem látott népszerűsége tettek szert. Ahogy Maria Todorova is meghatározta, a brit úti irodalom piaca, Nagy-Britannia globális gyarmatosító hatalmi pozíciója révén, valóban a legszélesebb körű volt, bár az ábrázolt témák spektrumát jellegzetes szűkszerűségek is korlátozták. Ez leginkább abban nyilvánult meg, hogy a szerzőknek az olvasóközönség politikai beállítottságát és érdeklődését is szem előtt kellett tartaniuk.¹⁰ A bécsi kongresszus utáni évtizedek során a Habsburg Birodalom és Magyarország növekvő jelenléte az útirajzok címei között csak részben magyarázható a már említett eseménnyel. Egy másik lényeges faktor, a gőzhajózás megindulása a Dunán, mely révén Konstantinápoly immár lényegesen könnyebben elérhető úti cél volt a kontinensen keresztül, nagyban hozzájárult ahhoz, hogy Bécs és Pest ezen utak ideális kezdőpontjává vált.

A dunai gőzhajózás bevezetése nemcsak nyolc napra rövidítette le a korábbi háromhetes konstantinápolyi utazást,¹¹ ami nagyon csábítóan ha-

⁸ Uo. 39.

⁹ Ilyen volt például: BRIGHT 1818.

¹⁰ TODOROVA 1997, 89.

¹¹ SCHIFFER 1999, 40.

tott az utazókra, de a magyar közlekedés fejlődéséhez is aktívan hozzájárult. Tekintve, hogy egyrészt az 1840-es évekre Nagy-Britanniával éles ellentétben a Habsburg Birodalom még mindig az ipari forradalom korai stádiumában volt, illetve, hogy a birodalomban, s azon belül is Magyarországon, az útépités meglehetősen lassú volt,¹² a dunai gőzhajók jelentősége, mint kiegészítő közlekedési és szállítási módszer még inkább szembetűnővé válik. Bár az Első Dunai Gőzhajózási Társaság (Erste k.k. privilegierte Donau Dampfschiffahrts-Gesellschaft) John Andrews és Joseph Pritchard vezetésével 1830-ban Bécsben alakult meg részvénytársaságként, eleinte főként osztrák részvényesekkel, mégis a közlekedés háromnegyede Magyarországon zajlott, amely 1831-ben kezdődött rendszeres hajójáratokkal.¹³ Czére Béla, a magyar közlekedéstörténet egyik meghatározó alakja, Irina Popova-Novak cikkében a társaság növekedését így jellemezte: „1835 és 1842 között a társaság a tevékenységét a Fekete-tengerre is kiterjesztette, flottája 5-ről 24-re nőtt, és a Dunán utazók száma 17.727-ről 211.401-re emelkedett”.¹⁴ Bár a bécsi alapítású társaság a század további részében is sikeres maradt, számos újabb társaság alakult, hogy a kiszolgálja az egyéb belföldi útvonalak iránti igényeket, mint például a Száva és Kulpa folyókon.¹⁵

Ez a fajta közlekedés nemcsak ahhoz járult hozzá, hogy megnyitotta az utazás lehetőségét egy szélesebb réteg előtt, hanem új, eddig nem elérhető útvonalakat is hozzáférhetővé tett. A gőzhajós utazás új kalandnak számított és az újfajta izgalom lehetősége, hozzáátéve, hogy gyorsabb és kényelmesebb is volt, elegendőnek bizonyult ahhoz, hogy a nyugat-európai utazókat elcsábítsa. A gőzhajózás bevezetése előtt az út Konstantinápolyba meglehetősen kényelmetlen, majdnem egy hónapos volt. Ez az új útvonal nemcsak felgyorsította ezt, hanem kedvezően hatott az áruszállítás, a kereskedelem, a gazdaság egészére is.¹⁶ A gőzhajózás bevezetése előtt Magyarországot a Habsburg Birodalmon belül is hírhedten rossz minőségű utak jellemezték, kihívássá téve a gyalogos utazást.¹⁷ A gőzhajós útleírásokat közelebről szemügyre véve megállapíthatjuk, hogy Magyarország népszerű úti cél nem önjogán lett, hanem egy hosszabb, a Török Birodalom szíve, Konstantinápoly felé való utazás kezdőpontjaként szerepelt, amelyet technikai újítások tettek lehetővé. Fontos tényező tehát ezen írá-

¹² KATUS 1983, 186.

¹³ Uo. 188.

¹⁴ POPOVA-NOVAK 2008, 198–199.

¹⁵ KATUS 1983, 188.; POPOVA-NOVAK 2008, 199.

¹⁶ KATUS 1983, 183–204.

¹⁷ BURTON 1838.

sok értékelésénél, hogy Magyarország és a Habsburg Birodalom csak egy szakasza ezen utazásoknak, nem pedig elsődleges célpontja. Mindezek ellenére, a gőzhajós útirajzok az út magyar és osztrák részét is belevették be számolóikba, mely némi epikus jelleget kölcsönzött az utazásnak.

Bár a tizenkilencedik század első felében írott úti beszámolók nagy részét arisztokraták írták, a század közepére lassan és fokozatosan létrejött egy eltérő hangvételű, nem arisztokrata, avagy Todorova definíciójával élve, polgári megközelítés.¹⁸ Todorova megítélése szerint az arisztokrata utazók könnyebben azonosultak az egyes uralkodó rétegekkel, míg az alárendelt rétegekkel szemben egyfajta leereszkedő, patronáló hangnemet ütöttek meg. Ezzel ellentétben, az újabb polgári típusú utazók képviselői inkább voltak hajlamosak a birodalmi kereteket a haladás gátjainak tekinteni és a reformok útján való haladást és fejlődést emlegették, mint a jövő fontos kulcsszavait. A cikk további célja, hogy megvizsgálja: vajon ez a módszertani kettősség (arisztokrata és polgári megközelítés) megfigyelhető-e azon a két elemzésre kiválasztott Magyarországot és a Habsburg Birodalmat bemutató útleíráson, amelynek egy angol-ír arisztokrata és egy ír újságíró a szerzői.

Charles William Stuart Vane (1778–1854), Londonderry harmadik márkija, az angol-ír illetve brit arisztokrácia tagjaként ideális példa az arisztokrata szemléletmód illusztrálására. A dublini születésű arisztokrata egy viszonylag sikeres katonai karriert tudhatott magáénak mielőtt Londonderry választókeretének képviselője lett a brit parlamentben.¹⁹ 1814 augusztusában Bécsbe került brit nagykövetségként, ahol is 1822-ig szolgált, féltestvérét a külügyminiszter Lord Castlereagh-t segítve. Hiú és büszke természetével hamar kiérdemelte az „arany páva”²⁰ becenevet a bécsi előkelő köröktől. Bécsbe és Magyarországra pár évvel később 1840-ben tért vissza feleségével, Lady Londonderry-vel, hogy mindketten részt vegyenek egy dunai gőzhajótúrán Konstantinápolyba. Londonderry élményeit *A steam voyage to Constantinople by the Rhine and the Danube in 1840-41* címmel publikálta 1842-ben.²¹

Michael Joseph Quin (1796–1843) Thurles-ben, Tipperary megyében született, újságíróként és szerkesztőként a Daniel O’Connell vezette Katolikus Emancipációs mozgalom hűséges támogatója volt.²² Ismertséget úti-

¹⁸ TODOROVA 1997, 109–111.

¹⁹ MATHEW-HARRISON 2004.

²⁰ LONDONDERRY 1958, 35.

²¹ LONDONDERRY 1842.

²² MATHEW-HARRISON 2004, 696–697.

rajzok publikálásával szerzett, mint például *A visit to Spain* (1823), illetve 1836-ban segédkezett a *Dublin Review* folyóirat létrehozásában Daniel O'Connell-nek. A folyóirat, nevével ellentétben, Londonban került publikálásra és a katolikus vallás elsőszámú angliai támogatójaként és szószólójaként működött. Ez a különleges pozíció tökéletesen megtanította Quint az olvasóközönség igényeinek megfigyelésére, írásainak ily módon való alakítására. Útirajzai lapjain tudatosan alkalmazkodott a brit olvasóközönség politikai állásfoglalásához, míg a brit birodalmat kritizáló írásait a *Dublin Review* olvasóközönsége számára tartotta fenn. Legnagyobb sikerét útirajzíróként *A steam Voyage Down the Danube: with Sketches of Hungary, Wallachia, Servia and Turkey* című munkájával aratta, amely több kiadást is megért, illetve francia és német fordításban is megjelent.²³

Londonderry írása öntudatosan tükrözte a márki társadalomban betöltött szerepét, melyet az a meggyőződése is alátámasztott, hogy írását saját személyes perspektívájának kell dominálnia ahelyett, hogy katalógusjellegű útikalauzrt írt volna. Természetesen, ha az olvasó mégis szükségesnek találta, hogy egy hasonló összefoglalót tanulmányozzon, Londonderry készségesen felajánlotta John Murray *Southern Germany*²⁴ című munkáját, melynek megjelenése után a márki amúgy is feleslegesnek találta, hogy alapvető információkat ismételgeszen. Mindezek ellenére Londonderry alapos figyelmet szentelt utazása technikai részleteinek, mint például a különböző gőzhajók löereje, állapota és kényelmi színvonalára. A tény, hogy ezeket az adatokat a márki az utazása során aprólékosan feljegyezte, arra utal, hogy már az utazás kezdete előtt is publikálásra szánta jegyzeteit. A márki további motivációja e körültekintő figyelemre az a terve lehetett, hogy utazása körülményeiről részletesen is be kívánt számolni Metternich hercegnek, amit 1840. november 14-én kelt levelében meg is tett. Az írás, hasonlóan az útikönyvhöz, hosszasan beszámolt minden egyes gőzhajóról, amin Londonderry utazott, amelyet kiegészített egy listával a megállóhelyekről, illetve az ott tapasztalt állapotokról.²⁵

Londonderry rendkívül tisztelte Metternichet, akit bécsi nagykövetségként eltöltött évei révén, illetve a bécsi kongresszuson résztvevő brit delegáció tagjaként jól ismert. Ez a nagyra becsülés csak nőtt az évek során, és 1840-ben Londonderry – némileg prófétai meglátással – így jellemezte a herceget olvasóinak: „*Elképzelésem szerint semmi más esemény, csak egy újabb*

²³ QUIN 1835.

²⁴ MURRAY 1840. Murray kézikönyvei hamar nagy népszerűsége tettek szert, lásd SPEAKE 2003, 830–831.

²⁵ LONDONDERRY 1842, 341–351. A márki a függelékhez csatolta a levél másolatát.

európai küzdelem törheti meg Metternich ambíciójának szikláját. Egész hírnevét az a béke alapozta meg, mely az ő államvezetésének és bölcsességének köszönhetően már lassan harminc éve tart. E páratlan hőstettel [...] kíván sírba szállni, és ha ez valóban veszélybe kerül, büszksége és államférfiúi karrierje idő előtt érne véget.”²⁶

Maga a levél óvatosan egyensúlyozott a pozitív és negatív benyomások megosztása között, ahol is a helyeslő észrevételek inkább az utazás első felének leírását gazdagították. A beszámolót leginkább megfontolt, körütekintő összefoglalóként lehet jellemezni, amelybe Londonderry az új gőzhajózási vállalkozást érintő észrevételeit gyűjtötte egybe. Bár nem félt a vállalkozás körüli pénzügyi nehézségekre sem utalni, Londonderry mégis megpróbálta a birodalom előnyére fordítani a helyzetet azzal, hogy a gőzhajókat olyan befektetésnek tekintette, amely nagyon kedvező hatást fog gyakorolni a Habsburg Birodalom kereskedelmi és gazdasági potenciáljára a jövőben. Hangsúlyozta, hogy a dunai gőzhajózás útvonalán további fejlesztések szükségesek, mivel ez volt az egyetlen életképes, ráadásul gyors és kényelmes alternatíva a Konstantinápolyba a Kárpátokon keresztül haladó kocsis utazások mellett.

Londonderry csak egyszer esett ki a diplomatikus szerepkörből, amikor is kissé leereszkedően, a fentebb említett fejlesztésekkel kapcsolatban kijelentette, hogy valóban szükségszerűek, ha az osztrák kormány „úgy kívánja, hogy gőzhajóit civilizált európaiak, vagy [Londonderry] hazájának képviselői látogassák”.²⁷ Larry Wolff ezt a fajta retorikát a felvilágosodás filozófiájában gyökeredző uralkodó–alávetett, civilizáció–barbarizmus kettős gondolkodás részeként, illetve a vélt intellektuális fölény meglétének kihangsúlyozását hirdető politika szerves tartozékaként értékelte, amely a nyugat-európaiakat arra készítette, hogy másokat magukkal a saját szemzőgük és skálájuk szerint hasonlítsanak össze.²⁸ Ez a patronáló leereszkedő hozzáállás ugyanakkor nemcsak a kor arisztokratáira volt jellemző. Egy a korabeli jogszokásokat összegyűjtő kézikönyv is hasonló következtetésekre jutott a gőzhajózással kapcsolatban, kihangsúlyozva, hogy *hatására „egészséges életerő és szorgalmas ipar fog a Nyugat felől beáramlani”*.²⁹

Bár Londonderry nyíltan tárgyalta a gőzhajózás nyilvánvaló kereskedelmi és gazdasági előnyeit a Metternichhez írt levelében, politikai meglátásait megtartotta útirajza számára. Mivel korábban nagykövetként már aktív részese volt a külpolitikának, Londonderry nagyon jól informált volt

²⁶ Uo. 96.

²⁷ Uo. 348.

²⁸ WOLFF 1994, bevezetés.

²⁹ MACGREGOR 1841, 147.

a térség nagypolitikája és hatalmi viszonyai kérdésében. Megítélése szerint Ausztria németországi befolyásának csökkenése, itt a porosz kormány kereskedelmi liga létrehozására irányuló terveire célzott, arra készítette a Habsburg Birodalmat, hogy ezt ellensúlyozandó, befolyását más irányban növelje. A márki szerint a gőzhajózási társaság ideális eszköz lehetne az osztrák kormány számára, hogy e célt elérhesse.³⁰ Habár a Duna megnyitását előnyösnek tartotta az oroszok számára is, főleg kereskedelmi szempontokra gondolva, Londonderry fenntartotta véleményét, hogy ez Ausztria számára mégis nagyobb fontossággal és hosszabb távú előnyökkel bír. Úgy vélte, ez nemcsak azzal jár, hogy kiemelheti Ausztriát a hitelenség szorításából, de, ha a térségre gyakorolt orosz befolyás hirtelen veszélyes irányt váltana, akkor Ausztria jobb pozícióban lenne, hogy a dunai fejedelemségeket, azaz Havasalföldet és Moldvát, az oroszok ellen fordítva, a maga javára billentse a helyzetet. Érdekesség, hogy bár Londonderry e fejedelemségeket fontosnak tartotta geopolitikai stratégiai helyzetüknél fogva, a térség lakóira nézve már kevésbé volt hízelgő a véleménye. Olyan mocskosnak és barbárnak tartotta őket, hogy „*az orosz muzsikok úriemberek hozzájuk képest*”.³¹

Elemzését a Habsburg Birodalom belügyei felé fordítva, Londonderry Ausztria pénzügyi helyzetét is szemügyre vette. A birodalom pénzügyi nehézségei köztudottak voltak a kortársak körében is,³² de Londonderry magasabb szintre emelkedve arra tett kísérletet, hogy ennek lehetséges okairól elmélkedjen. Véleménye szerint a birodalom fiskális nehézségei ugyanis mélyebb, strukturális problémára utaltak: „*Sehol máshol sem annyira szembeűnő a változástól való félelem, mint Ausztriában, nem tart lépést korunkkal, nem vesz részt oly ellenállhatatlan erejű mozgalmakban mely más nemzeteket izgatnak, ellenben tovább halad megszokott útján, és, mint a hatalmas Duna, amely birodalma közepén halad át, minisztériumai és alárendelt szervei bárminek változtatás nélkül folytatják szokványos tevékenységüket.*”³³

Ezek az erőteljes szavak azt sugallták, hogy Ausztria rossz pénzügyi helyzetére és a birodalom általánosan csökkenő befolyására és presztízsére az alapvető magyarázat a birodalom kormányzati stílusában rejlett. Londonderry véleménye szerint a Habsburg Birodalom, amely a bécsi kongresszus után a kortársak szerint a konzervatív gondolkodás és politika fellevegára lett, az ideális és haladó, fejlődő birodalom ellentétét tes-

³⁰ LONDONDERRY 1842, 135–140.

³¹ Uo. 121–122.

³² NICHOLS 1958.

³³ LONDONDERRY 1842, 66–67.

tesítette meg. Mindezek ellenére, a márki szerint Ausztria nem volt gyenge. Leginkább úgy tekintett rá, mint olyan birodalomra melynek irányítói az időt a számukra leginkább kedvező időpontban megszívésében megálítanák. Londonderry elismerte, hogy Ausztria sokat tett a bécsi kongresszus által létrehozott béke megőrzéséért, bár azt is sugallta egyúttal, hogy Ausztriának erre további, mélyebb indokai is voltak. Úgy vélte, hogy a kongresszus óta eltelt évtizedek alatt Ausztria nemcsak hatalma csúcára ért az európai koncert fontos részeként, hanem ezen évtizedek jelentették ama leginkább kedvező időpontokat, amiket az osztrák kormány szívesen halhatatlanná avanszált volna „*földrajzi helyzete, született határozottsága és változtatásoktól való félelme*”³⁴ segítségével. Azaz, ebben a kompozícióban, Londonderry szerint, ez a félelem a teljes képnek, egy nagyobb, öszszetettebb politikának pusztán egyik részlete volt.

Ugyanakkor Ausztria azon törekvése, hogy a status quo-t fenntartsa Londonderry szerint elengedhetetlenül konfliktusokat fog eredményezni a jövőben, „*otthon és külföldön egyaránt, mivel e kettő hatással van egymásra*”.³⁵ Ily körülmények között, amikor akár a belföldi vagy külföldi felkelések is „*veszéllyel járnak és a nyugalom a fő erősség*”,³⁶ az olvasóknak nem volt nehéz egyetérteni Londonderry érvelésével, hogy miért is kívánta Ausztria mindenáron fenntartani a létrejött európai hatalmi struktúrákat. Szerinte a béke bármily mértékű megzavarása felrázhatja „*kiterjedt, nagyrészt elkülönült, és a mai napig rendezetlen tartományait*”,³⁷ felbolydulást keltve szerte a birodalomban, vagy, ha európai konfliktusra kerülne sor, az veszélyes példával szolgálna a birodalom belső békéjére nézve. Természetesen, e rettegett képek nem a már említett vágyott örökkévalóság részei, hanem sokkal inkább a veszélyes valóság jelei voltak: a nemzeti mozgalmak erejének indikátorai, amelyekkel a Habsburgoknak is számolniuk kellett.

Londonderry értelmezése a brit birodalmi perspektíva szülötte volt, a márki az ír mellett a brit arisztokrácia tagja is volt, egy olyan birodalomé, amely nemcsak a világ vezető globális gyarmatosító hatalma volt, hanem egyúttal az ipari forradalom szülőhazája is. Ez a pozíció érthetően vezette arra a konklúzióra, hogy Ausztria, mely valóban kedvezőtlen megvilágításba került az összehasonlítás során, sokkal inkább tűnt úgy, hogy egyhelyben áll, stagnál, mint fejlődik és halad. Nagy-Britannia

³⁴ Uo. 68–69.

³⁵ Uo.

³⁶ Uo.

³⁷ Uo.

nagymértékű és gyors fejlődése magas viszonyítási alapot állított a kortársak elé és a korszak teljesítményének mércéjévé vált. Ebből a szemszögből nézve, Londonderry valójában azért kritizálta Ausztriát, mert a birodalom vezetői nem vették észre, hogy a status quo csak törékeny egyensúly, s a birodalom azt csak az erőviszonyokat változtatlanul hagyásával igyekszik fenntartani, ahelyett, hogy arra törekedne, hogy gyorsabban és hatékonyabban fejlődjön, mint alávetett területei és hatalmi ellenfelei. Londonderry ugyanakkor kényelmes helyzetben volt abból a szempontból, hogy Nagy-Britannia nemcsak a szülőhazája volt e filozófiáknak, hanem világszerte terjesztette és gyakorolta is azokat.

Michael Joseph Quin ugyancsak helyeselte a gőzhajózás dunai bevezetését, hangsúlyozva, hogy így „európai pozíciót”³⁸ nyerhet a térség, illetve „azok az országok melyek korábban aligha tűntek Európához tartozónak” így „gyorsan a civilizáció hatáskörébe kerülhetnek”.³⁹ Bár ezek a mondatok Londonderry arisztokrata nyugati gőgjét idézték, Quin mégis más irányból, eltérő hozzáállással és stílussal közelítette meg a témát. Ellentétben Londonderry emlékiratok stílusát idéző munkájával, Quin útirajza sokkal inkább élményeinek gyűjteménye volt, kalandbeszámoló. A könyv sokkal nyitottabb volt az átlag olvasó felé, akik értékelték a könnyed, beszédes stílust, amelyet humoros anekdoták és a tájat, a hajó utasait, ruházatukat, nyelvüket és viselkedésüket leíró részek fűszereztek. A gőzhajón még Pesten eltöltött első éjszakáját például így jellemezte: „Bár alig tettem túl magam azon, hogy a Dunán ringatózva szunyókálhatok, amikor hirtelen egy olyan hangzavar és harsány nevetés kerekedett körülöttem, hogy egy pillanatig úgy éreztem, hogy bűneim jutalmául egy olyan elvarázsolt helyre lettem bebörtönözve, ahol az alvás különösképpen tiltott tevékenység volt. A hangok először távolinak tűntek de mielőtt ezen tovább gondolkodhattam volna, mármint hogy ébren vagyok-e vagy álmodom, [a hangoskodók] hirtelen befutottak, oly könnyedén cseverészve mintha más dolguk se lenne. Anekdota követett anekdotát [...] némi nevetés [...] általános hangzavar [...] fáradhatatlan és pergő sebességű társalgás [...] Udvariatlan gondolataim gyorsan megbántam amikor jobban körülnézve észrevettem, hogy kettő-három igazán szép magyar hölgy is tartozott a társasághoz. Bevallom, ezúton is bossánatért esedezve, hogy többször is ellenlábasként gondoltam rájuk.”⁴⁰

Londonderry megközelítésével szemben Quin nem a gőzhajók technikai jellegzetességeire figyelt elsősorban, hanem a hajón összegyűlt vegyes úti társaság megismerése és bemutatása foglalkoztatta. Leírásában tiro-

³⁸ QUIN 1835, 130.

³⁹ Uo. 135.

⁴⁰ Uo. 3–4.

li, török és magyar utasok ruházata és viselkedése elevenedik meg, akik közül a kártyázó magyar nemeseket kedvelte meg a legjobban. „Nemcsak egymás hanem felém is olyan kellemes modort, őszinteséget, vidámságot tanúsítottak, melyet anekdoták sokaságával és olyan könnyed gyermeki örömmel teli nevetéssel fűszereztek, hogy nagy érdeklődést kezdtem a társadalom e rétege iránt érezni.”⁴¹ Továbbbúzva ezt, míg a parton Londonderry-t főleg a megállóhelyek és szállások minősége és felszereltsége kötötte le, addig Quin igyekezett életképeket festeni olvasói elé:

„A folyópartot hamarosan jól öltözött parasztok, férfiak és nők, sokasága leptel el, akik elsősorban a gőzhajó csodájára járva gyűltek össze. Előbbiek laza vászonniget, mellényt és nadrágot viseltek ami olyan széles volt, hogy messziről alsószőknya látszatát keltette. A fiatalabb nők akiknek nyakát különféle színű és típusú nyakékek borították [...] félkörben ülve gyümölcsöt árultak. Kosaraik diótól, csodálatos szőlőtől és almáktól roskadoztak. [...]Amikor a tiroliak alkudozni kezdtek ezekkel a gyümölcsárusokkal, az olyan szemléletes sokszínűséget eredményezett jellemvonásokban és öltözetben, amilyen inspirációt egy festőművész csak kívánhat.”⁴²

Amíg Londonderry utazása magyarországi szakaszának egyes részéről nem írt többet a valóban szükségesnél, amely illett birodalmi fókuszához, addig Quin sokkal több információt nyújtott a leírások és összefüggések tekintetében is. Az újságírói szellemességen túl, amit például a Pozsonyt jellemző szavai tökéletesen illusztrálnak, „egy jóvátehetetlen hibája van, amit egy magyar szemében semmi sem kompenzálhat, közel van Bécshez”,⁴³ Quin írásán az ír ember szimpátiája is érződik. Quin az út iránti kalandos felfogása abban is érződik, ahogy a rossz állapotban lévő magyar utakra ugyan utalt, bár igyekezett ilyen élményeit is humorral bemutatni. „Bécsből [Pestig] az út nagy részét egyszerű szénásszekereken utazva tettem meg ami nem volt túlzottan megerőltető. E rugóval felszerelt szekerek meglehetősen könnyűek, és mivel az út egyenetlenségei miatt gyakran borultam a szekerek egyik feléből a másikig mindenféle előzetes figyelmeztető jel nélkül, úgy találtam, hogy szerfelett kellemes, hogy ezek a szekerek szénával vannak megrakodva és nem a kemény fával kellett közelebbről megismerkednem”.⁴⁴ A stilisztikai jellegzetességeken túlmenően azt is fontos megjegyezni, hogy Quin teljesebb képet adott a magyar életről és a gőzhajókban egy Magyarország számára kedvező és hasznos vállalkozást látott, nem pedig birodalmi.

⁴¹ Uo. 25.

⁴² Uo. 39–40.

⁴³ Uo. 5.

⁴⁴ Uo. 10–11.

Hasonlóan, Londonderry-vel ellentétben, aki csak futólag gratulált Széchenyi Istvánnak a gőzhajózás előremozdításáért Metternichnek írott levelében, Quin Széchenyit elválaszthatatlannak ítélte a témától. Véleménye szerint ez az új közlekedési módszer sokat lendített Magyarország fejlődésén és ez Széchenyinek volt köszönhető. Mindamellet, hogy Széchenyi a vállalkozás fő motorja és irányítója volt, a részvényesek toborzása, motorrendelések és hajók építésének felügyelése révén, Quin azt is fontosnak tartotta hangsúlyozni, hogy Széchenyi főnemesi rangja is hozzájárult a sikerhez. A gőzhajózás, természeti szépségei, kalandos újdonsága és bevezetése körüli érdekeltségeken túl, Quin-t a kereskedelmi és gazdasági következmények taglalására is készítették. Így ezek a gőzhajók, Quin értékelésében, nemcsak a gazdasági teljesítmény növelésének voltak jó eszközei, de potenciálisan alkalmasnak tűntek a fontos politikai változások előidézésére is. Fontosnak tartotta kihangsúlyozni: ha a magyar országgyűlés úgy döntene, hogy maga állja a vállalkozás költségeit, az egy „virtuális függetlenségi nyilatkozat”⁴⁵-tal volna egyenértékű, melyet egyébként elképzelhetőnek és a magyar tradíciókkal egybehangzónak vélt.

Miután Quin a dunai gőzhajózásra „nemzeti karaktere révén Magyarországra jellemző intézkedésre”⁴⁶ tekintett, továbbfejlesztette a gondolatot azaz, hogy elhelyezte azt Széchenyi reformterveinek sorában, amelyekkel Magyarország helyzetét kívánta fejleszteni. Mivel Quin Orsovánál személyesen is találkozott Széchenyivel,⁴⁷ elsőkézből kapott információkat Széchenyi nézeteiről és terveiről, amelyeket megosztott olvasóival is. Londonderry ezzel szemben csak röviden felvázolta Széchenyi főbb terveit, a kaszinót, a Buda és Pest közötti állandó hidat, illetve a gőzhajókat említve. Bár Londonderry és Széchenyi hosszú ideje ismerték egymást,⁴⁸ a márki mégis csak egy befolyásos, gazdag arisztokrataként ábrázolta Széchenyit, akinek finom „igazi angol ízlése”⁴⁹ meglátszott birtokán és a lóversenyek hazai bevezetésén is. Londonderry-t Széchenyi társadalmi pozíciója révén gyakorolt hatalma és befolyása készítette elismerésre és Széchenyi birtokát és vagyonát e vezető szerep és presztízs tárgyi megtes-

⁴⁵ Uo. 138.

⁴⁶ Uo. 124–125.

⁴⁷ Quin beszámolt közös vacsorájukról, részletesen felidézte beszélgetésüket, Széchenyi tulajdonságait és fizikai jellemzését sem felejtette ki. A szerény Széchenyi egy Quin stílusában írt útirajzról arról panaszkodott naplójában, hogy túl nagy figyelemben részesült és kellemetlenül érezte magát. SZÉCHENYI 1978, 875.

⁴⁸ Uo. 298.

⁴⁹ LONDONDERRY 1842, 82. Londonderry az Esterházy család gazdagságától és fényűző birtokától sokkal jobban le volt nyűgözve. Uo. 78–84.

tesülésének tartotta. Széchenyi politikai nézeteinek ismertetését, illetve minden olyan témának felvetését kerülte, amely birodalmi nézőpontját alááshatta volna, így kényelmesen elkerülhette, hogy a brit birodalom belülegeire is utalnia kelljen.

Quin Széchenyi képe Londonderry felületes ábrázolásánál mélyebb mondanivalóra törekedett, így az ő szemléltetésében nem csak a magas társadalmi megbecsülést élvező alak, hanem az ember is kirajzolódik. Ez a különbség abban is szemmel láthatóan megnyilvánult, hogy Londonderry alig egy pár oldalt szentelt Széchenyinek, míg Quin több mint két fejezeten keresztül, nagy részletességgel emlékezett meg találkozásukról. Quin mindezt Széchenyi politikai programjának ismertetésével társította a *Hitel* (1830) és a *Stádium* (1833) című munkák alapján, melyeknek keretei bőven túlmutattak a technikai vagy kulturális újítások keretein, amelyekre Londonderry is hivatkozott. Széchenyi politikai terveinek részletes bemutatása, amelyet Quin a Lánchídra vonatkozó hídvám történelmi fontosságának kiemelésével is megerősített.⁵⁰ Finoman, de határozottan szembeállította Quin szemszögét az arisztokrata látásmóddal, amit Londonderry képviselt.

Mivel Quin úti beszámolóját a brit piacra szánta, így nem engedhette meg magának, hogy közvetlenül kritizáljon birodalmi terveket, bevett szokásokat. Talán úgy érezte, hogy már kissé messzire is ment az újító reformer, Széchenyi magasra emelésével, illetve azzal, hogy a nem túl távoli jövőre függetlenséget jósolt Magyarországnak is, így megpróbálta ezt az orsovai magyar nemesek egy csoportjával folytatott beszélgetésének felidézésével ellensúlyozni. Az oktatásról szóló idézett részlet tökéletes metaforája volt a korabeli brit retorikának, amely Írország ön-kormányzásra való alkalmasságát és érettségét vitatta. Ez a megközelítés Daniel O’Connell-nek az unió (1801) alkotmányának visszafordítására (repeal of the union) irányuló erőfeszítéseit volt hivatott ellehetleníteni, amelyek tulajdonképpen az ír parlament visszaállítására irányultak. *„...mivel az ország még mindig feudális rendszerű és egy darabig az is kell hogy maradjon, mert ha az emberek tanultak lennének, akkor tisztán látnák jelen helyzetüket, és nagy valószínűséggel hirtelen és véres forradalmakhoz folyamodnának, hogy szabadságukat megszerezzék. Nincs ellenvetés az ellen, hogy megfelelően tanultak legyenek, ha elérnek a haladásnak arra a szintjére, ami ezt lehetővé teszi és az ország más dolgai is elérik e fejlődési szintet. Arra van szükség, hogy először a nemesek*

⁵⁰ QUIN 1835, 5. Mivel Quin tudta, hogy a magyar nemesek adómentesek, így tisztában volt az új hídra tervezett hídvám történelmi jelentőségével is, melyet nemesnek és nem nemesnek egyaránt fizetnie kellett.

kapják meg a tudást, hogy liberalizálhassák gondolkodásmódjukat, és segítségükkel fokozatosan és biztonságosan előmozdíthassák azokat a változtatásokat, melyeket a közösség egészére nézve hasznosnak ítélnék.”⁵¹

Ez az idézet mely a korábban említett intellektuális fölény retorikájának és Nyugat-Európának Európával és a civilizációval való azonosítására alkalmas példa, nem annyira Quin gondolkodásmódjának volt a sajátja, hanem sokkal inkább az olvasóközönség elvárásaihoz való idomulásnak volt az iskolapéldája. A fenti idézethez kapcsolódva Quin azt is kifejtette, hogy a nemesek a „gondolkodás európaivá formálását”⁵² a klubok révén tervezik, ahol tudományos és bölcséleti előadásokat hallgathatnak. Ehhez hasonlóan annak a kifejtése, hogy a magyar nemesek körében a brit intézmények különösen a parlament tisztelete kiemelkedő,⁵³ amely alól Széchenyi sem volt kivétel, szintén az olvasók önérzetére hatott a brit vezető szerep kihangsúlyozásával.

Mivel ezeket a fentebb vázolt benyomásokat nagyon is befolyásolta az olvasóközönség elvárása, Quin írásait érdemes a *Dublin Review* szemszögéből is tanulmányozni, ahol sokkal szabadabban írhatott. A tökéletes alkalom 1840-ben érkezett el, amikor Quin John Paget *Magyarország és Erdély* (1839)⁵⁴ című munkáját mutatta be, amit a magyar történetírás is jól ismer. Quin könyvismertetője teljesen leszámolt az úti beszámoló szemléletével és retorikájával, amikor visszautasította, hogy a Bécstől keletre fekvő területeket „új világ”-ként mutassák be az olvasóknak, ahogy az például Richard Bright tette a bécsi kongresszus idején, bár kétségtelen, hogy azért gratulált Széchenyinek és a gőzhajóknak, hogy fellebbentették „felejtés sűrű kődét”,⁵⁵ amely eddig fedte azokat. A magyar táj egzotikus, orientalizáló bemutatásának tagadásán túl, Quin a brit intézmények, leginkább a parlament, Magyarországon létező csodálatának is igyekezett ellentmondani. Ironikusan megjegyezte, hogy ha azok, akik a brit alsóházat ily nagy becsben tartják, „... jelen lettek volna Lord Stanley ír regisztrációs törvényének vitáján [...] gyaníthatjuk, hogy kevésbé érezték volna leküzdhetetlen vágyat, hogy otthonukat elhagyva ismét meglátogassák törvényhozói állatkertünket”.⁵⁶

Magyarország, az útirajz beállítottságát teljesen megfordítva, itt egy olyan országgént jelenik meg, amely Írországhoz hasonló problémákkal küzdött, mint például a rendszeresen távol maradó földbirtokosok, falánk

⁵¹ Uo. 127-128.

⁵² Uo. 133.

⁵³ Uo. 131.

⁵⁴ PAGET 1839; BRIGHT 1818, 89-117.

⁵⁵ Uo. 89.

⁵⁶ Uo. 94.

ügyintézők, elhanyagolt kunyhók és az ital szeretete. Quin, Paget egy magyarországi falu jellemzését olvasva így sóhajtott fel: „*mennyire tisztán az ír kunyhó képe elevenedik meg [...] e nagyon más táj [és] földbirtok leírásában*”.⁵⁷ Quin még ennél is messzebbre vezetette a párhuzamot azzal, hogy rámutatott, hogy mindkét nép történelmében gyakoriak az agrár-zavargások és felkelések. Az ír szituációval szöges ellentétben Quin azonban rámutatott, hogy Magyarországon Mária Terézia urbáriumrendelete (1767) törvénybe iktatta a parasztok alapvető jogait, kötelességeit és éves adótarozásait, amit Quin a probléma megoldása irányába tett lépésként aposztrofált. Sajnálkozva afelett, hogy az ír megoldás még nem állt küszöbön, Quin potenciális, a magyarországihoz hasonló tervezeteken kezdett el töprengeni. Ötletének főbb elemei a lápok és a tarlók földre várakozó parasztok közötti szétosztása, illetve egy mezőgazdasági alapú banki kölcsön rendszer kidolgozása szerepelt. Quin érdeklődésének mértékét bizonyítja, hogy a cikk írásakor üléselő magyar parlament (1839–40) aktuális ülészakáról is beszámolt a cikk végén. Ez az országgyűlés beiktatta az önkéntes örökváltságot,⁵⁸ amely ugyan nem volt végleges megoldása a problémának, hiszen nagyon kevés paraszt tudott élni vele, Quin mégis óriási előrelépésnek értékelte.

Egy kevésbé szembetűnő és némileg átvitt értelemben ugyan, de Quin saját Széchenyi képének és benyomásainak bizonyos elemeit és aspektusait Daniel O’Connell képével hasonlította össze. O’Connell, akit az 1829-es katolikus emancipáció törvény sikere után Írországban „Felszabadító” néven kezdtek el tisztelni, életét arra tette fel, hogy Írország brit birodalmon belüli helyzetét erejéhez mérten javítani tudja. Quin O’Connell hűségese támogatója volt és a Széchenyiről rajzolt képe ezt az elismerést és tiszteletet tükrözi. Quin Széchenyit és O’Connell-t vezető típusú embereknek tartotta, akik országaikban a reform eszméket és törekvéseket egy személyben testesítették meg. Ilyen értelemben véve, e két történelmi alakot mindkét ország a mai napig is legnagyobbjai között tartja számon. Ugyanakkor, amíg Széchenyi köztudottan a birodalmi, osztrák kormányzati jóváhagyás keretein belül mozgott, addig O’Connell alakja az egész kontinensen a veszélyes szónok és erőteljes, szembeszálló politikusként vált ismertté. A magyarországi korabeli folyóiratok is gyakran közöltek hol lelkesen támogató, hol kritikus, cikkeket O’Connell-ról, az ír politikust, mint a nép szónokát és államférfiját ábrázolva.⁵⁹ 1834-es útja során maga Szé-

⁵⁷ Uo. 100–101.

⁵⁸ GUNST-MIRU-VELIKY-VELKEY 1999, 87.

⁵⁹ CSORBA 1944. A negyedik fejezet hosszú listát közöl a korabeli magyar folyóiratokról, amelyekben O’Connellről szóló cikkek találhatóak.

chenyi is látta O'Connell-t a brit alsóházban, naplójában ír akcentusáról és viselkedéséről, beszédmodoráról is megemlékezett: „*csupa élet – feje fölött két kézzel gesztikulál*”.⁶⁰

Befejezőként, Londonderry és Quin útirajzát együtt tekintve, megállapítható, hogy mindkét szerző sikeresen megtalálta az olvasóközönség által igényelt és elvárt hangot. Olyan utazásra vállalkoztak, amelynek kezdeti állomásait Nyugat-Európában tradicionálisan a felvilágosodás filozófiái által diktált dualista civilizáció–barbarizmus tengely keresztútjának volt szokás tekinteni. Ezek az utazók elkerülhetetlenül hordozták a fejükben a saját országukban létező összefüggéseket és meglátásokat is. Bár a gőzhajózás bevezetése minden mérce szerint is fejlődésnek és előrelépésnek számít, ezek az utazók új jelentésréteget társítottak hozzá azaz, hogy magyarországi bevezetésüket saját tükrükön keresztül, az európaisághoz vezető út fontos állomásaként ábrázolták. Ezt az utóbbi fogalmat a nyugati gondolkodás kisajátította arra, hogy egy Nyugat-Európára jellemző történelmi és kulturális évszázados fejlődés szinonimája legyen, ami egy újabb csavar révén, immár a civilizációval volt rokonított koncepció. Hasonló folyamat zajlott le az afrikai kontinensen is az 1870-es és 1880-as években, megmutatva, hogy e kettősséget nem csak az európai kontinens felmérésének kontextusában lehet alkalmazni. Ez a nyugati énképfogalom is komplex tipológia volt és nem tudott közös, vitathatatlan definíciót kialakítani – erre a szakirodalom Larry Wolff, Maria Todorova és Szűcs Jenő példáján keresztül már rámutatott.

Ez az összefüggés az elemzett két útirajznál is jelen van, hiszen Londonderry a nyugati, brit, arisztokratikus és birodalmi megközelítést képviselte, míg Quin közelebről is megfigyelte a térséget és képes volt a bevezetett újítások valódi értékét a helyi politikai jelentőségük keretein belül értékelni. Quin rámutatott a politikai, gazdasági, kulturális és kereskedelmi előnyök szövevényes hálózatára, míg Londonderry majdnem kizárólagosan a politikaira koncentrált. A márki számára Magyarország tulajdonképpen egy nagyobb keret, azaz a birodalom része volt, és a gőzhajózás egy érdekes vállalkozás volt, amelynek potenciális politikai jelentőségét érdemesnek találta feltérképezésre. Számára mégis leginkább eszközt jelentett a Habsburg Birodalom külpolitikai céljai eléréséhez, hogy a tágabb régió hatalmi dominanciájának versenyében szomszédai elé tudjon kerülni. Korábbi bécsi nagykövetként nagyobb rálátással rendelkezett a régió hatalmi viszonyaira és nagyhatalmi politikájára, mint egy átlagos utazó, ezeket kamatoztatva egész írását áthatja sajátos érdeklődése és fi-

⁶⁰ SZÉCHENYI 1978, 762.

gyelme. Ezt figyelembe véve, némileg érthetőbbé válik, hogy munkájában nem kalandozott el olyan hosszas leírásokba, mint például a Széchenyihez fűződő barátság és nagyeceni látogatása.

Quin ezzel szöges ellentétben azért választotta a dunai gőzhajós utazást, mivel a vállalkozás olyan újdonságokkal és kalanddal kecsegtetett, amit ez az elismert útirajzíró nem tudott kihagyni. Elbeszélése a klasszikus utazó leírás jegyeit viselte magán, a színes tájkép ismertetések, a hajón és a parton látott emberek bemutatásán át egészen a társadalmi és kulturális szokások és benyomások lejegyzéséig. Mindezekben a részleteken túl, az ő könyve igazából „látja” Magyarországot és a birodalmon belüli helyzetét és a gőzhajózást óriási jövőbeli lehetőségekkel teli fejlődésnek tartotta az ország számára. Brit olvasóközönségét szem előtt tartva, nem vont konkrét párhuzamot a két ország között és nyíltan nem utalt Írország helyzetére sem. Mivel azonban a Magyarországon látottak elgondolkodtatták, és arra ösztökélték, hogy Írországban is kamatoztatható megoldásokon törje a fejét, ezen ötleteit egy elfogadhatóbb fórumon, a *Dublin Review* lapjain jelentette meg amely a katolikusok támogatóbázisa volt Londonban. Annak ellenére, hogy mindkét útirajz a „karosszékes utazó” számára készült, mégis Quin volt az, aki tágabb olvasóközönségnek szánta munkáját. Olvasói humoros újságírói stílusát szórakoztatónak találták, míg, ha a *Dublin Review* előfizetői is voltak egyúttal, akkor még tanulságosnak és merésznek is találhatták, aki nem félt túlmerészkedni az útirajz írás hagyományos keretein. Ugyanaz a dunai gőzhajós utazás két nagyon eltérő útleírást eredményezett, hiszen Londonderry munkája Ausztria külpolitikai lehetőségeit az új tényező, a gőzhajós vállalkozáson keresztül latolgatta, míg Quin könyve az 1830-as évek Magyarországon tapasztalható reformhangulat lenyomata lett. Végeredményben, bármennyire eltérő is stílusában és megközelítésében ez a két úti beszámoló, valójában egymást kiegészítve a korabeli Magyarországról és Ausztriáról alkotott írországi benyomások lenyomatai.

Irodalom

- [Quin, Michael Joseph], 'Hungary and Transylvania' in *Dublin Review*, ix (August 1840), pp 89–117.
- BRIGHT 1818 = Bright, Richard, *Travels from Vienna through Lower Hungary with some remarks on the state of Vienna during the Congress in the year of 1814*. Constable, Edinburgh 1818.
- BURTON 1838 = Burton, Nathanael, *Narrative of a voyage from Liverpool to Alexandria, touching upon the island of Malta ...and a pedestrian journey from Constantinople, through Turkey, Wallachia, Hungary and Prussia, to the town of Hamburg in the years 1836–37*. J. Yates, Dublin 1838.
- BUZARD 2002 = Buzard, James, 'The grand tour and after (1660–1840)'. In: Hulme, Peter – Young, Tim (eds.), *The Cambridge companion to travel writing*. Cambridge University Press, Cambridge 2002, 37–53.
- CSORBA 1944 = Csorba András, *Magyar-ír kapcsolatok 1867-ig*. Tisza István Tudományegyetem, Debrecen 1944.
- GUNST-MIRU-VELIKY-VELKEY 1999 = Gunst Péter – Miru György – Veliky János – Velkey Ferenc, *Polgárosodás és szabadság. Magyarország a XIX. században*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest 1999.
- HEALY 2009 = Healy, Roisin, „Inventing Eastern Europe” in Ireland, 1848–1918. In: *The Yearbook of the 'Gheorghe Sincai' Institute for Social Sciences and the Humanities of the Romanian Academy XII*. Román Akadémia, Marosvásárhely 2009, 103–117.
- KABDEBO 2001 = Kabdebo, Thomas, *Ireland and Hungary. A study in parallels with an Arthur Griffith bibliography*. Four Courts, Dublin 2001.
- KATUS 1983 = Katus, László, 'Transport revolution and economic growth in Hungary'. In: Komlos, John (ed.), *Economic development in the Habsburg Monarchy in the nineteenth century*. Boulder, New York 1983, 183–204.
- LONDONDERRY 1842 = Vane, Charles William Stuart, 3rd Marquess of Londonderry), *A steam voyage to Constantinople by the Rhine and the Danube in 1840–41*. 2 vols, Colburn, London 1842.
- LONDONDERRY 1958 = Londonderry, Edith, Marchioness of, Frances Anne. *Life and times of Frances Anne, Marchioness of Londonderry and her husband Charles, third Marquess of Londonderry*. Macmillan, London 1958.

- MATHEW-HARRISON 2004 = Matthew, H. C. G. – Harrison, Brian (eds.), Oxford dictionary of national biography. Oxford University Press, Oxford 2004.
- MURRAY 1840 = Murray, John, A handbook for travellers in southern Germany: being a guide to Bavaria, Austria, Tyrol, Salzburg, Styria...the Austrian and Bavarian Alps, and the Danube from Ulm to the Black Sea. 2nd ed, Murray, London 1840.
- NICHOLS 1958 = Nichols, Irby C., 'Britain and the Austrian war debt, 1821–23'. *The Historian*, 20 (May 1958) 3, 328–346.
- O'REILLY-PENZ 2006 = O'Reilly, William – Penz, Andrea, Freiheit und Unabhängigkeit als imperative Postulate. Nationale Bewegungen in Irland und Ungarn im Vergleich, 1780–1870. Leykam, Graz 2006.
- PAGET 1839 = Paget, John, Hungary and Transylvania: with remarks on their condition, social, political and economical. 2 vols, J. Murray, London 1839.
- POPOVA-NOVAK 2008 = Popova–Novak, Irina, 'The odyssey of national discovery: Hungarians in Hungary and abroad, 1750–1850'. In: Bracewell, Wendy – Drace–Francis, Alex (eds.), Under eastern eyes: A comparative introduction to East European travel writing on Europe. CEU Press, Budapest – New York 2008, 195–223.
- QUIN 1835 = Quin, Michael Joseph, A steam Voyage Down the Danube: with Sketches of Hungary, Wallachia, Servia and Turkey. 2nd ed, Bentley, London 1835.
- SCHIFFER 1999 = Schiffer, Reinhold, Oriental panorama. British travellers in nineteenth century Turkey. Rodopi, Amsterdam – New York 1999.
- SPEAKE 2003 = Speake, Jennifer (ed.), Literature of travel and exploration. An encyclopedia. Fitzroy Dearborn, New York 2003.
- SZÉCHENYI 1978 = Széchenyi István, Napló. Gondolat, Budapest 1978.
- SZŰCS 1983 = Szűcs Jenő, Vázlat Európa három történeti régiójáról. Magvető, Budapest 1983.
- TODOROVA 1997 = Todorova, Maria, Imagining the Balkans. Oxford University Press, Oxford 1997.
- WOLFF 1994 = Wolff, Larry, Inventing Eastern Europe. The map of civilization on the mind of the Enlightenment. Stanford University Press, Stanford 1994.

KÉPZELT ROKONOK? AHOGY A ZSIDÓ KISEBBSÉG LÁTTA A MAGYARSÁGOT A 19. SZÁZAD VÉGÉN

Bevezetés

Dolgozatomban azt szeretném bemutatni, hogy egy magyarországi kisebbség, a zsidóság, hogyan látta a magyarokat a 19. század fordulóján. Ezenbelül is azt vizsgálom, hogy a neológ magyar zsidó körök hogyan tekintettek a magyarokra és önmagukra. Vizsgálat tárgyát képezi továbbá, hogy a magyar keletkutatás magyarokról alkotott származás elképzelései alapján miként alkották meg saját magyarságképüket, és azt hogyan foglalták bele az apologikus keletkutatással és történelemmel kapcsolatos szemléletükbe. A cél az volt, hogy egy olyan magyarképzetet legitimizáljanak, amelyben a magyar zsidók egyenrangúak az ázsiai származású magyarokkal. Véleményem szerint a magyar nacionalizmust, a magyar keletkutatást és a magyar zsidó keletkutatást együttesen kell figyelembe venni ahhoz, hogy megértsük a magyar zsidók magyarokról alkotott képét a 19. század végén. Meg kell vizsgálnunk a magyarság definícióját – s főként, ahogy azt a magyar keletkutatás meghatározta – ahhoz, hogy megértsük a neológ magyar zsidó felfogást arról, hogy ki a magyar. Mivel a magyar zsidó keletkutatás a magyar keletkutatást tükrözte, és annak magyar definícióját, ezért szükséges áttekinteni a magyar keletkutatás fontosabb elméleteit: vagyis hogyan látták önmagukat és rokoni kapcsolataikat a magyarok. Fontos tehát bemutatni a magyar keletkutatás fő ideológiai elképzeléseit és azt, hogy a 19. századi magyar értelmiség hogyan határozta meg, és miként képzelte el önmaga származását és keleti eredetét, hogy ezáltal nemesi múltat rekonstruálhasson önmaguknak.

A magyar és a magyar zsidó keletkutatás feltevéseiben, fogalomtárában, logikájában párhuzamos, a felhozott tényekben pedig hasonló volt egymáshoz. A magyar és a magyar zsidó keletkutatás a tudományos munkákban ugyanazokat a témákat vetette fel: a magyarok ázsiai eredetét, a honfoglalást, a magyarok és más keleti eredetű népek keveredését. Ugyanakkor a magyar zsidó értelmiség programja különbözött is a magyar keletkutatásától, mivel történetírása apologikus volt, amely a magyar zsidók befogadásáért harcolt. Fontos ezért megvizsgálnunk azt, hogy a

magyar zsidó keletkutatás miatt, illetve hogyan konstruált tényeket és történelmet önmagáról, illetve a magyarok származásáról, rokoni viszonyairól, történelméről. Meg kell értenünk a magyar rokoni viszonyok és származás elméleteit ahhoz, hogy megértsük mi motiválta a magyar zsidókat arra, hogy úgy definiálják a magyarokat, ahogyan azt tették. A magyar zsidó identitás és a magyarok identitásának meghatározása a magyar zsidók által összefüggő rendszert alkotott. Mintkettő a keletkutatásra vezethető vissza, és arra az apológiára, amely azt hirdeti, hogy a magyar zsidóknak joguk van arra, hogy a magyar társadalom és kultúra részesei legyenek. Tehát, ahhoz, hogy jobban megértsük a magyar zsidó nézetet a magyarokról, meg kell ismernünk a 20. század elejei magyar keletkutatás fő vonalait, amikor a magyar zsidó keletkutatás a magyar keletkutatásra adott reakcióként határozta meg, mi a magyar.

A 19. század végén Európában a kultúra és a társadalom fő ideológiai alapja a nacionalizmus lett. E hatás következtében az európai hatalmak tudományos, politikai és vallási diskurzusai sokszor azzal foglalkoztak, hogy mitológiájukat és kulturális emlékeiket kutassák, és feltalálják saját nyelvük, nemzetük és kultúrájuk eredetét. A nacionalizmus Magyarországon olyan fogalmakban gondolkodott, mint a fajtisztaság, a származás, a haza és a magyarosítás. A cél az volt, hogy eldöntsék, ki tartozik egy fajba és ki nem. Míg Európa más országaiban az indoeurópai és árja rokoni viszonyokat keresték, addig Magyarországon Ázsiára irányult a figyelem, mivel ősi rokonaikat ott vélték felfedezni, nem pedig az árja rokonságban.¹ Ezen orientáció következtében Magyarországon a keletkutatás, illetve orientalisztika lett a nacionalista diszkurzus alapja. A magyar tudományos világ a Keletet kutatta, hogy a magyarok eredetét megjelje.²

Az eredet és rokoni viszonyokról vallott magyar elképzeléseket a 19. század végén a nacionalizmus mellett a romantika táplálta. Ez a két ideológia kéz a kézben haladt a magyarság eredetének vizsgálata során. Mivel a reformkori nacionalizmus romantikus elképzelés volt, ezért a zsidó magyarsággép is romantikus nézeteket tükrözött. E romantikus nacionalizmus vonásai és céljai³ idővel egyre szélsőségesebbé váltak, majd elveszített

¹ Lásd GYÖRFFY 1948; LÁSZLÓ 1983; MÁRTON 2001; MEZEY 1963; RÓNA-TAS 2001.

² A német és az indoeurópai mitológiával ellentétben a magyarok őseit többek között a zsidó biblia keleti alakjaira próbálták meg visszavezetni Nimródon keresztül, hogy így közös judeokeresztény mitológiát hozzanak létre. A magyar nacionalista diskurzus keleti orientációja fontos jelentőséggel bírt a magyar zsidók számára, mivel más nyugat európai országokban a keleti eredetű idegeneknek bélyegezte őket.

³ Csepeli György szerint „egy népcentrikus nacionalizmus volt jelen, mely a romantika korából eredt”. CSEPELI 1982 vagy amint Szűcs Jenő mondja „Közép-Európában

ték a realitáshoz való viszonyukat, és a képzelet heyesítette az objektív kutatást. Mígnem végül a magyar nacionalista írások teljesen elveszítették a kapcsolatot a tudományos tényekkel és a reális történetírással: Az általános felfogás magyar–török és ázsiai rokoni viszonyokat vélt felfedni, melyek érzelmi felhangúak voltak, amint az látható a függetlenségi történetírásban is, mely a magyar–török rokonságot hangsúlyozta. Ezenkívül még azt is állították, hogy a török idők a Habsburg időkkel ellentétben békések és barátságosak voltak. *„Ez a romantikus Kelet-elképzelés politikai irracionálizmushoz vezetett, amely a nemzetet végül katasztrófába vitte.”*⁴ További romantikus vonása a magyar nacionalizmusnak, hogy a magyarok és más keleti népek, illetve a törökök között is rokoni viszonyt vélt felfedezni. A keletkutatás ezért a magyar nacionalizmus egyik fő kifejező eszköze lett, mely a magyarok eredetét és őstörténetét akarta meghatározni, és dicső keleti történelmet és nagy történelmi birodalmat ígért a magyaroknak. Ez a romantikus–nacionalista irányzat⁵ a keletkutatók és a történészek által meghatározott különböző népek földrajzi elhelyezkedésén és anyanyelvén keresztül kívánta meghatározni a magyarok faji eredetét és rokoni viszonyait Keleten. Azaz, a magyar nemzeti identitás meghatározását arra alapozta, hogy a magyarok bölcsője hol helyezkedhetett el, és hogy a magyar nyelv melyik nyelvcsaládba tartozhat.⁶

A magyar nacionalizmus által motivált keletkutatás⁷ egyedi helyzetet teremtett a magyar zsidó keletkutatás, illetve a magyar zsidó származás

a romantika volt az alapja a nacionalizmusnak.” SZÚCS 1966, 247. Lásd még LITVÁN 1978; RÉZ 1964; TAKALO 1989; WEIDLEIN 1961; WINGFIELD 2003.

⁴ BALÁZS 1966, 162.

⁵ PÓCS 1972, 247.

⁶ A következő idézet jól foglalja össze a motivációt: *„A mitológia régen ősvallást jelentett, a nemzeti öntudat felébredése azt is jelentette, hogy igény volt, hogy nyomára leljenek a magyarság ősvallásának, lehetőleg gazdag és összefüggő rendszerben [...] pl az ókori görög mitológiák [...]. Az ősvalláson a magyarság kereszténység előtti pogány vallását értették. [...] valamennyi szerző közös vonása, hogy a magyar ősvallást valamilyen ismert vallás vagy mitológia mintájára képelték el, annak megfelelően, hogy melyik néppel kívánták a magyarságot rokonítani [...] feltételezték, hogy a nyelvrokonsággal együtt egy azonos és változatlan ősvallás is jár, azaz vagy közös finnugor vagy uralattáji mitológia.”* PÓCS 1972, 245.

⁷ A magyar orientalisták közt volt Sajnovics János, Pray György, Gyarmathy Sámuel, Hunfalvy Pál, Szinyei József, Munkácsi, Zichy István finnugrológusok; Szalay László, Marzali Henrik, Vámbéry Ármin, Gombocz Zoltán, Hóman Bálint, Németh Gyula, Bakczi Géza turkológusok; Somogyi Ede, Galgóczy, Vargha Zsigmond, Csöke Sándor, Gosztolyi Károly, Török Aurél, Germanus Gyula, Lóczy Lajos, Cholnoky Jenő, Ligeti Lajos, Baktay Ervin, Németh Gyula, Gombocz Zoltán, Kunos Ignác, Kegli Sándor, Leitner Vilmos, Mayr Aurél, Szentkatolnai Bálint Gábor, Hunfalvy Pál, Cornides Dániel, Horváth János, Ipolyi Arnold; Csengery Antal, Kálmány Lajos, Diószegi Vilmos, Sajnovics János; Gyarmathy Sámuel; Horváth István sumerológusok.

definiálása számára. A magyar nacionalizmus, illetve keletkutatás szolgált háttérül a neológ zsidó elképzeléshez⁸ és annak meghatározásához, hogy szerintük ki a zsidó és ki a magyar. A magyar zsidó keletkutatás próbálta a magyar zsidókat és a magyarokat azonos származásra visszavezetni és rokoni kapcsolatot felfedezni kettejük között. Eszerint a magyarok és zsidók történelme és ennek következtében identitása összekapcsolódik Ázsiában. Erre az eszmére azért is lehetőség nyílt, mivel a zsidókat – ugyanúgy, mint a magyarokat – keleti népként tartották számon. Így ez a közös keleti származás lehetőséget adott a magyar zsidó köröknek, hogy közös eredetet keressenek Keleten. A neológ magyar zsidó körök próbálták a maguk és a magyarok identitását a magyar nacionalisták főbb fogalomtárán keresztül meghatározni. A magyar zsidó keletkutatás ugyanazokat a dolgokat kérdőjelezte meg és vizsgálta, mint a magyar keletkutatás, ugyanazt a logikát követte, és ugyanazokat a dokumentumokat használta fel – a földrajzi fekvés, mint származásnak a ténye, a szociokulturális kapcsolatok és a nyelv. Így próbálta bizonyítani a magyar és a zsidó származást és a rokoni kapcsolatokat. A neológ magyar zsidó értelmiség tevékenysége így végül is a magyar keletkutatásnak egyik variációja lett. A magyar zsidó keletkutatás azonban kevesebb hangsúlyt fektetett a nyelvi kapcsolatokra az eredet meghatározásában, mint a származásra és a rokoni viszonyra. Fenntartotta azt, hogy a különböző nemzetek a történelem folyamán együtt keveredtek, és így létrehoztak újabb fajokat, míg végül a mai fajcsoportok kialakultak. Azaz, a magyar zsidó keletkutatás egyik fő szempontja a földrajzi elhelyezkedés és közelség volt a régi időkben, s a faj nem azon alapult, hogy kinek mi az anyanyelve. Más szóval, a magyar keletkutatás fajelmélete szerint az anyanyelvi származás nem bizonyítja azt, hogy ki milyen fajhoz tartozik, hanem az a földrajzi elhelyezkedéstől függ, és attól, hogy az adott földrajzi helynek megfelelően a fajok hogyan keveredtek.

Azoknak a tudósoknak tehát, akik a magyarok származása iránt érdeklődtek, szükségszerűen a keletkutatás felé kellett fordulniuk. A keleti népek történelmének, irodalmának, kultúrájának kutatása így végül is a magyar eredetkutatás részévé vált. Így a keletkutatás a magyar romantikus nacionalizmussal fűződött össze, éppen ezért a magyar zsidó keletkutatás is a magyar származás és rokoni kapcsolatokat próbálta meghatározni. A neológ magyar zsidó értelmiség azért kutatta a Keletet, hogy ott kimutassa a magyaroknak a zsidók történetéhez kapcsolódó történetét. Azaz, a magyar keletkutatás a magyar zsidó keletkutatáshoz hason-

⁸ Adataim a következő forrásokból származnak: *Keleti Szemle; Keletkutatás; Századok, Budapesti Szemle, Kelet Népe.*

lóan azért orientálódott Ázsia felé, hogy megkeresse és megtalálja a magyar zsidók és a magyarok eredetét és ősrokonait. Ennek érdekében arra koncentrált, hogy miként tudna felvázolni közös Ázsiai múltat az elvesztett ősmagyar-zsidó kapcsolatokról, és így közös magyar-zsidó identitást létrehozni.

Más szóval, a magyar nacionalizmus kölcsönözte ennek az apologikus történetírásnak az inspirációs és gondolati keretét. Azaz, a neológ magyar zsidó tudósok próbálták a magyar és a zsidó identitást a magyar nacionalizmus fogalomtárán keresztül meghatározni, annak érdekében, hogy ezáltal is segítsék a zsidók befogadását a magyar társadalomba. A neológ magyar zsidó értelmiség így végül is a magyar nacionalista ideológia részesévé vált, morfológiája megegyezett a magyar keletkutatással, csupán a motivációja különbözött, mivel ők a magyar zsidók befogadása érdekében fogalmazták meg közös zsidó–magyar eredetelméletüket.⁹ Úgy gondolták, hogy a nacionalizmus keretein belül segíteni tudják a magyar zsidók befogadását. E projekt révén igyekeztek meghatározni a magyar és a zsidó identitást is, bizonyítani akarták, hogy a zsidók teljesen magyarok, mivel mindkettő ázsiai nép. A magyar zsidók így magyarnak képzeltek magukat, azaz a kisebbség azonosult a többséggel, keleti eredetük révén.¹⁰ Összefoglalva, a 19. századi magyar nacionalista ideológia teremtette meg a neológ magyar zsidó elképzelést arról, hogy ki a magyar és mit jelent magyarnak lenni. Ennek tükrében azt is definiálta, hogy a magyar zsidók – éppúgy mint a magyarok – egy régmúltú ázsiai nép, akik még Ázsiában beolvadtak a magyar népbe, sőt a magyarok már akkor elfogadták és tolerálták vallásukat.

Vámbéry Ármin példája

A következőben azt kívánom bemutatni, hogy miként alakult ki egy kisebbség definíciója a magyarságról a 19. század végén és a 20. század elején egy a magyar nacionalista keletkutatás által motivált zsidó szár-

⁹ A magyar zsidók valószínűleg önmagukat is meg akarták győzni – csak úgy, mint magyar társaikat – elméleteik igazáról és történelmi korrektségéről. Különbösen nem alkottak volna meg talán olyan sok elméletet ilyen alaposan. Úgy gondolom, hogy ők maguk sem hittek azonban minden elméletükben, de mindezek ellenére a magyar nacionalista fogalomtár segítségével őszintén próbálták meghatározni azt, hogy ki a zsidó, és ki a magyar.

¹⁰ Nem volt egyetértés a zsidó identitásról, sem a magyar zsidók, sem a magyarok között, mint ahogy nem volt konszenzus a nemzeti vagy vallási hovatartozásról sem.

mazású magyar orientalista révén. A magyarokról vallott magyar zsidó nézet¹¹ kialakulásának legfontosabb viszonyítási pontját az orientalista Vámbéry Ármin¹² elméletei jelentik, akinek a nézetei a magyar zsidó keletkutatás kiindulópontjaivá és fő meghatározó eszméivé váltak,¹³ és kapcsolatot jelentettek a magyar és magyar zsidó keletkutatás között. Véleményem szerint Vámbéry¹⁴ speciális helyet foglalt el, mivel jól ismert és elismert tudósnak számított külföldön és Magyarországon is, magyar és magyar zsidó körökben egyaránt. Bár mindkét tudományos körben komoly tekintélynek számított, mégis elsősorban a magyar zsidó körökben volt a meghatározó a befolyása, mivel zsidó származású volt.

A magyar és a magyar zsidó keletkutatás diskurzusának egyik fő témája a magyar nyelv török vagy finn eredetéről szólt. Több elmélet is született a magyar nyelv származását és a magyarok faji eredetét és rokoni viszonyait illetően. Vámbéry¹⁵ is több könyvet írt a magyarok török eredetéről és a magyar–török rokonságról. Bár az évtizedek során sok kritika érte nézeteit, és a század végén már a magyar–finn rokonság volt az elfo-

¹¹ A neológ magyar zsidó keletkutatás nemcsak Vámbéryre vezethető vissza. Dolgozatomban csak érzékeltetni szeretném Vámbéry meghatározó szerepét a zsidó keletkutatásban és zsidó magyarsággép alakulásában. Számomra az az érdekes, hogy miként látta a neológ magyar zsidóság a magyarokat és ezzel párhuzamosan önmagát – s mindezen identitások meghatározásához miért is kutatták a Keletet.

¹² Vámbéry Ármin (1832–1913) néhány műve: *Deutsch-Türkisches Taschenwörterbuch* (1858); *Abuska, a Turkish-Chagatai dictionary* (1861); *Reise in Mittelasien* (1865, 1873); *Meine Wanderungen und Erlebnisse in Persien* (1867); *Skizzen aus Mittelasien* (1868); *Uigurische Sprachmonumente und das Kudatku-Bilik* (1870); *Uigurisch-Türkische Wortvergleichungen* (1870); *Geschichte Bocharas* (2 kötet, 1872); *Der Islam im Neunzehnten Jahrhundert* (1875); *Etymologisches Wörterbuch der Turkotatarischen Sprachen* (1878); *Die Primitive Cultur des Turkotatarischen Volkes* (1879); *Der Ursprung der Magyaren* (1882) *A magyarok eredete* (1882); *A magyarság bölcsőjénél* (1914); *A magyarság keletkezése* (1895); *Vándorlásaim és élményeim Persiában* (1864); *Középzásiai utazás* (1865); *Vázlatok Közép-Ázsiából* (1868); *A keleti török nyelvről* (1869); *Oroszország hatalmi állása Ázsiában* (1871); *A török–tatár nyelvek etymologiai szótára* (1877); *Bokhara története* (1893); *A török faj ethnologiai és ethnographiai tekintetben* (1885); *Küzdemeim* (1905); *Nyugat kultúrája Keleten* (1906); *Dervisruhában Közép Ázsán át* (1966). Életrajzi információért lásd, KAKUKK 1986; VÁSÁRY 1986; CHOLNOKY 1913; JÁSZI 1913; KUNOS 1913; SEBESTYÉN 1913; GOLDZIHNER 1915; MUNKÁCSI 1915; GERMANUS 1932.

¹³ Lásd BARÁTH 1988, 10–13.; CSEPREGI 2001, 9–18; MARCANTONIO 2006; MARCANTONIO 2007.

¹⁴ Mind a magyar zsidó, mind a magyar keletkutatáshoz való szoros kapcsolatát és a zsidósághoz fűződő viszonyát tárgyalja HABER 2006.

¹⁵ Vámbéry – a többi orientalistával együtt – sokat köszönhetett a korábbi orientalistának, Körösi Csoma Sándornak. Vámbéry munkája részben Csoma elméleteinek a bevezetése volt a magyar zsidó keletkutatás munkájába.

gadott,¹⁶ Vámbéry kitartott a magyarok török eredete mellett, sőt elméletének több változatát is megalkotta. A magyar tudósok többsége először a török néprokonságban és egy őstörökségben hitt, de ez később már nem volt mérvadó, mivel megváltozott a konszenzus. Azaz, mielőtt a finn teória győzött volna a török elmélet volt elfogadott, amely kedvező hangulatot adott a magyar nacionalizmusnak, „*mivel sok magyar elutasította a szegény halszagú népekkel való rokonságot és inkább a dicső harcos török nép rokona akart lenni*”.¹⁷ Ez talán főleg a politikai helyzetnek volt betudható, mivel a magyarok meg akarták magukat különböztetni a nyugati Habsburgoktól, így a keleti, ázsiai eredet kapóra jött, s egyben „politikai-ellenzéki” célt is szolgált.

Vámbéry eredetkutatása a magyar zsidó keletkutatással együtt, Ázsiában próbálta megjelteni a magyar származás eredetét és felderíteni a rokoni kapcsolatokat. Mivel a magyar keletkutatás a magyarok és a magyar zsidók révén is kelet felé tekintett, ahol a kettő származását és rokoni kapcsolatát próbálták bebizonyítani és tudományosan megállapítani, a magyar zsidó keletkutatás Vámbéry elmélete felé hajlott, mivel az keleten, illetve Ázsiában kereste az eredetet és a rokoni kapcsolatokat. Az ázsiai orientációval a magyar zsidók is azonosulni tudtak és úgy látták, mivel a zsidókat is keleti emberként tartották számon, ezért a két keleti identitás teóriáját össze lehetett egyeztetni, és meg lehetett állapítani a keleti rokoni kapcsolatot a magyar és a magyar zsidók között.

Vámbérynek ez az elmélete a magyarok származásáról a 19. század második felében – bár változáson ment át – jól tükrözi a romantikus nacionalista szemléletet. Vámbéry később elvetette a történelmi tényeken nyugvó teóriáját, mivel az elméletét tudományosan megcáfolták, és az ideológiailag megalapozott történetírás felé orientálódott. Kijelentette, hogy az eredet meghatározásában a néprajz fontosabb tényező a földrajzi elhelyezkedésnél. Azaz, Vámbéry elméletében a magyar dicső múlt sokkal fontosabb volt bármi másnál. Az ő szavaival élve „*az én magyarjaim az altáj vidék déli hegyeiről jönnek, és onnan lépnek a történelem szinpadára, nem mint barbár nép, de úgy mint dicső zászlót lobogtató magyarok. A magyarok egy olyan faj leszármazottai, melyek honfoglaló seregeket küldtek szét, mielőtt elfoglalták mai hazájukat*.”¹⁸ Vámbéry a magyarokat tehát a törökökkel akarta azonosítani,

¹⁶ A magyarok eredete vita tárgya volt, és Vámbéryt kritizálták az álláspontjáért. Budenz József kritikája: BUDENZ 1871–1873, 67–135. Vámbéry oldalán álltak: Marczali Henrik, Pozder Károly, Thúry József, ellene voltak Budenz, Hunfalvy, Barna Ferdinánd, Színvel József. Vámbéry két ízben is válaszolt a vitára. 1884-ben Hunfalvynak és 1885 Budenznek. VÁMBÉRY 1885.

¹⁷ MARANTONIO 2001, 84.

¹⁸ VÁMBÉRY 1887, 87.

mivel így dicső és harcos történelmet konstruálhatott, míg kritizálta azokat, akik őt bírálták, vagyis a finnugor tábor, mert utóbbiak nem adtak hősi múltat a magyaroknak. Vámbéry így saját maga akadémiai integritását is megkérdőjelezte, és a saját teóriája tudományos alapját is megbuktatta. De végig kitartott a romantikus, nacionalizmus által inspirált keletkutatási eredményei mellett, amelyek inkább ideológiai elképzeléseket tükröztek, mint történelmi tényeket.

Bár Vámbéry elméletei egykor híresek voltak, nem tudta meggyőzni a tudományos világot a saját igazságáról. A magyar zsidó keletkutatás szintén kritikusan nézte, hatása mégis jelentős volt és nagy népszerűségnek örvendett. Vámbéry az elméletében úgy tartotta, hogy a magyarok egy kevert nép és nem tiszta faj. Abból indult ki, hogy egyetlen nemzet sem állandó hanem mindegyik keveredik egymással, így minden faj vagy nemzet mindig több, korábbi faj keveredéséből alakul ki. Vámbéry azt állította, hogy az eredeti földrajzi elhelyezkedés nem olyan számottevő tényező a faj meghatározásában, mivel egy nép – így a magyarok is – a vándorlások során több néppel, illetve fajjal találkozik, keveredik. A kérdése persze az volt, hogy milyen fajta kevert nép a magyar? Vámbéry több népcsoport nyelvvel is összehasonlította a magyart, és arra a következtetésre jutott, hogy a magyar nyelv török eredetű, így a nép is. „Történelmileg is a magyarokra mindig úgy utaltak, mint egy török eredetű népre.”¹⁹ Ez a keleti gondolatmenet nagyon centrális volt Vámbéry elméletében, és nagy visszhangot váltott ki a magyar zsidó keletkutatók körében, mivel azok úgy vélték, hogy pont ez a fajelmélet az, ahol a magyarokat és a magyar zsidókat egy fajba tudnák besorolni, és egyúttal apologikus törtenelemszemléletüknek is eleget tehetnek.

Vámbérynak a magyar–török rokoni viszonyról képzett elmélete nagy hatással volt a neológ magyar körökre. Mint mondták: „a híres philo-török turkológus Vámbéry honfitárs volt,²⁰ kinek tudományos munkássága senkiéhez sem hasonlítható.”²¹ E körök szerint Vámbéry nemcsak magyar nacionalista motivációból tanulmányozta a Keletet, hanem azért is, mert a magyar és a zsidó identitást is ki akarta békíteni egymással. Ahogy egy másik zsi-

¹⁹ VÁMBÉRY 1883, 682.

²⁰ Érdekes Kunos témát érintő gondolata: „ezt az eddig fel nem jegyzett és össze nem gyűjtött anyagot, a török folklore ismeretlen monda és legenda világát tettem kutatásom tárgyává. Rég elmúlt időkben, öt évtizedet is visszamenőleg jegyezgettem össze a feljegyezhetőket, a török népköltés irodalmi és népeleti megnyilatkozásait. Bibliai vonatkozású mondákat, iráni szűrőkön átszűrődötteket, népnyelvi köntösbe öltözötteket. Első sorban olyanokat, melyek valamelyes állati élménnyel kapcsolatosak és amelyek semmi, élménnyel vagy midrási és egyéb héber eredetre vezethetők...” HURGRONJE 1941, 99.

²¹ Uo.

dó keletkutató fogalmaz: „Vámbéry bevalotta, hogy kutatásai célja, hogy egy összehasonlító tanulmányt alkosson a magyar és más közép-ázsiai nyelvekről.”²² Ahogy Vámbéry mondta: „a magyar népbe egy csepp ősmagyar vér sem maradt, mivel a magyar nép kevert nép”,²³ igazi etnikai magyarok az állandóan a magyarba olvadó más népek miatt nem léteznek. Egy másik idézet A magyarság eredete című könyvéből ezt a legendát még inkább megvilágítja: „hogy a kazároknek és a magyaroknak voltak-e számottevő kapcsolataik, és vajon a kazárok részt vettek-e a honfoglalásban az biztos tény, ha megnézzük a magyar helységneveket”.²⁴ Azaz, Vámbéry keleti tanulmányain keresztül próbálta a magyar és a zsidó együttélést megalapozni, mondván, hogy a zsidóknak és magyaroknak közös a történelmük. Ez az elmélet Vámbéry Egy tatár vallomásai című könyvében még inkább tetten érhető. Ebben a könyvben érzelmileg felfokozott hangulatban több fejezeten keresztül is azt tárgyalja, hogy kik is a zsidók, és azt a kérdést teszi fel, hogy a zsidóság vallás vagy faj-e?²⁵ Bevallja, hogy nem tudja. Azt viszont állítja, hogy a zsidók „ázsiaiak és a nyelvük és kultúrájuk is az”.²⁶ Bár ezek az írásai zavarosak, és személyesen tagadja, hogy a zsidók bármely fajba vagy vallásba beletartoznak.²⁷ Mindennek ellenére arra a következtetésre jutott, hogy a zsidóság ázsiai nép, ugyanúgy, mint a magyarok.

Vámbéry elmélete a neológ magyar keletkutatásban akkor érte el csúcspontját – bár kis módosítással –, amikor a magyar történelem kutatását egyben a magyar zsidó történelem kutatásával is azonosították. S mivel a neológ zsidó keletkutatást intellektuálisan is és érzelmileg is szoros szálak kötötték Vámbéryhoz, az egyben a romantikus nacionalizmus által motivált keletkutatást is örökölte, azzal a gondolattal együtt, hogy „a magyarok egy kevert nép, mint általában a népek. De Vámbéry szerint ez főként jellemzi a magyarokat, mivel nyelvük is egy kevert nyelv.”²⁸ Ebben a gondolatmenetben az volt a következő lépés, hogy a magyarok zsidókkal való keveredése miatt feltételezték, hogy olyan magyarok is léteznek, akik zsidók. Így semmiféle faji különbség nem létezik a két nép között, és semmi akadály a két nép együttélésének. Más szóval, a neológ magyar szellem célja az volt, hogy: „a magyar szellemel ittassa át a magyar zsidóságot, és magyar hazafiás zsidókat teremtsen, s egyben a zsidó történelem értékét is tanítsa. Írásai a

²² HELLER 1932, 4.

²³ VÁMBÉRY 1895, 369.

²⁴ VÁMBÉRY 1883, 88.

²⁵ VÁMBÉRY 1914, 1.

²⁶ Uo. 2.

²⁷ Uo. 5.

²⁸ VÁSÁRY 1986, 20.

magyarrá levés törekvés célját tették ki.”²⁹ Mivel a „magyar zsidóság nem idegen ültetővény; itt csirázott, a magva itt eresztett gyökeret. [...] Joga van ahhoz a rög-höz, melyhez ezeréves emlékei fűződnek. Hosszú történetünk folyamán az ország vezetői mindig elismeréssel voltak a zsidóság iránt. Közhasznú tevékenysége iránt, [...] magyarosodásában előljárt valamennyi idegenajkú népelem között. Lakosai-ban magyarul tanítottak. [...] Nem találunk egyetlen mozzanatot sem, mely a magyar zsidóknak hazaellenes társadalomra káros törekvéseit bizonyítaná.”³⁰ Azaz, mivel e magyarok zsidók is voltak egyben, a zsidók ezért magyarok. A magyarok pedig egy hősi múltú keleti nép, kiknek része, a neológ magyar zsidó elképzelés szerint, egykor zsidó volt.

Összegzés

Ebben a dolgozatban azt igyekeztem bemutatni, hogy a neológ magyar zsidók hogyan közelítették meg a magyarság eredetének kérdését, hogyan látták és miként határozták meg azt, hogy ki a magyar. A magyar zsidó nézet a magyarokról a magyar nemzeti származás kutatásának romantikus–nacionalista hatása alatt állt, mely az akadémiai köröket is befolyásolta, annak érdekében, hogy származás elmélete a magyar romantikus nacionalista elképzeléseknek is meg tudjon felelni. Vámbéry magyarság- és zsidóságeredet teóriája központi helyet foglalt el a neológ magyar zsidóság számára. Ő kiinduló elméletet adott a neológ magyar zsidók magyarságképéhez, s zsidó származása miatt lehetővé tette annak az elméleti platformnak a megteremtését, hogy a magyarok és a zsidók egy fajt alkotnak és ezért együtt kell élniük. E nézet szerint a magyarok és a zsidók közös történelemmel rendelkeznek Ázsiában. Tehát a magyarok egy ázsiai dicső múltú nép, mely több néppel is keveredett vándorlásai során, közöttük a zsidókkal is.

Irodalom

- BALÁZS 1966 = Balázs György, Nacionalizmus és turanizmus. Gondolatok egy téveszme történetéről. *Világosság* 7 (1966) 3, 162–167.
 BUDENZ 1871–1873 = Budenz József, Jelentés Vámbéry Á. magyar–török szöveggyezéseiről. *Nyelvtudományi Közlemények* 10 (1871–1873), 67–135.
 HEVESI 1929 = Hevesi Ferenc, Bánoczi József és az IMIT. *Az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat évkönyve* 1929, 9–11.

²⁹ BÁNOCZI 1929, 9.

³⁰ VENETIANER 1935, 236.

- BARÁTH 1988 = Baráth Tibor, *Őstörténetünk orientalista szemléletben*. Montreal 1988.
- CHOLNOKY 1913 = Cholnoky Jenő, Vámbéry Ármin. *Földrajzi Közlemények*. Budapest 1913.
- CSEPELI 1982 = Csepeli, György, *Structures and Contents of Hungarian National Identity*. Verlag Peter Lang, Frankfurt/M. 1982.
- CSEPREGI 2001 = Csepregi Mária, *Kérdések a nyelvrokonságról*. In: Csepregi Mária (szerk.), *Finnugor kalauz. Panoráma*, Budapest 2001.
- GERMANUS 1932 = Germanus Gyula, Vámbéry Ármin. *Nyugat* (1932).
- GOLDZIHHER 1915 = Goldziher Ignác, Vámbéry Ármin tiszteletbeli tag emlékezete. In: MTA Emlékbeszédek, XVII. Budapest 1915.
- GYÖRFFY 1948 = Györffy György, *Kronikáink és a magyar őstörténet Néptudományi Intézet*, Budapest 1948.
- HABER 2006 = Haber, Peter, *Zwischen jüdischer Tradition und Wissenschaft: der ungarische Orientalist Ignac Goldziher (1850–1921)*. Böhlau, Köln 2006.
- HELLER 1932 = Heller Bernát, Goldziher emlékezete, *Az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat évkönyve 1932*, 7–33.
- HURGRONJE 1941 = Hurgronje, Snouck, Goldziher. *Az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat évkönyveiben 1941*, 98–111.
- JÁSZI 1913 = Jászi Oszkár, Vámbéry. *Huszedik Század* (1913).
- KAKUKK = Kakukk, Zsuzsa, Vambéry a turkologist. In: Hazai György – Kakukk Zsuzsa (szerk.), Vámbéry Ármin emlékezete. Kőrösi Csoma Társaság, Budapest 1986, 50–52.
- KUNOS 1913 = Kunos Ignác, Vámbéry Ármin, *Budapesti Szemle* (1913).
- LÁSZLÓ 1983 = László Gyula, „Emlékezzünk régiekről!": a Kárpát-medence egykori népeinek története és a magyar honfoglalás. Móra Ferenc Könyvkiadó, Budapest 1983.
- LITVÁN 1978 = Litván György, „Magyar gondolat, szabad gondolat”: nacionalizmus és progresszió a század eleji Magyarországon. Magvető, Budapest 1978.
- MARCANTONIO 2001 = Marcantonio, Angela, *The ugric battle: A critical review*, *Linguistica Uralica* (2001) 2, 81–101.
- MARCANTONIO 2006 = Marcantonio, Angela, *Az uráli nyelvcsalád. Tények, mítoszok és statisztika*. Magyar Ház Kiadó, Budapest 2006.
- MARCANTONIO 2007 = Marcantonio, Angela, *A történeti nyelvészet és a magyar nyelv*. Hun-Idea Kiadó, Budapest 2007.
- MÁRTON 2001 = Márton Alfréd, *A Kárpát-medence és a steppe*. Balassi, Budapest 2001.

- MEZEY 1963 = Mezey István, Kelet magyar vándorai. Móra Ferenc Könyvkiadó, Budapest 1963.
- MUNKÁCSI 1915 = Munkácsi Bernát, Vámbéry Ármin tudományos munkássága, *Budapesti Szemle* (1915).
- PÓCS 1972 = Pócs Éva, Az ősi magyar hitvilág. Válogatás a magyar mitológiával foglalkozó művekből. *Világosság* 13 (1972) 4, 245–247.
- RÉZ 1964 = Réz Miklósné, A magyar nacionalizmus kialakulása és története. Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1964.
- RÓNA-TAS 2001 = Róna-Tas András (szerk. és bev.), Források a korai magyar történelem ismeretéhez. Balassi, Budapest 2001.
- SEBESTYÉN 1913 = Sebestyén Gyula, Vámbéry Ármin. *Ethnographia* (1913)
- SZÚCS 1966 = Szűcs Jenő, A magyar szellemtörténet nemzet-konceptiójának tipológiájához. *Történelmi Szemle* 9 (1966) 3–4, 245.
- TAKALO 1989 = Takalo, Tenho, Finns and Hungarians between East and West: European nationalism and nations in crisis during the 19th and 20th centuries, The Proceedings of the III Conference of Finnish-Hungarian Historians in 1988. SHS, Helsinki 1989.
- VÁMBÉRY 1883 = Vámbéry Ármin, A magyarok eredete és őshazája. *Századok* 17 (1883).
- VÁMBÉRY 1885 = Vámbéry Ármin, A magyarok eredete és a finnugor nyelvészet II. Válasz Budenz József bírálati megjegyzéseire. In: *Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből*. XII. kötet, MTA Budapest 1885, 1–74.
- VÁMBÉRY 1887 = Vámbéry Ármin, Östörténet és nemzeti hiúság. *Budapesti szemle* 15 (1887), 121, 70–91.
- VÁMBÉRY 1895 = Vámbéry Ármin, A magyarság keletkezése és gyarapodása. Franklin Társulat, Budapest 1895.
- VÁMBÉRY 1914 = Vámbéry Ármin, Egy tatár emlékirataiból. *Huszádik Század*, 1914. január.
- VÁSÁRY 1986 = Vásáry, István, Vámbéry and the Hungarian prehistory. In: Hazai György – Kakukk Zsuzsa (szerk.), Vámbéry Ármin emlékezete. Kőrösi Csoma Társaság Budapest 1986.
- VENETIANER 1935 = Venetianer Lajos, A zsidóság eszméi és tanai, Az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat évkönyve 1935, 236.
- WEIDLEIN 1961 = Weidlein, Johann, Der madjarische Rassennationalismus: Dokumente zur ungarischen Geistesgeschichte im 20. Jahrhundert, Selbstverlag, Schorndorf 1961.
- WINGFIELD 2003 = Wingfield, Nancy M., Creating the other: ethnic conflict and nationalism in Habsburg Central Europe. Berghahn Books, New York 2003.

„ISTEN VIDÁM, NAGY GYERMEKEI, AKIK NAGYON JÓ
VÉLEMÉNNYEL VANNAK MAGUKRÓL – S GYAKRAN JOGGAL”.
MAGYARORSZÁG KÉPE FINNORSZÁGBAN
AZ 1920-AS ÉS 1930-AS ÉVEKBEN

Bevezetés

A Finnország és Magyarország kapcsolatairól szóló írások általában két elemet emelnek ki: ezt a két különböző történelmi és kulturális háttérrel rendelkező országot, amelyek között a földrajzi távolság is óriási volt, nem voltak létfontosságúak egymás számára, és csak nagyon kevés konkrét kapcsolat fűzte össze; mindazonáltal a két nemzet között a feltételezett „rokonság” miatt mindig meg volt az együvé tartozás érzete, amely miatt a finn–magyar kapcsolatok jelentősebbek voltak, mint mondjuk a magyar–norvég vagy finn–csehszlovák kapcsolatok. A történelem bizonyos korszakaiban egyik állam mentális támasz volt a másik számára. A magyarok harca az kiegyezésért a 19. században példaként szolgált azon finn értelmiségiek számára, akik a 20. század elején ellenálltak az oroszosításnak, vagy a Trianon és az 1956 utáni nehéz években nagyon jelentősnek bizonyult Magyarország számára a finn „csatorna nyugatra”.

Ily módon Finnország Magyarország-képe és fordítva, Magyarország Finnország-képe nem volt irreleváns. Tanulmányomban az első aspektusra koncentrálok, mert a magyarországi Finnország kép feldolgozása más forrásokat, és természetesen magyar nyelvtudást igényelne.

Természetesen nem szabad elfelejteni, hogy Magyarország nem idézett elő olyan változásokat a finn társadalomban, Finnország belpolitikájában vagy külpolitikájában, mint Oroszország, Skandinávia, Németország vagy bizonyos mértékig akár Anglia, az Egyesült Államok vagy Észtország, és Magyarországról sem rendelkeztek annyi ismerettel, mint a felsorolt államokról. Miközben sok finnek volt valamilyen elképzelése, nem ritkán tapasztalata arról, hogy milyenek is a felsorolt országok, Magyarország nagyon távol állt tőlük. Néha azonban ez a „távoliság” ugyanolyan megvilágosító tud lenni azok gondolkodására, akiknek sztereotípiái vannak bizonyos távoli tárgyakról. Azok a sztereotípiák, amelyeket a tények ismeretére alapozva nem tudunk sem megerősíteni, sem cáfolni, se-

gítenek negatív vagy pozitív képet kialakítani a „távoli” tárgyakra, s ily módon saját pozitív vagy negatív képet teremteni, miközben megszületik a „Másik” vagy a „Modell” fogalma, amelyek többnyire képzelet szülöttei.

A „Más” és az „identitásépítés” fogalmai szintén központi szerepet játszanak tanulmányomban, bár többnyire háttérben maradnak, meghúzóva olyan „egzotikusabb” esetek mögött, amelyeknél nyilvánvalóbb az ellenségeskedés. Ebben az esetben a „Más” egy határozottan elkülönülő, eltérő „egzotikus” fajt, nemzetet, vallást stb. képvisel, s ezt a „Mást” mindig kevésbé fejlettnek tartják annál, amilyenek a megfigyelő önmagát tekinti. Ez az, amire az elméleti szerzők, mint Edward Said, Stuart Hall, Benedict Anderson, Hugh Honour és mások utalnak, amikor a „Másról” beszélnek, nem is szólva a kevésbé tudományos hozzászólókról.¹

Így a „Más” megkülönböztetése gyakran nacionalistának vagy éppen xenofóbnak tűnik, de legalábbis a saját identitás, az „Én” meghatározása lehetséges módjának. Hasonló mechanizmusok jelentkeznek akkor is, amikor a külső különbségek nem annyira szembetűnők, mint például Finnország és Magyarország esetében. Az identitás megalkotásának módja – még világosabban szólva: önmagunk arról való meggyőzése, hogy különbek vagyunk a másiknál – ebben az esetben is megfigyelhető, talán még tisztábban is, mert nem kell tartani a következményektől, függetlenül attól, hogy milyenek azok a sztereotípiák.

A finnek esetében is csak a legkézenfekvőbb esetekben, és csak akkor használták a „Más” fogalmát, amikor jól láthatók voltak a külső különbségek, és az ügynek sorsdöntő jelentősége volt a finn nemzet és az állam szempontjából: rengeteg kutatás folyt a finnek ruszofóbiájáról, és ezek a kutatások szinte mindig a „Másra” vonatkoztak.² Outi Karemaa ruszofóbiáról szóló doktori értekezésében módszertanilag elsősorban Simon Dalby, Robert Miles és Anssi Paasi tanulmányaira hivatkozik, és igen széleskörűen alkalmazza a „Más” fogalmát, mint ahogy Sinikka Wuntch is, aki leginkább Philip Knightley-re és Harold Lasswell-re alapoz. Mindketten egy nagyon jól meghatározható ellenség képre fókuszálnak.³ Kérdés tárgyát képezi a leggyakoribb európai „Más” kérdése, a zsidóság-kép, amely viszonylag jól feldolgozott Finnországban, habár ez a kérdés nem bírt különösebb politikai súllyal, mivel a zsidó kisebbség törpekisebbség volt.⁴

¹ Például HALL 2002, 47., 122.; HASLINGER-HOLZ 2000, 17.

² Különösen KAREMAA 1998; KLINGE 1983; WUNSCH 2003; WUNSCH 2004; LOUS-TARINEN 1986.

³ KAREMAA 1998, 10., 32–33.

⁴ HANSKI 2006; VARES 2005.

A „Más” szinte valamennyi egyéb aspektusát azonban mellőzték – nem született egyetlen tanulmány sem a Svédország, Anglia vagy Németország finnországi megítéléséről. Így az sem csoda, hogy Magyarország és a magyar „egzotizmus”, mint „Más” szintén csak kevésbé feldolgozott.⁵ Másfelől viszont, összehasonlítva az egyéb országokkal való kapcsolatok történetével, meglepően nagyszámú finn tanulmány született a finn-magyar kapcsolatokról a második világháború előtt és után is.⁶ Tanulmányomban a két világháború közötti korszakra fókuszálok, noha az 1945 utáni korszakról készült tanulmány is hasonló fontossággal bírna; még ha Finnország és Magyarország valamilyen módon „különlegesek” voltak is egymás számára, nagyon csekély közvetlen befolyással bírtak egymásra.

A finnek általában azt hangsúlyozzák Magyarországgal való kapcsolataik kapcsán – vagy Kelet-Európával való kapcsolataik tekintetében általában – hogy Finnország nyugatibb állam, és tagadhatatlanul skandináv állam volt. Annak érdekében, hogy ezt a szempontot hangsúlyozzam, egy rövid fejezet erejéig a finnek Kelet-Közép-Európáról vallott általános nézeteivel foglalkozom, mivel ez volt az a referenciacsoport, amelyhez a finnek általában Magyarországot is sorolták. Magyarország különleges eset volt ebben a térségben, de ezt jól lehetett látni a szélesebb kontextusból is. Azt sem szabad elfelejteni, hogy nem voltak olyan nagyok a tényleges különbségek Finnország és Kelet-Európa között, mint azt először hitték – Finnország is új állam volt, ugyanolyan mezőgazdasági és rurális, mint a legtöbb kelet-európai állam.

Úgy vélem, hogy a finnek reakcióit Kelet-Közép-Európa és a magyar tulajdonságok, politika, nemzeti szokások irányában össze lehet hasonlítani az identitásépítéssel, és egy kis túlzással akár az „újnacionalizmus” egy fajtájával és a „Mással” is. A Kelet-Közép-Európával szembeni kritikusság vagy az érzelmi „Balkán”-címkézést a két világháború között úgy is fel lehet fogni, mint az identitás védelmét az idegennel, a „Mással” szemben. Ez volt a módja annak, hogy Finnország bebizonyítsa a „Kelettől” – beleértve Magyarországot is – eltérő kulturális és politikai hátterét, s hogy jelezze fejlettebb voltát, amely civilizáltabb a Finnországtól délre fekvő országoknál (ez a térség ugyanis tulajdonképpen nem keletre feküdt, mert annak ellenére, hogy a finnek Kelet-Európáról beszélnek,

⁵ Ezt a kérdést több rövidebb tanulmányomban tárgyaltam VARES 1998; VARES 2002b; VARES 2003.

⁶ Lásd például a *Hungarologische Beiträge* számait: HALMESVIRTA 1996; VEHVILÄINEN-PÓK 2002; HALMESVIRTA-NYYSSÖNEN 2006; HALMESVIRTA 2002.

Finnország földrajzilag keletebbre van Kelet-Európától). A finn mentalitásnak, tudatosan vagy öntudatlanul szüksége volt valamire, amit kevésbé fejlettnak, idegennek vagy egzotikusnak tathatott, mert egyébként csak a kisebbségi érzése maradt volna számára a fejlettebb Skandináviával, Németországgal és Nyugat-Európával összevetve.

Magától értetődő, hogy ez a tanulmány nem Magyarországról szól, mint olyanról, s nem is a magyar bel- vagy külpolitikáról. Ez a tanulmány csak azt célozza, hogy bemutassa a finnek reakcióit és gondolkodásmódját a magyarokról és Magyarországról. Ezért én sem osztályozom a finn sztereotípiákat aszerint, hogy helyesek vagy megalapozottak voltak-e vagy sem. Többnyire egyébként legendák és általánosítások voltak. Mindazonáltal igazaknak tartották őket, vagy csak az egyedüli elérhető információt jelentettek azok számára, akik terjesztették; és miután Finnországban alig néhányan értettek a kérdéshez, ezeknek a hozzáértőknek monopóliuma volt a közvélemény formálására – a közvélemény azon részei esetében, amelyek egyáltalán valamilyen érdeklődést mutattak Magyarország és Kelet-Közép-Európa iránt. Ennél fogva én csak arra vállalkozom, hogy megmagyarázzam a finnek vélekedését azokon a legendákon keresztül, amelyeket ezek a „hozzáértők” terjesztettek Magyarországról.

Kelet-Európa, mint a finn nacionalizmus és a skandináv identitás antitézise a két világháború között⁷

A művelt finnek Kelet-Közép-Európát bizonyos felsőbbrendűséggel, arroganciával kezelték. A finnek azt a képet ápolták magukról, amely szerint Finnország ugyan nem volt olyan iparosodott és városiasodott ország, mint a skandináv államok, de mégis egyértelműen ehhez a csoporthoz tartozott, s nem a kelet-közép-európai vagy a balti államokhoz. A finnek skandinávoknak tartották magukat, a magasabb nyugati kultúra képviselőinek.

Ez a hozzáállás talán kissé meglepőnek tűnhet, miután a finneknek nem nagyon volt mire felvágniuk a történelmükkel – 650 évig Svédország részeként, 108 évig az Orosz Birodalom autonóm államaként éltek. Ugyanakkor különösen a magyarok és a lengyelek utalhattak dicső, időnként nagyhatalmi vagy birodalmi múltjukra, de még a kisebb nemzeteknek is megvoltak a maguk nemzeti hőskölteményei és legendái a török elle-

⁷ A fő következtetéseim egy korábbi cikkemen alapulnak VARES 2003, de hivatkozom a legfontosabb eredeti forrásokra is.

ni hősiességéről. Ezzel összehasonlítva Finnország egy kis ország volt, fent északon az ő szomszédjából nézve a periférián, már ha egyáltalán hallottak róla –, s a magyarok, akik eredetileg nem feltétlenül voltak lenyűgözve a „rokonság”-elmélettől gőgösen nyilatkoztak a „halszágu északi unokatestvérekről”. Csak néhány finn kivétel volt, akik inkább szerették volna a finneket a kelet-közép-európai államok sorában látni, mint Skandináviában. A finnek az első világháború után rövid ideig, az új, dinamikus felemelkedő nemzetek szövetségéről álmodoztak, amely a Fekete-tengertől a Fehér-tengerig terjedt volna. A befolyásos Agrár Unió – amely a legnagyobb nem szocialista párt volt Finnországban, és gyakorlatilag mindig kormányon volt – egyes képviselői úgy vélték, hogy miután Finnországban ugyanolyan volt a társadalom szerkezete, mint Kelet-Közép-Európában, és Kelet-Európa lehetne Finnország viszonyítási alapja, feltéve, hogy radikális és demokratikus marad. Ha a reakciós földesurakat – akik igen gyakran idegen nyelvet beszéltek – elűznék, a balti államok és a kelet-közép-európai államok mindannyian haladó, demokratikus parasztállamokká válnának.

Az Agrár Unió szellemi vezére, Santeri Alkio egyenesen azt vizionálta, hogy a Fekete-tengertől északra, északkeletre terjedő terület – beleértve Ukrajnát és Belorussziát – válhatna az „Új Európa” magjává. A „rég” imperialista Nyugat, kimerítette magát a háborúban, degenerálódott a kozmopolita, individualista, városi és világi nézetektől, amelyekből az új dinamikus nemzetek mentesek voltak. Ez az „Új Európa” meg tudná védeni magát Oroszországtól – legyen az bolsevik, vagy cári – mert nagyobb lenne a lakossága, erősebb az ipara, társadalma tanultabb lenne és nemzeti öntudata is erősebb lenne, mint a végtelenül elmaradott Oroszországé.⁸

Rudolf Holsti, aki a liberális gondolkodású Nemzeti Haladó Párt tagja volt, és az 1920-as évek elején a külügyminiszeri tárca élén állt, szintén biztonsági szövetséget szeretett volna létrehozni, amely magában foglalta volna Finnországot, a balti államokat, Lengyelországot és esetleg a kisanant egyes tagjait is, de legalább Csehszlovákiát. Még 1934-ben is, amikor már nem volt külügyminiszter, csak Finnországot képviselte a Nemzetek Szövetségében, a csehszlovákokat, a jugoszlávokat és a románokat élet-erős, dinamikus nemzeteknek tartotta, amelyek kellő szenvedéllyel és bátorsággal rendelkeznek ahhoz, hogy a jövő Európájának szuperhatalmai legyenek.⁹ Egyes finnek úgy vélekedtek, hogy Finnország és Lengyelország között érdekösszesség áll fenn Oroszországgal szemben, függetlenül

⁸ *Ilkka*, 16. 12. 1919.

⁹ ROIKO-JOKELA 1995, 130–135.; KORHONEN 1971, 31.

attól, hogy milyen különbségek voltak az országaik között. Emellett némely pragmatikus tulajdonság, például Csehszlovákia demokratikussága vagy a szerbek katonai eredményei szintén elismerést érdemelnek. Egyes baloldali és liberális körök tényként kezelték azt, hogy az újonnan alakult európai államok közül Csehszlovákiának egyedülként sikerült demokratikusnak maradnia (Finnország mellett).

Ezeknek a baloldali és liberális köröknek azonban az volt a problémájuk, hogy alig voltak olyan követők, akiknek bármilyen érdeke fűződött volna ahhoz, hogy ezeket az érzéseket konkrét külpolitikává transzformálják; többnyire egyes értelmiségiek gondolatai maradtak. Alkio pártjának, az Agrár Uniónak a többsége teljesen érdektelen volt a külügyek iránt, s amikor a kelet-közép-európai államokban fokozatosan jobboldali autoriter kormányzatok kerültek hatalomra, az agráriusok nem nagyon tudtak azonosulni velük – ezekre a kormányokra úgy tekintettek, mint a feudális földbirtokosok visszatérésére. A liberálisok is jobban érdeklődtek az angol és francia biztonsági garanciák megszerzése iránt, és pártjuk is jelentéktelen maradt. Amikor pedig Holsti 1922-ben bejelentette a Lengyelországgal, Lettországgal és Észtországgal megkötött katonai szövetséget, a finn parlament elutasította annak ratifikálását, s kénytelen volt lemondani.

A művelt finnek elsöprő többsége számára elképzelhetetlen volt bármilyen azonosulás Kelet-Közép-Európával, mert számukra a hangsúly ezen államok vonatkozásában a „Kelet” szón volt, aminek pejoratív jelentése volt. Emellett az értelmiségiek többnyire konzervatívak voltak, akik előzőleg Németországban tanultak, és 1918-ban hálásak voltak a német beavatkozásáért a finn polgárháborúban.¹⁰ Nem lehet azt állítani, hogy kizárólag a németek Kelet-Európával szembeni előítéleteire támaszkodtak volna, bár kétségtelen, hogy hatással voltak rájuk, de a német volt az az idegen nyelv, amelyen érintkeztek, és a német volt számukra az egyedüli ismert tudományos irodalom is. Leginkább a skandináv lutheránus háttér volt az, ami miatt Kelet-Európára, mint „Másra” tekintettek.

A történelmi háttér az oka annak – Finnország oly hosszú ideig volt Svédország része, majd újabb száz évig autonóm területként, a régi svéd törvényeik megtartásával, az Orosz Birodalom része –, hogy a finnek úgy vélték, immár skandináv és nyugat-európai állammá váltak. Annak ellenére, hogy a független Finnország új keletű volt, az állami intézményrendszer már a 19. század elején lefektették, s a finnek meglehetősen önállóan kormányozhatták országukat, mint autonóm államot (kivéve az 1899 és

¹⁰ Például VARES 1998b.

1917 közötti éveket). A skandináv kulturális befolyás, a német kapcsolatok és az állami intézmények megléte jóval a függetlenség elnyerése előtt vezetett annak a meggyőződésnek a térnyeréséhez a finnek körében, hogy ők azon nemzetek közé tartoznak, amelyek „készek” - felkészültek a függetlenségre, miközben Kelet-Közép-Európa nagy része nem rendelkezett ezzel a háttérrel.

Kelet-Közép-Európára jobbra úgy tekintettek, mint a Balkánra, vagy inkább, ahogy Latin-Amerika egy részére pillantottak Európában: bizonytalan, korrupt, szellemileg elmaradott, forradalmi, becstelen, ahol hiányzik az összetartozás érzése, a szolidaritás és az igazi nemzeti szellem (a finn követek jelentései szerint Románia volt a leginkább „Más”). Az általános finn vélekedés szerint még a hasonló agrártársadalmi struktúra sem tette Kelet-Európát egyenlővé vagy akár csak összehasonlíthatóvá Finnországgal, mert a kelet-európai parasztságnak hosszú jobbágmúltja volt, és gyakorlatilag még mindig teljesen a földesúr kegyétől függött. Ezzel szemben a finn paraszt helyzete teljesen eltérő volt: lehet, hogy nehéz volt neki és sajnálatos, hogy gyakran az Agrár Unióra szavazott (a kisgazdák pedig időnként a szocialistákra), de mindig is független paraszt volt. Hangsúlyozták, hogy a finn paraszt soha sem volt jobbágy, és évszázados joga volt képviselőket küldeni a parlamentbe, és 1918-ban, amikor Finnország déli részén a vörös puccs történt, fegyvert ragadott. A paraszt emiatt romantikus hőssé vált, mivel ő volt a polgárháborúban győzedelmeskedő Fehér Hadsereg magja.

Ezzel összevetve a finn megfigyelők rámutattak arra, hogy milyen szegény, műveletlen és reménytelen volt a kelet-közép-európai parasztság. Ez szükségszerűen nem az ő hibája volt: a paraszt nem rendelkezett a fejlődéshez szükséges képességekkel, mert a jobbágyság még mindig része volt közelmúltja történelmének, és a társadalom lényegében még mindig feudális volt. Ennél fogva könnyű volt őket manipulálni a választásokkor, amelyeket sehol sem voltak tiszták – a mégoly dicső múlttal rendelkező országokban sem, mint Lengyelország vagy Magyarország. Az oktatási hagyományok hiányának eredményeként, amely hagyományok oly jellemzőek volt Skandináviára, a kelet-közép-európai választások nem voltak sem függetlenek sem kulturáltak. Ez vezetett a dolgok azon állásához, hogy egyetlen kormányzat sem vesztett el választásokat, s csak puccsal és forradalommal lehetett leváltani őket. A finnek szerint a kelet-európai nemzeteknél egyszerűen hiányzott a kellő oktatás és a civilizáció, minél fogva nem volt meg az alapvető nemzeti kohézió sem. Emellett a kelet-eu-

rópaiak többnyire szlávok – ami azt jelentette, hogy kényelmetlenül hasonlók, mint a gyűlölt oroszok.

A skandináv és a lutheránus hagyomány határozta meg ezeket a különbségeket. Voltak, akik nem haboztak e különbségeket megemlíteni, és az északi életvitelt tették meg a követendő modellnek. Igaz, hogy Finnországban ott volt a véres polgárháború 1918-ban, amely nem vetett jó képet a belső finn kohézióra. Ezt azonban kényelmesen meg lehetett magyarázni azzal, hogy az az orosz agitáció és beavatkozás, illetve bizonyos hazai árulók hibája volt, s nem tekintették azt a finn társadalom állandó jellemzőjének.

Mindeközben Kelet-Közép-Európa szinte valamennyi országa a „rossz” oldalon állt: Csehszlovákiának még katonai egyezménye is volt a Szovjetunióval, Lengyelország és Románia pedig Finnországot a németellenes francia politika eszközévé tették volna. Úgy tűnt, hogy a térség egyes államai már a kezdeteknél elbuktak, miután valamilyen módon mesterségesek voltak – nem igazi nemzetállamok. Finn vélekedés szerint ugyanis az utóbbi volt az államiság egyetlen természetes formája. A mesterségeség különösen hangsúlyosan volt jelen Ausztriánál, amelynek Németország részévé kellett volna válnia, illetve Jugoszlávia és Csehszlovákia esetében, miután ezek többnemzetiségű konglomerátumok voltak. Mindent összevetve, az orosz/szovjet kihívást nem lehetett a kelet-európai nemzetek együttműködésével megválaszolni.

A kép tehát meglehetősen kritikus volt, és a kelet-közép-európaiakra mindig úgy tekintettek, mint a finnél kevésbé fejlett népekre.

A magyar kivétel

A szabály alól azonban volt egy kivétel: Magyarország. Nyereség volt, hogy létezett a az azonos etnikai háttérből származó rokoni kötelék a finnek és a magyarok között. Annak ellenére, hogy a magyarbarát finnek közül sokan tudták, hogy ez nem igaz, legalábbis ami az etnikai és a faji rokonságot illeti, a nyelvi hasonlóságok, és a „finn-ugor” eszme elegendőek voltak ahhoz, hogy Magyarországgal kivételt tegyenek. Magyarország volt az egyetlen állam Európában Finnország és Észtország mellett, ahol lehetett pár olyan tudós embert találni, akik képesek voltak finnül kifejezni magukat. Ez annyira különleges volt, hogy valahányszor ez történt, az hatott a finnek nemzeti öntudatára.

A rokonság érzete mellett más forrásai is voltak a rokonszenvnek. Általános volt a vélekedés, hogy mindkét országnak hasonlóan nehéz helyzetben kellett úrrá lennie: a vörös uralmon és a vörös terroron. 1918-ban Finnországban polgárháború dült, míg Magyarországon Kun Béla kommunista rezsimje volt hatalmon. A nem szocialista, szélsőségesen nemzeti érzelmű értelmiség mindkét országban úgy tekintett erre az epizódra, hogy mindkét ország a nyugati világ és a törvényes rend védőbástyája a Kelet barbárságával szemben. Nem tekintették hibának, hogy ilyen puccsokra kerülhetett sor országaikban, mivel a puccsok a külső befolyás eredményei voltak, s a finn és a magyar nemzetiek arra összpontosítottak, hogy az „egészséges” társadalom leküzdje ezt a veszedelmet és megállítsa a bolsevik lavinát, mielőtt elérné a nyugati világot.

Ezeknek az eseményeknek a politikai következményei azonban némileg eltérőek voltak Finnországban és Magyarországon. Miközben Magyarországon a vörös uralmat negyed évszázados szélsőségesen konzervatív és arisztokrata kormányzás követte, Finnország inkább középre orientálódó demokrácia és köztársaság lett, azt követően, hogy 1918-ban megbukott az a konzervatív kísérlet, hogy németbarát monarchiát hozzanak létre. Az agrárpárt a kormányzás „természetes pártja” volt, a szélsőjobb elégedetlensége 1929–30-ban a kommunisták törvényen kívül helyezését eredményezte, de semmi többet, s magát a szélsőjobboldali mozgalmat is betiltották 1932-ben, utódpartja pedig a legjobb szereplésekor is mindössze a szavazatok 8%-át kapta meg. Emellett a szociáldemokrata párt mindvégig komoly erő maradt Finnországban, és az 1930-as évek végén a koalíciós kormány a szociáldemokratákból, az agráriusokból és a liberálisokból állt fel. A politikai klíma és a politikai eredmények tehát teljesen eltérőek voltak.

Mindazonáltal mégis létezett emocionális kapocs, és időnként közös érdekeket is fel lehetett mutatni. A magyar modellt már 1918 előtt megalapozták. 1899–1917 között, amikor Finnország még az oroszosítással kísérletezett, az 1848 és az 1867-es kiegyezés közötti magyar passzív ellenállásra úgy tekintettek, mint elérendő célra – amely bebizonyította, hogy a kisebb nemzet, amely a sorsdöntő nemzeti és törvényes kérdésekben nem engedett a nagyobb hatalom nyomásának, a végén diadalmaskodhat. A 20. század első éveiben egyes liberális és konzervatív értelmiségiek egyenesen versenyeztek különösen Deák Ferenc dicsérésében, akit például „óriás államférfinak” neveztek, „és a történelem egyik nagy személyiségének,

akinek reputációja tiszta és kikezdehetetlen, s akinek emléke az igazságosság diadal-
mát hirdeti az igazságtalanság és elnyomás felett”.¹¹

Deáknál meg lehet találni az engedékenységet és az ellenállás elemeit is, ennél fogva megfelelő példa volt mindkét politikai tábor számára Finnországban – a konzervatív Öreg Finnek számára, akik eredetileg az oroszokkal való mérsékelt együttműködést szorgalmazták, és a liberális Ifjú Finnek számára is, akik a törvényesség betartásával a passzív ellenállás mellett álltak ki. Deák azon szavait is előtérbe lehetett helyezni, amelyek a megegyezés lehetőségét lebegtették, vagy azokat a szavakat, amelyek azt hangsúlyozták, hogy nem lehet kompromisszumot kötni, s csak akkor lehetségesek engedmények, ha azok megfelelnek a magyar törvényeknek. Ez a vita Deák interpretálásáról 1908-ban a finn parlamentbe is eljutott.¹² Magyarország sikere reményt nyújtott, noha a magyar példának ez az érv-rendszere nem került olyan szinten alkalmazásra az oroszosítás későbbi időszakában, mint az első időkben.

Az eltérő politikai kultúrának és fizikai távolságnak köszönhetően természetesen nem volt túl sok kölcsönös érdek a két ország között a két világháború között. A kapcsolatok jórészt kultúra körül forogtak. 1937-ben egy hivatalos kulturális egyezményt is aláírtak. Tenho Takalo szerint ily módon Magyarország elvesztette a legelső finnugor nemzet státuszát a finnek szemében, de a romantikus–idealisztikus magyarságkép megmaradt.¹³

És ez a kép legalább látszólag romantikus, idealisztikus és rokonszenves volt. A finn értelmiségiek általában elfogadták azt az állítást, hogy Magyarország a rendkívül durva és igazságtalan trianoni békeszerződés áldozata volt. A két világháború között számos könyv jelent meg Finnországban a „megcsonkított Magyarországról”, néhány finn szerzők tollából, mások magyarról fordítva.

A mártírság fogalma mindig tetten érhető volt. Senki sem tagadta, hogy a magyar rendszer talán tényleg túl kíméletlen volt a nemzeti kisebbségekkel szemben a Habsburg Birodalom idején és az első világháború előtt. Érték bírálatok Magyarországot emiatt még abban a Magyarországról szóló különleges könyvben is, amelyet a Finn Felvilágosítók Társasága (Kansnavalistusseura) adott ki.¹⁴ Amikor valaki az orosz elnyomás-

¹¹ *Valvoja* 1899, 85., 86., Kirje Helsingistä; *Valvoja* 1900, 532., 610–613., 684–685, Kirje Helsingistä; *Valvoja* 1903, 72., Kirje Helsingistä, 1–13., 113–128., Kaksi unkarilaista valtiosmiestä; *Valvoja* 1904, 558., 559., Kirje Helsingistä; *Helsingin Sanomat* 16. 3.1907. Lásd továbbá HUXLEY 1990.

¹² VP (Finn Parlament) 1908, 72–74., 427–430., 451.

¹³ TAKALO 1986.

¹⁴ KIVEKÄS–STENBÄCK 1910, 153–156. Kansnavalistusseura.

ra panaszkodik, nehezen talál kifogást arra, hogy másutt miért lehet elnyomni a kisebb nemzeteket.

Összességében mégis az volt az általános vélekedés, hogy a magyar uralom mégis alapvetően jó volt a kis nemzeteknek, mert Magyarország sokkal fejlettebb volt náluk. Magyarországot jobbra mint mások áldozatát látták, és nem mint elnyomót. A fent említett könyv utalt az „önző és alattomos” németekre és zsidókra, akik kihasználták a magyarokat,¹⁵ de olyan politikától mentes kérdésekkel is foglalkozott, mint testnevelés és sport a világa. Külön megemlítette, hogy „a keleti népek brutális támadása, a török elnyomás, amely évszázadokig tartott, de még az osztrák uralom is” kárt okozott a magyar civilizációnak, a magyar sportnak és tornának.¹⁶

Mindent összevetve, a trianoni békeszerződésre – akár csak a Versailles-i békére – Finnországban teljesen értetlenül tekintettek azok is, akik valamennyire érdeklődtek a kérdés iránt. Például a Pristottu Unkari – Hungaria Mutilita előszavában a szerkesztő leírja, hogy három és fél milliárd testvér, finnugor rokon került „olyan emberek uralma alá, akik kulturálisan elmaradottabbak voltak náluk”.¹⁷

A civilizáció és a sajnálat szempontjai kiváló propagandaalapot nyújtottak a nemzeti gondolkodású finn nőknek is. Esther Hjelt-Cajanus egyenlőséget tett a finnek és a magyarok között, mint a Nyugat védőbástyái. A *Valvoja* című periodikában – amely számos nemzeti értelmiségit képviselt – azt állította, hogy úgy tűnik, a finnugor népek sorsa az, hogy ütköző államot alkossanak az idegen fenyegetéssel szemben. Magyarország évszázadokig védelmezte a Nyugatot a törököktől és a szlávoktól. Trianont „békeparódiának” nevezte, amely sokkal kegyetlenebb volt, mint bármely büntetés, amelyet más nemzet kapott, és mindez annak az irigységnek volt köszönhető, amellyel a szomszédos államok viseltettek Magyarország iránt. Most, a „csontig lecsupaszított” Magyarország csak árnyéka volt régi önmagának, s a „zsidók és a szomszédai büszkélkedhetnek azal, hogy ellenőrizték Magyarország korábbi kincseit!”¹⁸

A *Suomen Nainen*ben, amely a szélsőjobboldali Nemzeti Koalíció Pártja női frakciójának volt a lapja, közérthető módon írták le, hogy miként nyomja el az új öntelt uralkodó cseh nemzet a fejlettebb magyarokat és németeket Karlovy Vary (Karlsbad) fürdővárosában. Az újságíró szerint a magyarok és a németek semmilyen szabadsággal nem rendelkeznek már,

¹⁵ Uo.

¹⁶ SUOMELA 1926, 181.

¹⁷ Idézi TAKALO 1986, 196.

¹⁸ *Valvoja* 1921, 143–152.

a magyarok nem használhatják anyanyelvüket és a magyar köztisztviselők nem kapnak nyugdíjat és éhezésre vannak ítélve, s hogy az új csehszlovák állam az elnyomásra épült. Holott, véli a cikk írója, évszázadokon keresztül a németek és a magyarok művelték meg ezt a földet és hozták el a kultúrát az itt élőknek.¹⁹

A rokonszenv hasonló formája, és a magyarokkal való azonosulás figyelhető meg a finn követi jelentésekben, noha meg volt rá a lehetőség – és képzettség – hogy a titkos iratokban tárgyilagosabban és racionálisabban fogalmazzanak, mint a publicisták. A titkos dokumentumokban a bíráló is igen gyakori volt, de nem annyira az 1920-as, hanem inkább az 1930-as években.

Példának okáért, az első követ, K. G. Idman a finn elnöknek, K. J. Ståhlbergnek címzett személyes levelében 1922-ben, majd később hivatalos jelentésében is jellemezte Horthy Miklós kormányzót és Bethlen István miniszterelnököt. A leírás rendkívül pozitív hangvételű volt; azt is megemlítette, hogy Bethlen erdélyi származású, s hogy sok magyar vélekedése szerint Erdély az a hely, ahol a „magyar faj” a leginkább megőrizte tisztaságát a külföldi befolyással szemben.²⁰ Idman utóda, E. N. Setälä professzor (aki később számos alkalommal miniszter is volt) az igazságosság elvére hivatkozott, mint közös mozzanatra Finnország és Magyarország között, amikor átadta diplomáciai megbízó levelét Horthynak – akinek állítása szerint az volt az álma, hogy kormányzósága után ellátogasson Finnországba.²¹

Horthy arisztokratikus természete úgy tűnik számos finn megfigyelő számára vonzó volt, vélhetően pontosan azért, mert a „finn parasztköz-társaság” túl „közönséges” volt. Idman utódai szintén dicshimnusz tzengetek a magyar régensről,²² de így tett például J. O. Ikola újságíró, a konzervatív párt parlamenti képviselője is, aki tagja volt annak a finn parlamenti delegációnak, amely 1928-ban Budapestre látogatott. Ikola különösen az 1918-as és 1919-es esztendőkről emlékezett meg írásában, s azt emelte ki, hogy milyen sok a hasonlóság a két ország között, hogy magyar és a finn nemzetnek milyen sok hasonló veszélyt kellett leküzdenie.²³

¹⁹ *Suomen Nainen* (1920) 22–23. A. L-a, Pikakuvia ulkomaanmatkalta; *Suomen Nainen* (1920) 24–25. L. A-a, Pikakuvia ulkomaanmatkalta.

²⁰ Idman Ståhlbergnek, 1922. július 13. Ståhlberg archives, VA Y 3884–3885, NA; Idman a finn külügyminisztériumnak, 1924. április 8. – UM 5C 27.

²¹ Setälä a külügyminisztériumnak N.O 6 / 9.10.1927. – UM 5 C Koppenhága. – A koppenhágai finn követ egyúttal a Budapestre akkreditált követ is volt 1934-ig.

²² Például E.N. Setälä jelentései a külügyminisztériumnak (UM), 1927. október 9. és 12. – UM 5C 27.

²³ JAAKKOO 1928, 76.

Az elragadtatás egyik klasszikus megnyilvánulása volt egy másik konzervatív személyiség, Edwin Linkomies emlékiratának egyik fejezete, amelyet arról az időszakról írt, amikor Magyarországra látogatott 1943-ban. Linkomies alig talált szavakat annak szemléltetésére, hogy mennyire méltóságteljes és önzetlen volt nem csupán Horthy, hanem általában véve az egész magyar politikai elit, s összehasonlította Horthyt a finn nemzeti bálvánnyal, C. G. E. Mannerheim marsallal, – amelyből Horthy került ki győztesen. Linkomies szerint Horthy testesítette meg azt a személyt, „*aki a legméltóságteljesebben képviselte ez európai ember szellemét*”. Linkomies figyelmét sem kerülhette el a magyarok rendkívüli hajlandósága a konzervatívizmusra, amelyet a magyar vezetők évszázadokon átívelő kulturális öröksége jelének tekintett. Linkomies az 1940-es évek végén írt, majd 1970-ben publikált emlékiratában azt állította, hogy volt valami mélyen emberi a magyar vezetőkben, amit nehéz meghatározni, de soha sem törődtek a pártérdekekkel, hanem kizárólag a haza, Magyarország érdekeit nézték.²⁴

Ezzel a lelkesedéssel összehasonlítva Kelet-Közép-Európa egyéb részei nem reménykedhettek hasonló rokonszenvet tanúsító leírásban. Valójában ezek a leírások mindig negatívak vagy leereszkedők voltak. Egyedül Bulgária esetében van némi eltérés, vélhetően elsősorban abból kifolyólag, hogy a bolgárok lelkesedtek a finneknek azért a szerepéért, amelyet Bulgária függetlenségéért vívott háborúja alkalmával játszottak az orosz hadseregben a 19. században; és talán amiatt is, hogy Boris király képes volt a finn követet finn nyelven üdvözölni, így tisztelegve a Finn Köztársaság előtt.

Magyarok, mint „Mások”

Mindezek ellenére Magyarország képe nem volt teljesen hibátlan és romantikus még azok számára sem, akik rajongtak a magyar nemzetért és vezetőiért.

A politikai baloldal soha sem becsülte Magyarországot, mert szintén elvégezte a maga összehasonlítását Finnország és Magyarország között az 1918-as és 1919-es években, és teljesen magától értetődően pont az ellenkező következtetésekre jutott, mint a politikai ellenfelei. A szociáldemokraták szerint 1919-ben Magyarország Európa „sötét” államai közé tartozott, s az ország a monarchista és reakciós terrortól szenvedett. A párt vezető lapja, a *Suomen Sosialidemokraatti* egyenesen azt a címet adta Magyar-

²⁴ LINKOMIES 1980, 122-125., 130., 133-134.

országról szóló vezércikkének, hogy „Le a gyilkosokkal!” A még radikálisabb *Vapaa Kanssa*, amely a kommunisták és a baloldali radikálisok szócsöve volt azon elmékedett 1919-ben, hogy vajon létezik-e valami különleges finnugor kegyetlenség, miután a finn és a magyar burzsoázia pusztította a legkegyetlenebbül a munkásosztályt.²⁵ Amikor 1928-ban a finn parlamenti delegáció Magyarországra látogatott a szociáldemokraták távol maradtak. Számukra és még inkább a kommunisták számára, Magyarország a „reakciót” és a sovinizmust testesítette meg.

A svédül beszélő népesség ugyancsak csekély érdeklődést mutatott Magyarország iránt, bár ez természetesen nem a baloldali szocialista politikai nézetekre vezethető vissza. Ennek nemzeti okai voltak: a finnországi svédül beszélő népesség vezetői attól tartottak, hogy bármilyen „finnugor” befolyás azzal a veszéllyel járhat, hogy Finnország letér a skandinávizmus útjáról. S érthetően semmilyen együttérzéssel nem viseltettek a magyar „rokonság” iránt.

Még a politikai paletta közepén is volt némi gyanakvás a magyar politikai élet és a magyar társadalom irányában. Túl konzervatívnak és túl arisztokratának tűnt ahhoz, hogy elnyerje a Nemzeti Haladó Párt és az agráriusok őszinte rokonszenvét, az utóbbi párt eredetileg kifejezetten reformista kiszegző párt volt, amely soha sem vált a középbirtokos dzsentri pártjává. Ily módon nem szívesen vállalta nyíltan a rokonszenvet, mert ezt politikailag inkorrektnek tartotta volna, és egyébként sem volt különösebben jelentős számára. Kétségtelenül jelen voltak azonban a gyanakvás elemei az arisztokratikus és konzervatív magyar földesurakkal szemben, mivel ez volt az a két legfontosabb elem, az arisztokratizmus és a konzervativizmus, amely meghatározta az agráriusok hozzáállását a svédül beszélő finnországi földesurakkal szemben.

Ez egyértelműen kiderül Aarne Wuorima emlékirataiból is, aki a második világháború idején volt Finnország budapesti követe. Az 1947-ben kiadott emlékirataiban leírta Kállay Miklós miniszterelnökkel folytatott beszélgetését, aki azt bizonygatta, hogy az oligarchikus politikai berendezkedés szükségszerű a parasztok kulturális szintje miatt, amely olyan alacsony, hogy könnyen engednének a németek vagy az oroszok csábításának – vagy, ahogy Kállay nevezte, behatolásának. Wuorima úgy vélte, de nagyon diplomatikusan ezt nem hangoztatta, hogy ez a veszély megszűnne, amennyiben a magyar nemesség önként végrehajtaná a szükséges reformokat. Még kritikusabb volt általánosságban a magyar kormányzás konzervatív természetével szemben. Agrárius háttérének köszönhe-

²⁵ *Suomen Sosialidemokraatti*, 1921. június 17.; *Vapaa Kanssa*, 1921. november 11.

tően Wuorima nem látta olyan romantikusan a magyar nemességet, mint Linkomies, s a következőket írja emlékiratában: *„olyan középkori feudalista országra emlékeztetett, amelyenről iskoláskoromban olvastam. – A magyar arisztokrácia soha sem fogja feladni azt a nézetét, hogy Istentől kapta előjogait.”*²⁶

Még a leginkább szélsőjobboldali finnknél is megmutatkoztak a kétségeknek azok az elemei, amelyeket Wuorima kifejtett. Linkomies nem írt ilyenekről emlékirataiban, de az elég figyelemre méltó, hogy E. N. Setälä, az egyik vezető konzervatív politikus és a finn nemzeti értelmiség egyik legnagyobb alakja diplomáciai jelentéseiben jóval Wuorima előtt, az 1920-as évek végén kifejezte hasonló kételyeit. Időnként meggyőzőbbnek találta a magyar liberálisok és még a szociáldemokraták bírálatait és érveit is, mint a magyar kormánypártét, amikor a magyar politikai rendszer autoriter jellemzőiről írt. Finnországban soha sem fogadott volna el semmilyen liberális és szociáldemokrata érvelést a finn helyzetről, eltekintve a finn szélső jobboldali köröket illető bírálatoktól. Ami azonban Magyarországot illeti, nem csinált titkot belőle a jelentésében, hogy a magyar választások messze voltak attól, hogy becsületesnek és pártatlan lehessen nevezni őket, s hogy éltek a megfélemlítés és a manipulálás eszközeivel a politikai ellenzékkel szemben, illetve, hogy általános volt a korrupció, amely jelenséget „protekciónak” neveztek Magyarországon: senki sem juthat előre valamely hatalmasság ajánlása vagy a megfelelő kapcsolatok nélkül. Például az az elképzelés, hogy egy köztisztviselő az ellenzéki párthoz tartozhat, ami bevett gyakorlat volt Finnországban, teljesen elképzelhetetlen volt Magyarországon.²⁷

Idman elismerte a mentalitásbeli különbségeket, például amikor Horthy a finnországi monarchista mozgalom helyzetéről érdeklődött (ami ténylegesen eltűnt 1918 után), illetve amikor a magyarok aggódtak a magyar parlamentbe bekerült szocialista képviselők nagy száma miatt.²⁸ Számarányuk mintegy 10 százalék volt, míg Finnországban szinte mindig 40 százalék körül mozgott.

Az 1930-as években a jelentésekben egyre több lett a kritikai elem, és a rokoni rokonszenv eszméjének legcsekélyebb jele sem található bennük; ez igaz Onni Talas követ jelentéseire is, aki az 1960-as években megjelentetett emlékirataiban rendkívül magyarbarát volt. Talas jelentéseiben az

²⁶ WUORIMAA 1974, 27–32.

²⁷ Setälä a külügyminisztériumnak, 1927. október 15., 1927. november 17., 1928. július 25., 1928. július 27. – UM 5C 3; Setälä a külügyminisztériumnak, 1930. március 24. – UM 5C 27.

²⁸ Idman a külügyminisztériumnak, 1922. augusztus 8., 1924. április 28. – UM 5C 27.

1930-as években minden lelkiismeret furdalás nélkül bírálta a magyar rendszert, különösen a „félfasiszta” Gömbös Gyula miniszterelnöksége idején (1932–1936). Szerinte Gömbös nem tolerálta a disszidensek és a függetlenek aktivitását, s a miniszterelnök befolyása leginkább maszkulin és nagyképű viselkedésének, nem pedig az intelligenciájának volt köszönhető, s hogy ifjú karrieristákkal volt körül véve, akik valamennyien hasznot húztak belőle. Mindent összevetve, úgy tűnik, Talas egyáltalán nem tartotta Gömböst Horthyhoz vagy Bethlenhez fogható politikusnak.

Talas beosztottjai még kritikusabbak voltak. Rámutattak, hogy milyen nyomorúságos volt a parasztok és a szegény munkások szociális és gazdasági helyzete, és milyen keveset tett a kormányzat a helyzet enyhítésére. A jelentések szerint hihetetlen nyomorúság volt Magyarországon, a fizetések alacsonyok voltak, a munkásosztály hihetetlenül rossz körülmények között élt és az agrárproletariátusnak semmilyen lehetősége nem volt még az alapvető életfeltételek biztosítására sem.

Azt pedig nem is feltételezték, hogy Kun Béla kísérlete örök időkre beoltotta a magyar munkásosztályt a radikalizmus ellen, s egyszer és mindenkorra monarchista nacionalistává változtatta őket (ahogy azt az 1920-as évek elején küldött jelentésekben egyébként feltételezték). Az 1930-as évek választási reformja is alig tette demokratikusabbá a rendszert, inkább az ellenkezőjét vélték igaznak. És úgy tűnt, hogy nem is a szocializmus volt az, ami vonzotta a szegényeket, hanem a nemzetiszocializmus.²⁹

Sakari Pälsi, aki legnépszerűbb finn útikönyvet írta Kelet-Európáról, azt írta, hogy rendkívül nehéz a magyar földbirtokosokat meggyőzni arról, hogy valóban égető szükség van egy átfogó földreformra: „*Alighanem lehetetlen gyorsan megváltoztatni a magyarországi viszonyokat. Ebben az országban minden régi és beágyazódott, szent és érinthetetlen, olyannyira, hogy józanésszel szinte fel sem fogható, arra pedig végkép nincs remény, hogy valami más váltsa fel.*”³⁰

Ikola, a már említett 1928-as finn parlamenti delegáció konzervatív tagja is bátorkodott bírálni útikönyvében a magyar vidéken uralkodó állapotokat. Ő a finnországi Ostrobothniából származott, és a hozzá hasonló emberek politikai beállítottságuktól függetlenül, mindig és minden „földesurat” visszataszítónak tartottak. Meggyőződése volt, hogy a törvénykezés és szociális állapotok tekintetében Magyarország elmaradt Finnországtól.³¹

²⁹ J. Nyssönen a külügyminisztériumnak, 1935. február 16., 1936. július 24., 1936. október 29.; Talas a külügyminisztériumnak, 1935. március 13., 1936. október 14., 1936. október 24.; Sutinen a külügyminisztériumnak, 1937. január 20. és 1938. január 7. – UM 5C 27.

³⁰ PÄLSI 1928, 41.

³¹ JAAKKOO 1928, 7., 68., 88–89.

Valóban, szinte lehetetlen volt meggyőzni egyetlen finnt is arról, hogy elfogadja a vidéki Magyarországon uralkodó állapotokat. Ez tükröződik Arvi Järventaus *Itkevien pajujen maa* című útikönyvében is, aki ugyancsak jobboldali beállítottságú író volt, s akit aligha lehetne baloldali vagy liberális nézetekkel gyanúsítani. Ellenkezőleg, Järventaus a jobboldali radikalizmust képviselte és útikönyvében egyenesen arra panaszkodott, hogy milyen befolyásosak a zsidók Magyarországon (olyannyira azok, hogy állítása szerint elszomorította az „északi szívet”). És mégis, még ő is bírálta a magyar feudalizmust, amely állítása szerint megfosztotta a parasztságot minden kezdeményező képességétől, s a magyar dzsentri túlságosan is büszkén és szűk látókörűen ragaszkodott előjogaihoz.³² Ikolához és Pälsihez hasonlóan ezt nyíltan kifogásolta könyvében.

A zsidó elem is hozzájárult Magyarország egyfajta „másságához” és ez paradox módon két ellentétes hatást fejtett ki. A zsidóság súlyára gyakran tettek megjegyzéseket a finnek, és soha sem elismerően, de olyan elenséges hangnemben csak ritkán nyilatkoztak vele kapcsolatban, mint Järventaus. Nemzeti irányultságuk révén a jobboldali személyiségek szinte törvényszerűen nem becsülték a zsidóságot, amely szerintük kozmopolita volt, s ennél fogva a magyarországi zsidóság nagy száma nem töltötte el őket örömmel. Megértették a magyar panaszokat a zsidóság számáránynán túlmutatató jelenlétére az egyetemeken és a gazdasági életben. Másfelől azonban a magyarországi zsidóellenes törvényeket furcsának találták, és nem támogattak volna hasonló törvényeket Finnországban, annak ellenére sem, hogy ennek nem adtak különösebb érzelmi hangsúlyt, illetve, hogy nem tekintették a kérdést különleges emberi jogokat sértő problémának.

A finn hozzáállás leginkább a régi szarkasztikus zsidó mondással írható le: „Azt mondják, hogy antiszemita az, aki a szükségesnél jobban utálja a zsidókat.” Úgy tűnik, hogy a finnek annak ellenére, hogy szerintük egyetlen kulturált nacionalista finnek sem volt semmi oka szeretni a zsidókat, mégis úgy vélték, hogy ugyanolyan egyenlő elbánás illeti meg őket, mint bárki más. Mindez a demokratikus nordikus hagyomány, illetve a törvényesség ideájának része volt, függetlenül attól, hogy kinek mi volt erről a véleménye. A nyílt antiszemitizmus egyszerűen egyetlen viselkedés volt. Setälä jelentésében azt írta, hogy a fiatal magyar nemzedék antiszemitizmusa undorító.³³

³² JÄRVENTAUS 1939, 12–14., 137–139., 144–145.

³³ Setälä jelentése, 1927. október 16., 1927. október 15., 1928. július 27., 1929. december 14. – UM 5C Koppenhága; Setälä jelentése, 1930. március 24. – UM 5C Budapest.

Mindent összevetve, még a kelet-közép-európai kontextusból kiragadott Magyarország sem tudott olyan ismerős lenni, mint Svédország vagy Norvégia, vagy akár Dánia és Németország. A mentalitása túl tüzes és nyílt volt, viselkedése pedig túlságosan nagyvonalú és lelkes a finn standardokhoz képest, miközben a munkaerkölcse nem volt a lutheránus szinten. Amint a fiatal Setälä már a 19. századi levelében megírta: *„A magyar agy nem alkalmas a tudományos munkára.”* Szerinte a magyar agy nem rendelkezik elegendő hűvösséggel és munkaszeretettel a munkához. *„A lustaság és a minden túlpolitizálására való hajlam szerintem a legnagyobb hibája a magyarnak.”* Mint írta, még a berlini állatkertben sem hallott soha olyan üvöltözést, mint a magyar parlamentben.³⁴

Majdnem negyven évvel később, Setälä diplomáciai jelentésében folytatta a téma taglalását: *„A magyarokban nincs semmi hajlandóság a folytonos, nap-nap után végzett kemény munkára, inkább a csiricsáré intézmények és a bombasztikus nagyság iránt van érzékük, és nem képesek megérteni a takarékoság lényegét.”*³⁵ A bírálóat „tudományos” része a magyar–finn–észti kongresszus leírása volt Setälä jelentésében, amelyet Budapesten rendeztek meg 1928-ban. Állítása szerint szinte lehetetlen volt megtalálni az épületet, majd azon belül az előadó termet, s a magyarok nem zavartatták magukat, hogy meghallgassák a finn előadókat – és senki sem törődött a program betartásával.³⁶

A kulturális háttér teljesen eltérő volt. Egyébként Setälä sem hitt semmilyen biológiai vagy etnikai rokonság létében a finnek és a magyarok között, és furcsállotta a magyarok rajongását a „turанизmusért”.³⁷

Amint arra korábban utaltam, még ha ezt nem a nyilvánosság előtt mondták is (bár több minden megjelent az útikönyvekben) a finn diplomaták a magyar belpolitikát ugyancsak antidemokratikusnak tartották, bírálták a magyar kormányzat közömbösségét a szociális politika és az alsóbb osztályok tekintetében, az antiszemita törvényeket furcsállották, a nyilas-keresztes mozgalom térnyerését pedig aggasztónak ítélték. Politikai szempontból nem tűnt kedvezőnek Finnország számára – amennyiben az or-

³⁴ Setälä Almberg–Jalava-nak, 1889. február 15. 212, Finn Irodalmi Társaság; Setälä Lauri Palonen-nek, 1889. február 16. és 1889. március 12. Setälä archives, VA Y 5508, NA; Uusi Suometar 1889. 28.2. Kirjeitä Unkarista IV.

³⁵ Setälä a külügyminisztériumnak, 1928. július 25., 1929. december 4. – UM 5 C Koppenhága.

³⁶ Setälä jelentése, 1928. július 25. – UM 5C Koppenhága.

³⁷ Setälä jelentése, 1927. október 30. – UM 5 C Koppenhága.

szág Skandinávia részének kívánta tartani magát –, hogy a Magyarország irányában tett közeledés semmilyen konkrét ajánlattal nem kecsegtetett.

Magyarország kritizálása egyúttal azt a célt is szolgálta, hogy megalkossák a finn „Én-t”, amely legfontosabb elemeinek a demokratikus mentalitást, a társadalmi fejlődés és reform lehetőségét, főleg az oktatás révén, a törvénytiszteletet, a köztisztviselők becsületességét a nemzeti összetartást, és a kemény, de csendes, ugyanakkor hatékony és pontos munkát tartották. Az más kérdés, hogy vajon ez az önkép helytálló volt-e; de mindenestre olyan volt, amelyben szerettek volna hinni, s mindaz, ami ettől eltért, elfogadhatatlannak tartották.

Azonban, még ha kritikus véleménye is volt valakinek Magyarországról, akkor is volt mód arra, hogy pozitívan lássák: ha elvonatkoztattak minden politikai tartalomtól és keresték az egzotikumot, illetve valami „felszabadítót” a magyar mentalitásban. Ehhez a nacionalizmus és a rokonság jó adalékul szolgált.

Magyarország mint egzotikum és menekülési mód

Nem csak a „mártíromság” és a finnugor rokonszenv volt az, ami sok finnt lenyűgözött, de a magyar nemzeti karakter is. A nemzeti karakterek természetesen sztereotípiák, amelyek valóságtartalmát okkal kérdőjelezzük meg, de legalábbis a vele született jellemzőket érdemes szépszisszel fogadni. Ez azonban mit sem változtat a tényen, hogy a „nemzeti karakterek” létében széles körben hittek az 1920-as és 1930-as években, és a politikai diskurzus témáit képezték.

Amint azt fentebb láthattuk, a magyar nemzeti karaktert számos esetben furcsának, vagy határozottan alsóbb rendűnek tartották a finnél, gondoljunk csak a „csendes erős ember” vagy a „kitartás” értékekre, amelyeket a finnekkel kapcsolatos össze. Voltak azonban olyan tulajdonságok is, amelyeket a finnhez képest jobbnak tartottak, vagy ha nem is felsőbbrendűnek legalábbis lenyűgözőnek, és pozitív értelemben tekintett egzotikusnak.

Különösen a magyarok tüzes hazafiasságát és hazaszeretetét értékelték nagyra. Úgy tűnik, hogy egyenesen példamutatónak tartották abban az értelemben, hogy általánosabban jelen lévő és szenvedélyesebb érzés volt, mint ahogy Finnországban éreztek. A finn nemzetiek frusztrálva érezték magukat, hogy a lakoságnak majd a fele a szociáldemokratákra és a baloldalra szavazott és még csak látszólag sem adóztak tisztelettel a hazafias értékeknek, amelyeket a nemzeti értelmiségiek és a nem szocia-

lista pártok különösen kihangsúlyoztak. A baloldal nyíltan pacifista volt, és a szociáldemokraták fő szerve az 1920-as években számos alkalommal írt a függetlenség napján arról, hogy a munkásosztálynak aligha van bármilyen oka ennek a függetlenségnek az ünneplésére. A magyar nemzeti érzület és annak szenvedélyes voltát ezzel teljesen ellentétben állónak látták. Lehetett szenvedélyesnek vagy akár naivnak is tekinteni, de végül is az érem másik oldala pozitív volt: nem lehet legyúrni az erényt, amennyiben az őszinte – és még mindig jobb, ha szenvedélyes, mint ha közömbös, amikor a hazáról és a nemzetről van szó.

Úgy tűnt, hogy a magyar kultúrában és életmódban maradt valami „romantikus” „lovagias”, s nem csak az arisztokráciánál. Bizonyos kommentárok arra utalnak, hogy a hűvös és csendes finnek irigyelték a magyarokat, ahogyan kifejezték érzelmeiket és érzéseiket. Volt némi pozitív egzotikum Magyarországon, amely sem Romániában, sem Jugoszláviában nem volt meg, amely nem csak furcsa volt, de szinte már félelmetes – egyesek Jugoszlávia bizonyos területeit úgy tekintették, mint Arábiát Európában.

Amint a *Kansanvalistusseura* már 1910-ben megállapította: a legnyilvánvalóbb és leggyönyörűbb jellemzője a magyaroknak a lelkes hazafiasság és a nemzeti büszkeség. A magyarok becsületesek, gyorsak, izzóak, kitaratóak, makacsok, egyenesek, nyíltszívűek, nemes gondolkodásúak, lovagiasak, éles elméjűek, jó szónokok és általában tekintve olyanok, akik mindenféle kicsinyességet megvetnek. A gond csak az volt, hogy a magyarok tüze amilyen gyorsan lángra kap, olyan gyorsan ki is alszik, amikor a jó kezdeményezéseket végre kellene hajtani és meg kellene valósítani a gyakorlatban.

Mint a nemzeti sztereotípiák általában, a fent említett sztereotípia is igen kitartóan jelen volt a magyarbarát finnekénél. A magyar karakter, amint azt Järventaus majd 30 évvel később megjelent könyvében is leírta, „a pillanat karaktere volt”. Szerinte a magyarok túl bőségesen táplálkoznak, túl sokat ígérnek, mert túlságosan is jószívűek, sokat beszélnek és keveset figyelnek, túlságosan is hazafiak és teljesen képtelenek a nemzeti hősokeket bírálni – s a magyarok annyira társas lények, hogy ez a hajlandóság időnként már járványra hasonlított.

Ugyanakkor Järventaus pozitív képet is akart festeni a magyarok jelleméről, amely világosan különbözött a finnekétől: „*Nekiünk, északi embeereknek, már önmagában véve is egzotikus ország, ahol olyan dolgokkal találkozik a lelkünk, amilyenekkel Északon csak ritkán: az életnek és a pillanatnak az örömitas, ártatlan élvezete, amely a nyüzsgő mindennapi életben ugyanolyan természe-*

tes és harmonikus, mint amilyen élénkek és ragyogók a háttérben a népviseletek színei és mintái. Néha szerencsés lehet a mi rettenetes jellemünknek, hogy egy ideig ilyen környezetben éljen, amely ünnepet tud varázsolni az életből. Ők az Isten vidám nagy gyermekei, akik nagyon jó véleménnyel vannak magukról – , s gyakran joggal.”³⁸

A korábban említett sportkönyv megemlítette „a magyarok ereiben folyó izzó–tüzes katona vért”, amely már az ősi időkben is lenyűgöző eredményeket hozott a lovaglásban, vadászatban, íjászatban hadviselésben és labdajátékokban, stb. Ezek edzették meg a testüket, keményítették meg akaratukat és egyúttal kikapcsolódásként is szolgáltak számukra. Minderre a „sors által rájuk mért sok megpróbáltatás miatt” volt szükség.³⁹ A „tüzességet” – mint láthattuk – itt pozitív értelemben volt hangsúlyozták.

Setälä, aki már az 1880-as években is kritikus volt, azt állította jelentésében, hogy bár azt szeretné, ha sok minden másként volna Magyarországon, a magyarok sokat tettek a kultúráért és a civilizációért, és sok minden igazán gyönyörű a magyarokban: a nemes, lovagias gondolkodás, a vendégszeretet, az áldozatkészség, a segítőkészség, az általános becsületesség és tiszteleteljesség, a lángoló szív, és mindenek felett az izzó hazaszeretet.⁴⁰ A sok megpróbáltatás megedzette és formálta a magyar népet.⁴¹

Ikola felnagyította mind a magyarok életszeretét, mind a finnek nehézkességét: a finnek úgy fejezik ki a hazaszeretetüket, mint a „fagyot faember”, miközben a magyarok úgy beszélnek kézzel–lábbal is, hogy azt hihetnék, hogy mindjárt lángra kapnak és felrobbannak. Ikola ugyanakkor azt állítja, hogy Magyarország pozitív kivétel Európában abban a vonatkozásban, hogy „ott még mindig van némi romantizmus” – és természetesen ő, mint ostrobothniai, lelkesedett a pusztáért.⁴²

Az egzotikum, azonban nem egyirányú utca. Linkomais emlékiratában leírja, hogy Horthy beszélt neki arról a tervéről, hogy több tízezer finnt telepítene Magyarországra, akik magyar nőket vennének feleségül és művelnék a földet – az új nemzedék megreformálná a magyar vért, feljavitva azt a finnek lényegével: a kitartással és szívósággal. A férfiak szabadon távozhatnának később Finnországba, ha akarnának, de a magyar feleségek és a gyerekek Magyarországon maradnának.⁴³ Nehéz bizonyí-

³⁸ KIVEKÄS–STENBÄCK 1910, 153–156.; JÄRVENTUS 1939, 91–96.

³⁹ SUOMELA 1926, 181.

⁴⁰ Setälä jelentése, 1928. december 28. – UM 5 C Kopenhagena.

⁴¹ Uo.

⁴² JAAKKOO 1928, 8., 55., 56.

⁴³ LINKOMIES 1980, 124.

tani, hogy valóban létezett-e ilyen terv, mindazonáltal a történet önmagában nagyon jól megvilágítja a nemzeti sztereotípiákat.

Ikola is felfigyelt a rövid szoknyákra és formás lábakra Budapesten. Ő azonban aligha jelentkezett volna önkén egy ilyen programba, ha halott is volna róla, mert nem nagyon lelkesedett a magyar nők szépségéért. Szerinte a magyar nők kövérkések, tömpe orruák, barna szeműek és laza erkölcsűek. A férfiak sokkal jobb képűek, és a nők különösen a bajuszuk miatt vonzódnak hozzájuk.⁴⁴ Järventes komolyabban közelített ehhez a kérdéshez, megállapítva, hogy a magyar nők nem élveznek az északi nővéreikhez hasonló szabadságot. *„A magyarok azt mondják, hogy asszonyoknak és tűzhelynek otthon van a helye.”*⁴⁵

Ehhez egy kicsit kevésbé skandináv módon közelítettek, annak ellenére, hogy a skandináv társadalmat aligha jellemezte a női értékek dominanciája, a skandináv férfiak általában mégis úgy vélték, hogy a skandináv nők helyzete jobb volt, mint másutt. Ez újabb bizonyíték volt arra, hogy a skandináv társadalom egalitáriusabb – következésképpen jobb – mint a többi.

Következtetés

Stuart Hall azt állította, hogy a nemzeti kultúra minden másnál inkább diskurzus. Benedict Anderson a nemzetet „képzelt közösségnek” tekinti. Alapvetően a finnek és a magyarok esete ugyanolyan volt, mint az európaiak találkozása egy új kontinenssel: van benne idealizálás, kitalációk vágyáról, megvetés, és a különbségeket felismerésének és elfogadásának a képtelensége; az egyedüli mérce a saját kategorizációja volt. Mindezek megtalálhatók a finneknek a magyarokról és általában Kelet-Közép-Európáról való vélekedésében; ezek nem az „Ellenség” voltak, hanem a nagyon határozottan „Mások”, amelyek alárendeltek, mert nem skandinávok és mert nem képviselték a lutheránus mentalitást: a kemény, pontos és halk munkát – és a célok elérését ezen értékek alkalmazásával.

A második világháború után a kommunista Kelet-Európa egyértelműen a „Mások” táborába került, de ugyanilyen magától értetődően nem volt eléggé fontos ahhoz, hogy olyan képet alakítsanak ki, amely független a finnek orosz félelmétől. Magyarország és Kelet-Közép-Európa a feledésé lett, s csak akkor merült fel ismét, amikor fellázadt – majd leverték. Finnország hangsúlyozta semlegességét és nem akarta, hogy összekever-

⁴⁴ JAAKKOO 1928, 69.

⁴⁵ JÄRVENTAUS 1939, 210.

jék vele, sem a szovjetek, sem a nyugatiak szemében. A magyar kapcsolat azonban megmaradt, ami különösen 1956-ben vált nyilvánvalóvá.⁴⁶

Amint Keijo Korhonen, a finn külügyminisztérium magas rangú tisztviselője megjegyezte emlékirataiban: *„Ami a szocialista blokkal való kapcsolatok és a finn prioritásokat illetve, először ott volt a Szovjetunió, majd nem volt semmi, majd még mindig nem volt semmi, majd egy nagy szakadék után jött Magyarország és a Német Demokratikus Köztársaság.”* Korhonen arról is ír, hogy a külügyminisztérium belső zsargonjában az egész kelet-európai blokkot „káposzta országoknak” hívták.⁴⁷ Ez tulajdonképpen nem sokban különbözött az 1920-as és 1930-as évektől, ahogy Kelet-Európára tekintettek – annyi eltérés volt csak, hogy most a Szovjetuniónak volt eltérő helyzete. „Kelet-Európa” és azon belül Magyarország még mindig a „Másik” volt – nem ellenség, de nem is barát, és határozottan valami olyan, amelytől a finnek távolságot akartak tartani. Magyarország esetében esetleg lehetett kivételt tenni, de a politikát nem volt szabad belekeverni. Kekkonen elnök egyébként előszeretettel élesztette újjá a régi kapcsolatokat a régi szlogenrel – a „rokonság politikájával”.⁴⁸

Azt sem szabad azonban elfelejteni, hogy az 1920-as és 1930-as években a finnek is próbáltak megszabadulni azoktól a nagyon is hasonló sztereotípiáktól, amelyek velük kapcsolatban éltek. Különböző nyugati elemzésekben a finnek úgy jelennek meg, mint akik nem teljesen felelnek meg a skandináv és a nyugati szintnek, és idegen „keletiek” és „baltiak”. Csak akkor fogadják el őket egyenlőnek, ha politikai életük érettebb lesz. Mentalitásuk azonban úgy tűnik, hogy furcsa volt a svéd, a brit és a német megfigyelők számára: néha tüzes, máskor passzív és melankolikus, néha keményen dolgozó, máskor reménytelen. Ezen elemzések alapján úgy tűnt, a finnek szenvedélyesen fókuszálnak a politikára, ami idegen volt a tényekhez ragaszkodó és hatékony skandinávok, illetve azok számára, akik jobban hozzá voltak már szokva a demokratikus és liberális társadalmakhoz. Csak a második világháború után – amikor a finn társadalom egyre hasonlóbba vált a svéd társadalomhoz – váltak a finnek elfogadhatóakká, és vált az is nyilvánvalóvá, hogy nem lehet őket Kelet-Európa-hoz hasonlítani.

Mindezek után, érdekes lenne megismerni, milyen sztereotípiákról írtak a magyar diplomaták, utazók stb. Finnországról készített írásaikban a 20. században.

⁴⁶ Lásd VARES 2002a.

⁴⁷ KORHONEN 1999, idézi VARES 2002a, 119.

⁴⁸ Lásd VARES 2002a.

Irodalom

- HALL 2002 = Hall, Stuart, Identiteetti, suom. ja toim. Mikko Lehtonen ja Juha Herkman. Vastapaino, Tampere. 2002.
- HALMESVIRTA 1996 = Halmesvirta, Anssi (Hg.), *Hungarologische Beiträge. Historische Untersuchungen und Aufsätze* 7. Universität Jyväskylä, Jyväskylä 1996.
- HALMESVIRTA 2002 = Halmesvirta, Anssi (Hg.), *Kádár's Hungary - Kekkonen's Finland. Hungarologische Beiträge* 14. University of Jyväskylä. Kopijyvä 2002.
- HALMESVIRTA-NYYSSÖNEN 2006 = Halmesvirta, Anssi - Nyyssönen, Heino (Eds.), *Hungarologische Beiträge* 18. *Bridge Building and Political Cultures: Hungary and Finland 1956-1989*. University of Jyväskylä, Jyväskylä 2006.
- HANSKI 2005 = Hanski, Jari, *Juutalaisviha Suomessa 1918-1944*. Ajatus, Jyväskylä 2005.
- HALLINGER-HOLZ 2000 = Haslinger, Peter - Holz, Klaus, *Selbstbild und Territorium. Dimensionen von Identität und Alterität*. In: Haslinger, Peter (Hg.), *Regionale und nationale Identitäten. Wechselwirkungen und Spannungsfelder im Zeitalter moderner Staatlichkeit*. Ergon Verlag, Schesslitz 2000.
- HUXLEY 1990 = Huxley, Steven D., *Constitutional Insurgency in Finland: Finnish „Passive Resistance“ against Russification as a Case of Nonmilitary Struggle in the European Resistance Tradition*. Finnish Historical Society, *Studia Historica* 38, Helsinki 1990.
- JAAKKOO 1928 = Jaakkoo, Vaasan, *Eruskuntaäijii reissun päällä. Muistoja eruskuntamiesten Unkarin-matkalta v. 1928*. Gummerus, Jyväskylä 1928.
- JÄRVENTAUS 1939 = Järventaus, Arvi, *Itkevien pajujen maa. Unkaria sieltä ja täältä*. WSOY, Porvoo 1939.
- KAREMAA 1998 = Karemaa, Outi, *Vihollisia, vainoojia, syöpäläisiä. Venäläisviha Suomessa 1917-1923*. *Bibliotheca Historica* 30. SHS, Helsinki-Hakapaino 1998.
- KIVEKÄS-STENBÄCK 1910 = Kivekäs-Stenbäck, Matti, *Unkari-kirja. Kansanvalistusseura* 1910, 153-156.
- KLINGE 1983 = Klinge, Matti, *Vihan veljistä valtiososialismiin. Yhteiskunnallisia ja kansallisia näkemyksiä 1910- ja 1920-luvuilta*. WSOY, Porvoo 1983.

- KORHONEN 1971 = Korhonen, Keijo, Turvallisuuden pettäessä. Suomi neuvostodiplomatiassa Tartosta talvisotaan 2. Helsinki 1971.
- KORHONEN 1999 = Korhonen, Keijo, Sattumakorpraali. Korhonen Kekosen komennossa. Keuruu 1999.
- LINKOMIES 1980 = Linkomies, Edwin, Vaikea aika. Suomen pääministerinä vuosina 1943-44. Otava, Keuruu 1980.
- LUOSTARINEN 1986 = Luostarinen, Heikki, Perivihollinen. Suomen oikeistolehdistön Neuvostoliittoa koskeva viholliskuva sodassa 1941-1944: tausta ja sisältö. Vastapaino, Tampere 1986.
- PÄLSI 1928 = Pälsi, Sakari, Päivänpaisteen mailla. Matkakuvia Unkarista, Serbiasta ja Sardiniasta. Helsinki-Otava, 1928.
- ROIKO-JOKELA 1995 = Roiko-Jokela, Heikki, Ihanteita ja reaalipolitiikkaa. Rudolf Holstin toiminta Baltian maiden kansainvälisen de jure -tunnustamisen ja reunavaltioyhteistyön puolesta 1918-1922. Saarijärvi: Studia Jyväskyläänsia, Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä 1995.
- SUOMELA 1926 = Suomela, Kl., Urheliun ja voimistelun historiaII. WSOY, Porvoo 1926.
- TAKALO 1986 = Takalo, Tenho, Unkari Suomessa 1920- ja 1930-luvuilla. Heimotyötä, kulttuurisuhteita vai „revisiopolitiikkaa”. In: Yksilö ja yhteiskunnan muutos. Juhlakirja Viljo Rasilan täyttäessä 60 vuotta 22.1.1986. Tampereen yliopisto, Tampere 1986.
- VARES 1998 = Vares, Vesa, A romantikus távoli rokon. *Iskolakultúra* 8 (1998) 5, 56-66.
- VARES 1998b = Vares, Vesa, Kuninkaan tekijät. Suomalainen monarkia 1917-1919. Myytti ja todellisuus, WSOY, Juva 1998.
- VARES 2002a = Vares, Mari, President Kekkonen's Visits to Hungary in the 1960's: Satellite Policy in the Context of Kinship. In: Halmesvirta, Anssi (Hg.), Kádár's Hungary - Kekkonen's Finland. *Hungarologische Beiträge* 14. University of Jyväskylä. Kopijyvä 2002, 119-130.
- VARES 2002b = Vares, Vesa, Defiers and compliers. Conservative Parties and Movements, Their Different Mentalities and Lines of Action in Hungary and in Finland between the World Wars. In: Vehviläinen, Olli - Pók, Attila (Eds.), *Hungary and Finland in the 20th Century*. SKS/FLS, Helsinki 2002, 21-44.
- VARES 2003 = Vares, Vesa, Rajankäyntiä sivistyksen nimissä. Suomalaiset ja Väli-Eurooppa maailmansotien välillä. *Historiallinen Aikakauskirja* (2003) 2, 248-262.
- VARES 2005 = Vares, Vesa, Antisemitismus am Rande - Zur Debatte über Staatsbürgerrechte für Juden in Finnland 1909/1917. In: *Jahrbuch des*

- Simon-Dubnow-Instituts / Simon Dubnow Institute Yearbook IV (2005). Hrsg. von Diner, Dan. Vandenhoeck & Rupprecht, Göttingen 2005, 151-174.
- VEHVILÄINEN-PÓK 2002 = Vehviläinen, Olli - Pók, Attila (Eds.), Hungary and Finland in the 20th Century. SKS/FLS, Helsinki 2002.
- WUNSCH 2003 = Wunsch, Sinikka, Lupa vihata - propaganda ja viholiskuvat mielipiteen muokkaajina konfliktitilanteissa. *Historiallinen Aikakauskirja* (2003) 2, 263-277.
- WUNSCH 2004 = Wunsch, Sinikka, Punainen uhka. neuvostoliiton kuva johtavassa suomalaisessa sanomalehdissä maaliskuusta 1938 talvisodan päättymiseen maaliskuussa 1940. *Studia historica septentrionalia*, Pohjois-Suomen Historiallinen Yhdistys, Oulu 2004.
- WUORIMA 1947 = Wuorimaa, Aarne, Muistojeni Unkari, Helsinki-Otava 1947.

GOJKO MALOVIĆ

SZERBEK MAGYARSÁGKÉPE
A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTTI KORSZAKBAN*

*Sohasem értette meg szomszéd a
szomszédot: lelke mindig csodálkozott
szomszédja őrülségén és
gonoszságán.” – Friedrich Nietzsche:
Imigyen szóla Zarahustra*

A szerbek magyarságképének történeti háttéréről

Szerbek és magyarok, két távoli múltba nyúló hagyományokkal és kultúrával bíró szomszédos nemzet, amelyek történelmük során több évszázadon felölelő periódusban keveredve éltek egyazon területen. Mindkét nemzet rendkívül fejlett tudattal bír saját dicső múltjáról és államalkotó mivoltáról. *„Ki kell emelni, hogy a szerb és a magyar is rendkívüli politikai és történelmi gyökerekkel bíró harcias nemzet”*.¹

A szerbek 15. század második felétől, középkori államiságuk elvesztése után, az állami lét hiányának több évszázados korszakában büszkeséggel emlékeztek vissza független szerb államiság korának történelmére.² Az évszázadok során, a 19. század második feléig a szerbek a két szomszédos nagyhatalom – a Török Birodalom és az Osztrák Császárság, illetve az Osztrák–Magyar Monarchia – politikai dominanciája alatt álltak. A szerbek azonban soha sem mondtak le saját nemzetállamuk meg-

* Tanulmányom címe nagyban hasonlít Nyomárkay István két nyelven megjelent cikkének címére „Slika o Mađarima kod Srba”, „Magyarság-kép a szerbek körében”. Nyomárkay 2003, 177–188.

¹ POPOVIĆ 1925, 40.

² A több évszázados komor múlt tudatában, saját független nemzetállamuk nélkül, a szerbek a középkori szerb államok (Szerbia, Bosznia és Hercegovina, illetve Zeta) dicsőítésében találták meg ideáljukat, és azok feltámasztásában reménykedtek. A saját független szerb államiság nélküli időszakot történelmietlennek tartották, amely nem méltó arra, hogy a szerb történelem részeként emlékezzenek rá. Akkoriban a szerbek között gyökeret vert az a vélemény, hogy saját államuk nélkül pusztán rabszolgák (a Török Birodalom által megszállt szerb területeken) vagy szolgák (az Osztrák Birodalomban, illetve az Osztrák–Magyar Monarchiában), márpedig a rabszolgáknak és szolgáknak nincs történelmük!

teremtésének igényéről. „A függetlenség gondolata soha sem tűnt el teljesen a szerbeknél.”³ Miként a magyarok, „a szerbek is mindig nemzetként határozzák meg magukat”,⁴ mégpedig szabad nemzetnek,⁵ amely nemzeti céljai érdekében nagy áldozatokra is kész.⁶ A szerbek fel kívánták szabadítani nemzeti szállásterületeiket a török megszállás alól, és nemzetállamot akartak létrehozni. Úgy vélték, hogy azoknak a szolgálatoknak a fejében, amit az Osztrák Birodalom, illetve az Osztrák–Magyar Monarchia védelmében hoztak, joguk van a történelmi Magyarország területén saját politikai autonómiával bíró területre. Ezt nem követelték a náluk népesebb nemzetségek, a szlovákok, a románok és a németek sem. A magyarok politikai vezetői azonban nem is gondoltak arra, hogy ezt engedélyezzék a szerbség számára a történelmi Magyarország területén, ezért elkerülhetetlen volt közöttük a gyűlölködés és a viszály. Hasonlóak voltak törekvéseik és ideáljai: ugyanannak területnek a nemzetállamukhoz tartozását óhajtották. A magyarok és szerbek között különösen a 19. században kölcsönös ellenségeskedés alakult ki, amelyet a Magyarország területén élő németek is érzekelték, ahogy azt a következő német versike is kifejezi:

„Magyaren und Razen,
Hunde und Katzen
Rác und Magyar
Zank das ganze Jahr.”⁷

Magyarok és szerbek-
kuttyák és macskák
magyar és szerb
egész évben perel.

A szerbek többségének a középkorban nem volt határozott véleménye a magyarokról, eltekintve a háborúskodásokból származó tapasztalatoktól. A történelem során a körülmények kényszerítő ereje folytán azonban az újkorban jelentős számú szerb került a magyarok közvetlen szomszédságába vagy élt velük keveredve. A szerbeknek e csoportja Magyarország egyes területein az Osztrák Császárság, majd az Osztrák–Magyar Monarchia idején határozott véleményt alakított ki a magyarokról, sztereotípiákat és előítéleteket is, amelyeket közvetítettek a Balkán központi részein élő szerbek felé.

³ Uo. 16. Rljepin orosz herceget idézi, miszerint, hacsak lehetséges, a népnek saját nemzeti államában kell élnie, mert „saját országban élni logikus, akármilyen is legyen az az élet, idegen országban viszont nem az”.

⁴ Uo. 19.

⁵ Hasonló véleményt fogalmaz meg az Egyesült Államokban élt szerb politikai emigráns, Slobodan Drašković is: „Szántani, vetni és aratni, megszületni, meghalni és mulatni lehet saját és idegen országban is, de szabad csak a saját országodban lehetsz.”

⁶ HUNFALVY-SCHWICKER 1877, 328.

⁷ POPOVIĆ 1925, 41. Ezt a német versikét a szerb Aleksandar Ilić is említi Danubiensi álnéven írt művében: ILIĆ 1931, 8.

A szerbek állandó nemzeti jelszóként emelték ki harcukat a „kereszt-besülete és a szabadság drága kincsének” védelmére, azaz, hogy a keresztény ortodox egyházhoz tartoznak, s hogy van szabad nemzetállamuk. A szerbek arra törekedtek, hogy amikor valahol letelepedtek, először a templomot építsék fel, mert úgy vélték, hogy csak akkor lakták be azt a települést és csak akkor tekinthető egy település kialakultnak, ha már van benne pravoszláv templom. Egyes magyarok, különösen azok, akik a szerbekkel egy területen, vagy velük szomszédságban éltek ismerték a közmondást: „*Ahogy nincsen leves répa nélkül, szerb síncs templom nélkül.*”

Az Osztrák–Magyar Monarchia idején (1867–1918) a szerbek Magyarországon magukat nemzeti céljaik, nemzeti felszabadulásuk s a pravoszláv vallás megőrzése tekintetében elnyomva érezték. A mindent átfogó magyarosító törekvések veszélyt jelentettek valamennyi magyarországi nemzetiség és nemzeti kisebbség számára. A szerbek emlékeztek arra, hogy milyen lenézően viszonyultak a magyarok a nemzeti kisebbségek felé az Osztrák–Magyar Monarchia idején: a németeket butának, a románokat ostobának, a szlovákokat nem embernek vagy fél embernek, a szerbeket vadnak, míg a katolikus szerbeket,⁸ a bunyevácokat és a sokácokat büdösekknek nevezték.⁹ Csodálatos módon mindezek a negatív jelzők azon nyomban megszűnnek, amint a Magyarországon élő nemzeti kisebbség tagjai elmagyarosodtak. Az evangélikus és a római katolikus egyházakhoz tartozó magyarországi kisebbségek: a szlovákok, a németek, a horvátok és a római katolikus szerbek – sokácok és bunyevácok – azonos vallásúak voltak a magyarokkal, gyakran kötöttek házasságot egymással, tartották közösen vallási ünnepeiket, stb., így könnyebben ment a fokozatos elmagyarosodásuk. A pravoszláv szerbekkel azonban ez a magyarosítási folyamat a pravoszláv keresztény hitükhöz való ragaszkodásuk okán, és az egyes sajátos szerb vallási és nemzeti ünnepeik, illetve a szerb nyelvükhöz való ragaszkodásuk miatt sokkal lassabban zajlott.¹⁰ Ebben az időben Magyarország területén „*a római katolikus magyarok úgy tekintettek a pravoszláv szerbekre, mint elmaradott keletiekre és oroszbarát balkániakra*”,¹¹ míg „*a szerbek a magyarokat arrogánsnak, úrhatnámoknak és politikai skrupulusok nélküliek-*

⁸ A 19–20. század fordulóján komoly vita volt arról, hogy a bunyevácok és a sokácok milyen eredetűek valójában. Az utóbbi évtizedekben a szerb történeti irodalom egyik vonala ismét kiállt amellett, hogy ezek a népcsoportok valójában szerbek. – a szerk.

⁹ „*Sok minden van, ami az egyik népnél jót jelent, a másíknál meg gúnyt kelt és megvetést*” – Friedrich Nietzsche: Imigyen szóla Zarahustra.

¹⁰ A szerbek úgy vélték, hogy számukra a szerb nyelv az, aminek Franz Kafka a nyelvet definiálta: „*az ember hallott hazája*”.

¹¹ POPOVIĆ 1925, 46.

nek tartották”.¹² A Szerb Királyságból érkező szerbek megfigyelték, milyen durván bánnak a magyarok más nemzetiségekkel Magyarországon, és összevetették azt a szomszédos „osztrákok” barátságosabb hozzáállásával. „Amennyire érzékelhető Magyarországon és a magyaroknál a durvaság és az erőszakosság, annyira az ellentéte figyelhető meg itt [Ausztriában – G. M.]”.¹³ Tekintettel a magyarosító intézkedésekkel szembeni elégedetlenségre és valamennyi magyarországi kisebbség elnyomására, azt hihetnénk, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia idején a szerbek gyalázkodó és lenéző megjegyzésekkel illeték a magyarokat, azonban bármilyen meglepő és furcsa is, nem voltak ilyen szólásaik.

Az első világháború hatása a szerbek magyarságvélelésére

A szerbek meg voltak győződve arról, hogy a magyarok elveszítették érzéküket a politikai realitások és a politikai lehetőségek iránt, különösen az első világháború idején, amely rendkívül sokba került nekik, s amelyből nehezen tértek magukhoz. A szerbek úgy vélték, hogy magyaroknak, felmérve a körülményeiket,¹⁴ a 19. század második feléig még volt választási lehetőségük: a Deák Ferenc javasolta utat követik, amely csak a magyarok uralta Magyarországot támogatta, s amely az osztrák–német politikai érdekekkel egyeztetve figyelmen kívül hagyhatja a megegyezés szükségességét a magyarországi nemzetiségekkel és nemzeti kisebbségekkel, vagy pedig a magyar politikai emigráció javaslatait fogadják el, amelyet Kossuth Lajos az úgynevezett „Cassandra-levélben” fogalmazott meg 1867-ben, amely a magyarok és a Duna-mente és a Balkán népeinek megegyezését és egy dunai konföderáció megalakítását javasolta, elvetve a kiegyezést az osztrákokkal és elvetve ezáltal az Osztrák–Magyar Monarchiát. Kossuth figyelmeztette Deákot, hogy ne vezesse a magyarokat a „süllyedő hajóra”.¹⁵ A magyarok nagyon siettették elképzelt ideáljuk, az

¹² PEJIN 2007, 44. Figyelemre méltó Arthur Schopenhauer gondolata: „Minden nép kineveti a másikat, és valamennyinek igaza van”.

¹³ STANIŠIĆ 1925, 11.

¹⁴ Bonaparte Napóleon szerint, ha ismerjük egy állam földrajzát, ismerjük külpolitikáját is.

¹⁵ Ezekről a magyar külpolitikai irányokról Pál Tibor újvidéki magyar történész Kossuth Lajosnak a Duna-menti és a balkáni népek együttműködéséről vallott elképzeléséről írt tanulmányában, (PÁL 2006, 259.) úgy véli, hogy „az idő megmutatta, hogy Deák Ferencnek, aki az adott pillanatban a reális lehetőségeket felmérve az Ausztriával való kiegyezést választotta, igaza volt. Ugyanakkor Kossuth Lajosnak is igaza volt, amennyiben a

egy nemzetiségű állam megvalósítását, és ezáltal számos magyarországi nemzetiségnek és nemzeti kisebbségnek okoztak igazságtalanságokat.¹⁶

A szerbekben megmaradt a keserű sajnálkozás az Osztrák–Magyar Monarchia idején tanúsított kegyetlen magyar elnyomás miatt, amely arra irányult, hogy elmagyarosítsa és katolizálja őket. A pravoszláv szerbek katolizálására irányuló előkészületek ügyében különös figyelmet érdemel Lukijano Bogdanovićnak, a Szerb Pravoszláv Érsekség utolsó szerb pátriárkájának titokzatos halála Karlócán 1913-ban, és az, hogy nem hívták össze az egyházi gyűlést az új szerb pátriárka megválasztására.

Szerb vélekedések a határ megváltoztatására irányuló magyar törekvésekről

Az első világháború utáni trianoni békeszerződéssel megkurtított Magyarországra a szerbek körében elterjedt az a gúnyos mondás, amelynek melléközöngéje is volt, miszerint jól igazságot szolgáltatottak a magyarok megalomániájának, amiért a Kárpátoktól az Adriáig terjedő Magyarországot akartak: „*Nem a mi gondunk az, hogy Magyarországnak van haditengerészete, de nincsen tengere.*”¹⁷

A magyarok nem törődtek bele az 1918. előtti országuk jelentős részének elvesztésébe.¹⁸ A szerbeknél, különösen a Vajdaságban terjedt el az a nézet, hogy a magyarok többsége úgy Magyarországon, mint Csehszlovákiában, Romániában és Jugoszláviában is, megalkuvás nélkül vágyik a magyar állam megújítására a régi Magyarország határai között. Úgy vélték, hogy semmi sem vonzza annyira a magyarokat, mint a csonka Magyarország határainak megváltoztatásáról szóló mese. Az az akció, amelyet ennek érdekében a brit sajtómágnás és kalandor Lord Harold Rothermere elindított, számos szerb figyelmét felkeltette. „*A beavatottak elismerték, hogy Lord Rothermeret a trianoni szerződés revíziójáért folytatott fáradhatatlan harcában elsősorban a következők vezérlik: a bolsevizmustól való félelem, a gazdasági-*

délkelet-európai kis nemzetek együttműködését a közös érdekeik szükségességének történelmi perspektívájából nézzük.”

¹⁶ „*Minél nagyobb a távolság a vágy és a lehetőség között, annál rosszabb lesz az ember*” – Olga (Ninčić) Humo. S ahogy az ember gonoszabb lesz, úgy lehet az a nemzet, a kormány, a párt és az állam is.

¹⁷ E szöveg mellett a szerbek gyakran idézik azt a közmondást, hogy „*aki sokat markol, keveset fog*”.

¹⁸ Arhiv Jugoslavije (AJ) 398, f. 1. „*La minorité hongroise en Yougoslavie et son orientation*” (aláírás nélküli elaborátum, vélhetően Ilija Pržić tollából) 1937. október 17.

pénzügyi érdekek, és az a cél, hogy Magyarországból az arisztokrata-dzsentrí réteg vezetésével erős bástyát hozzon létre Közép–Európában, amely megakadályozza a bolsevista behatolást Közép–Európába, s hogy ezen a Magyarországon keresztül biztosítsa az angol tőke expanzióját Közép–Európába és a Balkánon.”¹⁹

A magyarok revizionista törekvéseire Daka Popović ismert szerb értelmiségi és politikus is reagált. „A szerbek és a magyarok azok, akik folyamatosan vitatkoznak e területek [Bánát, Bácska és Baranya – G. M.] feletti politikai jogokon.”²⁰ „A pesti revizionista politika szinte minden nap reménységgel tölti el a magyar kisebbségeket, hogy hamarosan visszaáll a régi Magyarország a háború előtti határaival. Ezeknek a hitegetéseknek az az eredménye, hogy a mi magyar kisebbségünk 15 év alatt sem volt képes kialakítani saját kisebbségi politikáját, amelytől leginkább éppen ők szenvednek.”²¹

A magyarok revizionista törekvésein bosszúsan kifakadt Toša Iskuljev: „A háború befejeződése után a magyarok azonnal belátták, hová vezetett felfuvalkodottságuk, kérdésekük, dicsővéseik, saját nagyságuk felmagasztalása, ezért, államuk megmentése és Hungáriájuk ezeréves integritásának megmentése érdekében megalázó jajgatásba kezdtek, szegyéntelen siránkozásba, cigány módra jajveszékeltek és segítségért kiáltottak. Sírnak és jajgatnak, visítanak és sikítanak, hogy az égig hallatszik. [...] És a magyarok egyik napról a másikra államuk határának megvédése érdekében szelíd báránnyá válnak. Lélekben átalakulnak, nagyon előzékenyek és a végletekig udvariasak. Magyarországon a szerencsétlen nép nem szenved, amiért a nehéz és véres világháborúban a világosság legyőzte a sötétséget, az igazságosság az igazságtalanságot, a szabadság eszméje az erőszakot, – hanem amiatt szenved, hogy a magyar rabszolga nyakába ült néhány arisztokrata és dzsentrí család, amelyek az egész földet a kezükben tartják, és rabságban sínylődő népük izadtsága révén csak a saját zsebükbe tömik az összes jövedelmet, és azt lelkiismeretlenül kizárólag a saját személyes jövedelmezésükre fordítják; s hogy saját szegényeiket továbbra is sötétségben hagyják, hogy robotoljon, dolgozzon és kaparjon, amely csak megtörtén hallgat és urai minden lépését helyesli.”²²

Még a látszólagos közeledés időszakában, 1939–1940-ben sem szűntek meg a szerbek megalomániával vádolni a magyarokat,²³ illetve felhánytorgatni a szerbek iránt érzett „féktelen gyűlöletüket” az első világháború előtti években.²⁴ A magyarok továbbra is büszkék voltak országuk ezer éves dicső történelmére, és képtelenek voltak alkalmazkodni a két világ-

¹⁹ NIKIĆ 1928, 434–444.

²⁰ POPOVIĆ 1935, 7.

²¹ Uo. 10.

²² ISKRULJEV 1936, 219–221.

²³ NIKOLIĆ 1941, 165.

²⁴ PEKIĆ 1939, 54.

háború közötti korszakban előállt politikai és állami változásokhoz, ami miatt egyes szerb értelmiségiek meg voltak győződve arról, hogy nem lehet bízni a jugoszláviai magyar kisebbségnek a jugoszláv államhoz való lojalitásának őszinteségében.²⁵ A magyar kisebbségek szinte valamennyi Magyarországgal szomszédos országban, így Jugoszláviában is Budapestről kapták az utasításokat, miként viselkedjenek, és a formális lojalitás mellett, amelyet az állam iránt tanúsítottak, amelyben éltek, fennmaradásuk zálogát a minél kiterjedtebb kulturális-oktatási szint növelésében és anyagi gyarapodásukban látták.²⁶

A szerbek általános vélekedése a magyarokról

Az első világháború után a szerbek körében, akik az Osztrák–Magyar Monarchiában vagy az általa ideiglenesen megszállt területeken – Szerbiában és Crna Gorában – éltek, illetve a Monarchia szerb katonái körében a magyar tiszteknek és katonáknak a szerbekkel szembeni goromba viselkedése miatt rögzült az az általános vélemény a magyarokról, amelyet a következő szólás fejez ki: *„A magyar jó szolga, de rossz úr.”*

A szerbek nagy többsége számára az egyén vagy egy nép egy részének családi és etnikai származásának nincs különösebb jelentősége, egy valami fontos: az egyén vagy nemzet részének a szellemi látóköre, amelyet többnyire a vallási hovatartozással határoztak meg.²⁷ Annak a nagyon kis számú szerb értelmiséginek az elszórtan megjelenő véleménye, miszerint a magyar kisebbség többsége etnikailag nem magyar, s Jugoszláviában csak „visszatértek” etnikai, így szerb gyökereikhez is, a szerbek körében nem váltott ki semmilyen visszhangot és nem talált követőkre.²⁸

A szerbek szívesen használták a magyar kulturális eredményeket, különösen az irodalmat, amelyek lefordítottak szerb nyelvre. Ők maguk a magyarokról elsősorban a magyar politikai vezetők szerbellenes lépéseinek elítélése kapcsán írtak. Szembeötlő azonban az, hogy a magyaroktól eltérően a szerbek ebben az időszakban nem írtak semmilyen sértő, csúfo-

²⁵ Arhiv Jugoslavije (AJ) 398, f. 1. „La minorité hongroise en Yougoslavie et son orientation” (aláírás nélküli elaborátum, vélhetően Ilija Pržić tollából) 1937. október 17.

²⁶ Uo.

²⁷ STIPIĆ 1929, 47. Éppen az etnikai származásra helyezve a hangsúlyt állítja azt, hogy igazi magyar nincs is, s hogy az, „amit ma magyarnak nevezünk valójában szláv és német meg román, csak éppen nem magyar”.

²⁸ Uo. 38.

lódó gúnyverset, s nem is forgott közszájon ilyen szólás, ami azt jelzi, hogy komoly nemzetként tekintettek a magyarokra.²⁹

A szerbek többsége úgy tartja, hogy az életben arra kell törekedni, hogy keresztényi igazság szerint, illetve a szerb népdal erkölcsi tanítása szerint éljenek: „Élj úgy a világban, hogy ne kelljen szégyenkezned.” A szerbek a magyarokról azt tartják, hogy „nem készek arra, hogy a hazájuk iránti szeretetük felülemelkedjen emberségükön”, azaz, hogy elpusztítsanak mindenkit, aki bármilyen veszélyt jelent egész Magyarország fenntartására és megtartására. Ehelyett tehetségük van a magyarországi nemzeti kisebbségek és más nemzetek szellemi értékeiket elismerni, azzal a meggyőződéssel, hogy ezáltal a magyarok lélekben gazdagodnak.³⁰ Példamutató, mint paradigma, a magyaroknak a magyar nemzeti kisebbségek és nemzetiségek kulturális értékei iránti viszonyulására. A magyar zenei géniusz, Bartók Béla számos magyarországi nemzetiség zenei és népköltészeti kincsét tanulmányozta, s amelyek feldolgozásuk után a magyar nemzet marandó kulturális örökségévé váltak.³¹

A szerbek úgy vélték, a magyarok azért figyelmesek a nemzeti kisebbségeik iránt, már amennyire azok, mert szégyellősek és belátóak. Ezt a magyar tulajdonságot felismerte a szerb államférfi, Nikola Pašić is, aki még a 19. század 80-as éveiben azt állította, hogy a szerbek iránt nagyobb megértéssel vannak a magyarok, mint a horvátok: „A nagy-horvátok nem ismerve fel merre is tartanak, felülmúlták a magyarokat a szerb nemzet és a szerb név üldözésében, olyannyira, hogy a közvetlen magyar uralom alatt élő szerbek sorsa jobb volt, mint az azonos vérből származó horvát testvéreik alatt.”³²

Inkább a magyar politikai vezetésre és politikai gondolkodókra, s kevésbé a magyar nemzet egészére vonatkoztatható az az igazság, hogy „olyanok, mint akik tisztában vannak azzal, hogy nagy a fejük, de nincsenek tuda-

²⁹ MILOSAVLJEVIĆ 2002, 295–296. felsorolja mindazokat a „negatív és rosszindulatú” vélekedéseket a szerb értelmiség körében a 20. században, amelyeket ismer, amelyeket elsősorban a szerbekkel szomszédos népekkel vagy velük élő nemzeti kisebbségekkel fogalmaztak meg. Itt azonban nincsenek a 20. századi negatív vélekedések a magyarokról, hanem a 19. századból származókat említi.

³⁰ A magyaroknak ez a szimpatikus viszonyulása más nemzetek kulturális eredményeihez hasonló azzal amit az indiai költő, író és humanista Rabindranath Tagore javasolt minden nemzetnek: „Az egyetlen módja annak, hogy egy nemzet vagy kultúra kevésbé legyen „bűnös” az, ha kiterjesztjük határait más nemzetek és kultúrák megismerésével és tanulásával”.

³¹ Vladimir Solovjev orosz irodalmár vélekedése szerint „Amennyiben a nemzeti erőket elzárják a külső hatásoktól és csak magukra irányulnak, óhatatlanul terméketlenné válnak”.

³² PAŠIĆ 1995, 75.

tában annak, hogy gyengék a lábaik. Vagyis, hogy merész elképzeléseik vannak, de hiányoznak a lehetőségeik a megvalósításukhoz.”³³

Mindazonáltal a szerbek elismerték a magyarok bizonyos érdemeit is, úgy mint: dolgosság, kitartás, nemzeti fegyelem és felelősség. Rendkívül szorgalmas földműveseknek és dolgozó népek tartották a magyarokat. A szerbek meg voltak győződve arról is, hogy főleg a magyar nemzetiségű falusi lakosság vett részt a Pannon-síkság mocsarainak lecsapolásában, a hajózható csatornákat építésében, a szárazföldi utak és a vasutak kiépítésében, s így járultak hozzá Magyarországnak és a Vajdaságnak az Osztrák–Magyar Monarchia alatti gyors fejlődéséhez.³⁴ A szerbek a kubikusnak kizárólag a magyarokat tekintik, mert sem szerbeket, sem más magyarországi nemzetiségieket nem azonosítanak ezzel a munkával. A magyarok rendkívül dolgosságát egyes szerb értelmiségiek is kiemelték a két világháború közötti korszakban, mint például Radivoj Simonović.³⁵

A magyarok szeretnek kitűnni és díszes öltözékben, ékes egyenruhákban pöffeszkedni, amellyel saját személyüknek a megbecsült állami hivatalnokok jelentőségét kölcsönzik, s kinézetükkel, hangos kiabálásukkal és élénken gesztikulálással igyekeznek benyomást kelteni. „A magyarok díszes csizmákban járnak, szikárák és beszédesek.”³⁶ A „megmagyarosodás” kifejezés is példázza, hogy a szerbek milyen tulajdonságokat kötöttek a magyarokhoz. Ezt arra a személyre használják, aki mérgében nagyon kiabál.

A két világháború között a szerbek számára a magyarországi nemeség életmódja közelítette meg leginkább az óhajtott életideált, amelyet az a szólás is kifejez, amelyet arra személyre használnak, aki gazdag, gond és fáradtság nélkül jól él: „Úgy él, mint egy magyar gróf.”

Az egyes szerb személyek véleménye a magyarokról

A vajdasági őslakos szerbek közül nagyon sokan tudtak magyarul, amit még az Osztrák–Magyar Monarchia idején tanultak meg. Ennek révén könnyedén tájékozódhattak a beszélgetésekben, sajtóban a rádióban, nyil-

³³ Ehhez illik Milan Grol szerb politikus és értelmiségi véleménye, miszerint „a legveszélyesebbek a szűk koponyába zárt nagy gondolatok”.

³⁴ PEKIĆ 1939, 29. Azt állítja, hogy a betelepített magyarok is hozzájárultak ugyan a Vajdaság fejlődéséhez az Osztrák–Magyar Monarchia idejében, azonban felhívották a pravoszláv szerbséget, olyannyira, hogy az 1910-es népszámlálás adatai szerint mindössze a lakosság 2,5%-a volt szerb. (Ez nyilvánvaló tévedés – a szerk.)

³⁵ SIMONOVIĆ 1924, 25.

³⁶ STANIŠIĆ 1925, 5.

vános helyeken, gyűléseken, kávézóban és az utcán, illetve az ünnepeken, hogy milyen a magyarok vélekedése a szerbekről. Megérthették az első világháború után a magyarok kifakadásait és elégedetlenségét Magyarország politikai helyzetével (Nem, nem soha), és területeik visszaszerzésére irányuló törekvéseikkel (Csonka Magyarország nem ország, egész Magyarország mennyország) és a szerbek iránti kifakadásokat és rosszindulatot is (Megálj, megálj te kutya Szerbia...).

A szerbek és magyarok szerelesebb körben természetesen rendelkeztek és most is rendelkeznek sztereotípiákkal egymásról, különösen előítéletekkel, érdekes módon azonban ezt senki sem dolgozta fel tudományosan. Már a korabeli szerb szerzők is arra panaszkodtak, hogy a magyarokról és a kisebbségekről Jugoszláviában keveset írtak.³⁷ Az első világháború után sem írtak kielégítő mértékben a szerbek a magyarokról és a jugoszláviai magyar nemzeti kisebbségről, dacára annak, hogy a korábban Magyarországon élő szerbek döntő többsége Jugoszláviába került, amit nemzeti felszabadulásként éltek meg. Ennek okát egyes szerb történészek a következőkkel magyarázzák: „Az egymás mellett megélt hosszú idő ellenére a magyarokkal alig foglalkoztak a szerb szerzők. Ennek az volt az oka, hogy a szerbiai szerzők számára az általános külpolitikai helyzet miatt kevésbé voltak érdekesekek, míg a Magyarországoz tartozó területekről származók nem mertek negatívan írni róluk. A szerb szerzők, köztük egyes szerbek a Vajdaságból magyarok iránt érzett összes haragjukat az első világháború után adták ki magukból.”³⁸ Janjetovićnak alighanem igaza van ebben a kérdésben, különösen, ami a szerbeknek a magyarokról vallott bosszús véleményét illeti, azonban kevés adatot tüntetett fel állítása alátámasztására.³⁹

Nem túl hiteles azért elítélni a hatalmon lévő magyar arisztokráciát, mert Magyarországból és főként Budapestből Európa egyik kulturális centrumát kívánták létrehozni az Osztrák–Magyar Monarchia idején 1867 és 1918 között. A vajdasági szerb értelmiségiek a magyarországi szerbek nyilvánvaló elmaradottsága miatt a magyar igazgatásra neheztelve,

³⁷ POPOVIĆ 1935. Arra panaszkodott, hogy „Nálunk nagyon keveset írnak e vidékek [Bánát, Bácska és Baranya – G. M.] életéről, s különösen a kisebbségeink életéről és tevékenységéről.”

³⁸ JANJETOVIĆ 2007, 121.

³⁹ A békekonferenciára írt első ilyen jellegű munka mellett, amit Jovan Cvijić, Jovan Radonić, Stanoje Stanojević és Ilarion Zeremski írtak (La question du Banat, de la Batchka et la Baranj. La Batchka. Paris, 1919.). A magyarokról írtak még a következő szerzők: STIPIĆ 1929, NIKIĆ 1929, PEKIĆ 1939. rajtuk kívül azonban szinte nincs is más munka szerb nyelven, a két világháború között, amely kizárólag vagy nagyobb részben a magyarokkal foglalkozna. A második világháború után ld. KATUS 1969, JANJETOVIĆ 1999. MILOSAVLJEVIĆ 2002.

talán túlzottan is támadták Magyarországot, mint a vajdasági szerbek öszszes kellemetlensége okozójának egyedüli felelősét, amelyben az első világháború után találták magukat. A szerbek körében, különösen a Vajdaságban, az első világháborút követő első években kiemelt helyen szerepelt annak szükségessége, hogy megszűnjön a szerbeknek Budapest, mint európai kulturális központ felé való tájékozódása, amely a 20. század elejéig dominált köreikben. Helyette kívánatosnak tartották, hogy más fejlett kulturális központok felé nyissanak a világban, a közép-európai és nyugat-európai államokban.

„Ifjúság és a mai Vajdaság” címmel kifejezetten erről a kérdésről írt nyolc részes cikksorozatot dr. Jovan Savković a radikális párt újvidéki napilapjában, a *Zastavában* 1921. június 28. és július 7. között. *„Számunkra az egykori Magyarországon egyre inkább Budapest vált minden kultúra apostolává, és bárki aki akár csak egy pillanatra is a nagyvilág kulturális központjában akarta érezni magát, legmesszebb Budapestre ment el; nem fogva fel azt, hogy mindez az érzés mennyire a magyar kulturális nagyságról zengett következetes magyar megalomániás tirádák eredménye, amelyben rajtuk és a mi értelmiségünk egy részén kívül az égvilágon senki sem hitt, aki kicsit is értelmes volt.”*⁴⁰ Javaslata a következő volt: *„Egyetlen pillanatig sem kétséges, hogy egész nemzetünk kötelessége a Vajdaságban, hogy egyszer és mindenkorra szakítson ezzel a hagyománnyal, s társadalmi és szellemi fejlődésünket más irányban keresse. A mai nemzedéknek abban a hihetetlen szerencsében van része, hogy láthatja azoknak a hegyeknek a leomlását, amelyek őt a magyar medencébe zárták s elvágták a nagyvilág, Európa és Amerika kultúrájától. Ez a kapcsolat napjainkban Szerbián keresztül él, amely ezt a kapcsolatot még a múlt század első felében létrehozta azáltal, hogy ifjúságát a nagy nyugat-európai kulturális központokba küldte, ily módon létrehozva maga legjavából saját európai értelmiségét.”*⁴¹ Ezekből a mondatokból kitűnik, hogy, bár nyíltan nem vallották be, számos szerb irigyelte a magyarok fejlett iskolai és kulturális intézményrendszerét, s különösen azokat a művészeti értékeket, amelyeket felhalmoztak nemzeti múzeumaikban, galériáikban könyvtáraikban, templomaikban és más épületeikben, művészeti emlékművekben, kastélyokban és más épületekben, amelyeket teljesen a magyar nemzeti génusz termékének tekintettek. Ezekről egyébként úgy vélték, hogy nem annyira a magyar nép érdeme, mint inkább a hazafias érzelmű művelt nemességé (amellyel a kortárs szerbek nem rendelkeztek), amely Európa és a világ minden tájáról Magyarországra hozta a műalkotásokat (képeket, szobrokat és minden egyebet), s a magyar nép kulturá-

⁴⁰ SAVKOVIĆ 1921, 7.

⁴¹ Uo. 8. deo. od 7. 7. 1921.

lis örökségének részévé tették, annak hasznára, aminek révén Budapestet mégis csak a művészetek egyik európai központjává tették.

Miloš Crnjanski szerb író, aki kiválóan beszélt magyarul (temesvári akcentussal) „Horthy Magyarország” című cikksorozatban tette közzé személyes véleményét a magyarokról és az első világháború utáni évek Magyarországról. Az írások nem csak érdekesek, de sok tekintetben a szerbeknek a magyarokról alkotott etnográfiai véleményeként is felfoghatók.⁴² Crnjanski egyik-másik megfigyelése különösen érdekes. Kiemelte a magyarok erős reváns vágyát a trianoni állítólagos igazságtalanságok miatt. *„Mindenki hangosan sajnálja Magyarországot.”* Úgy vélte, hogy az évszázados elnyomás miatt a magyar parasztok körében kialakult a behódolás szükségyszerűségének érzete az uralkodó magyar nemesség iránt. *„Ezer év alatt mindössze egyszer törtek ki véres lázadásba, de azt is ötszáz éve. [...] Apáról fiúra szállt a parasztság az az átka, s az évszázadok során sorsszerűen váltak a leghűségesebb szolgálkává.”* A szerbek iránti bosszúvágyról a következőket állítja: *„Senki ne számítson semmire ettől a [magyar paraszti – G. M.] tömegtől...”* Emellett Crnjanski úgy vélte, hogy a szerbek nem ismerik a magyarokat, mert Pesten keresztül szemlélik őket, ahol a szerbek a legtöbbször időznek. *„Pest nem Magyarország”,⁴³* és szomorúan állapítja meg, hogy *„nincs olyan szerencsénk, hogy mélyről fakadó erővel de együttérzéssel is bíró szomszédaink legyenek, helyette két bolond, harcias és bosszúálló [szomszédunk van – G. M.]”*. Szerinte a magyarok mindannyian, de főleg a politikai vezetők el akarják leplezni a siralmas magyar valóságot, amelyet megideologizálva megszépítenek és tévhitben élnek: *„Nem hinném, hogy napjainkban bárhol Európában olyan kevéssé pontosan ismernék mindazt, ami körülöttük és náluk maguknál történik, mint Pesten. [...] Milyen keveset tud egyik ország a másiktól, egyik főváros a másik fővárosról, s egyik élet a másiktól. Még ijesztőbb, amikor néhány nap után be kell látni, hogy hiába is tudna többet. [...] Mennyire fölöslegesek a szépen kidolgozott beszédek. Mennyire fölöslegesek a szépen megfogalmazott cikkek, tanulmányok, amikor egy országról van szó. Csak az egyszerű és nyers, durva és közönséges szavaknak van hatásuk és jutnak messzire.”* Kiemeli a magyar paraszt harciasságát: *„A magyar jó és harcias. Olcsó harcos.”* Azon-

⁴² Miloš Crnjanski, mint útleíró cikksorozatot írt „Horthy Magyarországról (különleges tudósítónktól)”, amely 9 részben jelent meg a belgrádi Politika napilapban 1923. január 23. és február 1. között. A tárcákat könyv formában is közre adták „Putopisi” címmel (CRNJANSKI 1995), amelyből Nyomárkay is közöl részleteket az idézett művében. NYOMÁRKAY 2003, 180.

⁴³ Crnjanskinak a nem magyar Pestről vallott véleménye mellett egyes szerbek kiemelték azokat a német vélekedéseket, miszerint Pest vagyonának háromnegyedét a zsidók birtokolják, amiért is a németek ezt a várost Budapest helyett gyakran Judapestnek nevezték. STANIŠIĆ 1925, 7.

ban úgy véli, hogy tulajdonságait és érzéseit tekintve „még mindig ázsiai, lovas horda”. Mert Magyarországon a politikai vezetők „nem tudnak lemondani a régi határokról, amelyekről egyébként Magyarországon senki sem mond le, még azok sem, akik a népszavazás reményében lemondtak róla. Sikoly és lihegés, suttogás és veszekedés, udvariasság és disznó káromkodások, mindez egybefolyik azt ismételve, hogy: határok, határok kérem, a szent határok, a megszentelt ezeréves Magyarország határai.” Crnjanski meg volt győződve arról, hogy „Magyarország nem háborút akar, hanem rosszabbat annál: háborút akar a békében. Nem szabad iránta kíméletet mutatni, mert csak a mi elhibázott kíméletünk téves: erre a meggyőződésre jutottam Pesten, hogy ott nem törődnek bele kialakult új helyzetbe, ezért nekünk sem szabad meghunyászkodnunk”.

Crnjanskinak a magyarokról vallott eszmefuttatásának záró gondolata különösen érdekes: „A magyar nemzet mélyen nemzeti érzelmű, mondják. Igen, de hogyan? Nem lehet más, mint magyar. A koponyája, az álkapcsa, a görbe lábai miatt nem is lehet más. Nem lehet más a nyelve miatt sem, amit senki sem ért Európában. Nem lehet más amiatt sem, amit szeret, s amitől mások nincsenek elragadtatva: csizmák, üvöltözés, verekedés. A magyar nemzet messze alattunk van politikai érettség tekintetében. Az összesen pár ezer grófon, tisztviselőn és a papon kívül, a milliók egyáltalán nem törődnek ezzel. Azok, akik Magyarországon a keresztelkedés által alkalmassá váltak a hallgatásra, a munkára, az úgynevezett kultúrára, maguk is mélyen szerencsétlenek emiatt. A magyar nemzet nem mélyen nacionalista. A magyar nemzet mélyen magányos Európa közepén.”⁴⁴

A magyarok testalkatáról, egészségi és egyéb jellemzőiről dr. Radivoj Simonović tekintélyes vajdasági orvos írt igen világosan és meglehetősen elismerően: „A magyarok valamivel alacsonyabbak a szerbeknél, azonban mellkasuk kerülete és a magasságuk aránya kedvezőbb, így kevésbé szenvednek a tuberkulózistól. Többnyire barna hajúak, de sokan közülük szőkék vagy feketék, fehér bőrűek. A férfiak típusa semmit sem vagy alig különbözik a szerbektől, a nőknek kicsit gömbölyűbb az arcuk. Testfelépítését és szellemi képességeit tekintve nagyon jó faj, egészséges, feszes és friss. Nagyon szorgalmasak, a legkeményebb munkától sem riadnak vissza. Bajban türelmesek és kitartóak. Nagyra tartják a becsületet, büszkék, nagyon hazaszeretőek és híres hősök. Természetüket illetően nyíltak, vidámak, szeretnek énekelni és táncolni. A szerelmes dalaik melankolikus dallamai a mi „sevdalinkáinkra” emlékeztetnek. Szívesen isznak és mulatoznak, a zenétől megmámorosodnak és nótáznak, de mégsem lehet őket iszákosoknak nevezni. Tudnak őszinte barátok lenni és tiszteletben tartani mások érzéseit és szokásait. Földművelésük fejlett...”⁴⁵

⁴⁴ A szerbeknek a magyarokról kialakult képére vonatkozóan érdekes még: LÖKÖS 2003.

⁴⁵ SIMONOVIĆ 1924, 25. Ezt a vélekedést idézte POPOVIĆ 1925, 175. Ugyanezen az oldalon azt a mondást is, idézi, hogy „*Sírova vígad a magyar*”.

A szerb irodalmár, Aleksandar Ilić több nézetet is közölt a magyarokról.⁴⁶ A magyarok természetüknél fogva, ha nem is születtek úgy, akkor arra lettek nevelve, hogy uralkodjanak, domináljanak és romboljanak. Innen eredeztethető a hatalom és a parancsolás iránti szeretete. Ebből származik a túlzott adminisztráció iránti érzéke. A hivataloknak és állami irodáknak csak akkor van tekintélyük, ha élükön valamilyen gróf áll. A cím nélküli tisztviselőt lenézik és háttérbe szorítják. Ez az évtizedeken keresztül ápolt hivatali és bürokrata természet eredményezte a híres magyar arroganciát és pökhendiséget. [...] S ez a bürokrácia a támasza napjaink rendszerének. Az egész ország a bürokratizmus, brutális katonai és rendőri bürokrácia. Ez a rendszer és a magyar eszmének a hordozója, amely az imperializmushoz vezet. A „Magyar Birodalomnak” a német példát követve, szent célja volt, hogy uralkodjon, elnyomjon és magyarosítson minden nemzetet a Duna-medencében. Ebbe a „magyar birodalmi” logikába, a tokaji bor logikájába a világháború nem adott hozzá egyetlen csepp vizet sem: „Magyarországon és külföldön napról–napra gyűlnek az ennek az országnak állami jövőjéről érkező könyvek és publikációk, amelyekre Pesten szemrebbenés nélkül áldoznak. Újságírók és egyetemi tanárok egész sora van mozgósítva, hogy a háborús felelősség kérdéséből kiindulva – a német példát követve – új magyar jövőt teremtsenek a múlt alapján. Sorakoznak a szavak, a szavak a magyarokról, mint politikai, hadi, civilizációs, kultúra közvetítő és vezető fajról. Az éhező magyar falvakban a propaganda továbbra is ugyanazokat a szavakat szajkózza – kenyér helyett. [...] Szerbek és a magyarok évszázadokon keresztül marakodtak. Ez nem csupán két nemzet harca volt, hanem két elvő is: a magyarok úgy gondolták, hogy ők születésüknél fogva arisztokrata nemzet, míg a szerbek szerint az arisztokratizmus az érdem kifejeződése.” Ilić úgy vélte, hogy „A magyarok és a szerbek pszichológiailag lehet, hogy hasonlítanak, de politikailag nagyon távol állnak egymástól.” Ilić ebben az írásában részleteket idézett dr. Milotaynak a budapesti Magyarország című lap szerkesztőjének „Az Ismeretlen Magyarország” című tanulmányából.⁴⁷ „Az ismeretlen Magyarország szívében van: az ősi Alföld. Itt ölt testet a magyarság. Itt van hagyományainak a lényege. Itt van erejének forrása. Erről az Alföldről kaphatunk képet az egész Magyarországról.” A magyarok életéről rajzolt kép bemutatása Ilić írásában megrázó, horrorfilmbe illő, a magyar paraszt nyomorúságos helyzetének életképei.

Jovan Dučić, szerb író, egyben budapesti jugoszláv követ egyik diplomáciai jelentésében 1932-ben⁴⁸ a következőket állította: „A magyarok másként vélekednek Jugoszláviáról, mint a jugoszlávokról, akiket erős és értelmes nemzetnek tartanak. Egyenesen azt hiszik, hogy a Jugoszláviát Magyarország ellensé-

⁴⁶ ILIĆ 1931, 6–8.

⁴⁷ Uo. 19–20.

⁴⁸ DUČIĆ 1991, 127.

gei hozták létre, kizárólag Magyarország miatt. [...] A magyarok levanteiek, akik ázsiai módon hisznek a csodákban, még a mágiában is, különösen a ráolvasásban.” A magyarokról egyebek között a következőket gondolta: „Maga Magyarország sem tekinthető sem faj, sem társadalmi szempontból jól meghatározható egységnek. Fajilag azért nem, mert olyan mértékben keveredett a németekkel, románokkal, zsidókkal és a szláv törzsekkel, hogy magyarok szerint sem maradt bennük semmi az eredeti ősi magyar tulajdonságokból. Társadalmi rétegzettségük alapján arisztokráciára és polgárságra oszthatók. Az arisztokraták között azonban vannak az ősi magyar királyi nemesek és a Habsburgok által nemesítettek. Az első csoportba tartozók mindig is nemzeti érzésűek és osztrákellesnek voltak, míg az utóbbiak ragaszkodtak a Habsburg hagyományokhoz. A polgárság szintűgy két csoportra oszlik: a gazdag polgárságra, többnyire kikeresztelkedett zsidók, és a szegény magyar polgárságra, amely gyakorlatilag semmit sem számít.”⁴⁹ Rátérve az „évezredes magyar kultúra” feletti magyar büszkeségre, Dučić úgy vélte: „Magyarország az ezer év alatt egyetlen olyan eszmei irányzatot, sem vallásit, sem politikait vagy társadalmi nem adott a világnak, amely napjainkban mérőadó lenne, s velünk ellentétben, nem tudnak felmutatni egyetlen európai jelentőségű nevet sem a kultúrában, amely európai jelentőségű lenne.”⁵⁰

A magyaroknak azon törekvéséről, hogy mindig legyen saját államuk, illetve, hogy Magyarország megalakulása óta folyamatosan létezett dr. Dušan J. Popović a következőket írta: „A magyarok hihetetlen államalkotó képességgel bírtak. Egyes más nemzetekkel ellentétben, amelyek hegyvidéki területeken alapították meg államukat, s onnan uralták a síkságot, a magyarok a síkságon alapítottak államot, s a síkságról uralták a környező hegyeket.”⁵¹ „Államuk Nagy Lajos idején volt a legnagyobb, s államuk folytonossága soha sem szakadt meg teljesen.”⁵² Itt meg kell jegyezni egy teljesen eltérő vélekedést is a magyar állami-ság kontinuitásáról, amelyet a kortárs szerb történész, Radovan Samardžić

⁴⁹ Uo. 128.

⁵⁰ Uo. 129. o. Dučić itt túl szigorú a magyar kultúra európai jelentőségű neveivel: Petőfi Sándor, Jókai Mór, Arany János, Ady Endre, Bartók Béla, Kodály Zoltán Zilahy Lajos és még sokakkal szemben, akik iránt Sava Babić könyveiben és magyar nyelvről szerb nyelvre ültetett fordításaiban annyira lelkesedik BABIĆ 1996; BABIĆ 1998. Emellett igaza van a francia költőnek, Charles Baudelaire-nek, aki azt állította: „A nemzeteknek saját akaratuk ellenére vannak nagyjaik, amikor azonban nagyok lesznek, akkor minden adott nemzetben híresek.” Ezt egyébként a szerb közmondás is vallja, mely szerint „Dicső nevek nélkül nincsen nemzetség.”

⁵¹ POPOVIĆ 1925, 45. Ez a megállapítása a magyarokról, teljesen ismeretlen a szerbek többsége előtt, akiknek az a meggyőződésük, mint előítélet, hogy ők (többségében hegyvidékieként – dinariként, balkániként pusztán ebből kifolyólag eleve szükségszerűen jobban túrik a különböző fizikai megpróbáltatásokat és egyéb nehézségeket) a háborús összetűzésekben mindig könnyedén elbántak a síksági magyarokkal.

⁵² Uo. 45.

fogalmazott meg: „Északon a magyarok egyik csatában a mohácsi csatamezőn 1526-ban elveszítették királyságukat, azonban ők, a szerbekkel ellentétben ezt soha sem hitték el, ezért fejről fejre kitartóan átvitték Szent István koronáját.”⁵³

Meglepő, hogy a szerbek a két világháború között alig írtak a magyarokról, hogy a jugoszláviai szerb közvéleményt jobban megismertessék északi szomszédjaik tulajdonságaival és életével. Többnyire csak akkor írtak róluk, amikor valamilyen összetűzésre, incidensre került sor a két állam között. A szerbek több alkalommal kifejezésre juttatták neheztelésüket a magyarok iránt Magyarországon: a magyarországi szerb optánsok kitoloncolása miatt 1930. november elején,⁵⁴ a szerb nevek magyarosítása miatt,⁵⁵ a magyarországi pravoszláv egyház létrehozására irányuló törekvések és a budai pravoszláv szerb püspökség tevékenységének akadályozása miatt a 20. század harmincas éveiben.⁵⁶ Még a jugoszláv uralkodó, Aleksandar Karađorđević elleni 1934. október 9-i merénylet után sem jelentkezett különösebb mértékben gyűlölet a magyarok iránt, mert a többség tudta, hogy a gonosztettért nem elsősorban a magyarok a felelősek, hanem a szerb főbiában szenvedő, szeparatista és terrorista horvát usztasák, akik a fasiszta Olaszország vendégszeretét élvezték.

A magyar-szerb közeledési kísérlet

A 20. század közepétől érzékelhető volt a kulturális, politikai, gazdasági és egyéb téren a kapcsolatok javulása Magyarország és Jugoszlávia között. Egyes szerb értelmiségiek abban reménykedtek, hogy a határok kérdése is végleg rendezettnek tekinthető. „A középkori migrációk, vallási és felszabadító háborúk után Bánát, Bácska és Baranya végleg a balkáni népek és-

⁵³ SAMARDŽIĆ 1989, 24. Figyelemre méltó a magyaroknak a szerbekkel való kapcsolatait érintő megjegyzése (SAMARDŽIĆ 1989, 225). „A magyarok a szerbekben még a Nemanjidákat megelőző korszakban is komoly szomszédot láttak. Raskára olyan területként tekintettek, amelynek határaitól lehet vitatkozni, de amellyel alkalmanként, különösen a törökök megjelenéséig, igen érzékeny kapcsolatot is lehet ápolni. Mindazonáltal ez a föld nem csupán meghódíthatatlan volt számukra, hanem komoly hatalmi tényezőt is jelentett.”

⁵⁴ Erről több cikkben is írtak 1930 novemberében, különösen a belgrádi napilapok, a „Politika”, a „Pravda” és a „Vreme”, illetve a szabadkai „Jugoslovenski dnevnik”.

⁵⁵ Például az újvidéki „Pokret” c. lap 1933. július 3-án „Nemzetünk maradványai Magyarországon” és a szabadkai „Jugoslovenski dnevnik” 1933. szeptember 13-án „Névmagyarosítás – hogyan szeretnék a magyarok elrejteti azt, hogy a mai Magyarország lakosságának jelentős része sem magyar származású.”

⁵⁶ Például a „Moravski glasnik” 1933. augusztus 27-i számában megjelent cikkben „Magyarországon meg akarják semmisíteni a pravoszláv egyházat”.

zaki és a közép-európai népek déli előretörésének határvonala lett.”⁵⁷ A szerbek a két világháború közötti korszakban Szerbia vajdasági részét „Északi területeknek” nevezték, míg a magyarok azokat Jugoszláviában és Magyarországon is a „Délvidék” elnevezéssel illették.

Mindkét nemzet képviselői – a magyarok és a szerbek is – 1938-tól kezdődően, vagyis a második világháború kitörését megelőzően igyekeztek javítani kapcsolataikat, s minél szorosabb kulturális, gazdasági kapcsolatokat kiépíteni, amelyek hídként kötötték volna őket össze. A szerb szerzők hangsúlyozták a két szomszédos nemzet kulturális kölcsönhatásait, mint például Žarko Plemenac „A magyar irodalom hatása nálunk” című cikkében.⁵⁸ Ezt a törekvést jelezte az 1939-es előkészületek után megjelenő negyedéves periodika, a „Magyar-délszláv Szemle” – „Jugoslovensko-Madžarska revija” kiadása is 1940-ben és 1941-ben (összesen 5 szám jelent meg). A cikkeket, tanulmányokat többnyire magyar szerzők jegyezték, csak kisebb részben szerbek. Ezekben a magyar–szerb együttműködés példái jutottak hangsúlyos megjelenéshez, illetve az együttműködés szükségességének hangsúlyozásához. A magyar és a jugoszláv kormány 1940. december 12-én barátsági szerződést kötött, amely az örök barátsági jelzöt kapta.⁵⁹

Amikor nem sokkal később, 1941. március végén, április elején a hitleri Németország támadása fenyegette Jugoszláviát, illetve a szerbeket, akkor a magyarok hihetetlen gyorsasággal visszatértek a „történelem szavához”, (mert a történelem ugyanazon dolgok állandó folyamatos ismétlése). Ekkor azonnal jelentkeztek a magyarországi és a jugoszláviai magyarok körében is a bosszú és háborús fenyegetés hangjai: „Mindent vissza!”, „Horthy Miklós katonái vagyunk” és mások. Miloš Crnjanski szerb irodalmár vélhetően a Jugoszlávia elleni magyar támadástól is irritálva jegyezte le a következőket „A magyar emigráció politikai megnyilvánulása 1941. október 1-én” című írásában, amelyben egyebek között azt állította: „A mi nemzetiünk évszázadok óta szomszédja a magyaroknak, és oly sok korábbi esethez hasonlóan az események most is azt igazolták, hogy ez neki, s nem a magyaroknak, óriási balszerencse.”⁶⁰ A második világháborúban a magyarok szemmel láthatóan a Jugoszlávia elleni, azaz a szerbek elleni háborúban arra törekedtek, hogy megerősítést nyerjenek saját történelmükben, „mert a történelem mindaddig ismétlődik, amíg a történelem alanya létezik!”⁶¹

⁵⁷ POPOVIĆ 1935, 12.

⁵⁸ PLEMENAC 1938, 69–77.

⁵⁹ Ehhez érdemes megjegyezni Charles de Gaulle francia államférfi véleményét, miszerint „Látják, a szerződés olyanok, mint a szüzesség vagy a rózsa virágzása tartanak: ameddig tartanak”.

⁶⁰ CRNJANSKI 1983, 392.

⁶¹ VIDA KOVIĆ 1997, 203.

Irodalom

- BABIĆ 1996 = Babić, Sava, Mađarska civilizacija. Centar za geopolitiku, Edicija: Civilizacije, Beograd 1996.
- BABIĆ 1996 = Babić, Sava, Ljubav na mađarski način. Antologija mađarske pripovetke XX veka. Dereta, Beograd 1998.
- CRNJANSKI 1983 = Crnjanski, Miloš, Embahade IV. Nolit, Beograd 1983.
- CRNJANSKI 1995 = Crnjanski, Miloš, „Putopisi” II. BIGZ, Srpska književna zadruga, L' age d' Home, Novi Sad - Lausanne 1995.
- DUČIĆ 1991 = Dučić, Jovan, Diplomantski spisi (Priredio: Miladin Milošević). Prosveta, Beograd 1991.
- HUNFALVY-SCHWICKER 1877 = Hunfalvy Pál - Schwicker, Hohann Heinrich (Schwicker János Henrik), Ethnographie von Ungarn. Franklin-Verein, Budapest 1877.
- ILIĆ 1931 = Ilić, Aleksandar, Današnja Mađarska. Štamparija „Mlada Srbija”, Beograd, 1931.
- ISKRULJEV 1936 = Iskruljev, Toša, Raspeće srpskog naroda u Sremu 1914. godine i Mađari. Sa mađarske granice Bajski torkut, Sent Andrija. Štamparija i knjigoveznica Jovanović i Bogranov, Novi Sad 1936.
- JANJETOVIĆ 1998 = Janjetović, Zoran, Srbi i Nemci u Vojvodini i mađarizacija. In: Etnički odnosi Srba sa drugim narodima i etničkim zajednicama. Etnografski institut SANU, Beograd 1998, 115-132.
- JANJETOVIĆ 1999 = Janjetović, Zoran, Nacionalne manjine u očima srpske elite 1918-1941. In: Srbi i Jugoslavija. Država, društvo, politika. Zbornik radova. Institut za noviju istoriju, Beograd 2007, 118-143.
- KATUS 1969 = Katus, László, Istorija veza mađarskog naroda sa narodima Jugoslavije. In: Katus, László, Istorija veza mađarskog, slovačkog i rumunskog naroda sa narodima Jugoslavije. Priručnik za nastavnike. Pokrajinski zavod za izdavanje udžbenika, Novi Sad 1969, 7-64.
- LÖKÖS 2003 = Lökös, István/Lekeš Ištvan, Doživljaj mađarstva Miloša Crnjanskog i Veljka Petrovića. Miloš Crnjanski és Veljko Petrović magyarságélménye. In: Iz istorije srpsko-mađarskih kulturnih veza/ A szerb-magyar kulturális kapcsolatok történetéből. Matica srpska, Novi Sad - Budapest 2003, 113-127.
- MILOSAVLJEVIC 2002 = Milosavljević, Olivera, U tradici nacionalizma, ili stereotipi srpskih intelektualaca XX veka o „nama” i „drugima”. Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd 2002.
- NIKIĆ 1928 = Nikić, Dr. Fedor, Ideologija i teza akcije lorda Rotemira. Letopis Matice srpske, knj. 315, sv. 3. (Mart 1928). Matica srpska, Novi Sad 1928.

- NIKOLIĆ 1941 = Nikolić, Dobrivoj, Srbi u Banatu u prošlosti i sadašnjosti (Izdanje: Štamparija „Uranija“), Novi Sad 1941.
- NYOMÁRKAY 2003 = Nyomárkay István, „Slika o Mađarima kod Srba“/ „Magyarság-kép a szerbek körében“. In: Iz istorije srpsko-mađarskih kulturnih veza – A szerb-magyar kulturális kapcsolatok történetéből. Matica srpska, Novi Sad 2003, 177–188.
- PÁL 2006 = Pál, Tibor, „Ideje Lajoša Košuta o saradnji podunavskih i balkanskih naroda“. In: Balkan i Panonija kroz istoriju. Međunarodni naučni skup, Novi Sad-Sremska Mitrovica 9–10. jun 2005. godine, Zbornik radova. Filozofski fakultet, Odsek za istoriju, 253–260.
- PAŠIĆ = Pašić, Nikola, Sloga Srbo-Hrvata. Vreme knjige, Beograd 1995.
- PEJIN 2007 = Pejín, Jovan, Velikomađarski kapric. Velikomađarski genocid i „genocid“. Ekopres, Zrenjanin 2007.
- PEKIĆ 1939 = Pekić, Petar, Povijest oslobođenja Vojvodine. Grafika, Subotica 1939.
- PLEMENAC 1938 = Plemenac, Žarko, „Uticaj mađarske književnosti na našu“. In: Vojvođanski zbornik. Almanah. knj. I. Uranija, Novi Sad 1938.
- POPOVIĆ 1925 = Popović, Dr. Dušan J., Vojvodina. Prilozi proučavanju naše zemlje i našeg naroda. Opšti deo, knj. I, Bačka. Prilozi proučavanju etničkih odnosa od sredine XVI veka do 1921. Srpska kraljevska akademija nauka i umetnosti, Beograd 1935.
- POPOVIĆ 1935 = Popović, Daka, Banat, Bačka i Baranja. Savremeni, nacionalni, politički i društveni profili. Slavija, Novi Sad 1935.
- SAMARDŽIĆ 1989 = Samardžić, Radovan, Iseje za srpsku istoriju. Jugoslavijapublik, Beograd 1989.
- SAVKOVIĆ 1921 = „Omladinska i današnja Vojvodina“ od dr. Jovana Savkovića. 7. deo od 6. 7. 1921. In: List „Zastava“ od br. 143–150. Zastava, Novi Sad 1921.
- SIMONOVIĆ 1924 = Simonović, Radivoj, Etnografski pregled Vojvodine. Natošević, Novi Sad 1924.
- STANIŠIĆ 1925 = Stanišić, Staniša, Putnička pisma sa puta po Evropi. Davidović Pavlovića, Beograd 1925.
- STIPIĆ 1929 = Stipić, Lazar, Istina o Mađarima po mađarskim podacima. Kulturno i humano nacionalno društvo „Severna zvezda“, Subotica 1929.
- VIDOVIĆ 1997 = Vidović, Žarko, Suočenje pravoslavlja sa Evropom. Ogl-edi o istorijskom iskustvu. Svetigora, Cetinje 1997.

ANTON GYENYIKIN MAGYARORSZÁGI EMIGRÁCIÓJA*

Az „orosz vihar” által külföldre sodort másfél-kétmillió emberből mindössze néhány ezren kerültek Magyarországra. Sokan csak átmenetileg találtak itt menedéket, mások végleg megtelepedtek. Társadalmi rétegződését, élethelyzetét, politikai meggyőződését tekintve igen heterogén réteggel állunk szemben. A nyomorúságos napszámából élő, szegénységi bizonyítványát évről évre megújító kisembert éppúgy megtaláljuk körükben, mint az osztályosai pártfogását élvező arisztokratát, aki előtt befolyásos körök ajtóit nyíltak meg; a politikai ambíciókkal, elképzelésekkel érkező (és sokszor eredménytelenül távozó) neves katonatisztet, politikusokat. Ebben a sorban a legelőkelőbb helyet kétségkívül Anton Ivanovics Gyenyikin altábornagy, az Önkéntes Hadsereg és a Dél-Oroszországi Fegyveres Erők egykori főparancsnoka, a fehér mozgalom emblematiszus figurája foglalja el. Gyenyikin magyarországi tartózkodása ugyanakkor több szempontból is rendhagyónak tekinthető, nem követte az 1920-as évek első felében Magyarországon megforduló orosz tábornokok (Pjotr Glazenapp, Vlagyimir Marusevszkij, Alekszej von Lampe) által képviselt modellt. A cikk áttekintést ad Gyenyikin emigrációjának magyarországi éveiről, politikai, magánéleti mozzanatairól.

Mire Gyenyikin az 1922-es esztendő elején Magyarországra érkezett, addigra csaknem kétévi emigráció volt már mögötte. Az elszenvedett katonai kudarcok és tábornoktársai vele szemben megnyilvánuló elégedetlensége miatt 1920. március 22-én (a régi orosz időszámítás szerint) lemondott főparancsnoki tisztéről, azt Pjotr Vrangelre ruházta át, ő maga pedig feleségével, Kszénia Vasziljevnaival és néhány hónapos kislányával, Marinával egy angol torpedórombolón még ugyanaznap elhagyta Oroszországot.¹ Mint az emigránsok túlnyomó többsége, valószínűleg ő sem sejtette, meddig tart majd ez a kényszerű távollét. Amíg azonban az események „névtelen” résztvevői kalkulálhattak azzal, hogy a polgárháború viharainak elültével esetleg visszatérhetnek „Szovdepiába”, a fehér mozgalom exponensei számára ez a lehetőség ki volt zárva.² Emigrációs lé-

* A tanulmány az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

¹ TRAMBICKIJ 2006, 165.

² Természetesen szabályt erősítő kivételek itt is adódtak. Példaként Jakov Szlascsev-Krimszkij altábornagy vagy a fehér mozgalom „szürke kardinálisaként” ismert Vasz-

tük így tulajdonképpen versenyfutás volt az idővel: melyik bírja tovább, saját biológiai órájuk, vagy a bolsevikok rendszere Oroszországban. Ebben az egyenlőtlen versenyben azok szenvedtek vereséget, akik, mint pl. Gyenyikin is, hazatérésüket a bolsevik rezsim bukásától tették függővé.

A Szovjetunió szétesését csak az emigráció második nemzedékének idősebb tagjai élték meg, köztük Anton Gyenyikin lánya is. Marina Gyenyikina–Grey 2005 júniusában kapott orosz útlevelet és orosz állampolgárságot, 2005 októberében pedig Moszkvában részt vett apja hamvainak újratemetésén. Gyenyikin nem sokkal 1947-ben bekövetkezett halála előtt úgy rendelkezett, hogy ha „Oroszország ismét szabad lesz”, akkor földi maradványait szállítsák vissza hazájába.³

Bár Gyenyikin 27 éves emigrációjából mindössze 3 esztendő esik Magyarországra, az 1926-tól 1945-ig tartó franciaországi periódus után ez volt a második leghosszabb időszak, amit Anton Ivanovics egy országban eltöltött. Már ide érkezésének körülményei is rendkívül sajátosak. A legtöbb fent említett orosz tábornokot politikai ambíciók fűtötték, és Magyarországon elsősorban azt az államot látták, ahol a vörösök és fehérek küzdelme Oroszországgal ellentétben az utóbbiak javára dőlt el. Horthyt többben példaképnek, rendszerét példaértékűnek tekintették, és keresték az együttműködés lehetőségét a magyar politikai körökkel. Gyenyikin az emigrációban felhagyott az aktív politizálással, energiáit több kötetesre tervezett nagyszabású történeti munkájának, „Az orosz zavaros időszak vázlatának” (Ocserki Russzkoi Szmuti) megírására fordította. A könyvért járó honoráriumból tervezte kiegészíteni a Nagykövetek Értekezlete által neki folyósított csekély nyugdíját, hogy ily módon biztosítsa családja ellátását.⁴ Miután az első kötet megjelent, és Gyenyikin francia frankban fel-

ilij Sulgin esete hozható fel. Előbbi Vranglel tábornokaként szerzett hírnevet a Krím védelme során a vörösökkel szemben, majd főparancsnokával való konfliktusa miatt a szovjet titkosszolgálatokkal történt megállapodást követően 1921 novemberében visszatért Szovjet-Oroszországba. Háborús tapasztalatait katonai szakértőként hasznosította, mígnem 1929-ben máig tisztázatlan körülmények között Moszkvában gyilkosság áldozata lett. Sulgin számára a kényszerű visszautat 1945-ös jugoszláviai letartóztatása, elítélése és a GULAG-on eltöltött évek jelentették. Kiszabadulása után viszont megbékült a szovjet rendszerrel, és papírra vetette később sokszor idézett híres mondatait a kommunisták által megteremtett erős Oroszországról. (A fenti két személy életének említett periódusáról lásd: KRUCSINYIN 2006, illetve BEBESI 2001, 140–141.

³ GYENYIKIN 2007, 14.

⁴ A címválasztással a szerző egyértelműen párhuzamot von a 17. század eleji „sz-muta”, zavaros időszak és saját korának oroszországi történései között. Szemében mindkét időszak közös jellemzője az orosz társadalom és állam mély válsága, az uralkodói hatalom és tekintély összeomlása volt. A Nagykövetek Értekezlete a cári Oroszország diplomáciai képviselőinek fóruma volt, több más funkciója mellett az

vehette a neki járó tiszteletdíjat, utána érdeklődött, hogy hol váltják legelőnyösebben a frankot. Legkedvezőbbnek a magyarországi árfolyamot találta, így Belgium után hazánk lett Gyenyikinék emigrációjának következő állomása.⁵ A brüsszeli magyar követség minden nehézség nélkül kiállította a beutazóvizumot a család tagjai számára, a követ állítólag még azt is felajánlotta, hogy Gyenyikin irattárát diplomáciai postával juttatják el Magyarországra.⁶

Milyen előzetes ismeretei lehettek Gyenyikinnek Magyarországról? Először minden bizonnyal apjától, Ivan Jefimovics Gyenyikintől hallhatott róla, aki részt vett az 1849-es magyarországi hadjáratban. Az apa jobbágy-sorban született 1807-ben, 27 éves volt, mikor földesura katonának adta. Három évtizedes szolgálata alatt közkatonából az őrnagyi rendfokozatig vitte, így fiának már teljesen más társadalmi státusz jutott indulásként, még ha mindennapjaikat szűkös anyagi viszonyok jellemezték is. Gyenyikin visszaemlékezése szerint apja keveset beszélt magyarországi tapasztalatairól, *„valószínűleg azért, mert csak közvetett szerepet játszott”* az eseményekben.⁷

Tábornoktársa, Lavr Kornyilov is minden bizonnyal megosztotta vele magyarországi „élményeit”. 1914–1915-ben Kornyilov 48. hadosztálya és Gyenyikin 4. dandárja egymás mellett harcoltak Alekszej Bruszilov tábornok hadseregének kötelékében, majd Kornyilov 1917-től – a hadsereg főparancsnokaként – Gyenyikin felettese lett. A két katona szoros kapcsolatát mi sem bizonyítja jobban, mint hogy Gyenyikin végig kitartott Kornyilov mellett, vállalva a letartóztatás ódiáját is, amikor Kornyilov szembe fordult az Ideiglenes Kormánnyal. Kornyilov az 1. világháború éveiben hadifogolyként járta meg Magyarországot. 1915 áprilisában a Duklai-hágó környékén vívott harcok során sebesülten esett fogságba. Előbb Bécs közelében, majd az Esterházyak lékai várkastélyban őrizték, ahonnan megpróbált megszökni. Fogságának további magyarországi állomásairól ellentmondásos adatokkal találkozhatunk a szakirodalomban. Egyes verziók szerint egy ideig Pécsen is őrizték. Hadifogságának utolsó helyszíne a kőszegi katonai kórház volt. Innen a kórházban lévő oroszok és egy František Mrňák nevű cseh felcser segítségével sikerült megszöknie, és hamis papírokkal Szombathely, Győr, Budapest, Szeged, Temesvár érintésével 1916. augusztus 18-án Orsovánál jutott át Romániába.⁸ Kornyilov tetteivel nemcsak

emigráció pénzügyeinek irányításában is jelentős szerepe volt, anyagi bázisát jórészt a külföldön maradt orosz tulajdon képezte.

⁵ IPPOLITOV 2006, 510.

⁶ LEHOVICS 1992, 285–286.

⁷ GYENYIKIN 2007, 19.

⁸ SZKRILOV 1962.

nagymértékben megalapozta későbbi nimbuszát, de feledtette azt is, hogy 1915-ös fogságba esésnek és hadosztálya óriási emberveszteségének az volt az oka, hogy megtagadta felettese, Alekszej Bruszilov tábornok visszavonulási parancsát. Hadbíróság helyett így a Szent György Érdemrend III. fokozata lett a történet vége, melyet személyesen az uralkodó nyújtott át neki.

A magyarokkal való közvetlen érintkezés első formáját Gyenyikin számára is a keleti (orosz szemszögből délnyugati) hadszíntéren folyó harcok jelentették Galiciában, illetve a Kárpátokban. Annak felmérését, hogy ekkor milyen kép alakult ki benne a magyarokról, döntően két körülmény nehezíti. Az egyik, hogy az oroszok a Monarchia haderejét a dokumentumokban, a memoár- és szakirodalomban sokszor csak osztráknak, katonáit osztrákoknak (avsztrijci) nevezik, lényegesen ritkábban találkozhatunk az osztrák-magyar terminussal. A másik, hogy Gyenyikint, mikor emlékirataiban katonai pályafutásának ezt az időszakát részletezi, már erősen befolyásolják magyarországi emigrációjának egyértelműen pozitív tapasztalatait, ezen szűri át háborús élményeit. Ennek következtében a magyarokról, mint lovagias, nemes ellenfelekről emlékszik meg. *„Magyarországon nem egyszer volt szerencsém találkozni korábbi ellenségeimmel, a háborúban részt vett katonákkal, tisztekkel, 'keresztfiaimmal' (olyan hadifoglyokkal, akiket az én alakulataim ejtettek fogságba), és ezek a találkozások mindig őszintén örömteliek voltak. Különösen a katonai szempontból kitűnő 38. honvéd-hadosztály tisztjei viseltek baráti érzelmekkel irányunkban. Ezzel a hadosztállyal sokszor hozta össze a sors a harcmezőn a Vashadosztályt. Az első világháborúban még éltek a régi katonai lovagiasság hagyományai...”*⁹

A háborús élmények és emigrációs tapasztalatok keveredése időnként Gyenyikin számára is meglepő fordulatokat eredményezett. Amikor budapesti tartózkodásuk alatt beteg kislányához orvost kellett hívni, az orvos a Gyenyikin nevet meghallván, boldogan szorította meg a tábornok kezét: *„Mi egyszer már majdnem találkoztunk Gornij Luzsoknál, József főherceg törzsorvosa voltam.”* A megjegyzés utalás volt arra az epizódra, mikor 1914 októberében Gyenyikin dandárja egy váratlan előretöréssel készítette gyors visszavonulásra József főherceg hadosztályát. Gornij Luzsok elfoglalása állítólag olyannyira meglepetés-szerű volt, hogy – Gyenyikin szavával – a főherceg szobájában *„még terített asztalt találtunk a főherceg monogramos kávékészletével, és forró osztrák kávéval ittunk”*.¹⁰

⁹ GYENYIKIN 2007, 130. Gyenyikin Vasdandárját 1915 áprilisában szervezték át hadosztállyá.

¹⁰ Uo. 129–130. József Ágost főhercegről, József nádor unokájáról, a Habsburg-ház magyar ágának tagjáról van szó.

Az idő megszépítő távolsága ugyanakkor Gyenyikin esetében a németekről kialakított képen nem változtatott. A „német barbárokat” a háború után is változatlanul ellenségnek tartotta. Még arra is ügyelt, hogy Belgiumból Magyarországra utazván elkerülje az országot, így kerülő úton, Párizs, Genf és Bécs érintésével érkezett Magyarországra 1922 májusában.¹¹ A család (Gyenyikin, felesége, leányuk és feleségének nagyapja) először a nyugati határszélen, Sopron városában próbált letelepedni. A magyar kisváros nem csak az oroszországi zűrzavarhoz, de emigrációjuk korábbi helyszíneikhez képest is a nyugalom szigetét jelentette számukra.

Életük ezen időszakáról Kszénia Vasziljevna Gyenyikina a következőt jegyezte fel naplójában: *„Tetszik nekem Magyarország, azaz pontosabban Sopron, hiszen Magyarországból még semmi mást nem láttam. Milyen termékeny vidék! 'A föld ennyi gyümölcsével' még sehol másutt nem találkoztam. Körülöttünk hegyek és erdő. Nagyokat sétálunk. Felkaptatunk egy tisztásra, ahonnan gyönyörű kilátás nyílik a mezőn fekvő falvakra, az alattunk elterülő városra és a távoli nagy tóra. A levegővel nem lehet betelni. És vannak percek, mikor lelkemet olyan teljes nyugalom tölti el, melyet nem éreztem a háború kezdete óta.”*¹²

Marina Gyenyikina emlékirataiban – nyilván a szüleitől hallottak alapján – hasonlóképpen emlékszik vissza erre az időszakra: *„A magyar kisváros, Sopron, ahol a család megállapodott, kezdetben mennyországnak tűnt. Tiszta levegő, nagy erdőségek. [...] A város patriarchális jellegű volt. A főtértől az állomásig egyetlen öregecske, csőrömpölő villamos közlekedett. A világításhoz régi kerozinlámpákat használtak, Párizsból, Londonból és Brüsszelből pedig egy vagy két hét alatt értek ide a levelek. De milyen kellemes volt itt sétálni. Milyen kedvesek és szimpatikusak voltak a helybeliek! Körös-körül zavartalan nyugalom, az élet pedig meglepően olcsó volt!”*¹³

Gyenyikin benyomásaiból is érdemes hosszabban idézni: *„Általános jelenség: barátságtalan érzéseknek a háború után nyoma sincs (ellenségek!?). Rendkívül szívélyesen viszonyulnak az oroszokhoz. Minden harmadik frontharcos volt orosz hadifogságban, és a bolsevik időszakban elszenvedett sérelmek ellenére a legjobb emlékekkel tértek haza onnan – az orosz népről, a végtelen térségekről, az orosz vendégszeretetről, az ország gazdagságáról. A [volt] hadifoglyoknak köszönhetően az orosz nyelv igen elterjedt. [...] Sok magyar hadifogoly orosz feleséget hozott magával.”*¹⁴ Amint látjuk, az ellenségképet itt teljes mértékben „békévé oldják” a közös harctéri emlékek.

¹¹ GYENYIKINA 2005, 231. A család többi tagja a rövidebbik úton, Németországon keresztül érkezett, útjaik Bécsben találkoztak.

¹² LEHOVICS 1992, 286.

¹³ GYENYIKINA 2005, 231.

¹⁴ LEHOVICS 1992, 286.

Az idillinek tűnő közegben a rendkívül szűkös anyagi körülmények nehezítették a család mindennapjait. Sopron tele volt menekültekkel, így nem lehetett megfelelő lakást találni. Egy városi panzió szobájában laktak mind a négyen, ami lehetetlenné tette, hogy Gyenyikin folytassa megkezdett munkáját, az orosz zavaros időszak történetének megírását. 1922 őszén Budapestre költöztek egy kis kertés házba, ahol átmenetileg jobb anyagi viszonyok közé kerültek. A fővárosi közeg lehetővé tette volna Gyenyikin számára, hogy bekapcsolódjon a nem túl nagy létszámú orosz emigráció életébe, csatlakozzon valamely közösségükhöz. Ő azonban végig távol tartotta magát a szekértáborok egyre élesedő küzdelmétől. A vita elsődlegesen akörül folyt, hogy a döntően katonai jellegű magyarországi emigráns szerveződések a monarchista emigráció melyik vonalához csatlakozzanak, a „kirillistákhoz” vagy a „nyikolajevistákhoz”.¹⁵ Minkét irányzatnak voltak képviselői Magyarországon, adáz harcuknak többek között az is része volt, hogy az itteni hatóságok előtt és a sajtóban kölcsönösen megpróbálták befeketíteni egymást. Gyenyikint nem vonzotta ez a perspektíva. 1924 augusztusában, mikor Vrangel magyarországi képviselője, Alekszej von Lampe vezérőrnagy áttekintette, hogy kit lehetne az „Orosz Tisztek Szövetsége a Magyar Királyságban” nevű szervezet élére állítani, akkor a Magyarországon élő 7 tábornok egyikét sem találta alkalmasnak erre. Négyen a rivális „kirillista” irányzathoz tartoztak, kettejük személye elfogadhatatlan volt a tisztek számára. A rangidős Gyenyikin pedig azért nem jöhetett szóba, mert annak idején már a szervezet tiszteletbeli tagja sem kívánt lenni, mivel az Vrangelnek volt alárendelve.¹⁶ Amint arról Pjotr Volkonszkij herceg, a Nagykövetek Értekezlete által Magyarországra kiküldött diplomáciai képviselő beszámol feletteséhez, Mihail Girszhez intézett levelében: „Itt él Gyenyikin tábornok méltósággal és nagyon egyszerűen, távol tartva magát mindenféle civódástól. Meglátogattuk egymást.”¹⁷ Amikor Volkonszkij azt javasolta az egykori főparancsnoknak, hogy ke-

¹⁵ A két irányzat közti törésvonal a személyi ellentéteken túl alapvetően a trón betöltésének kérdésében jelentkezett. II. Miklós és családja, valamint a Romanov-ház több tagjának kivégzése után az öröklési rendben soron következő Kirill Vlagyimirovics nagyherceg, II. Sándor cár unokája 1922-ben a trón védelmezőjének, 1924 augusztusában pedig minden oroszok cárijának nyilvánította magát, a „külföldi Oroszországban” kívánta életben tartani az orosz autokrácia eszméjét. Ellenlába, Nyikolaj Nyikolajevics nagyherceg (I. Miklós unokája, az orosz haderő egykori legfelsőbb főparancsnoka) elhibázottnak tartotta a lépést, szerinte az orosz államiság orosz területen történő helyreállításáig korai az uralkodó személyéről beszélni.

¹⁶ GARF (Goszudarsztvennij Arhiv Rosszjizskoj Federacii – Az Orosz Föderáció Állami Levéltára) F. 5826. Op. 1. D. 10. 282–283. l.

¹⁷ LEHOVICS 1992, 286.

resse fel Horthy kormányzót, Gyenyikin elzárkózott az ötlettől, mondván, már egy éve él Magyarországon, ha eddig nem tette meg, most már kényelmetlen lenne a látogatás.¹⁸ Ez a magatartás nagy belső tartásra utal, hiszen nyilvánvalóan egy Horthynál tett udvariassági vizit a család anyagi helyzetén is némileg javíthatott volna. Politikai ambíciók híján, pusztán emiatt azonban Gyenyikin nem tartotta ildomosnak bejelentkezni a kormányzónál. Horthy naplójából tudjuk, hogy 1923–1925-ben a kormányzó a magyarországi orosz emigráció valamennyi prominens képviselőjét fogadta, volt, akit többször is, így ajtaja minden biztonnyal Gyenyikin előtt is nyitva állt volna.¹⁹

Gyenyikin számára a külvilággal szembeni védelmező közeget a családi kör és a munka jelentette. Az utóbbihoz szükséges nyugalmat pedig az biztosította, hogy hamarosan anyagi okok miatt újfent költözniük kellett. Gyenyikinék magyarországi tartózkodásának harmadik, egyben utolsó állomása Balatonlelle volt. *„A ház, ahol lakunk, nem valami fényes, de tágas és viszonylag kényelmes. Különösen pompás a tóra néző kert. Nyáron csodálatos itt, a téltre pedig igyekszem nem gondolni. Azt mondják, a telet még senki nem töltötte itt ebben a házban.”*²⁰ Itteni életformájuk leginkább egy vidéki orosz kisnemes mindennapjaihoz hasonlított, természetesen jobbágyok nélkül. Maguk művelték a kertet, baromfit tenyésztettek, így termelték meg élelmük legnagyobb részét.²¹

Mindeközben íródtak a „Zavaros időszak vázlatának” újabb és újabb fejezetei. Az első kötetet, amely angliai és belgiumi tartózkodása alatt készült el, még jórészt emlékezetből, csekély megmaradt irattárára támaszkodva írta. A későbbiek során azonban szüksége volt forrásanyagra, dokumentumokra is arról az időszakról, mikor ő állt a Dél-Oroszországi Fegyveres Erők élén. Ennek érdekében kiterjedt levelezést folytatott korábbi harcostársaival, beosztottjaival, akik közül sokan bocsátották Gyenyikin rendelkezésére a náluk lévő dokumentumokat, vagy éppen még nem publikált visszaemlékezéseiket (pl. Afrikan Bogajevszkij volt doni atamán, vagy Andrej Skuro, a 3. kubáni hadtest volt parancsnoka)²². Különösen

¹⁸ LUKJANIOV 2009, 185.

¹⁹ A fogadott személyek névsorában éppúgy megtaláljuk a Kirill Vlagyimirovicsot Magyarországon képviselő Andrej Smeman korábbi államtanácsost, Borisz Sulgin vezérőrnagyot, mint a Vrangelen keresztül Nyikolaj Nyikolajevicshez kötődő Alekszej von Lampét, vagy Pjotr Volkonszkijt, valamint Dmitrij Golicin–Muravlin herceget. (Horthy naplóját I. MOL K-589. 37. cím III. A.)

²⁰ GYENYIKINA 2005, 232.

²¹ LUKJANOV 2009, 186.

²² Uo. 185.

hadművelési osztályának korábbi előadója, Pjotr Koltisev volt nagy segítségére az anyaggyűjtésben, vele Gyenyikin intenzív levelezést folytatott.²³ Erre az időre Vrangel és stábjá már Karlócán tartózkodott. Ide került mindaz, amit az Önkéntes Hadsereg, a Dél–Oroszországi Fegyveres Erők, illetve az Orosz Hadsereg iratanyagából sikerült megőrizni. Ugyanakkor Gyenyikin a köztük feszülő ellentétek miatt nem akart Vrangelhez fordulni. A megoldást az jelentette, hogy Vrangel vezérkari főnökének helyettese, korábban Gyenyikin hadseregének főszállásmestere, Pavel Kuszenszkij altábornagy, mikor értesült Gyenyikin vállalkozásáról, maga ajánlotta fel korábbi főparancsnokának az irattár használatának lehetőségét, majd Vrangel is úgy rendelkezett, hogy a levéltár Gyenyikin ideje alatt keletkezett része kerüljön át elődjéhez.²⁴ Gyaníthatóan a francia frank árfolyama mellett ez volt a másik ok, amiért Gyenyikin Magyarországot választotta tartózkodási helyéül: Magyarország esett a legközelebb a délszláv államhoz, a Vrangel-emigráció központjához. Futárok szállították az anyagot Budapest, Balatonlelle, illetve Belgrád és Karlóca között. Az intenzív munkának köszönhetően 1922 és 1925 között Gyenyikin elkészült a nagyszabású mű 3. 4. és 5. kötetével is. „Az orosz zavaros időszak vázlata” az 1917. februári pétervári eseményektől tekinti át a forradalom és a polgárháború történéseit, egészen addig a pontig, amíg 1920. március 24-én (a régi orosz időszámítás szerint) az angol Malborough csatahajó kifutott Konstantinápoly kikötőjéből, fedélzetén Anton Gyenyikinnel és családjával. Műfaji besorolását tekintve több mint egyszerű visszaemlékezés, Gyenyikin bőségesen idéz a korabeli dokumentumokból, parancsokból, jelentésekből. Nézőpontja azonban érthetően nem a távolságtartó történésszé, hanem azé az emberé, aki egyszerre volt alakítója és elszenvedője a sorsfordító eseményeknek. „Az orosz zavaros időszak vázlatát’ emigrációban töltött életem legfontosabb tettének tartom. Úgy tekintettem erre a munkára, mint a Fehér mozgalommal szembeni adósságomra, a harcban elesettek emléke előtti tisztelgésre, mint a nép és a történelem ítélőszéke előtt tett őszinte vallomásra.”²⁵

A mű komoly visszhangot váltott ki az érintettek körében a Szovjetunióban és emigráns berkekben egyaránt. Lev Trockij nem minden írónia nélkül jegyezte meg, hogy a vereség megtanította a fehér tábornokokat, többek között Gyenyikint arra, hogyan forgassák a tollat. Miha-

²³ A Koltisev Fond egyelőre rendezés alatt áll az Orosz Külföld Alapítvány Könyvtárának Levéltárában (Arhiv Bibliotyeki Fonda Russzkogo Zarubezsja). Ha hozzáférhető lesz a kutatók számára, minden bizonnyal újabb részleteket tudhatunk meg Gyenyikin magyarországi éveiről.

²⁴ LEHOVICS 1992, 287.

²⁵ IPPOLITOV 2006, 513.

il Pokrovszkij Gyenyikin művét a „tábornokok történelmének” nevezte, amely a tábornokok politikáját, világnézetét, a forradalomhoz való viszonyát tükrözi.²⁶ A fehér mozgalomban Gyenyikin munkája sokakat készítetett arra, hogy saját visszaemlékezéseiket megjelentessék, saját szemszögükből mutassák be a mozgalom történetét, vagy éppen polemizáljanak a szerzővel. Ez utóbbiak közé tartozott Pjotr Vrangel is. Amint Kutyepov Párizsból levélben figyelmeztette Gyenyikint: „...’közös barátunk’ ellentámadásba ment át. Berlinben ki akarja adni a „Fehér Hadsereg levéltárát”.²⁷ Vrangel karlócai emigrációs éve alatt kezdett el visszaemlékezéseiben dolgozni, a mű azonban csak halála után, 1928-ban jelent meg Berlinben „Feljegyzések” (Zapiszki) címmel. A Vrangel-Gyenyikin vitának sajátos magyar vonatkozása is van. Mindkét tábornok jó viszonyban volt Huszár Károly korábbi miniszterelnökkel, a Nemzetgyűlés, majd a Képviselőház alelnökével. A bolsevizmus, a forradalom és a polgárháború történései iránt élénken érdeklődő magyar politikus 1926-ban jelentette meg a Dante kiadó gondozásában „Az égő Oroszország” című művét. Az alcímében Huszár egyértelműen utal arra, hogy munkáját „Bárá Vrangel Péter orosz fővezér, Denikin Antal orosz hadvezér és Miliukov Pál volt orosz külügyminiszter szíves közreműködésével írta”²⁸

A látszólagos visszavonultság, a napi politizálástól való tartózkodás egyáltalán nem jelentett valamiféle teljes izoláltságot, nem jelentette azt, hogy Gyenyikint ne foglalkoztatták volna az orosz emigráció sorskérdései. Marina Gyenyikina visszaemlékezése szerint Budapesten és Balatonlelén gyakori vendégek voltak korábbi harcostársai, beosztottai, „néha két–három hétig is ott ragadtak”.²⁹ Ennek és kiterjedt levelezésének köszönhetően Gyenyikin pontosan értesült az emigráció törekvéseiről, belső küzdelmeiről és nem kevés aggodalommal figyelte azokat. 1923-ban Alekszandr Kutyepov gyalogsági tábornok levélben közölte Gyenyikinnel, hogy Nyikolaj Nyikolajevics nagyherceg vezetése alatt egy nemzeti mozgalom megindítását tervezik, és kérte korábbi felettese véleményét ezzel kapcsolatban. Gyenyikin válasza rendkívül diplomatikus, ugyanakkor teljesen egyértelmű volt. Nem vitatva Nyikolaj Nyikolajevics népszerűségét, olyan zászlónak nevezte őt, melyet díszhelyen kell őrizni, de aki csak a tekintélyét teszi kockára, ha a jelenlegi viszonyok között bármit is tenni próbálna.³⁰

²⁶ Uo. 514.

²⁷ Uo. 515.

²⁸ HUSZÁR 1926.

²⁹ GYENYIKINA 2005, 233.

³⁰ LEHOVICS 1992, 297.

1924 márciusában Kutjepov személyesen kereste fel Gyenyikint Budapesten. Itt szóban is előadta, hogy Nyikolaj Nyikolajevics egy titkos szervezetet kíván létrehozni, melynek élére Kutjepovot szeretné állítani, és amely alkalmas a bolsevik rezsim megdöntésére. „Az elgondolás hasznos – válaszolta Gyenyikin –, de úgy vélem, a megvalósításhoz tekintélyes pénzeszközökre és jelentős tapasztalatra van szükség, másképp ez a dilettáns vállalkozás nem vezet sikerre.”³¹ A hasonló jellegű megdőlásoktól irtózó egykori főparancsnok udvarias formába csomagolt véleménye megint csak nem érte el a kívánt hatást. Kutjepov rögtön belekapaszkodott a „hasznos” kifejezésbe, elszántan bizonygatta, hogy lesz pénz és megfelelő tapasztalattal rendelkező embereket is találnak majd. Kutjepov magyarországi útjáról, és Gyenyikinnel való találkozásáról az OGPU Külföldi Osztálya bécsi ügynökhálózata révén értesült. Mindez előrevetítette, milyen sikerre számíthat a tervezett próbálkozás.³² A későbbiek során Gyenyikin balsejtelmei beigazolódtak. A szovjet hírszerzés az egész vállalkozásba beépült, annak akcióit gyakran maga irányította, „Közép-Oroszországi Monarchista Egyesülés” néven létrehozta saját fiktív „földalatti” monarchista szervezetét, azt sugallva az emigráció számára, hogy szovjet területen egy kiterjedt hálózat létezik, amely csak a kedvező alkalomra vár, hogy a bolsevik rezsimet megdönthesse. Kutjepovék tehát végig ezzel a szervezettel működtek együtt, ráadásul oly módon, hogy a konspiráció alapvető szabályait sem tartották be. A totális összeomlás tehát elkerülhetetlen volt.³³

A levelezés és a találkozók, az ezek során felmerülő kérdések arra ösztönözték Gyenyikint, hogy balatonlellei tartózkodása alatt papírra vesse az emigráció jövőjével, feladataival kapcsolatos gondolatait. Így született meg 1924 novemberében a „Hazakeresés” (Iszkanyije Rogyini) címet viselő írás, mely emigrációs berkekben hamarosan széles körben ismertté vált.³⁴ Tartalmával érdemes részletesebben is foglalkozni, mert ez volt az a vezérfonal, amelyhez Gyenyikin élete végéig tartotta magát, és sokak számára szolgált mintául (többek között a második világháború kritikus éveiben is). Európában előbb vagy utóbb elkerülhetetlen egy újabb háború – vélte Gyenyikin. Az orosz emigrációnak nagyon kell rá ügyelnie, hogy – bármelyik féllal szimpatizáljon is – ebből kimaradjon, külön-

³¹ IPPOLITOV 2006, 512.

³² RUSSZKAJA VOJENNAJA EMIGRACIJA 2007, 82.

³³ Az akció történetéről lásd pl. GASZPARJAN 2008.

³⁴ ABFRZ (Arhiv Bibliotyecki Fonda Russzkogo Zarubezsja – az Orosz Külföldi Alapítvány Könyvtárának Levéltára) F. 7. Op. 3. Ed.hr. 2. 7-11. l.), illetve RUSSZKAJA VOJENNAJA EMIGRACIJA 2007, 209-213.

ben testvérharc lehet a vége. Ugyanezen okokból az önkéntesek nem vehetnek részt azon országok belső politikai küzdelmeiben, polgárháborújában, ahol menedéket találtak. Ez alól Gyenyikin egyetlen kivételt enged meg. Az önkéntesek kommunistá felkelés esetén fegyvert ragadhatnak, és részt vehetnek annak leverésében.

Arra sem lát esélyt Gyenyikin, hogy bármely külső hatalom fegyveres segítséget nyújtson a bolsevik rendszer megdöntésében. Az európai országok sokkal inkább a Szovjetunió elismerésére törekednek (éppen az írás megszületése előtti hetekben a magyar diplomácia is tett erre kísérletet). Háborús helyzetet csak Szovjet–Oroszország aktív fellépése teremthetne. A bolsevikok nyugati expanziója azonban – folytatódik Gyenyikin érvelése – összefonódik *„Oroszország újraegyesítésével, legyen az a balti tengeri kijárat megnyitása, az ország nyugati, délnyugati határainak kiigazítása, vagy Besszarábia visszaszerzése. A jövőben mindez elkerülhetetlen.”* Gyenyikin, az egységes és oszthatatlan Oroszország gondolatának markáns képviselője bizalmatlan minden Oroszországot érintő külső nagyhatalmi törekvéssel szemben, és óvja az emigrációt az ezzel kapcsolatos illúzióktól: *„Haramiák által megkaparintott otthonunk kulcsait nem szabad átadnunk olyan embereknek, akik közül sokan nem kipenderíteni akarják a rablókat, hanem őket is kifosztani, s ezzel együtt maradék holminkat is elvenni.”*³⁵

Gyenyikin rövidtávon nem látott lehetőséget a bolsevik rendszer megdöntésére. Az emigráció erőit erre elégtelennek tartotta, éppen ezért feleslegesnek és kockázatosnak tekintett minden erre irányuló szervezkedést. A nagyhatalmak pedig egyrészt éppen a bolsevikok elismerésén munkálkodnak, másrészt törekvéseik sok tekintetben ellentétesek Oroszország érdekeivel. Ebben a helyzetben az emigráció és az önkéntes mozgalom feladatát Gyenyikin a következőkben adja meg: *„Túrni, tanulni és dolgozni”*. Meg kell őrizni az otthonról hozott kapcsolatokat, az ezredeket, kózákat sztanycákat, zászlóaljkat. Meg kell őrizni a hagyományokat, a mozgalom szellemiségét, új ismeretekre kell szert tenni, edzeni kell a jellemet és az akaratot, tartózkodni kell a kalandor jellegű politikai akcióktól. Ha mindez sikerül, akkor a mozgalom jó építőanyag lesz a jövő orosz hadsereg és a jövő orosz élet számára.³⁶ Úgy tűnik, a számításba vehető lehetőségek közül Gyenyikin leginkább arra látott esélyt, hogy a bolsevikokat a belső elégedetlenség hulláma fogja elsöpörni, valami ahhoz hasonló, ami 1921-ben Kronstadtban, vagy a Tambovi Kormányzóságban történt.

³⁵ RUSSZKAJA VOJENNAJA EMIGRACIJA 2007, 210.

³⁶ Uo. 212–213.

A „Zavaros időszak” kéziratának elkészültével a magyarországi közeg már nem annyira az alkotómunkához szükséges nyugalmat, mint inkább az emigráció fő áramától való elzárttságot jelentette Gyenyikin számára. Az sem mellékes körülmény, hogy az apának lassan felcseperedő lánya iskoláztatásáról is gondoskodnia kellett, és a magyarországi körülmények között nehezet tudta volna megadni neki azt a tradicionális orosz nevelést, melyet szeretett volna. Budapesten, a Szív utcában működött ugyan egy orosz általános iskola, melynek a levéltári adatok tanúsága szerint 1926–1927-ben 15 tanulója és 3 oktatója volt, ezt azonban Gyenyikin vélhetően nem tartotta megfelelőnek.³⁷ A fentiek miatt engedett barátja, a Belgiumban élő Alekszej Sapron du Larre tábornok unszolásának, és elhatározta, hogy családjával visszatér Brüsszelbe.

A költözésre 1925 kora őszén került sor. Ismét Marina Gyenyikina személyes hangvételű visszaemlékezéseiből idézünk: „Gyenyikinnek nehezére esett megválni Magyarországtól, 'ahol ilyen melegséggel viszonyultak az oroszokhoz'. A 83 éves nagyapa, a 6 éves Marina jelenléte, a dokumentumokkal és más holmikkal teli bőröndök igen megnehezítették a költözőkődést. A legközelebbi vasútállomás 5 kilométerre volt, ráadásul ott csak a személyvonatok álltak meg. [...] Szerencsére az állomásfőnök érző szívű és találékony embernek bizonyult. Gyenyikinéknek az össze poggyászukkal szerda délelőtt 10 órára, a bécsi gyors érkezésének időpontjára kellett a pályaudvarra érkezniük. Az állomásfőnök megígérte, hogy a vonat meg fog állni.

Két kocsi vitte az utasokat és poggyászukat az állomásra. Bementék a gyorsvonat érkezését. Az állomásfőnök messziről intett piros zászlójával. A vonat fékezett és megállt. Amíg az állomásfőnök a meghökkenett mozdonyvezetővel beszélgetett, a hordárok felrakták a bőröndöket a vagonba, ahová már beszállt az egész család. Mikor a vonat elindult, a peronon megjelent Melinda [Gyenyikinék kutyája – K. A.], aki elrágta pórázát és gazdáit után iramodott. Nyelvét kilógatva, pórázát maga után vonszolva rohant a sínek mentén, amíg a vonat fel nem gyorsított...”³⁸

³⁷ GARF F. 5785. Op. 1. D. 39. 1. I. Marina Gyenyikina nem sokkal halála előtt egy kedves történetet mesélt el az „Argumenti i Fakti” újságírójának arról, hogyan tanította meg öt négyéves korában, magyarországi tartózkodásuk alatt apja írni-olvasni. Mivel más ajándékra nem volt pénz, Gyenyikin mindezt névnap meglepetésnek szánta felesége számára, így apa és lánya Kszénia Vasziljevna előtt titokban tartották az egészet. Az említett napon az anya első reakciója nem az öröm, vagy a meglepődés, hanem a döbbenet volt: „Elment az eszed – mondta sírva férjének – szerencsétlen gyerek belehal az agyhártyagyulladás okozta kimerültségbe.” (http://gazeta.aif.ru/online/aif/1286/55_01 (2010. 08. 25)).

³⁸ GYENYIKINA 2005, 235.

Irodalom

- BEBESI 2001 = Bebesi György, A cári monarchia „védőszentjei”. Pogromlovagok és szürke kardinálisok. Kelet-Európa és Balkán Tanulmányok, Pécs 2001.
- GASZPARJAN 2008 = Gaszparjan, Armen, Operacija „Treszt”. Szovjetszkaja razvedka protyiv russzkoj emigracii 1921–1927. Vecse, Moszkva 2008.
- GYENYIKIN 2007 = Gyenyikin, Anton, Puty russzkogo oficera. Vlagyimir Cserkaszov–Georgijevszkij előszava. Vagriusz, Moszkva 2007.
- GYENYIKINA 2005 = Gyenyikina, M. A., Genyeral Gyenyikin. Aszt-Pressz Knyiga, Moszkva 2005.
- HUSZÁR 1926 = Huszár Károly, Égő Oroszország. Dante, Budapest 1926.
- IPPOLITOV 2006 = Ippolitov, G. M., Gyenyikin, Molodaja Gvargyija, Moszkva 2006.
- KRUCSINYIN 2006 = Krucsinyin, A. Sz., Genyeral-lejtyenant J. A. Szlascsev–Krimszkij. In: Beloje dvizsenyije. Isztoricseskije portreti. Asztrel, Moszkva 2006, 384–426.
- LEHOVICS 1992 = Lehovics, D., Belije protyiv krasznih. Szugyba genyerala Antona Gyenyikina. Voszkreszenye, Moszkva 1992.
- LUKJANIOV 2009 = Lukjanov, F. E., Vengerszkije dnyi genyerala Gyenyikina. In: V poizskah lucsej doli. Rosszijszkaja emigracija v sztrana Centralnoj i Jugo–Vosztocnoj Jevropi. (Szerk.: Pokivajlova, T. A. et al.) INDRİK, Moszkva 2009, 182–185.
- RUSSZKAJA VOJENNAJA EMIGRACIJA 2007 = Russzkaja Vojennaja Emigracija 20–40-x godov. 4. köt. U isztokov „Russzkogo Obsevoinszkogo Szozuza” 1924. (Szerk.: Koltjukov, A. A. et al.) Insztityut Vojennoj Isztorii Minyisztversztva Oboroni RF, Moszkva 2007.
- SZKRILOV 1962 = Szkrilov, A. I., Isztoricseskije dannije k pobegu genyerala L. G. Kornyilova iz avsztro–vengerszkogo plena. In: Vesztnyik Per-vopohodnyika (1962) 10. (<http://vestnik-pervopohodnika.ru/publ/7-1-0-32> (2010. 08. 22)).
- TRAMBICKIJ 2006 = Trambickij, Ju. A., Genyeral-lejtyenant A. I. Gyenyikin. In: Beloje dvizsenyije. Isztoricseskije portreti. (Összeáll.: Krucsinyin, A. Sz.). Asztrel, Moszkva 2006, 126–166.

VITÁRI ZSOLT

A NÉMETORSZÁGI SZÖVETSÉGI KÖZTÁRSASÁG ÚTIKÖNYVEINEK MAGYARSÁGKÉPE.

VÁZLAT*

A cím kissé félrevezető, hiszen valójában nem csupán, bár elsősorban mégis a nyugat-német útikönyvek magyarságképének vizsgálata áll e tanulmány középpontjában. Az MTA-PTE „Magyarország, Európa és Ibero-Amerika” Kutatócsoport 2008. november végi, „Magyarságkép a 20. századi útleírásokban és útikönyvekben. Ahogy mások látnak minket; szomszédok egymásról. Kulturális és történelmi hasonlóságok és különbségek az Európai Unió peremvidékén” elnevezésű nemzetközi tudományos konferencia előkészületei kapcsán jutottunk Dévényi Anna kolléganőmmel arra a megállapításra, hogy a többnyire valóban a Németországi Szövetségi Köztársaságban (NSZK) kiadott útikönyvek egyúttal svájci és osztrák útikönyveknek is tekinthetők, hiszen célterületük a teljes német nyelvterület volt. A kiadók székhelye és a szerzők személye alapján azonban e könyvek mégis csak többnyire nyugat-német szellemi terméknek tekinthetők, de ez még további utánajárást igényel.

Mindenesetre ebből a rövid felvezetőből is kitűnik, hogy jelen tanulmányvázlat alapját csakis olyan könyvek képezik, amelyek német útikönyveknek tekintendők. A német nyelvre lefordított és részben az NSZK-ban kiadott, eredetileg magyar kiadványokra ezúttal nem voltunk tekintettel. Igyekeztünk minden évtizedből egy-két munkát elemzésünk tárgyává tenni, hogy ezáltal az időbeni változások is kézzel foghatóvá váljanak. Az útikönyveknek elsősorban az általános bevezető részét, valamint a történelmi áttekintését tanulmányoztuk, a tanulmány későbbi, teljes elkészítésekor az egyes tájegységekkel foglalkozó részek is vizsgálat tárgyát képezik majd.

* Készült az MTA-PTE Magyarország, Európa és Ibero-Amerika Kutatócsoport támogatásával.

Nyugat-német turisták Magyarországon – a keretfeltételek módosulása

A második háború utáni első, Magyarországról szóló útikönyvek akkor jelentek meg, amikor már volt értelme ilyen könyveket megjelentetni, vagyis amikortól egyáltalán lehetővé vált, hogy a nyugat-német állampolgárok turisztikai célzattal Magyarországra utazhassanak. A turizmus tekintetében az 1956-os forradalom jelentette az igazi fordulóponthoz, hiszen a Kádár-féle új rezsim a fogyasztási javak mind szélesebb körű biztosítása mellett egyre inkább az utazás lehetőségét is biztosítani kívánta a rezsim stabilizációja érdekében. A Nyugat vonatkozásában ez elsősorban azt jelentette, hogy a Nyugatra egyelőre még mindig csak elvétve utazó magyar állampolgárok a nyugati rokonok vagy korábban „disszidált” családtagok látogatásai révén érzékelhették a rendszer „emberarcúvá” változását, miközben az ilyen motivációkkal nem rendelkező, Magyarországra utazó turisták a Kádár-rendszer jobb nemzetközi megítélésében segíthettek. A hatvanas évek közepére így már – különösen a korábbi, minden nyugati látogatót „imperialista kémnek” tekintő időszakhoz képest, meglehetősen jelentős turizmus honosodott meg.¹ A hatvanas évek végétől, de különösen a hetvenes évektől, amikor a gazdasági reformok visszafordítása és elmaradása miatt az ország egyre kevésbé tudta finanszírozni önmagát, a nyugatiak Magyarországra látogatása, s így a nyugatnémet márka Magyarországra áramlása komoly gazdasági tényezővé vált. Nem véletlen, hogy mozgásuk is egyre szabadabbá vált.²

Mint Slachta Krisztina e kötetben olvasható tanulmánya³ mutatja, a szomszédos Ausztria mellett a legtöbb Nyugat-Európából érkező turista vagy bármilyen más okból ide látogató vendég a Németországi Szövetségi Köztársaságból érkezett. Az NSZK vonatkozásában Magyarország jelentősége 1961 után nőtt meg igazán, hiszen a berlini fal felépítésével megszűnt az egyetlen olyan határrés is, amely addig – ha korlátozott formában is –, de lehetőséget biztosított a nyugat-német, nyugat-berlini és kelet-német találkozásokra. Bár Magyarország a hazai németiség elűzése miatt – az egykori elűzöttek szervezetei a hatvanas években még erős befolyással rendelkeztek, a hatvanas évek közepéig önálló minisztérium is működött –, és az 1956-os események miatt nem esett a legjobb megítélés alá, a német-német találkozások színhelyeként egyre inkább visszanyerte

¹ HORVÁTH 2008; KRAHULCSÁN 2008.

² SLACHTA 2009, SLACHTA 2010, 275–276.

³ SLACHTA 2010, 278.

azt a szimpátiát, amivel hosszú idő óta rendelkezett Németországban. Anál is inkább, mert más szocialista országok sokkal merevebb magatartást tanúsítottak, s még mindig meglehetősen németellenesek voltak, így főleg Csehszlovákia és Lengyelország.

A „határnyitást” követően valóban évről-évre több és több német turista érkezett. A nyolcvanas évek közepétől már évente több mint egy millió ember látogatott Magyarországra az NSZK-ból. De vajon mit tudhattak meg Magyarországról és a magyarokról azok, akik az utazás előtt tájékozódni akartak.

Magyarország – egy szokatlanul sokoldalú ország

A kiadványok egytől egyig különleges karakterrel rendelkező, kicsi, de szokatlanul sokoldalú országról szólnak, ahol mindenki talál magának valami érdekeset. Viszont úgy tűnik, hogy egyik másik ország és nép esetében sincs akkora kötődés a klisékhez, mint Magyarország esetében. Ezek közül – bár egyre halványuló mértékben – sok minden még ma is tetten érhető. Mik is ezek a klisék: csárdás, cigányzene, cimbalom, tokaji, paprika, gulyás, puszta stb. Máskor viszont éppen azzal találkozunk, hogy Magyarország más, Magyarország több ennél.⁴

Összességében minden könyv alaposan, amolyan német precizitással, bár az idő előrehaladtával mégis csökkenő terjedelemben tárgyalja az ország földrajzát, geológiáját, természetrajzát, gazdaságának fejlődését. Utóbbi esetében elmaradhatatlan mozzanat, hogy az iparosodás a huszadik századra, különösen annak második felére elérte az országot. Magyarország csaknem teljesen agrárországból agrár-ipari országgá vált. 1960-ban még a népesség 60 százaléka a mezőgazdaságban dolgozott, csökkenő volt viszont a tendencia, növekvőben volt az urbanizáció. Az utazók szempontjából fontos volt az infrastruktúra is. A német útikönyvek jónak mondják az úthálózatot, különösen a főutakat, és később a gyorsutakat is. Szálláshelyek megfeleltek az európai standardnak, bár néha megemlékeztek a lassú kiszolgálásról. Minden fejlődés ellenére megmaradt a romantikusság és az érintetlen természet.

A bemutatott tájegységek közül három messze kiemelkedik. A pompás, kultivált világáros, Budapest, a Duna királynője, amelynek nem kell szégyenkezni a nyugat-európai metropoliszokkal való versenyben, sőt alig van főváros, amelyik vetekedhet vele. Második helyen szerepel a Ba-

⁴ WEIERSTAHL 1967, 11–13. WEIERSTAHL 1970, 17. WEIERSTAHL 1989, 11.

laton, amely páratlan Európában, illetve az elmaradhatatlan puszta, annak régi és modern valója. A termálvizek és fürdők kiemelése mellett minden útikönyv elmaradhatatlan része a magyar konyháról való megemlékezés. Az étlap hosszú és híres, balkáni és bécsi elemek keveregnek benne, a pásztorok, halászok és vadászok speciális magyar bográcsos ételleivel kiegészülve. Sok a zsír, a tejföl és a paprika, utóbbi közül „nem a túl erős, hanem az enyhén pikáns a legjobb”. Leghíresebb ételeket, a gulyást, a pörköltöt stb. fel is sorolják, és le is írják, ahogy megemlékeznek a sörökről, de különösen a borokról, így a tokajiról, a borok királyáról, olykor a közép-európai viszonylatban pompás kínálattal bíró bevásárló paradicsomokról.⁵

A viszontagságos történelem ellenére

A vizsgált útikönyvek történelmünk hosszú ismertetését valószínűleg a magyar útikönyvek történelmi részéből veszik át, mert nagyon magyar szempontú és annyira pozitív hangnemű az ábrázolás. A viszontagságos történelemből következik viszont a változatos kulturális örökség. Különösen az építészet, az irodalom vívmányai, a magyar zenei élet – egy esetben a könnyűzene is – jelenik meg. Hosszabb terjedelmű leírásokban a színházi élet, a magyar film és sikerei, a tudományos vívmányok, valamint a sportteljesítmények is szerepelnek. Összességében Európa egyik legértékesebb kulturális örökségéről beszélnek, máshol viszont azt találjuk, hogy saját, önálló nemzeti kultúra csak a 18. századtól létezett.⁶

Az országuk szép, de milyenek ők maguk, a magyarok?

Az országra vonatkozó információk mellett a legérdekfeszítőbb téma azonban mégis csak az, hogy milyenek a magyarok? Még a 18. században keletkezett (1710), német nyelvterületen ismertté vált, egy ismeretlen utazótól származó, az egyes népeket különböző kritériumok alapján jellemző táblázat⁷ szerint a magyarok nem húségesek, természetük a

⁵ WEIERSTAHL 1967, 13–25, 31–36. SKUPY–GÖCKERITZ 1990, 3–4. OPLATKA 1991, 7. GRIEBEN 1976, 7–27.

⁶ SKUPY 1988, 30–55; WEIERSTAHL 1967, 36–47. WEIERSTAHL 1970, 7–14. 31–61. POLYGLOTT 1991–1992, 7–8. POLYGLOTT 1991–1992, 25–63. SKUPY–GÖCKERITZ 1990, 8–17; MORGENSTERN 1997, 13–43. GRIEBEN 1976, 28–39.

⁷ Kurze Beschreibung der in Europa Befintlichen Völckern und Ihren Aigenschafften (Völkertafel) – Österreichisches Museum für Volkskunde, Wien; Heimatmuseum

legkegyetlenebb, értelmük figyelemre sem méltó, vérszomjasak, árulók, felkelők, nem szívesen szolgálják urukat, idejüket semmittevással töltik el, olyanok, mint a farkas, haláluk kard általi.

A 20. század második felére a történelmi nehézségek ellenére ebből a negatív megítélésből nem sok, jobban mondva semmi sem maradt. A német útikönyvek ugyanis nem fukarkodnak országunk és népünk dicséretében, roszzat nem igen találunk, még a kritikus hangokat is nagyítóval kell keresni.⁸

„Aki ismeri Magyarországot nyugtalan történelmét, nem fog csodálkozni azon, hogy a magyar ember egységes típusa nem létezik”. „Mi minden nem került a panóniai medencébe!” „Nem könnyű erről a sokrétegű népről valami közöset mondani”. „Nincs norma, és ez teszi olyan vonzóvá a magyarokat”. „Sokrétegűen-komplikált képződmény, de lényegében egységes”. Mindig is ragaszkodtak földjükhez, hogy túléljenek, s hogy túlélés esetén örüljenek az életnek, beszéljenek örömről, bánatukról – ez a magyar lélek.

A magyarok antropológiai jellemzése többnyire helytálló, de klisé nélkül ez sem lehet teljes. A magyarok közepesen magasak, zömökek. Arcvonásaik szabályosak, fejformájuk kerek, gyakran markáns járomcsontjuk. Hajuk dús és sötét, a vidéki férfiak gyakran viselnek bajuszt. A magyar nők szépsége messze földön híres. Nem magasak ugyan, de jó felépítésűek, mozdulataik kecsesek. „A modern Piroskák többnyire éppen olyan csinosak, takarosak, bájosak és követik a divatot, mint operettnagyamái, de önállóbbak, kritikusabbak, realitásozta, életrevalóbbak.”⁹

A magyarok temperamentuma közmondásos. „Paprika van a vérükben.” S valóban gyakran élénkek és harsányak, de ez a temperamentum hirtelen meg tud változni, s ilyenkor melankolikussá válnak. „A magyarok vagy esküvőt ünnepelnek, vagy temetésen vesznek részt.”¹⁰ Természetük általában fékezett, az idegenekkel szemben inkább kivárhoak és visszafogottak.¹¹

„A magyar szereti a zenét és a táncot, a jó ételt és az elegáns ruhát, a lovakat és a szép nőket” – ez a klisé él a magyarokról (érdekes a sorrend), de úgy vélték, hogy még a hatvanas években is sok igazság volt ebben. Emellett szorgalmas és pontosan dolgozik, szellemileg élénk, szívesen vitatkozik, szenvedélyesen foglal állást pro- és kontra. Nemzeti erényei között említik a hazaszeretetet, az udvariasságot és a becsületességet, a vendégszeretetet és segítőkészséget. – Ha ez így is volt, mára szinte semmi nem maradt mindebből.

Van realitásérzésük, lelkesednek, kishitűek, ötletgazdagok, kreatívak, intelligensek. A rendszerváltás környékén már a pesszimizmust is kieme-

von Bad Aussee.

⁸ WEIERSTAHL 1970, 6–7.

⁹ WEIERSTAHL 1970, 5. WEIERSTAHL 1989, 26.

¹⁰ OPLATKA 1991, 8.

¹¹ WEIERSTAHL 1989, 12–13. 26–27.

lik. Emellett szenvedélyes olvasók, nagyon olvasottak, az európai kultúrákra nyitott nép, amely tudatában van a világ komplexitásának.¹²

Az egyik könyv állítólag maguktól a magyaroktól próbálta megtudni, milyenek is valójában a magyarok, akik amúgy saját maguk legnagyobb kritikusai, de külső kritika esetén hazájuk és népük legnagyobb védelmezői. E vélt önértékelés szerint a magyarok tudnak élni, nagyvonalúak, vendégszeretők, körülrajongják a nőket. Viszont hiúak, könnyelműek, élvhajhászok, tékozlók és nőcsábászok; idealisták és individualisták, büszkék, öntudatosak, szabadságszeretők, fantaszták, egocentrikusak, felfuvalkodottak, szerénytelenek, ingatagok. – Hát, van némi ellentmondás.

Bármilyenek legyenek is, egy biztos: Magyarországon a német polgár nem ütközik kommunikációs nehézségbe, hiszen a magyarok jól beszélnek nyelveket, a németet pedig különös előszeretettel. Pedig nyelvük nem indoeurópai, csupán a finnel és az észttel mutat rokonságot. Eredeti szókincsük kicsi és primitív volt, nem ismerte az elvont fogalmakat. Számos szót a szláv, a latin, a német, a török és a francia nyelvből vettek át. Mivel a nyelv később fejlődött ki, ezért nem ment át nagy átalakuláson sem, nem is igen vannak dialektusok sem. Az első szótag következetes hangsúlyozása nyugodt és állandó ritmust, markáns–férfias hangzást kölcsönöz a magyar nyelvnek, amely mégsem hat keménynek, mivel a nyelv gazdag magánhangzókban és lágy mássalhangzókban. A nyelvtan és a fonetika még az európai nyelvek ismerői számára is nehéz: nincs nem (genus), ragasztó nyelvről van szó, vagyis minden nyelvtani funkciót ragokkal fejez ki, és több mint 20 eset van.¹³

Később ezeket a részletes jellemzéseket már egyáltalán nem találjuk meg. Addigra már megismertek minket, ezzel már nem lehetett újat mondani, szöveg mennyisége is csökken.

A német útikönyvek nem hagyhatják említés nélkül, hogy az országot nemcsak magyarok lakják, hanem nemzetiségek is. Természetesen a németeket (van hogy Deutsch–Ungarn megjelöléssel) emelik ki elsősorban, számukat enyhén eltúozzák (250–350 ezer), más nemzetiségeket általában csak megemlítene, de mindig csak a nagyobbakat, és településterületeiket is számon tartják. Így elsősorban a szlovákok, a románok, a zsidók és a cigányok jelennek meg, mint magyartól eltérő etnikumok. Utóbbiak esetében külön kiemelik, hogy jelentős részük már asszimilálódott, ezért magukat már magyar nemzetiségűnek és anyanyelvűnek vallják.¹⁴

¹² WEIERSTAHL 1967, 14, 26–27. SKUPY-GÖCKERITZ 1990, 28.

¹³ WEIERSTAHL 1967, 27. WEIERSTAHL 1970, 15. POLYGLOTT 1991–1992, 18–19. OPLATKA 1991, 6.

¹⁴ WEIERSTAHL 1967, 25–26. WEIERSTAHL 1989, 27. POLYGLOTT 1991–1992, 17–18. SKUPY-GÖCKERITZ 1990, 18.

Összegzés

A nyugat-német útikönyvekre jellemző, hogy a bennük közölt tartalmak szinte kanonizáltak, nem változik szinte semmi, legfeljebb az adatok (lakosságszám stb.) aktualizálása történik meg, így hagyományozódnak tovább az igazából a két világháború közötti időszakból származó, Magyarországgal kapcsolatos klisék egészen napjainkig. Néha szakmai, néha könnyed, néha irodalmi megközelítésről van szó, de összességében elmondható, hogy nagyon pozitív képet festenek Magyarországról és a magyarokról. A leírásokban hemzsegnek az olyan jelzők, mint vonzó, különösen vonzó, jó, kiváló, ideális, világhírű, élvezet a szemnek, egyedülálló, bátor, virágzó. Negatívumok elsősorban gazdasági téren jönnek elő: így a súlyos eladósodottság, a mérsékelten fejlett gazdaság, vagy az ún. kapitalista felár (Kapitalistenaufschlag).¹⁵

Érdekes népről van tehát szó, változatos és nehéz történelemmel, amely nem vesztette el a humorérzékét. A humorérzékét és a magyar lelkületet pedig jól példázza a következő anekdota, amely egynéhány német útikönyvben is megtalálható, de származása mára már felderíthetetlen: *„Egy magyar vendég kellemes vacsorát költ el egy külföldi étteremben, és amikor fizetésre kerülne, sor rájön, hogy csak forint van nála. Megkérdezi a pincért, hogy fizethet-e a magyar valutával. A pincér érdeklődve tekint a tetszetős bankjegyekre, és afelől érdeklődik, hogy kik láthatók rajtuk. – A 10 forintos bankjegyen Petőfi Sándor, nagy nemzeti költő. – S mi lett vele? – kérdi a pincér. – Meghalt az 1848–49-es szabadságharcban – válaszolja a vendég. – És a húszason. – Dózsa György, magyar parasztvezér. – S az ő sorsa mi lett? – Tüzes vassal megkoronázták, kivégezték és felnégyelték. – Az ötvenesen? – Rákóczi Ferenc, nagy magyar szabadságharcos. – Emigrációban halt meg Törökországban. – A százason? – Kossuth Ferenc, szintén nagy magyar szabadságharcos. Ő törökországi és itáliai emigrációba kényszerült. – Az ötszázason Ady Endre, nagy magyar költő, 42 évesen halt meg tüdővészben. – Az ezresen pedig Bartók Béla, világhírű magyar zeneszerző, aki New York-i emigrációban halt meg. Végül a pincér megszólalt: vigye a pénzét, és hagyjon békén ezzel a rémtörténettel.”*

¹⁵ SKUPY-GÖCKERITZ 1990, 21–27.

Irodalom

- GRIEBEN 1976 = Grieben Reiseführer. Ungarn. Grieben Verlag, München 1976³.
- HORVÁTH 2008 = Horváth Sándor, Csudapest és a fridsiderszocializmus: a fogyasztás jelentései, a turizmus és a fogyasztáskritika az 1960-as években. *Múltunk* 53 (2008) 3, 60–83.
- KRAHULCSÁN 2008 = Krahulcsán Zsolt, A nemzetközi kapcsolatok álbiztonsági szabályozása (1961–1965). *Betekintő*. Az ÁBTL internetes forrásközlő folyóirata, 2 (2008) 2.
- MORGENSTERN 1997 = Morgenstern, Amalia, Ungarn. Ein aktuelles Riesehandbuch. Nelles Verlag, München 1997³.
- OPLATKA 1991 = Oplatka, Andreas, Ungarn. Herder, Freiburg - Basel - Wien 1991.
- POLYGLOTT 1991–1992 = Der große Ployglott. Ungarn. Reiseführer. Polyglott Verlag, Berlin–München 1991–1992.
- SKUPY 1988 = Skupy, Hans–Horst, Ungarn. Reich Verlag, Luzern 1988.
- SKUPY–GÖCKERITZ 1990 = Skupy, Hans–Horst - Göckeritz, Heinz, Urlaubsberater. Ungarn: Puszta, Csárdás, Paprika. Robert Pfützner, München 1990.
- SLACHTA 2009 = Slachta Krisztina, Megfigyelt szabadság - a Balaton munka-dosszié. *Lettre International. Európai kulturális folyóira*, 74 (2009) ősz, 45–49.
- SLACHTA 2010 = Slachta Krisztina, Magyarország-kép az IBUSZ kiadványaiban 1956–1989. Kutatási Füzetek 16. Idegen szemmel. Magyarságkép 19–20. századi útleírásokban. Szerk.: Hornáky Árpád - Vitári Zsolt, PTE, Pécs 2010, 273–293.
- WEIERSTAHL 1967 = Weierstahl, Bronja, Ungarn. Schroeder Reiseführer. Kurt Schroeder, Bonn 1967.
- WEIERSTAHL 1970 = Weierstahl, Bronja. Ungarn. 74 Aufnahmen von Demeter Balta, Lajos Czeizing und Erwin Weierstahl et al. Umschau Verlag, Frankfurt/M. 1970.
- WEIERSTAHL 1989 = Weierstahl, Bronja. Ungarn. Reise- und Kulturführer. Bruchmann, München 1989³.

SLACHTA KRISZTINA

A STASI¹ TITKOS BALATONI ÚTIKÖNYVE
A KELET-NÉMET ÁLLAMBIZTONSÁG BELSŐ HASZNÁLATÚ ÚTIKÖNYVE
ÉS TÁJÉKOZTATÓ IRATAI MAGYARORSZÁGI OPERATÍV
CSOPORTJÁNAK TISZTJEI SZÁMÁRA

Állambiztonság és idegenforgalom

A Német Demokratikus Köztársaság (NDK) és Magyarország állambizton-
sági együttműködésének történetében különös és kiemelten fontos szerepet
kapott az idegenforgalom.² Mire a Berlini Fal felépülése miatt a kelet- és
nyugat-németek a két Németországon kívül kerestek találkozási lehetőséget
elszakított családtagjaikkal, a magyarországi idegenforgalom, a külföldi
vendégek fogadtatása már jelentősen megváltozott az '50-es évekhez képest.
Akkor még minden nem-baráti országból érkező külföldit igyekeztek minél
alaposabban ellenőrizni, mivel mindenkiben a „nyugati imperialista hata-
lom kémét, szabotőrét, ellenforradalmi, reakciós erejét” látták.

Ez a figyelem az idegenforgalom népgazdasági felértékelődésével párho-
zamosan, szinte '56 után azonnal, de nagyobb mértékben csak a '60-as évek-
ben, fokozatosan csökkent, a beutazó baráti és nem baráti országok állam-
polgárainak száma pedig a statisztikai adatok tanúsága szerint is rohamo-
san, és az átlag állampolgár számára is érzékelhetően és látványosan nőtt.³

Az idegenforgalmi nyitás a Nyugat felé már 1956 decemberében az
egyik legfontosabb kérdés volt, mivel a régi-új pártvezetés a forradalom
leverése és a megtorlások miatti nemzetközi elszigeteltségből való kitöré-
si pontnak tekintette azt, valamint az ország elleni „hidegháborús propa-

¹ Staatssicherheitsdienst. A Német Demokratikus Köztársaság (NDK) Állambiztonsági
Minisztériuma (MfS) nevének közkeletű rövidítése.

² A két állambiztonsági szerv együttműködésének másik fontos területe volt az NDK-
ban dolgozó vendégmunkásokról és az ott tanuló vendégdiákokról szóló informáci-
ók kicserélése. A Magyarországon tapasztalható – az NDK-hoz képest – relatív sza-
badság, az ellenzéki mozgalmak kialakulása miatt a magyar vendégek NDK-beli je-
lenléte jelentett nagyobb veszélyt, így ellenőrzésük szintén a Stasi számára volt fon-
tosabb. Természetesen egy-egy kiemelkedő magyar ellenzéki személyiség vagy író
kelet-berlini látogatásának részleteire a magyar szervek is kíváncsiak voltak, így ki-
fejezetten ők figyelmeztették a testvérszervet a pontos érkezésről, illetve kérték meg
őket operatív ellenőrzésére és a szerzett információk átküldésére.

³ HORVÁTH 2008, 60–83.

ganda” hatásának csökkentésének lehetőségét látta az ide érkező, és pozitív tapasztalatokkal távozó nyugatiak növekvő számában.⁴ Ezzel párhuzamosan fokozódott az az igény is, hogy az idegenforgalomból származó bevételek hozzájáruljanak az ország devizabevételeinek növeléséhez.

Az országba beutazó növekvő számú külföldiek ellenőrzése különösen nagy kihívást jelentett a magyar állambiztonsági, de még a határőrizeti szervek számára is. Ez a folyamat 1961-ben – a Berlini Fal augusztus 13-i felhúzásától gyakorlatilag függetlenül – csúcspontig jutott, amikor már konkrét intézkedéseket is hoztak. Szabályozták a nagyobb állami szervezetek, vállalatok külföldi kapcsolatait;⁵ ekkortól kezdve születtek összefoglaló jelentések a külföldiek által elkövetett bűncselekményekről;⁶ és ebben az évben született belügyminiszteri szintű javaslat „a társadalmi segítség megszervezésére a kapitalista országokból beutazó állampolgárok közötti elhárító munkára vonatkozóan.”⁷

A nem-baráti országokból beutazó külföldiek által jelentett veszélyről és az ellenőrzésükről szóló jelentésekből kitűnik azonban, hogy a magyar állambiztonság, különösen a kémelhárítás számára, sokkal nagyobb veszélyforrást jelentett az 1945–47-ben kitelepített, illetve az 1956-ban, vagy azóta disszidált, az idegenforgalomban lezajló nyitást kihasználva, valamint az 1963-as amnesztiát követően rokonlátogató vízummal, már külföldi állampolgárként, de nyelv- és helyismerettel rendelkező hazalátogatók egyre növekvő köre.⁸ A hatvanas években a már említett gazdasági érdek, az idegenforgalomból származó valuta-bevételek növelésének lehetősége – és népgazdasági szempontból egyre növekvő kényszere – miatt a magyar állambiztonság az ötvenes évekhez képest már kevésbé ellenőrizte a beutazó turistákat, majd az egyre növekvő tömegeket már képtelenség is lett volna ellenőrzés alatt tartani.⁹

⁴ KRAHULCSÁN 2008.

⁵ A Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) Politikai Bizottsága (PB) 1961. február 20-i határozata. Lásd: KRAHULCSÁN 2008.

⁶ ÁBTL 1.11.9. 40. doboz: J/3.; ÁBTL 34-322/68; ÁBTL 34-154-1974; ÁBTL 34-53/1973.

⁷ Open Society Archiv (továbbiakban OSA) Online Archívum, BM Parancsgyűjtemény. 10-61/2/1961.

⁸ Például: ÁBTL 3.1.5. O-17243/4. „Nyugat-német vonal, ki- és beutazók móri és sárbogárdi járás területére”, valamint ÁBTL 3.2.5. O-8-121/1.; 2. és 3. „NSzK-ban működő ellenséges sváb szervezetek” című 3 részes Objektum-dossziék

⁹ Például: ÁBTL 3.1.2. M-39326 „Balaton” Munka-dosszié, ÁBTL 3.1.5. O-13535 „Berlini” személyi-dosszié, ÁBTL 3.1.2. M-30237 „Andrea” Munka-dosszié, ÁBTL Bt-2521 „Antik” Ügy-dosszié; Az ún. „IBUSZ-os” dossziék: ÁBTL M- 27420 „Sós Irén” Munka-dosszié, ÁBTL Bt- 916/1. és 2. „Bánkuti” Ügy-dosszié, ÁBTL Bt-1013/1. és 2. „Rounder” dosszié, ÁBTL Mt-203 „Rounder” dosszié, ÁBTL Bt-235 „Sheperd” Ügy-dosszié, ÁBTL Mt- 576 „Sheperd” dosszié, ÁBTL M-19618 „Vámos László” Munka-dosszié.

Az NDK-turisták Magyarországon

A német–német kapcsolatok 1961 után helyeződtek a két Németország határain kívülre, pontosan akkor, amikor az 1960-as évek elején Magyarországon elindult egy, a többi szocialista országhoz képest relatív életszínvonalbeli emelkedés.¹⁰ Mindezek a lehetőségek és folyamatok biztosították azt a relatív jó és a többi szocialista országhoz képest nyugatiasabb, jobb minőségű ellátást, ami a nyugat–németek ízlésének és elvárásainak is megfelelt, az NDK-ások számára pedig egyenesen fantasztikus volt.¹¹

Az NDK gazdasága számára azonban egyre nehezebb volt előteremteni a Magyarországra utazó turisták számára az ún. „utazási pénzt” (= Reisegeld), ami az útiköltség mellett a napi ellátmányt és szállást fedezte volna.¹² Ez az 1980-as évek magyarországi áremelkedései után lett különösen súlyos probléma, 1988 januárjában pedig kritikus helyzet alakult ki.¹³ Mivel csak töredéknyi magyar akart az NDK-ba utazni, mint amennyi NDK-s hozzánk, így alig volt idegenforgalmi kereslet az NDK-márka¹⁴ iránt, az árfolyam pedig ennek következtében eltorzult. A problémával nemcsak az NDK Pénzügyminisztériuma, hanem az idegenforgalomért felelős Közlekedésügyi Minisztérium, a Minisztertanács és Németország Szocialista Egységpártja (Sozialistische Einheitspartei Deutschlands, SED)¹⁵ Központi Bizottsága, valamint az Állambiztonsági Minisztérium (Ministerium für Staatsicherheit, MfS)¹⁶ is foglalkozott.¹⁷

¹⁰ ROMSICS 2002, 427. 442. 454.

¹¹ GÖRLICH 2008, 488–492.; HORVÁTH 2008, 60–83.

¹² MÜLLER 2009, 26.

¹³ Bundesarchiv (továbbiakban BArch), DC 20 I/4. 2256.

¹⁴ Az NDK-ban 1948-tól 1990-ig volt használatban az ún. keleti márka vagy NDK-márka. Ez egy nem konvertibilis, kizárólag belső használatra alkalmas fizetőeszköz volt, melyet szigorúan tilos volt az országból kivinni. A szocialista országokkal való kereskedelemben rubel-alapú elszámolási egységet alkalmaztak, míg a nyugati országokkal a nyugat–német márka vagy a dollár volt az elszámolás alapja. A keleti blokkba irányuló idegenforgalomban kis mennyiségű NDK-márkát közvetlenül is átválthattak a turisták, de a szállás és az étkezés kifizetésére az utazási csekkek szolgáltak. Az előírások kijátszására az NDK-turisták igyekeztek minél több vámárnyilatkozatot behozni, aminek bemutatására akár többször felvehették a magyar bankokban annak ellenértékét. Ez a rendszer magában hordozta az NDK folyamatos valutaéhségének okait, az ország minden lehetőséget igyekezett megragadni arra, hogy konvertibilis valutához jusson, min pl. a beutazó turisták pénzváltási kötelezettsége vagy politikai foglyok „eladása” a Németországi Szövetségi Köztársaság (NSZK)-nak.

¹⁵ Az NDK állampártja.

¹⁶ Az NDK Állambiztonsági Szolgálat a gyakorlatilag minisztériumként működött.

¹⁷ BArch, DC 20 I/3.1938.

Együttműködés Magyarország és az NDK állambiztonsági szervei között

A kelet-német állambiztonsági szerv, a Stasi nem csak a rendszer ellenzékéhez soroltakkal szemben lépett fel, hanem a „csendes többség” életét is alapjaiban befolyásolta, a hétköznapi élet minden területére behatolt, az állampolgárok állandó és teljes körű megfigyelésének megvalósítására törekedett, még a „felhőtlen” balatoni nyaralások idején is. A rendszer-váltás idejére a Stasi az egykori NDK lakosságszámához viszonyítva a világ legnagyobb titkosszolgálatává nőtte ki magát, és példa nélküli módon sikerült megvalósítania egy társadalom majdnem tökéletes megfigyelését.

1961-től folyamatosan fokozott figyelem övezte a Magyarországra utazókat is, mivel az NDK vezetése és a Stasi szemében gyakorlatilag mindenkinnek, aki egy nyugati országgal határos szocialista államba ment nyaralni, szándékában állt illegális határátlépést megkísérelni, azaz diszszidálni is.¹⁸ Valóban sok NDK állampolgár próbált meg egy baráti, szocialista országon keresztül eljutni egy nyugati országba,¹⁹ de természetesen nem minden nyaralónak voltak ilyen tervei. Ezekhez a próbálkozásokhoz Magyarország földrajzi helyzetéből adódóan is kitűnő lehetőséget jelentett, így a Stasi figyelő tekintete egészen a Balatonig terjedt.²⁰

Az állambiztonsági szervek együttműködését jelentő jogi alapok szabályozása, csakúgy, mint a két szerv közötti konkrét megállapodások az 1950-es évek végén, a '60-as évek elején születtek meg.²¹ Az egyes szocialista országok állambiztonságai közötti együttműködés, egymás munkájának segítése alapvető, a rendszer önmagából fakadó, magától értetődő feladata volt a keleti blokk szerveinek.²² Az állambiztonsági szervek együttműködésének legfontosabb jogi alapja a két állam közötti jogsegélyegyezmény, amit az NDK és a Magyar Népköztársaság (MNK) viszonylatában 1957. október 30-án kötöttek meg,²³ amire aztán szinte az összes

¹⁸ GIESEKE 2001, 175.; Például: Die Bundesbeauftragte für die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen Deutschen Demokratischen Republik (BStU), AZ MfS HA VI Nr. 4434.

¹⁹ Például: ÁBTL 1.11.9. 40. doboz J/3.; ÁBTL 34-322/68; ÁBTL 34-154-1974; ÁBTL 34-53/1973.

²⁰ A Stasi az NDK határain kívülre is kiterjedő figyelmét nevezte „meghosszabbított falnak” Monika Tantzsch, a téma német kutatója, a BStU egykori munkatársa. In: TANTZSCHER 2001, 7-23.

²¹ TANTZSCHER 1999, 48.

²² KNABE 1999, 284.

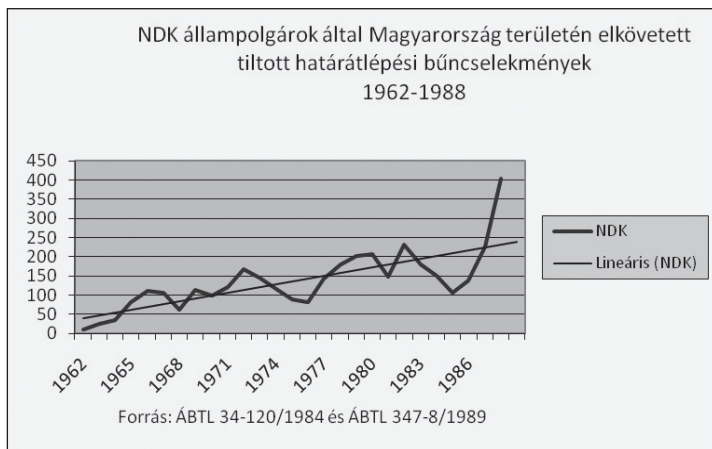
²³ 1958. évi 20. törvényerejű rendelet a Magyar Népköztársaság és a Német Demokratikus Köztársaság között a polgári, családjogi és büntügyi jogsegély tárgyában Berlinben az 1957. évi október hó 30. napján aláírt szerződés kihirdetéséről.

állambiztonsági kapcsolatokat szabályozó szerződésben hivatkoztak.²⁴ A konkrét ügyekben, jelentésekben röviden csak az „érvényben lévő egyezmények alapján” kifejezést olvashatjuk, amiből nem derül ki, hogy erre a jogsegélyegyezményre vagy az állambiztonsági szervek közötti megállapodásokra gondolnak.

Az állambiztonsági együttműködések legfőbb területe a két szerv vizsgálati osztályainak együttműködése volt, amikor általában egy, Magyarország területén elfogott NDK-állampolgár ügyében folytatott nyomozást a magyar szerv, majd a 30 napos vizsgálati eljárás lezárultával az elfogott személyt a keletkezett iratokkal együtt átadták az „NDK illetékes szerveinek.”

A legtöbb ilyen eset tiltott határátlépés vagy annak előkészülete, illetve ahhoz való segítségnyújtás miatt volt, ennek számszerű változásait a mellékelt táblázat ábrázolja, amin látható, hogy a tiltott határátlépés miatt Magyarországon elfogott NDK állampolgárok száma ugyan ingadozik, de folyamatos növekedést mutat az 1962–1989 közötti időszakban.²⁵

1. táblázat: NDK-állampolgárok által Magyarország területén elkövetett tiltott határátlépési bűncselekmények. 1962–1989. június.

Forrás: ÁBTL 34-120/1984 és ÁBTL 347-8/1989.

²⁴ Hivatkozások rá az egyes állambiztonsági együttműködési szerződésben: ÁBTL BM NKO 550. doboz 1.11.12. 41-11-N-132/10-68.; ÁBTL BM NKO 550. doboz 1.11.12. 41-11-N-32/12-68.; ÁBTL BM NKO 550. doboz 1.11.12. 41-11-N-32/11-68.; ÁBTL BM NKO 551. doboz 1.11.12. 41-11-N-26/2-72; ÁBTL BM NKO 551. doboz 1.11.12. 41-11-N-32/13-68; ÁBTL BM NKO 551. doboz 1.11.12. 41-11-N-26/4-72; ÁBTL BM NKO 551. doboz 1.11.12. 41-11-N-32/14-68; ÁBTL BM NKO 551. doboz.

²⁵ ÁBTL 34-120/1984; ÁBTL 347-8/1989.

A kelet-német állambiztonsági szervek operatív csoportja Magyarországon

A Stasi és a Varsói Szerződéshez tartozó tagállamok állambiztonsági szerveinek együttműködésének legfontosabb területe az NDK-ból való szökés, vagyis a „Republikflucht” megakadályozása volt. A hírszerzés és kémelhárítás területén való együttműködés mellett az idegenforgalom ellenőrzése jelentette az NDK lakói számára leginkább érzékelhető együttműködési területet a „baráti országok testvérszervei” között. A Stasi a berlini fal felépítését követő évektől folyamatosan tartott fenn ún. operatív csoportokat az összes szocialista országban, Csehszlovákiában, Bulgáriában és Magyarországon, amelyek legfőbb feladata az NDK turisták ellenőrzése és szökésük megakadályozása volt.²⁶

A csoportok főhadiszállása minden esetben a baráti országok fővárosai voltak, és a turisztikai csúcsidőszakokban kihelyezett tisztek dolgoztak a főbb idegenforgalmi centrumokban. Az MfS operatív csoportjai minden esetben a testvérszervvel kötött együttműködési megállapodások alapján dolgoztak, és valóban élvezték a testvérszervek barátságát: operatív lakásokat, eszközöket, a szabad mozgáshoz pedig gépkocsikat és igazolványokat kaptak.²⁷ A legfontosabb azonban, hogy a tárgyi szükségletek mellett az információk megszerzésében is segítséget nyújtottak, például a nyugat-német turisták be- és kiutazási, illetve tartózkodási adatait is megadták.

A két baráti állambiztonsági szerv együttműködési megállapodásainak²⁸ és Erich Mielke, a Stasi vezetőjének parancsai²⁹ értelmében 1964-től tartózkodott folyamatosan Magyarországon az MfS ún. operatív csoportja, melynek legfőbb feladata a nyaralásra érkező NDK állampolgárok ellenőrzése, tervezett bűncselekmények – jellemzően tiltott határátlépés, vagy annak előkészülete – felderítése, illetve az NDK-ban megfigyelés alatt álló, éppen Magyarországon nyaraló személyek megfigyelése volt. Jelenlétüket a miniszter parancsai és ahhoz kapcsolódó végrehajtási utasításai, valamint az illetékes osztályok vezetőinek utasításai szabályozták, valamint a magyar szervekkel folytatott folyamatos együttműködé-

²⁶ TANTZSCHER 2001, 20.

²⁷ Például: BStU MfS HA II/10. Nr. 1012.; BStU MfS HA XX Nr. 17164.; BStU MfS HA VI Nr. 13910.; BStU MfS HA II. Nr. 38207.; BStU MfS HA VI Nr. 16012.; BStU MfS HA VI Nr. 17110.; BStU MfS HA VI Nr. 4387.

²⁸ Például: BStU MfS HA VI Nr. 14121.; BStU MfS HA VI Nr. 29. Teil 1.; BStU MfS Abt X. Nr. 1631.; BStU MfS HA VI Nr. 15718.; BStU MfS ZAIG Nr. 5466.

²⁹ BStU MfS BdL 000887; BStU MfS BdL 000888.

si tárgyalások és megállapodások³⁰ segítették, tevékenységükről munkatervek,³¹ iktató- és leltárkönyvek,³² éves összefoglaló jelentések,³³ fényképek,³⁴ megfigyelések,³⁵ valamint a nemhivatalos munkatársak (Inoffizielle Mitarbeiter, IM) dossziéi³⁶ tanúskodnak.

1972-től az MfS HA VI. (VI. Főosztály) egységéhez tartoztak az idegenforgalmi célterületeknek számító baráti országokba kihelyezett, vagyis a Csehszlovákiában, Bulgáriában és a Magyarországon működő operatív csoportok. Ez a főosztály végezte a határellenőrzést, a személyek, irataik és csomagjaik átvizsgálását, valamint koordinálta az operatív csoportok munkáját, melyekben nem csak a HA VI., hanem a kémelhárítás, a HA II. egy-egy munkatársa is mindig helyet kapott.

Figyelembe véve a magyar állambiztonsági szempontok már említett irányváltásait az idegenforgalom terén, az NDK viszonylatában a '80-as években keletkezett releváns dokumentumokból az tűnik ki, hogy a magyar állambiztonságot már nem nagyon érdekelték az NDK-turisták, de még az NSZK-ból érkezettek sem.³⁷ A Stasi tevékenységében viszont egy ellentétes folyamat rajzolódik ki: nagyon erős figyelem övezte a berlini fal felépítése utáni években a Magyarországra – vagy bárhová máshová – utazókat, ami aztán a kiutazók létszámának növekedésével együtt enyhült ugyan, viszont a '80-as évek felé – a kitelepülni szándékozó NDK-állampolgárok számának folyamatos növekedésével párhuzamosan³⁸ – ez a kiemelt figyelem újra megerősödött, és az események csúcspontjának tekinthető '89-es évig egyre fokozódott.³⁹

³⁰ Például: BStU MfS HA VI. Nr. 14121.; BStU MfS HA VI Nr. 29. Teil 1.; BStU MfS Abt X. Nr. 1631.; BStU MfS HA VI Nr. 15718.; BStU MfS ZAIG Nr. 5466.

³¹ Például: BStU MfS HA II/10. Nr. 1012.; BStU MfS HA XX Nr. 17164.; BStU MfS HA VI Nr. 13910.

³² Például: BStU MfS HA II. Nr. 38207.; BStU MfS HA VI Nr. 16012.

³³ Például: BStU MfS HA VI. Nr. 17110.; BStU MfS HA VI Nr. 4387.

³⁴ Például: BStU MfS HA II/10. Nr. 1021.; BStU MfS HA VI. Nr. 5519.

³⁵ Például: BStU MfS HA VI. Nr. 9935.; BStU MfS HA VI. Nr. 9936.; BStU MfS HA VI. Nr. 9937.; BStU MfS

³⁶ Például: BStU MfS AIM Nr. 13155/91. T.II/1.; BStU MfS AIM Nr. 13155/91. T.I/1.; BStU MfS AGMS Nr. 12888/91. 1.; BStU MfS AGMS Nr. 12888/91. 3.; BStU MfS TA: A-9/88.; BStU MfS AIM Nr.12893/91. T.I./1.; BStU MfS AIM Nr.12893/91. T.II./1.; BStU MfS AIM Nr. 15610/91. T.I/1.; BStU MfS AIM Nr. 15610/91. T.I/2.; BStU MfS AIM Nr. 15610/91. T.II/6.; BStU MfS AIM Nr. 15610/91. T.II/7.

³⁷ A magyar állambiztonság munkatársai a meglévő államközi egyezményeknek eleget téve hajtották végre a megszokott ügymenetben a valamilyen bűnügy miatt elfogott NDK állampolgárok elleni eljárást, majd az ügyet minél előbb lezárva átadták a Stasi magyarországi képviselőjének. Például: ÁBTL V-164019.

³⁸ EISENFELD 1999, 383.

³⁹ Például: BStU MfS Sekr. Neiber 1003.

A Stasi belső használatú „olvasmányai” – nem csak kihelyezett tiszték számára

A Stasi, mint minden tevékenységében, az operatív csoportjai munkájának előkészítésében is nagyon alaposan járt el. Nemcsak az egyes országokba kihelyezett tisztjei, hanem gyakorlatilag minden, a témában érintett munkatársa számára folyamatosan készített tájékoztató céllal összefoglaló kiadványokat, melyeknek a „Lesematerial,” vagyis az „olvasnivaló” címet adták. A kis alakú, házilag nyomtatott füzetek mellett folyamatos tájékoztatást kaptak az NDK-állampolgárok szocialista országokba irányuló idegenforgalmának tendenciáiról, várható irányairól a közlekedési minisztériumtól,⁴⁰ ahová az idegenforgalom szervezése, irányítása és statisztikáik elkészítése is tartozott. A Magyarországra irányuló idegenforgalomról szóló adatok mellett folyamatosan, és az 1989-es évhez közeledve egyre több jelentés készült a magyar politikai helyzetről, a társadalom hangulatáról, valamint 1989-ben az állambiztonsági szervek és a határőrség átszervezéséről is.⁴¹

A BStU-levéltár könyvtárában van jelenleg az egykori potsdami Juristische Hochschule, vagyis a Stasi jogi főiskolájának könyvvállománya, ami a kutatók számára hozzáférhető és az eredeti könyvtári pecsétek alapján biztosan beazonosíthatóak azok a kötetek, melyeket a Stasi tisztjei is forgathattak. Ebben az állományban több Budapest és Magyarország térkép mellett, egy 1975-ben az NDK-ban kiadott Magyarország útikönyv is található, melynek címe „Ungarn,” alcíme pedig „Nicht nur Budapest und Balaton,” vagyis „Magyarország – nem csak Budapest és a Balaton.” A Stasi tisztjei tehát nemcsak a számukra – és általuk – speciálisan összeállított anyagokból tájékozódhattak Magyarországról és a magyar idegenforgalomról, hanem rendelkezésükre álltak útikönyvek és térképek is az alapos előzetes felkészüléshez.

A tájékoztató kiadványok és jelentések információáramlása kétirányú, hiszen azok fő célja a kihelyezett tiszték tájékoztatása, viszont az információk többsége éppen a „terepen,” legfőképpen pedig a Budapesten lévő operatív munkatársaktól származott. A tiszték emellett folyamatosan érkező jelentések formájában információkat kaptak az NDK Budapestre akkreditált nagykövététől, a követség további munkatársaitól,⁴² valamint az NDK hivatalos hírügynökségének, az Általános Német Hír-

⁴⁰ Például: BStU MfS Abt. X. Nr. 910.; BStU MfS HA VI.Nr. 11230.

⁴¹ Például: BStU MfS ZAIG Nr. 5466.; BStU MfS ZAIG.Nr. 27531.; BStU MfS Abt. X. Nr. 61.

⁴² Például: BStU MfS HA II.Nr. 38059.; BStU MfS HA II.Nr. 38061.

szolgálat (Allgemeiner Deutscher Nachrichtendienst, ADN) és a Neues Deutschland⁴³ kihelyezett tudósítótól is.

A berlini BStU, vagyis a Stasi iratokat kezelő levéltárban folytatott kutatásaim során három Magyarországra vonatkozó „Lesematerial UVR” című kiadványt,⁴⁴ és egy lapokból összefűzött, útikönyvként funkcionáló dossziét találtam.⁴⁵ A nyomtatott füzetek közül kettő 1980-ból, egy pedig 1983-ból származik, míg a kézzel fűzött, minden bizonnyal csak egy példányban létező és folyamatosan bővített munka keletkezési időpontja is nehezen meghatározható, a benne foglalt információk és jelentések dátumozása alapján 1981–86 közé tehető.

A nyomtatott füzetek a levéltári jelzetek alapján az MfS ZOS,⁴⁶ illetve ZKG⁴⁷ egységeinek iratállományába tartoztak, de nem derül ki belőlük, hogy melyik szervezeti egység munkatársai készítették azokat. A lapokból összeállított útikönyv viszont a HA II., a hírszerzés iratállományában szerepel, amiből valószínűsíthetjük, hogy ez az egység készítette és saját, Magyarországra helyezett tisztjei tájékoztatására használta. Erre utal az anyag gyakorlati szempontok alapján összeállított tartalma is, amelyet részletesen is bemutatok, az eddigiek alapján azonban különválasztom a két irattípust.

„Lesematerial UVR” – Olvasnivaló Magyarországról

A szerkesztett és nyomtatott füzetek az MfS minden egységének vezetőjéhez eljutottak, több éven keresztül használatban voltak, így valószínűleg alapos előkészítés és elemző munka eredményeként készültek, valamint több éven keresztül, több vezető és operatív tiszthez is eljutva, nagyobb körben fejtették ki hatásukat, mint a kézzel készített és folyamatosan bővített, egy példányban létező útikönyv. A kiadványok jelentős részében a német nyelvű Budapesti Rundschau cikkeiből olvashatunk tematikus válogatást, fókuszban az idegenforgalom mellett az ország gazdasági helyzete és nyugati kapcsolatai, valamint a politikai helyzet állt.

⁴³ A Neues Deutschland az SED központi napilapja volt.

⁴⁴ BStU MfS ZKG Nr. 1602; BStU MfS ZOS Nr. 2963.

⁴⁵ BStU MfS HA II. Nr. 38261.

⁴⁶ Zentrale Operativstab, vagyis Központi Operatív Csoport, melynek feladata a központi irányítású intézkedések koordinálása, összehangolása. In: WIEDMAN 1996, 213.

⁴⁷ Zentrale Koordinierungsgruppe für die Bekämpfung von Flucht und Ausreise, vagyis Központi Koordináló Csoport a menekülés és kiutazás megelőzésére. A Stasi ezen egységének feladata a különböző szervezeti egységektől beérkező információk kiértékelése és a tevékenység összehangolása volt. In: WIEDMAN 1996, 278.

A szigorúan csak belső használatra készült kiadványok közül az első 1980 februárjában készült, és a Budapester Rundschau 1979. év végi, illetve 1980-as év legfrissebb számaiból válogatott.⁴⁸ Az első tematikus egység az idegenforgalomra fókuszált, az IBUSZ és általában a turizmus eredményeit, illetve a szakszervezeti és egyéb támogatott üdültetés fejlődését és a vámellenőrzést bemutató cikkeket emelte ki.

A kiadvány második része a magyar-osztrák kapcsolatok fejlődése, mind a turizmus, mind a gazdasági kapcsolatok terén, míg a harmadik részben az NSZK-val való kapcsolatunk, mint legjelentősebb idegenforgalmi partnerünk áll a középpontban. Egy írás Helmut Schmidt budapesti látogatását, egy másik pedig az NSZK-ban megjelenő „Horizont” című magazint mutatja be, melynek egyik tematikus száma Magyarországgal foglalkozott. A válogatásba bekerült egy kelet-európai lecsúszott kávéházairól szóló publicisztika is, amely a Spiegel egyik cikkére reagál, egyértelmű felháborodottsággal – mely talán az előző cikkekben olvasható nagy nyugat-német barátság ellensúlyozására került a válogatásba.

A kiadvány utolsó fejezetében az 1980-as szezonra tervezett idegenforgalmi attrakciókat, új campingekeket, hoteleket, az új sebességkorlátozási szabályokat és a január 1-től érvényes új fogyasztói árakat bemutató hírek mellett egy budapesti látnivalókat bemutató cikk kapott helyet. A korabeli állami irányítású idegenforgalmi piacról kaphatunk képet azokból a januárban megjelenő hírekből, ahol a nyári városnéző túrák pontos indulási időpontja, útvonala és ára is szerepel.

Az 1980 márciusában kiadott összeállításban⁴⁹ már csak 1980-as cikkeket találunk, melyek szintén az osztrák és a nyugat-német kapcsolatainkra és az idegenforgalomra koncentrálnak, azonban máshol vannak a hangsúlyok: mindkét részben sokkal több konkrét információt találunk, ami kifejezetten a következő szezonban Budapestre, illetve a Balatonra érkező operatív tisztek munkáit segíthette. Külön cikk foglalkozik a Magyarországra akkreditált nyugati újságírók, az országban forgató filmes stábok számának tendenciózus növekedésével, illetve küldő országaikkal és nemzetiségi összetételükkel. Nyugati kapcsolataink közül az osztrák kulturális intézet budapesti működését, valamint az NSZK-ban megrendezett magyar kulturális hetet emelik ki. A kiadvány végén részletes listát találunk szinte az összes Balaton-környéki campingről, melyből megtudhatjuk azok pontos címét, elérhetőségét, szolgáltatásaikat, és férőhelyeik, parkolóik számát is.

⁴⁸ BStU MfS ZKG Nr. 1602, 1 – oldalszámozás nélkül.

⁴⁹ BStU MfS ZKG Nr. 1602, 2. – oldalszámozás nélkül.

A következő „Lesematerial” 1983 februárjában készült⁵⁰ – bár természetesen az, hogy a levéltári kutatásaim során nem került elő több ilyen kiadvány, nem jelenti azt, hogy ne készülhetett volna gyakrabban is egy-egy ilyen jellegű füzet. Ez a válogatás is a „Budapester Rundschau” cikkei alapján készült, kommentárokat nem tartalmaz, viszont azzal a megjegyzéssel jelent meg, hogy a szövegeket az SED politikájának szellemében és a társadalmi összefüggések figyelembevételével kell értelmezni.⁵¹

Ez a kötet is két részre tagolva tárgyalja nemzetközi kulturális és gazdasági kapcsolataink fejlődését, az utazási- és vámszabályozások változását, valamint az idegenforgalmi fejlesztéseket, statisztikai adatokat, új turisztikai célpontokat. Ezek között az előző válogatásokhoz képest jóval több az olyan cikk, amiben nem az idegenforgalom országos nagy eredményeiről, eseményeiről, hanem a vendéglátás apró hétköznapi részleteiről írnak, ilyenek például a Balaton körül közlekedő „Piroschka”-vonatról, a siófoki „Pullovermarktról,”⁵² az új campingezési lehetőségekről, és a déli országgrézsről látningalóiról szóló cikkek.

Vajon miért volt a Stasinak szüksége mindezekre az információkra és milyen szempontok szerint válogatták össze azokat a belső használatú kiadványok számára? A cikkek többségét magyar újságírók írták, nem azal a szándékkal, hogy azok „operatív szempontból hasznos információkat” tartalmazzanak, hanem a Magyarországon, főként a Budapesten élő német ajkúak – főleg nyugatiak – számára készültek „országimázst” építő célzattal. Nem lehetett azonban könnyű egyszerre megfelelni a többi szocialista ország állampolgárainak, diplomatáinak, és a nyugati olvasóközönségnek is. A magyar szerzők által németül, az országban élő, németül beszélő, illetve német anyanyelvű, szűk közönségnek készülő hetilap szerzői és írásai eleve egy megszépített képet mutattak Magyarországról. A Stasi munkatársai által készített válogatásban ezek a hétköznapi témák – operatív szempontból fontos információkat tartalmazóként – máris az ország helyzetét bemutató és elemző jelentésekké váltak. A cikkeket kiválogató tisztok fejében minden bizonnyal ott munkált mindazon utasításoknak és munkaterveknek a szempontrendszer, amelyek a szocialista országokba utazó NDK-állampolgárok biztosításával kapcsolatban születtek.⁵³ Mint a bevezetőben már említettem, az NDK vezetése – és egyben a Stasi számára is – az egyik legfontosabb feladat volt állampolgáraik minél

⁵⁰ BStU MfS ZOS Nr. 2963.

⁵¹ Uo. 2.

⁵² Uo. 60., 66.

⁵³ Például: BStU MfS HA VI Nr. 15826.; BStU MfS HA VI Nr. 15827.

hermetikussabb elzárása a nyugat-német hírektől, gyakorlatilag bármilyen olyan információtól, ami esetleg „elcsábíthatja” a kelet-németeket, vagyis esetleg disszidálásra készítheti őket.

Annak ellenére, hogy Magyarország baráti szocialista országgént legális idegenforgalmi célországja volt a kelet-németeknek, az egyre növekvő, már-már szakadékká váló életszínvonalbeli különbségek, a privátszféra egyre szembetűnőbb, és folyamatosan növekvő mértékű szabadsága, a növekvő utazási és az NDK-hoz viszonyítva növekvő politikai szabadságról szóló hírek is egyre inkább a „veszélyes” országok közé sorolták Magyarországot a Stasi szemében. Ezeknek a szempontoknak a figyelembe vételével már érthető, hogy miért tűnik „operatív szempontból értékes információnak” akár a növekvő magánszállások száma vagy az Osztrák Kulturális Intézet budapesti megnyitása is.

A Stasi titkos balatoni útikönyve

A Stasi II. Főosztálya (HA II.), a kémelhárításért felelős egység⁵⁴ készítette el azt az egy példányban létező, minden bizonnyal folyamatosan új információkkal bővített kötetet, melyet a főosztály munkatársai vélhetően elsősorban a saját kollégáik vagy akár csak önmaguk számára készítettek.⁵⁵ A magyarországi operatív csoport vezetése is ehhez az egységhez tartozott 1972-ig, majd az a VI., vagyis az utazás és az idegenforgalom ellenőrzésére szakosodott főosztályhoz került,⁵⁶ de 1989 őszéig minden évben volt minimum egy, de általában több olyan tagja a csoportnak, aki a HA II. munkatársa volt.

Az egy példányban létező útikönyv szabályos tartalomjegyzékkel kezdődik,⁵⁷ amelyből rögtön megismerhetjük a szerkesztő vagy szerkesztők szempontjait, és egyben feltárul az útikönyv rendhagyó jellege is. A tartalomjegyzék és az akta valódi tartalmának eltérései is arra engednek következtetni, hogy azt folyamatosan bővítették – a folyamatosan változó operatív szempontoknak, illetve a beszerzett információknak megfelelően. Az útikönyvben szereplő adatok alapján arra lehet következtetni, hogy annak jelentős részét 1981 és 1986 között állították össze, de egy kitépett füzetlapon, kézzel írva az 1989-es új benzinárakat is megtalálhatjuk benne.⁵⁸

⁵⁴ WIEDMANN 1996, 102.

⁵⁵ BStU MfS HA II. Nr. 38261.

⁵⁶ TANTZSCHER 2001, 20.

⁵⁷ BStU MfS HA VI. Nr. 38261, 1-2.

⁵⁸ Uo. 167.

Az ország rövid földrajzi, gazdasági és politikai jellemzése után egy hagyományos útikönyvhöz képest rendhagyó módon a két ország között érvényben lévő szerződéses, egyezményes, együttműködési megállapodások szövegei következnek, majd ezután ismerhetjük meg az ország idegenforgalmának jellemzőit. Már a tartalomjegyzék szóhasználata is árulkodó: a hat fő fejezetre tagolt összeállításban minden adat a „bevetési” országra vonatkozik. Az idegenforgalom bemutatásának első része a szervezett és az egyéni turizmus fejlődési irányairól, az NDK-állampolgárok Magyarországra irányuló utazásainak statisztikai adatairól, a kelet-német idegenforgalom szervezeteiről, azok működéséről, valamint irodáinak képviselőitől, a kihelyezett munkatársak személyi összetételéről szólnak.

Csak az idegenforgalom háttérének bemutatása után kerül sor a hagyományos útikönyvekre jellemző információkra, a turisztikai helyszínek és a szálláshelyek bemutatására, melyet rögtön egy olyan fejezet követ, amelyben a más országokból érkező turistákról, nem meglepően természetesen főleg nyugat-német vendégekről, és azok ellátásának, kísérésének jellemzőbb módjairól találunk információkat.

Külön fejezet foglalkozik a magyar határ- és tranzitforgalom adataival, a főbb tranzit-útvonalakkal, a légit közlekedés lehetőségeivel és fejlődésével, valamint egy újabb fejezetből az utazásra, vízumkötelezettségre, vám szabályokra, útiokmányokra vonatkozó szabályozásokat, valamint az érvényben lévő jogsegélyegyezményt is megismerhették az operatív munkatársak. Az utolsó fejezetben pedig az aktuális problémák, mint például a növekvő fogyasztói árak, a benzin, a szállás, a hotelek, campingek és a magánszállások költségeit mutatják be.

Az útikönyv szerkezetének bemutatása után – melyből már a címszavak alapján is kiderül, hogy rendhagyó kötettel állunk szemben – olyan részleteket szeretnék kiemelni, amelyekből további, egy útikönyvhöz képest furcsa információkat tudhatunk meg a magyar idegenforgalomról, illetve magáról az országról is, valamint következtethetünk a Stasi operatív csoportjának munkamódszereire, tevékenységükre, céljaikra és kiemelt szempontjaikra is.

Az országot bemutató első, 11 oldalas fejezetben máris több különös adatot találunk: az általános bemutató első oldala az ország elhelyezkedését írja le, de már ebben is kiemelt jelentőséget kap határszakaszaink pontos leírása, és csak ezek után következnek a lakosságra, a fővárosra, és a földrajzi jellemzőkre vonatkozó információk.⁵⁹ A továbbiakban az állam és a társadalom leírása következik, kiemelve például, hogy Magyarország a

⁵⁹ BStU MfS HA II. Nr. 38261, 4.

szocializmus teljes körű felépítésének fázisában van éppen, melyet a munkásosztály vezet, szoros együttműködésben a termelőszövetkezeti paraszток osztályával és a termelő értelmiséggel. A parlamentáris rendszer leírása után a közigazgatás felépítésének ismertetése, majd az MSZMP bemutatása, végül a Hazafias Népfront által vezetett demokratikus centralizmus vívmányai és az állampolgárok mindenre kiterjedő egyenjogúságának leírása következik.⁶⁰

Az ország politikai viszonyainak bemutatását még ennél is praktikusabb információk követik: a megyék és megyeszékhelyek pontos listája után a magyar állambiztonsági szervek felépítése és működése olvasható, kiemelve a pontos magyar megnevezéseket is, mint például a „Rendőr Főkapitányság”⁶¹ – ez valóban nagyon hasznos gyakorlati információ volt a kihelyezett operatív tiszteknek, mivel a kiemelt idegenforgalmi területeken minden megyeszékhely kapitányságán volt összekötő tisztjük a magyar belügyi szervekhez,⁶² illetve ha esetleg bárhol máshol lett volna szükségük segítségre, akkor azt a megyei kapitányságokon kérhették.

Mindezek után következik csak az ország gazdaságának rövid bemutatása, melyet a közlekedési hálózat, az infrastrukturális fejlettség leírása követ, ami szintén sok praktikus információt is tartalmaz, mint például a távolsági közlekedés lehetőségei, a légiforgalom jellemzői, és a közutakon való közlekedés szabályai, a nemzetközi tranzitforgalomban résztvevő főutak, a forgalom csúcsidezőszakai havi, heti és napi bontásban, valamint az Autóklub és a biztosítás jellemzői.⁶³ Ezek az információk természetesen egy hagyományos turistának is fontosak lehetnek, ebben az összeállításban azonban különösen hangsúlyosan szerepelnek, hiszen nem valószínű, hogy egy Balatonra igyekvő nyaraló családnak ennyire pontosan kellene ismernie a lehetőségeket és a szabályokat.

Az idegenforgalmi célterületek bemutatása⁶⁴ a harmadik nagy fejezete az összeállításnak, ami az addigi szövegektől elkülönülő egységet képez. Több információ ismétlődik is benne a bevezetőhöz képest, valószínűleg egy különálló információs anyagként, később kerülhetett bele a dossziéba. A szöveg csak röviden érinti Budapestet, a legfontosabb információk itt is különösen praktikusak: minden felső- és középkategóriás hotelt fel-

⁶⁰ Uo. 5.

⁶¹ Uo. 7.

⁶² BStU MfS HA VI. Nr. 2449, 1–14.; BStU MfS HA II/10. Nr. 964, 1–5.; BStU MfS Abt. X. Nr. 61, 23–26., 34–35.

⁶³ BStU MfS HA II. Nr. 38261, 9–14.

⁶⁴ Uo. 48–68.

sorolnak, feltüntetik kapacitásukat és telefonos elérhetőségeiket is – ezek a hotelek főleg a nyugati turisták szálláshelyeiként lehettek érdekesek.⁶⁵

A hagyományos idegenforgalmi jellegű leírás középpontjában a Balaton szerepel – megfelelően annak, hogy mind a kelet-, mind a nyugat-német turisták elsősorban és tömegesen a Balaton partján töltötték nyaralásukat. Az eddigiek után persze nem lehet meglepő, hogy ebben a részben sem a látóvalók szépségeit olvashatjuk, hanem egy hagyományos útikönyvhöz képest jóval több a praktikus információ. Az „általános rész” címszó alatt földrajzi és klimatikus adatokat, valamint a környék jellemzőit ismertetik – nagyon röviden.

A Balaton környékéről szóló szöveg főbb része azonban alcímében is vállaltan „praktikus útmutatásokat” tartalmaz, a vízum- és vámszabályoktól a postai díjakig, a vasúti közlekedés díjaitól a közúti szabályokig, az autószervizektől a benzinkutak pontos helyéig, a taxi szolgáltatásoktól az összes balatoni utazási iroda pontos címéig. A korabeli idegenforgalom szerkezetét tükrözi, hogy külön felsorolják a megyei idegenforgalmi hivatalokat, az országos irodák kirendeltségeit, és részletezik szolgáltatásaikat, valamint pontosan felsorolják az összes nagyobb szállodát és campingt, sőt az ABC-ket⁶⁶ is. Különösen kiemelt figyelmet kapnak a campinkek, hiszen a legtöbb NDK-ból érkező turista ezeket részesítette előnyben.

A leíró rész után minden nagyobb balatoni település belvárosának térképe és a tudóvalók rövid leírása következik. A helyiségek története jó esetben is csak egy-két mondatban kap helyet, hiszen „operatív szempontból” sokkal fontosabbak a szálláshelyek, a nagyobb éttermek – a drágábbak azért, mert ott főleg a nyugatiak fordulhatnak meg, és esetleg oda hívhatják meg kelet-német rokonaikat is, míg az olcsóbbak éppen azért, mert oda nagy valószínűséggel az NDK-sok mentek. Minden településnél szerepelnek a kikötő jellemzői és a rendszeresen közlekedő hajók is, a kis térképeken pedig többnyire be vannak jelölve az ügynökökkel megbeszélte találkozási pontok is.

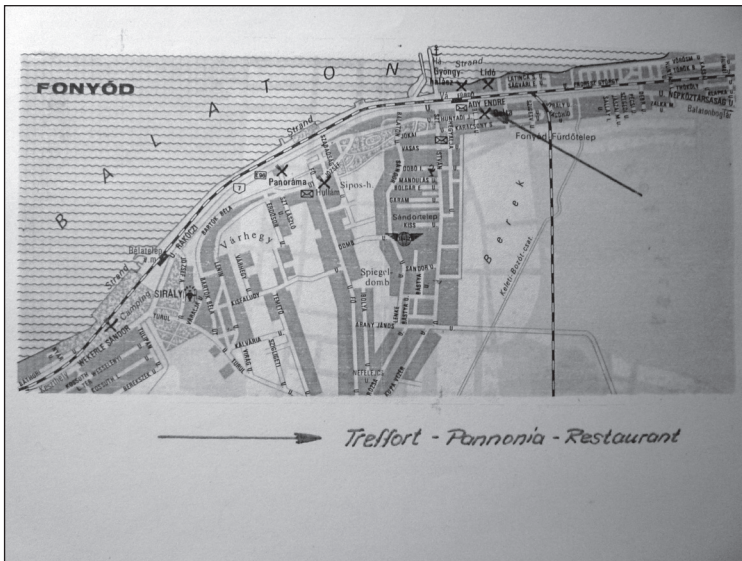
⁶⁵ Uo. 48–49.

⁶⁶ Az élelmiszerezületek elnevezése a szocialista Magyarországon.

1. fénykép Balatonföldvár. Találkozási hely: parkoló az ABC előtt.

2. fénykép Fonyód. Találkozási hely: Pannónia étterem.

A következőkben a budapesti NDK-követségről szóló információkat, a Magyarországra történő ki- és beutazási, valamint a vízumszabályokat ismertetik, a szükséges úrlapokból egy-egy mintapéldányt is csatolva a leírásokhoz.⁶⁷ Részletezik NDK-állampolgárok magyarországi letelepedési lehetőségeinek jogi szabályozását, majd egy német nyelvű prospektus is bekerült az összegyűjtött anyagba, ami négy oldalon röviden minden tudnivalót ismertet a turistákkal. A nagyon rövid általános ismertető után ebben is praktikus információkat találunk, még a központi színház-jegypénztárról és az országos horgászszövetségről is.

Utolsó „fejezetnek” tekinthetjük azoknak az iratoknak a csoportját, amelyek a „baráti testvérszervvel” való együttműködés területeit sorolják fel, a magyar határon elfogott NDK-állampolgárokkal szemben alkalmazott joggyakorlatot ismertetik, valamint részletesen és alaposan bemutatja a magyar határszakaszokat és -átkelőhelyeket, miközben három oldalon a vidéki látnivalókat, kisebb turisztikai centrumokat is felsorolják a gazdasági központok mellett.⁶⁸ Ebben a részben szerepelnek mindazok a magyar rendelkezések is, melyen a határátlépésre vonatkoznak, a ki- és belépő okmányról és az útiokmányokban szereplő pecsétről pedig mintapéldányok is kerültek a dossziéba.

A dosszié utolsó része részletes leírásokat tartalmaz az NSZK budapesti követségének megközelíthetőségéről, listákat munkatársairól, több, köztük kézzel rajzolt térképeken is ábrázolják a követség pontos elhelyezkedését, valamint négy darab, valószínűleg „konspiratív módon” készített fényképet is találunk a követség épületéről és az azt őrző berendezésekről.⁶⁹ A mappában továbbá magyarországi autóstérkép, és egy szállásokat bemutató idegenforgalmi kiadvány is szerepelt.

Összegzés – a Stasi-útikönyv összeállításának szempontjai

A Stasi belső használatú tájékoztatóiban az idegenforgalomról szóló információk összeválogatása gyakorlatilag ellentétes szempontrendszer mentén történhetett, mint egy hagyományos útikönyvben: nem az ország látnivalóinak bemutatása, az érdeklődés felkeltése a cél, hanem pont annak feltárása, hogy ha már egyszer ilyen sok kelet- és nyugat-német

⁶⁷ BStU MfS HA II. Nr. 38261, 90–164.

⁶⁸ Uo. 168–209.

⁶⁹ Uo. 210–220.

érkezik az országba, azok főleg mely célpontokat látogatják, hol szállnak meg, hol vannak a magasabb színvonalú szálláshelyek, illetve az olcsóbb campingek. A dossziében szereplő információk „értéke” nem abban rejlik, hogy megtudhatják, hol tudnának szép környezetben, olcsón nyaralni a Stasi munkatársai, hanem abban, hogy mely területeken lehet több kelet-német, illetve több nyugat-német turistára számítani, illetve hol érintkezhet egymással ez a két csoport. Míg a nyugati útikönyvek is a többi szocialista országhoz képest relatív fejlettségünket, nyitottságunkat hangsúlyozzák – ezt emeli ki a Stasi is, csak ez számukra egyre nagyobb veszélyforrásként jelenik meg, és nem egyre vonzóbb és egyre érdekesebb országgént ábrázolják Magyarországot.

Ezekből az alapvetően praktikus információkból tudták a Stasi operatív tisztjei kiszűrni, hogy a kiemelt turisztikai desztinációkon hogyan lehet – főleg a kelet-német – turistákat lehetőség szerint minél jobban ellenőrizni, és minél kevesebb „negatív,” vagyis nyugati hatásnak kitenni. Az idegenforgalmi célpontok megismerésének célja nem a gondtalan nyaralás eltöltése, hanem mindazon „veszélyeknek” a feltérképezése, amelyek az NDK állampolgárokat a magyar nyaraláskor érhetik. Ezt szolgálják például azok a kis méretű térképek is, melyek a konkrét helyre jellemző információk kíséretében szinte minden nagyobb Balaton-parti településről bekerültek az útikönyvbe.

Nemcsak az minősült veszélyforrásnak a Stasi szempontjai szerint, hogy a kelet-németek egyre nagyobb arányban laktak nehezen ellenőrizhető magánszállásokon, és így gyakorlatilag teljesen szabadon közlekedhettek, hanem az is, hogy ugyanez jellemző volt a nyugat-németekre is. A magyarországi idegenforgalom fejlődésével és a valutabevételek növelésének folyamatos igényével párhuzamosan a nyugati turisták ellenőrzése is enyhült, ami egyre jobban bosszantotta a Stasi munkatársait.⁷⁰

Ennek a folyamatnak az időbeli változását két megfigyelési dosszié jelentései alapján is jól láthatjuk: Míg egy hotel, vagy egy camping magyar portálásának megszervezésével könnyen és gyorsan szerezhető meg az az információ, hogy a megfigyelni kívánt személy pontosan mikor érkezett meg, és nyaralása során pontosan mikor távozik és érkezik a hotelből, addig egy campingben, vagy egy magánháznál megszálló családnak már a megtalálása is több napos munkát jelentett és a tömeg folyamatos növekedésével egyre nagyobb nehézségekbe ütközött.

⁷⁰ Például: BSfU MfS Sekr. Neiber Nr. 1003.

A fonyód–alsóbélatelepi „Napsugár” camping portása a következőket jelentette a Stasival még szorosan és aktívan együttműködő állambiztonsági tisztnek a telepre érkező német vendégekről 1970 nyarán:

„Ismerősöm révén tudomásomra jutott, hogy a bélatelepi „Napsugár” nyaralótelepen tartózkodott: 1970. VIII. 8–22.-ig a 3-as faházban K. H. /:szig.sz: 0..., Víz.sz: 070-.../ Nyugat–berlini lakós, leánya: K. E. /:szig.sz:..., Víz.sz: 070-.../ szintén Nyugat–berlini lakós fia: K. O. /:szig.sz: XV.../ NDK ápt. társaságában volt még H. E. /:szig.sz: XV.../ szintén NDK állampolgár.”⁷¹

A fentiekhez képest szembetűnő, hogy a megfigyelés alatt álló célszemélyt pusztán megtalálni is mennyire nehéz volt a Stasinak főállásban IM-ként dolgozó ügynököknek 1987 nyarán:

„Információ. „Dorlastan” kontrollmegbizatásról.

1987. 7. 19-én 18 és 19 óra közötti időszakban használatban volt az NN 90–29 rendszámú jármű.

Ennek során leellenőriztem a Vadvirág nyaralótelepet és a parti úton a vasút mentén lévő telkeket a nyaralóteleptől Boglárlelle irányában (körülbelül a helység központjáig). Az eredmény negatív.” *Aláírás: IM*⁷²

A történelem eseményeinek ismeretében már tudhatjuk, a Stasinak gyakorlatilag igaza lett, jól jelölték meg a „legveszélyesebb” területeket, és jól jelölték ki azokat az NDK határain túl lévő pontokat, ahol a kelet–németek kiemelten ki voltak téve a „nyugat–németek fellazító politikájának.” Valóban, végül az utazási szabadság utáni vágy, és a többi szocialista országban előrehaladó reformok híre volt az egyik fő oka annak, hogy a kelet–németek a megnyíló nyugati határok hírére egyre nagyobb tömegekben maradtak 1989 nyarán inkább a Balatonnál, mint hogy visszatérjenek az egyre reménytelenebbül szürke NDK-ba.

Ha nem tudnánk, hogy kik, milyen céllal és milyen szempontok szerint válogatták össze e furcsa útikönyv anyagát, akkor igencsak meglepő képet kapnánk Magyarországról. Egy fejlett és idegenforgalmának fejlesztésére kiemelt hangsúlyt fektető torzó képét látnánk, amelynek van egy nem túl jelentős fővárosa, és egy hatalmas tava, ahol milliányi turista professzionális ellátására van felkészülve a lakosság és az idegenforgalom összes munkatársa. A magyar úthálózat és közlekedési rendszer kitűnő, és minden idegenforgalmi szakember bármilyen kérdésünkre kézséggel válaszolna, miközben azt gondolnánk, hogy ennek az országnak semmilyen kulturális vagy tudományos élete nincs, egyetlen régi települése pedig Tihany, de az sem lehet túl jelentős, mivel az is csak két bekezdésnyi figyelmet érdemelt.

⁷¹ ÁBTL 3.1.2. M-39326 „Balaton” Munka-dosszié, 22. – a jelentés eredeti helyesírásának megtartásával.

⁷² BSTU MfS HA VI Nr. 4434, 62. Kontrollauftrag „Dorlastan”.

Felhasznált irodalom

- CSEH 1999 = Cseh Gergő Bendegúz, A magyar állambiztonsági szervek intézménytörténeti vázlatja, 1945–1990. In: Gyarmati György (szerk.), Trezor I. A Történeti Hivatal évkönyve 1999. Történeti Hivatal, Budapest 1999, 73–90.
- EISENFELD 1999 = Eisenfeld, Bernd, Flucht und Ausreise – Macht und Ohnmacht. In: Kuhrt, Eberhard (szerk.), Opposition in der DDR von den 70er Jahren bis zum Zusammenbruch der SED-Herrschaft. Leske + Budrich, Opladen 1999, 381–424.
- GIESEKE 2001 = Gieseke, Jens, Der Mielke-Konzern. Die Geschichte der Stasi 1945–1990. Deutsche Verlags-Anstalt, München 2001.
- GÖRLICH 2008 = Görlich, Christopher, „Die Deutschen werden reisen wie noch nie.“ Tourismus in Ost- und Westdeutschland nach 1945. *Deutschland Archiv*, 41 (2008) 3, 488–492.
- GYARMATI 1996 = Gyarmati György, Politika és társadalom 1945–1989 között. In: Kollega Tarsoly István (szerk.), Magyarország a XX. században. 1. köt. Politika és társadalom, hadtörténet, jogalkotás. Babits Kiadó, Szekszárd 1996, 1–215.
- HORVÁTH 2008 = Horváth Sándor, Csudapest és a fridzsiderszocializmus: a fogyasztás jelentései, a turizmus és a fogyasztáskritika az 1960-as években. *Múltunk* 53 (2008) 3, 60–83.
- KNABE 1999 = Knabe, Hubertus, West-Arbeit des MfS. Das Zusammenspiel von „Aufklärung“ und „Abwehr.“ Ch.Links Verlag, Berlin 1999.
- KRAHULCSÁN 2008 = Krahulcsán Zsolt, A nemzetközi kapcsolatok állambiztonsági szabályozása (1961–1965). *Betekintő. Az ÁBTL internetes forrásközlő folyóirata*, 2 (2008) 2.
- MÜLLER 2009 = Müller, Claudia Andrea, Teure Touristen. Preise und Kosten der Urlaubsreisen von DDR-Bürgern in die Ostblock-Staaten. *Horch und Guck*, 18 (2009) 2, 26–29.
- ROMSICS 2002 = Romsics Ignác, Magyarország története a XX. században. Osiris Kiadó, Budapest 2002.
- TANTZSCHER 1999 = Tantzscher, Monika, Die Stasi und die „Kaffeehaus-Tschekisten.“ Über die geheimdienstlichen Beziehungen der DDR zur Volksrepublik Ungarn. *Horch und Guck*, 8 (1999) 3, 48–59.
- TANTZSCHER 2001 = Tantzscher, Monika, Die verlängerte Mauer. Die Zusammenarbeit der Sicherheitsdienste der Warschauer-Pakt-Staaten bei der Verhinderung von „Republikflucht.“ Die Bundesbeauftragte für die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen Deut-

schon Demokratischen Republik. Abteilung Bildung und Forschung, Berlin 2001.

WIEDMAN 1996 = Wiedmann, Roland, Die Organisationsstruktur des Ministeriums für Staatssicherheit 1989. Die Bundesbeauftragte für die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen Deutschen Demokratischen Republik. Abteilung Bildung und Forschung, Berlin 1996.

MAGYARORSZÁG-KÉPEK A MAI LENGYELORSZÁGBAN. GONDOLATOK EGY KORTÁRS MŰ FOGADTATÁSA KAPCSÁN

Írásunk apropója nem valamely képzőművészeti alkotás, nem is zenemű vagy film, hanem egy Magyarországról szóló esszégyűjtemény, nevezetesen a kétnyelvű és magát kettős kötődésűnek tartó Krzysztof Varga: *Gulasz z tururula* [Turulpörkölt]¹ című könyve, amely a legtöbb hazai könyvesboltban is kapható már.² A mű voltaképpen leszámolás azzal a Magyarországgal, amely a lengyelek nagy részében Magyarországról kialakult, s amelyet maga a szerző röviden így összegez: „Budapest, Balaton, Hajdúszoboszló – hogy ez utóbbi miért kiemelten népszerű a lengyelek körében nem tudunk rájönni –, csárdás és cigányzene.”³

Varga a magyar olvasóközönség számára egyáltalán nem, vagy alig ismert;⁴ Lengyelországban viszont a jelenkori „irodalmi és szellemi élet fontos személyiségeként” tartják számon.⁵ Egy mindenesetre bizonyos: a korábbi, jóval kevesebb figyelemre méltatott kötetek után ez a könyv – úgy tűnik – igazi áttörést hozott a számára, hiszen 2009-ben a lengyel olvasóközönség szavazatai alapján ezzel sikerült elnyernie a legrangosabb lengyel irodalmi díjat, a Nike-t.⁶ Az áttörésben persze nem kis szerepe volt a nagyszámú és többnyire pozitív kicsengésű kritikának. Érdeemes idézni ezekből néhány részletet, hiszen már belőlük is kirajzolódnak annak a képnek a főbb körvonalai, amelyet a szerző könyvében Magyarországról bemutat.

„A lengyelek kijelentik, hogy szeretik a magyarokat, de ha megkérdezzük, honnan ez a vonzódás, olyan ritka az értelmes válasz, mint amilyen ritka jelenség az eső Szudánban. A mai Lengyelországban a magyarok történelmét nem ismerik jobban a baszkokénál, jöllehet a Rzeczpospolita századokon át határos volt a Magyar

¹ VARGA 2008.

² Krzysztof Varga szóban forgó könyvét „Turulpörkölt” címen jelentette meg 2009-ben az Európa Kiadó, Hermann Péter, Friss Róbert újságíró által (l. alább) „bravúrosnak” titulált fordításában. A magyar nyelvű idézeteknél és hivatkozásoknál mi is ezt a fordítást vettük alapul, ott azonban, ahol szükségesnek ítéltük, eltértünk tőle. Ezt külön jelöltük.

³ FRISS 2009.

⁴ A szerzőnek eddig két regénye: a *Tequila* és a *Fejlődésregény* jelent meg magyar fordításban.

⁵ PÁLVALVI 2005.

⁶ <http://lengyelorszagma.blog.hu> (2010. 08. 15.).

Királysággal, amiről hajlamosak vagyunk megfeledkezni. Krzysztof Varga felidézi bennünk Magyarország emlékezetét, amely önmagában is dicséretes dolog, még dicséretesebb azonban az, ahogyan ezt teszi. Hiszen a *Gulasz z turula* nem a már megszokott történelmi esszé, hanem egyfajta perlekedés is a magyarsággal, amit a szerző származása révén magában hordoz. De mivel Krzysztof Varga lengyel is, többet lát, mélyebbre hatol, fájdalmasabban él meg dolgokat, mert más a nézőpontja, mint annak, aki mindkét ágról magyar felmenőkkel rendelkezik. Valóban remek könyv.” – Robert Makłowicz.⁷

„...Depressziós és melankolikus Magyarország, nehéz, zavaros, egészségtelen, mint az ottani konyha. Ez az a világ, amelyben a szerző kitűnően érzi magát. [...] A magyar élet lényege a nosztalgia. A magyar kultúra története az öngyilkosságok története. *Sirova wigad a magyar.* [...] A lengyel olvasó joggal gondolhatja: élnek mellettünk olyan nemzetek, amelyeket nagyobb sérelmek értek, mint minket. Trianon nem összehasonlítható Jaltával, s térségünkben 1956 is precedens nélküli. [...] Ez nem az a Magyarország, amelyet a képeplapokról ismerünk. Az összes Magyarországról kialakult pozitív sztereotípa megkérdőjeleződik a *Gulasz z turula*-ban.” – Dariusz Nowacki.⁸

„... Minden folytonosan panaszkodó lengyelnek el kell olvasnia ezt a könyvet, mert meggyőződhet róla, hogy másoknak még rosszabb, a mi melankóliánk semmi a magyar bánathoz képest.” – Łukasz Saturczak.⁹

„Ajánlható minden lengyelnek, aki meg van győződve arról, hogy Magyarország csodálatos. Ez a vélekedés ugyanis ismerethiányból fakad és nem fedi a valóságot.” – Damian Gajda.¹⁰

„Ez egy keserűdes könyv. Krzysztof Varga a mai magyar társadalomról ír benne, egy olyan társadalomról, amely képtelen megszabadulni a nagyravágyástól. S mivel a történelem győzelmei tekintetében meglehetősen szűkmarkúan bánt a magyarokkal, ők nemzeti konyhájukat változtatták csataterérré. Saját ételeik fogyasztásával aratják győzelmeiket, azt állítva, hogy nem engedték magukat elnemzeti-etleníteni. Olykor azonban az ebédlőasztal a magány sajátos börtönévé válik...” – Przemysław Czapliński.¹¹

„Krzysztof Varga a magyarokról ír, de ne örüljünk túlságosan. A történet a kis országról, melynek birodalmi ambíciói groteszkbe fordulnak át, a hazafias felbuzdu-

⁷ Makłowicz, Robert (ajánló a lengyel kiadás hátoldalán, saját fordítás).

⁸ Nowacki, Dariusz, Nad mrocznym Dunajem. *Tygodnik Powszechny*, (2008. 06. 06.) 22, tygodnik.onet.pl (saját fordítás).

⁹ Saturczak, Łukasz, Wzniosłe teksnoty, 2008. 08. 17., G.punkt.pl (saját fordítás).

¹⁰ Gajda, Damian, Granice Pl. http://www.megarecenzje.pl/ksiazki_gulasz_z_turula_k_varga (saját fordítás).

¹¹ Czapliński, Przemysław, Wegierski bigos z orla. 2008 06.10. www.Wyborcza.pl *Gazeta Wyborcza*, (saját fordítás).

lások, a véres vereségek emlékei, amelyek a nemzeti történelem legnagyobb szimbólumainak a rangjára emelkednek, mindez – mintegy áttételesen – Lengyelországról, az önmagunkról kialakított, nagynak vélt, valójában nevetséges elképzelésekről is szól. [...] *„A nosztalgia az az alap, amelyre a magyar identitás épül. A vágyakozás azok után az idők után, amikor nagyok voltunk, bár ez a nagyság legtöbbször csak illúzió volt. [...]Nehéz azonban a veszteség miatt érzett csillapíthatatlan fájdalomra más identitást alapozni, mint olyat, ami szükségképpen boldogtalansághoz vezet. A magyarok mindig boldogtalanok lesznek, [...] mint az olyan kedélybeteg, akik nem egészen tudják, mire is vágyanak valójában.”* – Marek Radziwon.¹²

„Mi lengyelek imádjuk a magyarokat anélkül, hogy szinte bármit is tudnánk róluk. Varga a Magyarországról kialakult sztereotípiákat hívja segítségül, a császárságot és a lecsót, mert Közép-Európa legsomorúbb népéhez a gyomron át vezet az út.” – Katarzyna Janowska.¹³

A fenti idézetek alapján, ha nem is minden, de annyi azért teljesen nyilvánvaló, hogy a szerző könyvét nem (vagy nem csak) valamiféle „turistacsalogatónak” szánta. Állítjuk ezt annak ellenére, hogy a könyvben viszonylag gyakran megjelennek a pesti (vagy épp budai) vendéglők, kifőzdék és kiskocsmák, s szó esik a laktató magyar egytálételekről: a lecsóról, a töltött paprikáról és a rakott krumpliról is. Ez a világ azonban mégsem Krúdy világa, – akit a szerző *Szinbád* című regénye kapcsán a magyar irodalom legnagyobb szibaritájának nevez – és nem is a valóságot kissé megszépítő, kiszínező útikönyveké. Ez utóbbi megállapítás azonban nemcsak a műről szóló ismertetések és kritikák egyik ismétlődő eleme, maga a szerző is utal erre, amikor így ír egy helyütt: *„El kellett telnie egy kis időnek, hogy az apám ismerőseinél tett kötelező hétvégi látogatások világából kilépve megértsem végre, hogy ez a [ti. a magyar – P. P.] világ nemcsak lecsó, töltött paprika és rakott krumpli, hanem a frusztráltság, a komplexusok és a gyógyíthatatlan, fájó, torz emlékezet világa is.”*¹⁴

Az olvasó, aki már magában a címben (*Gulasz z turula* [Turulpörkölt] szó szerint: [Pörkölt turulból]) is némi iróniát, netán provokatív élt vél felfedezni, nem téved. A főcímhez hasonlóan provokatívak az egyes, a valós tartalomhoz csak részben kötődő fejezetcímek is: *„Kádár-paprikás, Horthy-pecsenye, Rákosi-leves, Bulcsú- és Lehel-pörkölt, Szent István-szalámi, Gyurcsány- és Orbán-lecsó, Kossuth-zsír, Árpád-szelet.”* S bár egyes lengyel

¹² Radziwon, Marek, Wegry, czyli marzenia melancholika. *Gazeta Wyborcza*, 2009 06. 20. http://www.megarecenzje.pl/ksiazki_gulasz_z_turula_k_varga (saját fordítás).

¹³ Janowska, Katarzyna, Kotlet z Arpada *Polityka*. http://www.megarecenzje.pl/ksiazki_gulasz_z_turula_k_varga (saját fordítás).

¹⁴ VARGA 2008, 9. (saját fordítás).

kritikák kiemelik a mű eredetiségét és dicsérik az elbeszélő mértéktartóan hűvös hangját, itt valójában sem eredetiségről, sem pedig mértéktartó hűvösségről nincsen szó.

A mű jól illik abba a sorba,¹⁵ amit a sokak által ismert (anglista és angoltanári körökben unalomig idézett, fel- és elhasznált) George Mikes nyitott meg 1946-ban *How to be an Alien* című szellemes könyvével, s folytatott még – „célba véve” az angolokon kívül más nemzeteket is – további kötetekkel és esszékkel. (Utóbbiakból *Papucsban* címen jelentetett meg a Múzsák Kiadó egy csokorra valót még 1987-ben.) A *Gulasz z turula* magyarországi pandanjaként azonban leginkább talán mégis a polonista, író, költő és műfordító Sebők Éva *Lengyel teakeverék*¹⁶ című műve említhető. Amíg azonban Sebők az (imitt-amott már talán túlzásnak is tűnő) elragadtatottság hangján szól Lengyelországról, Vargát távolról sem ez a hang jellemzi, amikor Magyarországról beszél. Az ő alapvetően negatív hangnemére talán a „szánakozás” szó illik leginkább.

De hát, milyen az a Magyarország- és magyarságkép, amelyet Varga az olvasók elé tár? És vajon milyen ismeret- és élményanyagból, és mely technikák alkalmazásával építi föl ezt a képet? Ahhoz, hogy ezekre a kérdésekre válaszolhassunk, magát a művet kell vizsgálat alá vonni.

A kötet nyolc terjedelmesebb esszéjének mindegyike Magyarországról, illetve rólunk, magyarokról, a mi mai magyarságunkról szól. Az írásoknak – melyekben a narrátor és az író személye egybeolvad – a magyar történelem, néplélek és konyha a fő elemei. Előbbi kettőt a szerző, mint vesztett csaták és háborúk sorozatát, illetve mint alapvetően depresszív, erősen suicid hajlamokkal rendelkező képződményt jellemzi, utóbbiról pedig mint a magyarok búskomorságának fő okáról ír, mert szerin-

¹⁵ Tágabb értelemben ide sorolható a Magyarországon a Pannonica Kiadó által, fordításban *Miért nem bírjuk a(z)...?* címen megjelentetett sorozat is. (Eredetiben: *The Xenophobe's Guide to ...*, Oval Books, London.) Német nyelvterületen is igen népszerűek a jellegükben és felépítésükben Vargáéhoz teljesen hasonló, a német vagy az osztrák nemzeti karakterről szóló művek. Ilyenek pl. Harald Schume: *50 einfache Dinge, die sie über Österreich und die Österreicher wissen sollten*. Westend (2009), Katrin Wilkens: *50 einfache Dinge, die typisch deutsch sind*. Westend (2009), Heinrich Steinfest: *Gebrauchsanweisung für Österreich*. Westend, (2009). Ez utóbbi műveknek Varga művével szemben még az az előnyük is megvan, hogy mentesek a durvább tárgyi tévedésektől. Sőt, talán nem túlzás azt mondani, hogy ennek a műfajnak egy változatát képviselik Frances Mayes író nő *Under The Tuscan Sun* (Napsütötte Toszkána) (1996) és *Bella Tuscany* (Édes élet Itáliában) (1999) bestsellerré lett könyvei is, melyek egy összefüggő történet keretében nyújtanak betekintést egy ország/tájegység kultúrájába, az ott élő emberek világképebe.

¹⁶ SEBŐK 1978.

te konyhánk laktató ugyan, de egészségtelen, mivel túlságosan megterhel a gyomrot. – Anélkül, hogy vitatnánk a tényt, mely szerint a táplálkozás és a testi-leki egészség között igenis van összefüggés, le kell, hogy írjuk: a szerző fenti kijelentése jelen formájában nem egyéb pusztá egyszerűsítésnél. A magyar depressziót, az ún. hungaropesszimizmust és annak egyes aspektusait lehet történeti szempontból vizsgálni, akár egészen a „turáni átoktól” kezdve, ahogyan teszi ezt például Balázs Géza,¹⁷ de van olyan vélemény is, mely szerint ahhoz, hogy a jelenséget megérthessük, nem szükséges egészen a kezdetekig visszamenni. Elég, ha csak a legutóbbi idők két traumatikus eseményére: a tévesztésre és az 1956-ot követő megtorlásra gondolunk.¹⁸ Tágabban: a magyar társadalmat mindenestől átrendező, a térségben példa nélkülinek nevezhető, 20. századi megrázkódtatászerű átalakulások (Trianon, a II. világháború, az azt követő időszak, 1956, a rendszerváltás), az a tény, hogy a Kádár-rendszerben a társadalom „kimerítette önmagát” és magába forduló lett, miközben a civil szervezkedés minden formájától el volt tiltva, ugyanúgy, ahogyan a nemzeti múlttal való foglalkozástól, mint valami veszélyes, nacionalizmushoz vezető dologtól is „el volt ijesztve” (ami részben a mára is igaz) elégséges magyarázatul szolgálnak. Mindehhez pedig hozzátehetjük még Fekete Gyula véleményét, aki a következőket mondja: „a világ letragikusabban elvénülő társadalmában a pesszimizmus hiteles életérzésnek tekinthető”.¹⁹

Varga Magyarországgal kapcsolatos főbb megállapításai a következők: Magyarország és népe máig sincs teljesen tisztában származásával; az ország történelme tele van vesztés háborúkkal és – a véletlenek sajátos összejátéka folytán – sokszor furcsa, érthetetlen ellentmondásokkal; a magyarok legfőbb jellemzője a nosztalgia, a múltba vágyás; a magyar depresszióra hajlamos, pesszimista nemzet; ez magyarázza, hogy igen komoly problémának számítanak az egymást követő öngyilkossági hullámok, amelyekben a hírességek, a filmvilág, a színházi és a zenei élet, valamint néha a politika prominens személyiségei választják a problémák megoldásának ezt az útját; a magyarokban országuk fekvése miatt – magányos lét, ún. nyelvi társtalanság a szláv és a germán tengerben – nem alaptalanul fejlődött ki a kirekesztettség és az elidegenedettség érzése; a magyarok nemzeti szimbóluma egy a valóságban nem létező, mitikus madár: a karddal ábrázolt turul, amely szinte mindenütt felbukkan, bármer-

¹⁷ BALÁZS 2007.

¹⁸ Lásd Tomka Miklós szociológus véleményét a kérdésről. Elhangzott 2009. október 17-én, a Hír Tv „Sziluett” című műsorában.

¹⁹ BALÁZS 2007, 30.; SOLYMOSI 2000, 3–67.

re is járunk az országban; a „magyar tenger” paradox módon csupán egy „hurka alakú, sekély vizű tó, a Balaton”; a kívülálló számára érthetetlen, egyedi, különös nyelv gyakran váltja ki a külföldiek furcsállását. Mindezek mellett érdemes még idézni a szerzőnek néhány további, kinyilatkoztatásszerű kijelentését is:

„A Kárpát-medence sajátos fekvéséből adódóan különös szmog ül a lapos Magyarországon; fülledt levegő, konyhai szagok és alkoholos lehelet keveréke.”²⁰

„Elátkozott madár a turul, ahol csak leszáll, rögtön gond van. Alattomos és nehezen gyógyítható, évszázadokig tartó turulinfluenzáát terjeszt.”²¹

„Nosztalgiaiából van az az alap, melyre a magyar identitás épül.”²²

„A magyarok valójában jobban szeretik az édességet, mint az erős, csípős ételeket. De leginkább a vereség édes ízéért vannak oda.”²³

„A magyar vereségek listája enyhíti a magyar büntetteket.”²⁴

„A szoborpark nem más, mint Hősök tere í rebours [fordítva – P. P.], az elűzött hősök tere.”²⁵

„Ma viszont a déli harangszó gyászos, nem pedig diadalmas melódia a magyar füleknek.”²⁶

„A magyar kultúra története öngyilkosságok története.”²⁷

„A magyarok krónikus kivételesség-érzéstől szenvednek.”²⁸

„A magyarok [...] büszkeséget merítenek másságukból, de ez a büszkeség boldogtalan. Ezért átok magyarnak lenni. Az öngyilkosság a magyar kultúra legsikeresebb exportcikke.”²⁹

„Az ősmagyarokat kutatni olyan, mintha Atlantiszt keresnénk...”³⁰

„A magyar szomszédság lényege az ellenszenv, a rosszul leplezett ellenségeség, a párban járó felsőbbrendűségi és kisebbségi érzés, a kudarcélmény.”³¹

„... Magyarországon ez a város a legkevésbé depressziós, a legkevésbé magyar.” (Pécsről)³²

²⁰ VARGA 2008, 34.

²¹ Uo. 37.

²² Uo. 38.

²³ Uo. 53.

²⁴ Uo. 55.

²⁵ Uo. 63.

²⁶ Uo. 73.

²⁷ Uo. 77.

²⁸ Uo. 79.

²⁹ Uo. 80.

³⁰ Uo. 101.

³¹ Uo. 136.

³² Uo. 143.

„Magyarország vallási élete szerfölött gazdag, de csak a Magyar Televízióban és a Duna tévében.”³³

„... Szombathely Vas megyének, Zalaegerszeg Zala megyének a székhelye. És mindkettő olyan, mintha fölösleges lenne.”³⁴

„Szombathely szeretne büszke lenni magára, de valószínűleg tudja, hogy nincs mire.”³⁵

„Galambszarta turul – ez az igazi magyar tragédia.”³⁶

„A Balaton novemberben a legszebb, mert akkor szinte nem is látszik.”³⁷

„A Hortobágy tévedés. Az egész Nagyalföldön a Hortobágy a legkevésbé valószínűség.”³⁸

„A kereszténység felvétele másodrendű ügy, Szent István egyéni szeszélye...”³⁹

Az itt felsorolt, a körkörös szerkesztésmódból adódóan olykor többször is ismétlődő megállapításokon kívül (melyeknek egyik jellemzője a szélsőséges szubjektivitás, éppen ezért sokszor kvalifikálhatatlanok) természetesen igen lényeges ezen megállapítások környezete is, ti. az, hogy milyen kontextusban jelennek meg.

A származás kérdése merül föl az őshaza meghatározhatatlansága, a nyelv különös, elszigetelt volta vagy a magyar rovásírás kapcsán (melyet a szerző véleménye szerint még nem sikerült „megfejtetni”), de végeredményben idetartozik a turul szimbólum kérdése is, amelynek Varga szinte a megszállottja. Szerinte ez a legmarkánsabb jelképe a magyarokra oly jellemző múltba vágyásnak, a nosztalgizálásnak. A turul szerinte mindenütt jelen van: emlékműalakban, bérházak emléktábláin, katonai jelvényeken, a nemzeti érzelmű ifjúság hátizsákjain, egészen „a Moszkva téri Brunch pékségben dolgozó eladó lányok lapos mellein díszelgő pólókkal” bezárólag. A turul – mint Varga írja – „a sas és a lúd furcsa keresztezése, a magyar álmok és komplexusok megtestesítője”. Mint megtudjuk, az egyik baj vele az, hogy „nem a természetben élő igazi madár, amelyről dokumentumfilmet lehetne csinálni az *Animal Planet* számára”, hanem kitalált lény, „teljesen egyedülálló, magyar kiadású ragadozó madár, kicsit a sasra hasonlít, de valahogy mégsem az”.⁴⁰ A turulról szóló részben⁴¹ a budai várban látha-

³³ Uo. 147.

³⁴ Uo. 152.

³⁵ Uo. 153.

³⁶ Uo. 154.

³⁷ Uo.

³⁸ Uo. 181.

³⁹ Uo. 183.

⁴⁰ Uo. 15.

⁴¹ Uo. 13–16.

tó kisebb és a Böszörményi úton lévő újabb turul szobor mellett megjelenik még a Tatabánya fölé magasodó, monumentális turul emlékmű képe, amely „vészszerűen néz le a magasból a bányász- és munkásvárosra, és valószínűleg elfogja az undor, mert a látvány bizony ronda”, s előkerül a Budapest II. kerületében lévő, jelentéktelen kis turul köz és utca is. Ennek kapcsán Varga arról elmélkedik, hogy miért van csak egy turul utca, amikor a budapesti kerületek számából kiindulva elméletileg 23 is lehetne, ez azonban nem gátolja abban a meggyőződésében, hogy Magyarországon az ember „lépten-nyomon” a turulba botlik.

Ez utóbbi sarkalatos tételének igazolására tesz említést a szerző a „Turul-Cola” nevű italról, amelynek reklámjával egy budai kocsmában találkozott szórólap formájában. Mindez rövid történelemfilozófiai eszmefuttatásra készíti, amelynek keretében kifejti, hogy a „Turul-Cola” annak a két dolognak a megtestesítője, amelyek térségünk posztkommunista társadalmait a leginkább gátolják a fejlődésben. Ezek egyike szerinte a történelmi hagyomány szorítása, amelytől a kelet-európai társadalmak képtelenek szabadulni (ezt jelképeznék nálunk a turul⁴²), a másik pedig a globalizáció képében rájuk zúduló tömegkultúra (ennek a jelképe lenne a cola). Azt persze a szerző már nem részletezi, hogy miként képzei el a múltjától és hagyományaitól megfosztott, ugyanakkor a tömegkultúra nyomásával dacoló nemzet/társadalom további „fejlődését”...

Varga állításait, amelyek – mint másutt is látni fogjuk – többnyire felületes észrevételeken, ügyes csúsztatásokon és általánosításokon alapulnak, nem nehéz tényekkel megcáfolni vagy legalábbis relativizálni, hiszen a magyar valóság sokkal árnyaltabb annál a képnél, mint amit ő bemutat. Tendenciózus, sokszor elnagyolt megállapításai azt erősítik, amit sugallni akar. Egyszerűen nem igaz például az, hogy az ősmagyarokról vagy uráli nyelvrokonainkról ne rendelkeznének információkkal, s hogy a „a honnan jöttünk, kik vagyunk?” kérdésre ne lenne adható korrekt, tudományosan megalapozott válasz.⁴³

⁴² Az az értelmezés, amely úgy tekint a turulra, mint az ábrándos nemzeti romantika, a meddő múltba tekintés és a maradiság szimbólumára, szintén nem új keletű. „Röpös babona és turul” írja Ady *Új várak épültek* című versében.

⁴³ Nyelvünk uráli gyökereiről és uráli nyelvrokonainkról. Lásd HAJDÚ 1976 és HAJDÚ - DOMOKOS 1980. Az ősmagyar korról, a magyar nép és nyelv őstörténetéről, a magyar nyelv finnugor származásának tudományosan igazolt bizonyítékairól lásd PUSZTAY 1977. Az újabban megint feléledni látszó sumer-magyar rokonság elméletének tarthatatlanságáról, a kérdés tudományos igényű tisztázásáról lásd KOMORÓCZY 1976. A magyar nép őstörténetéről (antropológiai szempontból) pedig KISZELY 2001.

Azzal sem érthetünk egyet, hogy a valóban szerteágazó problematikát jelentő rovásírás megfajtetlen lenne (még ha vannak is bizonyos, máig megfajtetlen emlékei). Erre vonatkozóan hasznos lett volna fellapozni a Magyar nyelvtörténet című kötetet, melynek 104. oldalán többek között azt olvassuk, hogy „... a kutatók egy része az ősmagyar kor végére, más része az őmagyar kor első évszázadaira teszi a székely rovásírás keletkezését. [...] Összességében az látszik valószínűnek, hogy a székely rovásírást több forrásból (elsősorban török, kismértékben görög és glagolita előzményekből), de bizonyos önállósággal hozták létre.”⁴⁴

Ami a magyarság antropológiai származását illeti, megint csak téves az a megállapítás, hogy az ne lenne főbb vonalaiban tisztázott, hiszen embertani szempontból a magyarság az egyik leginkább feldolgozott nemzetnek számít a világon.⁴⁵ Az persze megint más dolog, hogy a Varga által említett egyes olyan kérdések, mint az őshaza helye, a magyarság és a magyar nyelv származása és múltja sok embert élénken foglalkoztatnak, s hogy ezekkel kapcsolatban sok téves elképzelés is él, amelyek közül egyesek bizonyos fórumokon publicitást kapnak. Ezzel kapcsolatosan Kiss Jenő akadémikust idézzük: „Természetes az emberek [...] érzékenysége, hiszen a nagy társadalmi átalakulások, a kultúraváltások érintik a nyelvek helyzetét, a nyelvhasználatot és a beszélők nyelvi mentalitását is. Számos vélemény megfogalmazódik külhonban és nálunk egyaránt. Ezekben bizony sok – a különböző előjelű és érzelmi töltésű – retorika, s nem kevés a pontatlan ismereteken nyugvó, ám igazságként tállalt feltételezés.”⁴⁶ Ugyancsak ő hangsúlyozza egy a magyar nyelvről szóló írásában, hogy „... ha fölmerül egy tekintélyes, netán erős rokon délibábos képe, könnyebb hitelt adni neki, mint a tudomány prózai megállapításainak.”⁴⁷

Vargának a turulról szóló ismeretei enyhén szólva is hiányosak, az a megállapítása pedig, mely szerint a szimbólum Magyarországon csaknem mindenütt jelen van, erősen túlzó. Ha így lenne – amiről persze szó sincs – az is érthető lenne, mivel a turul a magyarság egyik ősi jelképe, eredetmondáink egyik főszereplője. Miért ne jelenhetne tehát meg köztéri szobrok formájában, emlékműveken, vagy akár pólókon, mint ahogyan például a lengyel fehér sas (és vele együtt számos más nemzet totemállata) meg

⁴⁴ KOROMPAY 2005, 104. Az előző forrásban fellelhető információk kiegészíthetők még azzal, hogy időközben a rovásírás szabályait elsajátítani vágyók számára külön kis könyvecske is megjelent, amely magáról az írás történetéről és a rovás emlékekről is számos információt tartalmaz. Lásd RÁDULY 2004.

⁴⁵ A magyar nép genetikájára vonatkozóan lásd CZEIZEL 2003, valamint KISZELY 2001 és KISZELY 2007.

⁴⁶ KISS 2009a, 9–10.

⁴⁷ KISS 2009b, 6–8.

is jelenik. Az egész könyvre jellemző kényszeres „turulmadár-számlálás” egyébként azt a csalóka érzést keltheti az olvasóban, hogy a magyar települések csaknem mindenütt a turul szobor köré szerveződnek, hogy azok egyik lényeges, központi eleme a turul szobor. – Nem az. Mindehhez tegyük még hozzá, hogy a turul (sas vagy sólyom) viszonylag kevés család címerében szerepel,⁴⁸ mivel a kereszténység felvétele után a pogány hagyományok elleni harc ezt a jelképet nem tűrte meg az uralkodói jelvények között (pl. a királyi címereken). A Magyar Királyság államcímérének részeként is csak a nagy címer erdélyi pajzsában látható, aminek az a magyarázata, hogy az erdélyi magyar nemzet ősi jogon még 1538-ban fölvetette címerébe, s 1659 óta félsas alakjában volt használatos.

Az a kijelentés sem egészen helytálló, hogy a turul teljes mértékben „kitalált” madár, pontosabban szólva, hogy ne lenne olyan madárfaj, amely a mitológiai turul mintájául szolgált volna. Egyrészt tudott dolog, hogy esetleg a sassal vagy a karvallyal rokonítható, de a legtöbb érv amellett szól, hogy a kerecsensólyomtól (*Falco cherrug*) veszi eredetét a magyar hagyománynak ez a mitikus madara, amely a mondák szerint őseinket a Kárpát-medencébe bevezette.⁴⁹

Másrészt pedig miért jelentene problémát az, ha a turul valóban tisztán a fantázia terméke lenne? Aki kicsit is járatos a nemzeti mitológiákban és a heraldikában az tudja, hogy például az uralkodók, a nemzetek vagy a városok címereiben gyakran megjelennek képzeletbeli alakok. Ilyen II. Erzsébet címerében az egyszarvú, Thaiföld címerében a sasember, fővárosunk címerében a griff vagy Varsó címerében a szirén (sellő), hogy a német római császár kétfejű sast ábrázoló jelvényéről ne is beszéljünk. De mint ha az aranykoronát viselő fehér sas se lenne túl gyakori jelenség a természetben. Vargát azonban sem a skót egyszarvú, sem a thaiföldi sasember,

⁴⁸ Jól kivehetően turul (koronás fekete sas) szerepel Tarpa hajdúváros címerében és Tokaj címerében is turul látható. STRAUB 1987, 108.

⁴⁹ Az útmutató Turul-legenda valós alapjának és a mitikus madár kerecsensólyommal való azonosságának igazolására FácZányi Zsombor nemrégiben újabb elképzeléssel állt elő. Elmélete szerint eleink a közép-ázsiai őshazából a Kárpát-medencéig tartó vándorlásuk során végig olyan területen jártak, ahol a kerecsensólyom honos. E madár élőhelyének nyugati határa Magyarország, pontosabban a Dunántúl. Csak idáig mutathatta tehát az utat, ezért itt telepedtek le a honfoglalók. Más sólyomfélék zsákmányállataival szemben a kerecsen főként ürgével táplálkozik, ami azért lényeges, mert az ürge füvet eszik, nem pedig magvakat, mint a többi rágcsáló. Ezért is él az ürge nagy kiterjedésű gyepeken. Az ilyen területek pedig kiválóan alkalmasak voltak a honfoglalók loállományának és gulyáinak legelőül. Mongóliában a nomád, vándorló, ősi életmódot folytató állattartók, mind a mai napig a kerecsen röptét figyelve keresik az új legelőket. Lásd. FÁCZÁNYI 2008, 14.

sem pedig a varsói szirén nem zavarja, különös érzékenységét csak a turul váltja ki. Zárandó a turulhoz kapcsolódó megjegyzéseink sorát: a jelkép eredetének és szerepének jobb megértéséhez elég lett volna kézbe venni a *Szimbólumtárat*,⁵⁰ de számos más forrásból is lehetett volna tájékozódni.⁵¹ Ehelyett persze egyszerűbb a sas és a lúd keresztezéséről elmélkedni, lejártni a magyar nemzeti mitológia egyik jelképét és az egészet „elintézni” azzal, hogy pusztá kitaláció, s mindez még különösebb utánjárást sem igényel.

Illúzióink azonban ne legyenek: Vargára sem a turult, sem más témákat illetően nem jellemző az alaposabb tájékozódás, inkább a környezetében közvetlenül megtapasztalt, az alkalmosságú látzatát keltő, ámde tendenciózusan szelektált benyomásokból vagy tényanyagból építkeznek. Az ezekből kiinduló, mélyebb összefüggéseket láttatni igyekvő eszme-futtatásai pedig többnyire nem, vagy „nem teljesen bontják ki az igazság minden elemét.” Jó példa erre, amikor Varga Novi Sad (vagyis Újvidék) kapcsán arról ír, hogy ott „1942-ben a honvédek pogromot rendeztek a zsidók és a szerbek között”⁵², de azt már elfelejti megemlíteni (vagy egyszerűen nem tud róla?), hogy az ún. „hideg napokat” „még hidegebb napok” követték 1944-ben, amikor a partizánok délvidéki bevonulásuk után tömegesen végeztek ki magyarokat,⁵³ ami persze nem legitimálja a magyarok által rendezett mészárlást, csupán hozzátartozik egy hányatott sorsú térség tragikus korszakának krónikájához. Varga – főként a Horthy-Magyarország és annak emléke kapcsán, de másutt is – előszeretettel ír a meddő múltba nézésről és a nácizmussal, fasizmussal való flörtölésről, sulykolva a „bűnös magyar nép” mítoszáét, furcsa módon azonban egy szót sem ejt az 1939-ben Magyarországra érkezett lengyel menekültek ügyéről, pedig az akkori időszaknak ez is egy (lengyel szempontból egyáltalán nem elhanyagolható és a lengyel átlagember számára bizonyára érdekes) szelete.⁵⁴

A magyarok múltba vágyását, a nosztalgizást Vargánál azonban nemcsak a turul fejezi ki. Konkrét formában is megjelenik ez a Horthy- vagy a Kádár-időkre való utalásnál, de erősen működik a szerzőnél a belelátás reflexe is: egy nosztalgia nevű régiségbolt, cukrászda, büfé vagy a Duna-kanyarban közlekedő kisvasút mind-mind a magyar nép múltba vágyá-

⁵⁰ PÁL-ÚJVÁRI 2001, 487-488.

⁵¹ Más forrásokra vonatkozóan lásd VARGA 1999, 132-147; továbbá: PÁTROVICS 2008, 4-14.

⁵² VARGA 2008, 115-116.

⁵³ SAJTI 2009, 30-38.; GULYÁS 2009, 39.; FORRÓ 2009, 40-45.; MATUSKA 2009a, 46-37.; MATUSKA 2009b, 48-49.

⁵⁴ A kérdésről nemrégiben önálló monográfia jelent meg, KAPRONCZAY 2009.

sának manifesztációiként jelennek meg. Sőt, Vargánál már az is nosztalgizálásnak minősül, hogy a Duna Televízió időjárásjelentése az egész Kárpát-medencére kiterjedő előrejelzéssel szolgál, mivel a Kárpát-medence kifejezés szerintem nem más, mint „a magyar kisebbség által lakott terület” (voltaképpen tehát a régi Nagy-Magyarország) eufemisztikus megfelelője. Kérdés persze, hogy miért kéne „a magyar kisebbség által lakott területet” eufemisztikusan megnevezni és mi kifogásolható van abban, ha a (főként külhonban élő magyaroknak sugárzó) Duna Televízió a Kárpát-medence kifejezést használja, egy olyan területéért, amely nem tartozik egészében Magyarországhoz, de amelynek egyes részein ma is jelentős számú az őshonos magyar anyanyelvűek aránya. Elég egy pillantást vetni a mai magyar nyelvjárások térképére,⁵⁵ hogy észrevegyük: a Palóc régió, az Északkeleti régió, a Dél-alföldi régió, a Tisza-Körös régió (és más régiók) bizonyos részei, a Mezőségi régió vagy a Székely régió pedig egészükben kívül esnek a mai Magyarország határain, ugyanakkor döntően magyar nyelvű területek vagy szigetek ezek, s az ott élő magyarok a Duna Tv célközönséget képezik. Sokkal inkább ez, nem pedig valamiféle homályos „nosztalgizálás” az oka a „Kárpát-medence” összefoglaló kifejezés használatának.

A nosztalgizálás azonban egyáltalán nem csak a magyarokra jellemző és nem is mindig föltétlenül negatív jelenség. Polyák Ildikó hívja fel a figyelmet egy kultúraközi kommunikációról szóló könyvében a nosztalgizációra, mint marketingben hasznosítható faktorra.⁵⁶ Gondolhatunk azonban példának okáért a szomszédos Ausztriára is, amelynek idegenforgalma nem kis mértékben a „nosztalgizációra” épül. Minden évben jelentős számú turista tódul oda, hogy láthassa a rég letűnt császári idők tárgyi emlékeit Bad Ischlben, fiakkerre üljön Bécsben, szuvenírként Ferenc József császár arcképével vagy az Osztrák Császárság kétfejű sast ábrázoló címerével díszített sösöskupát vásároljon és *Mozart kugelt* vagy *Sissi Veilchent* viygen ajándékba az ismerősöknek. De ettől Ausztria népe még nem föltétlenül óhajtja a Habsburg restaurációt. Tulajdonképpen furcsa, hogy Varga teljesen elítélő hangnemben ír a nosztalgizációról tipikusan magyar jelenlegként mutatva azt be, egy olyan korszakban, amikor világszerte hódít a

⁵⁵ KISS 2001.

⁵⁶ „If a product disappears people will feel sorry for a time and then think back to it with nostalgia (cf. for the recent popularity of Tibi chocolate bars in Hungary). ... [„Ha egy termék eltűnik [a piacról] az emberek sajnálni fogják egy ideig, aztán nosztalgiával fognak visszagondolni rá (vö. a Tibi csokoládé népszerűségével Magyarországon), ...”] (saját fordítás) In: POLYÁK 2004, 26.

„retró” és jó 30–40 évvel ezelőtt népszerűnek számított eszközök, együttesek vagy épp autómárkák élik reneszánszukat.⁵⁷

Akad persze a kötetben még furcsaság bőven, s itt nemcsak a gazdag tényanyagba olykor-olykor belevegyülő olyasféle pontatlanságokra gondolunk, mint hogy pl. az aradi vértanúkat agyonlőtték,⁵⁸ a Felszabadulás-emlékmű helyén egykor Horthy Milkós fiának szobrát tervezték felállítani; hogy Szlovákia a Felvidékkel azonos⁵⁹ vagy, hogy az 56-os zászlóból a kommunista államcímer helyett a vörös csillagot vágják ki.⁶⁰ – Ezek nyilvánvaló tárgyi tévedések, amelyek – sajnos – a magyar fordításban is megtalálhatók. További polémiára ad okot a szerzőnek az az erősen torzító kijelentése, hogy „1945-ben [...] amikor Budát védték az oroszok ellen, [...] a nyilaskeresztesek Pest elvesztése után még egy hónapig tartották magukat a főváros jobb parti magaslatain”.⁶¹ Az ostrom történetének részletes tárgyalása itt természetesen nem feladatunk, a szerző fenti kijelentését azonban nem hagyhatjuk megjegyzés nélkül. A történelmi hűség kedvéért le kell szögeznünk, hogy Budapest valójában több mint három hónapig (összesen 108 napig) tartotta magát a mintegy hétszeres túlerőben lévő, szovjet és román sereggel szemben; a főváros védelmében pedig nyilaskeresztes pártszolgálatosokon kívül SS-alakulatok és királyi honvédek is részt vettek, – a becslések szerint összesen mintegy harmincezer német és negyvenezer magyar.

Nehéz elfogadni az olyan értelmezéseket is, amelyek pl. a mai Magyarország politikai megosztottságát a 17. századi kuruc-labanc ellentétre vetítik vissza, vagy Gyurcsány Ferenc alakját Széchenyi, Orbán Viktorét pedig Kossuth alakjával állítják párhuzamba. Ezekkel a megállapításokkal kapcsolatban jegyzi meg finoman a kötetről szóló egyik blog írója, hogy az említett korszakok és alakok között „ő maga nem lát ilyen történelmi folytonosságot vagy párhuzamot”⁶² A magunk részéről csak annyit mondhatunk, hogy az ehhez hasonló okfejtések cáfolni látszanak a szerzőről szóló olyasfajta megállapításokat, hogy „imponáló történelmi ismeretekkel rendelkezik”, „mélyre lát” és úgy tűnik nem szerencsés az sem, ha „belülről magyarázza a történelmi folyamatokat”. Másrészt viszont a könyvről dics-

⁵⁷ Németországban sajátos szó is született ‘a keletnémet idők utáni vágyakozás’-ra. A tréfás hangulatú *die Ostalgie* szó jelöli ezt az érzést.

⁵⁸ VARGA 2008, 74.

⁵⁹ Uo. 40., 116.

⁶⁰ Uo. 161.

⁶¹ Uo. 188.

⁶² Jez węgierski, Moje zdziwienia budapeszteńskie. <http://jezwegierski.blox.pl/2008/05/Gulasz-z-turula>. (2010. 08. 15.)

himnuszokat zengő recenzensek szavahihetősége is megkérdőjeleződik: a mű nyilvánvaló tárgyi tévedéseinek, durva torzításainak, de mindenekelőtt: tendenciózus voltának fel nem ismerése (vagy szándékos elhallgatása) a kellően tájékozott olvasó szemében hiteltelenné teszi csaknem minden állításukat.

A fentihez hasonló, akutálpolitikai indíttatású történelmi párhuzamok és elmékedések (mint pl. a politikai, választási taktikaként is jól ismert és régtől fogva alkalmazott összemérés) összességükben inkább levonnak a mű értékéből mintsem hozzátesznek, s a jelenre már nem is teljesen érvényes információk a valós magyarországi politikai helyzet lengyelek számára – meglehetősen szándékoltan – félrevezető értelmezését adják. További problémát jelent, hogy vajon mit kezdjünk a tényeknek olyan mértékű elhazudásával és a dolgok olyasfajta túlzó leegyszerűsítésével, hogy „igazi nagyságról” a magyar nemzet esetében „csak úgy az 500 évvel ezelőtti idősakra vonatkozóan lehet beszélni” – I. (Corvin) Mátyás uralkodását érte ezalatt – „ha nem számítjuk a magyar labdarúgás eredményeit az 50-es és a 60-as években, illetve az Omega és a Lokomotív GT együttesek nemzetközi sikereit”? Azonkívül, hogy ezek a megállapítások magának a szerzőnek a „bámulatos” tárgyi tudását (és igen különös értékrendjét) minősítik, mindezekhez további kommentárt fűzni aligha szükséges... (Egy sporthoz kapcsolódót azért mégis: a szerző – szándékosan vagy pusztán tudatlanságból? – úgy tesz, mintha a labdarúgáson kívül más sportág (pl. vízilabda, úszás, kajakozás, vívás, profi ökölvívás) nem is létezne.)

A zuglói család gyermekkori ebédek emlékeiből építkező, néhol bevalottan Proustot idéző bemutatása a kilátástalan magyar élet változatlanosságának, a magyar reménytelenségnek a tömör jellemzése is egyben. Vargánál az olcsó bort bontó, „ünnepi melegítőbe” öltözött, pocakos háziúr, a pálinkát és kávéét kínáló, házimunkában megfáradt, „elhízott, lomha” és örökösen panaszkodó feleség, a valaha helyes és tehetséges, mára rossz házasságokban vegetáló gyerekek a reménytelen magyar sors emblematisz alakjai. Álljunk azonban meg egy pillanatra! Félalkoholista, pocakos férjről, padlót súroló, agyondolgozott, elhízott és siránkozó feleségről, reményt vesztett, megkérgesedett, rossz kapcsolatokban élő, depressziós lányokról olvasunk. A depressziótól pedig már csak egy lépés az öngyilkosság. Ergo: szuicid hajlamú, öngyilkos társadalom a magyar. – Pedig egy 2008-as WHO felmérés szerint⁶³ Magyarország csak ötödik a sorban a kétes értékű „világranglistán” (Kazahsztánnal és Szlovéniával holtversenyben) 100 000 lakosra jutó 27 öngyilkossággal. Az első helyen Litvánia

⁶³ Forrás: www.who.int/en (2010. 08. 15.).

áll, ott ez az arányszám 40. Az adatokra hivatkozó német tanulmány írója egyértelműen leszögezi: „az öngyilkosság titokzatos jelenség marad, amely mindenféle általánosításnak ellenáll.”⁶⁴

Balázs Géza – aki nem zárja ki az öngyilkosság és a nemzeti jelleg bizonyos mértékű összefüggését – szintén sokkal óvatosabban fogalmaz Vargánál, a kérdést is elemző *Hungaropesszimizmus – Hungarooptimizmus* című könyvében: „Összehasonlító vizsgálatok megállapították, hogy Magyarországon csak bizonyos időszakban és helyen volt kiemelkedő, rangelső az öngyilkosság – más időszakokban más országok jártak az élen. [...] Az adatok azt látszanak alátámasztani, hogy történeti, sőt (talán?) nemzetkarakterológiai jegyek is felbukkannak e jelenség tárgyalásában.”⁶⁵ Ugyanő beszél a magyar szépségkirálynő tragikus esete kapcsán – amelyről Varga is ír – a Goethe híres, öngyilkossági hullámot elindító regénye nyomán Werther-effektusnak nevezett jelenségről, vagyis az ún. öngyilkossági járványról, hangsúlyozva, hogy hasonló „járvány” Németországban is előfordult már a 70-es években.⁶⁶

De vajon olyan-e a tipikus magyar család, mint ahogy azt a Turulpörköltben látjuk? Vajon mindenhol meddő múltba révedéssel, panaszkodással terhes-e a levegő? – Varga szerint igen. Itt mutatkozik meg teljességében a szerző egyik leggyakrabban alkalmazott módszere: az általánosítás, a sztereotípiák generálása, méghozzá olyan következetességgel, ahogyan azt a fogalom atyjának tartott Walter Lippmann vagy jó kilencven évvel ezelőtti és máig alpműnek számító könyvében leírta.⁶⁷ Egy átlagosnak (vélt) zuglói magyar családot alapul véve – nem vitatjuk, biztosan ilyen is sok van – minden magyar családra kiterjeszti és ezzel általános érvényűvé teszi ezt a képet. A szerző más helyzetek jellemzésekor is gyakran folyamodik ehhez az eszközhöz: valaminek *egy*, első látásra szembeötlő, feltűnő sajátosságát kiemelve az *egészről* alkot alaposnak tűnő véleményt. A pszichológiai szaknyelv ezt a jelenséget halo-effektus néven ismeri. Varga pedig az így kapott részizagságok alapján fogalmazza meg publicisztikus kijelentéseit, melyeket negatív mítoszképzésre használ. A magyar vidék állapotáról is viszonylag könnyű lesújtó, kissé negatív vagy akár pozitív képet adni. Ez pusztán a helyszínek és a szereplők megválasztásától függ. Mindez hasonló ahhoz, mint amikor egy erősen hullámozó kedélyű embert arról faggatunk, mikor milyen éppen a hangulata.

⁶⁴ BRÖHM 2009, 93.

⁶⁵ BALÁZS 2007, 20–24.

⁶⁶ Uo.

⁶⁷ LIPPMANN 1922.

Elég egy leporolt, még a Kádár rendszerben „bejártott” történet az olasz „se non é vero, é ben trovato”⁶⁸ szellemében a király és tenger nélküli Magyar Királyságot kormányzó Horthy Miklós tengernagyról, és máris lehet értekezni „az abszurd magyar történelmi tudat káoszáról”; elég egy-két turulszobor és nosztalgia kávézó, s lehet hosszasan taglalni a magyarok meddő múltba tekintésének, a hajdan volt nagyság utáni vágyakozásnak a mibenlétét; elég néhány zsíros, laktató egytálétel, s hozzá még pár reprezentatív öngyilkosság, hogy megállapíthassuk: egészségtelenül élő, öngyilkos nép a magyar. Ha pedig mindezek mellett, – mintegy ráadásként – felidézzük a magyarok közeli végét jövendőelő, már több mint 200 éves herderi jóslat szellemét is, bátran kijelenthetjük: ennek a népnek a sorsa meg van pecsételve⁶⁹ A hatás még tovább fokozható annak a posztmodern putrefaktív szemléletmódnak az alkalmazásával, ami semmilyen új értéket nem teremt ugyan, de igyekszik minden alakot és eseményt lejáratni, vagy gúny és nevetség tárgyává tenni, ami a nemzeti múlthoz vagy a nemzeti legendáriumhoz kötődik.

Az elbeszélte féligazságok pedig föltétlenül hitelt érdemlőnek tűnnek egy kétségkívül jó írói vénával megáldott személy tollából, aki már csak a neve okán is joggal tartja magát bennfentesnek, ha magyarokról van szó. Lengyel közegben pedig az idehaza már rég elkoptatott történetek újszerűnek, mi több, eredetinek hatnak (magyar közegben viszont nem, talán ezért is maradt ki az 1941-es hadüzenetről szóló abszurd kis történet a magyar kiadásból), és a magyarok iránt is él még némi rokonszenvvel vegyes érdeklődés, bár róluk az átlagember bevallottan csak keveset tud. Adott tehát az információkat könnyen be- és elfogadó környezet: a műnek megvan a piaca és a célközönsége. Az ilyen könyvek esetében mindig megfelelő médiatámogatottság mellett a fentiek fényében végül is érthető, hogy miért választotta a lengyel olvasóközönség Varga könyvét az év könyvének. A lengyel olvasók döntésében nem kevés szerepe lehetett az ún. negatív viszonyítási attitűdnek is, azaz egyesek nem utolsósorban azért jutalmazták a szerzőt, mert ráébresztette őket arra, hogy van, akiknek még a lengyeleknél is rosszabb, van, akiknek még náluk is jobban kijutott a történelmi sorstragédiákból. Az, hogy Varga Lengyelországban is létező problémákat taglal, s hogy az abban leírtak – mintegy áttételes formában – részben magukra a lengyelekre is vonatkoztathatók, hangsúlyosan megjelenik a könyvről szóló némelyik lengyel ismertetőben.

⁶⁸ *olasz* „Ha nem igaz is, jól el van találva.”

⁶⁹ Vö. VARGA 2008, 38.

Krzysztof Varga könyve pillanatfelvétel rólunk magyarokról, egy nekünk cseppet sem előnyös szögből: alulnézetből. Annyi bizonyos, hogy a szerző szakítani akart azzal az idealizált és sztereotip képpel, amelyet az előző lengyel generációk a magyarokról és Magyarországról őriznek, s amely nagyrészt a két nép barátságát hirdető hagyomány, valamint gyermek- vagy ifjúkori nyaralások mára megfakult emléke nyomán alakult ki bennük. Ez a szándék önmagában még nem elítélendő, s a könyv értékes részei az egyéni benyomások néhol egészen (pl. Molnár Csilla sírja vagy a Tihanyt Szántóddal összekötő komp⁷⁰), másutt csak kevésbé művészi leírásai⁷¹), amelyek mintha mégiscsak valami pozitív kötődés-félre engednének következtetni. Varga Magyarországhoz fűződő viszonya e könyv alapján egészében azonban legfőljebb ha ambivalensnek nevezhető.

A hamis, egyoldalúan pozitív, klisészerű Magyarország képpel való szakítás végül is sikerült, a kép azonban a korábbi színessel ellentétben fekete-fehér és alulexponált lett: jobbára csak a sötét árnyalatai fedezhetők fel rajta, s a háttér csaknem teljes szürkéségbe olvad, csupán a kompozíció kedvéért önkényesen előtérbe tolt egy-két nagyobb tárgy alakja kivethető. Ezek uralják aztán az egész képet. Ez a kép is torz Magyarország kép tehát, csak amíg az előbbiben a pozitív elemek voltak a túlhangsúlyozottak, ebben a negatív elemek azok. Kétségtelen, hogy a szerző által kiemelt jelenségek és problémák valósak, tendenciózus összeválogatásuk eredménye azonban egy döntően negatív, a valóságot túlon túl egyoldalúan láttató montázs. Talán Vargára is áll Herczegh Géza többek által hivatkozott mondása, mely szerint: „*a pesszimizmus (vagy az optimizmus) nem egyszerűen van, hanem többnyire csinálják és a létezését azok állítják, akik egyúttal csinálják.*”⁷²

Végezetül fel kell tennünk a mű kapcsán azt az alapkérdést is: cui bono? – Nekünk magyaroknak aligha, s a lengyel–magyar barátság ügyének is csak kevésbé, ne lelkendezzünk tehát naivan, hogy „magyar témájú könyv nyerte el a legrangosabb lengyel irodalmi díjat”,⁷³ mert erre semmi okunk nincsen. Ne feledjük azonban: a negatív reklám is reklám. A mű várhatóan Magyarország és a magyarság negatív megítélését fogja erősíteni, bár a „megrögzött” magyarbarátokat nyilván nem fogja tőlünk elfordítani. Számukra a könyv csak egy újabb adalékként, kiegészítésként jelenik meg az önmagukban már felépített Magyarország-képhez, amint hogy az is. A közeljövőben azonban mégis – Varga könyvének hatásaként

⁷⁰ Uo. 155–156.

⁷¹ Uo. 21–22., 26–27., 32–33.

⁷² BALÁZS 2007, 53. SOLYMOSI 2000 nyomán.

⁷³ Vö. Heti Válasz 2009. október 14-i számát.

– a lengyelek alapvetően pozitív magyarsággépének esetenkénti negatívba fordulásával kell számolnunk, amint azt az egyik, művel kapcsolatos blogbejegyzés is mutatja.⁷⁴

A jelen állapotokat és az emberek befolyásolhatóságát⁷⁵ figyelembe véve csak remélni lehet, hogy a magyarok iránt őszintén érdeklődő lengyelek számára nem Varga könyve lesz az egyetlen ajánlott és hitelesnek kikiáltott forrás, amelyből Magyarországról és a magyarságról tájékozódni lehet.

Irodalom

- BALÁZS 2007 = Balázs Géza, Hungaropesszimizmus – Hungarooptimizmus. Kommunikációs, nyelvi fölvetések a magyarok lelkületéről. Dissertationes Savariensis 45. Savaria University Press, Szombathely 2007.
- BRÖHM 2009 = Bröhm, Patricia, Die Weltkarte der Selbstmörder. Die Selbstmordraten sind von Land zu Land unterschiedlich. Eine schlüssige Erklärung dafür gibt es noch nicht. *P.M. Magazin* (2009) 6, 93.
- CZEIZEL 2003 = Czeizel Endre, *A magyarság genetikája II.* Galenus Kiadó, Budapest 2003.
- FÁCZÁNYI 2008 = FácZányi Zsombor, Egy kis kiegészítés a Turul-legendához. *Nimród* (2008) 1, 14.
- FORRÓ 2009 = Forró Lajos, Jelöletlen tömegsírok. *Rubicon* 20 (2009) 5, 40–45.
- FRISS 2009 = Friss Róbert, Turulpörkölt lengyel fazékból. *Népszabadság*, 2009. november 16. – http://nol.hu/kult/konyv/20091116_turul-porkolt_lengyel_fazekbol – 2010. 08. 31.).
- GULYÁS 2009 = Gulyás László, *Hány magyar áldozata volt a délvidéki vérengzésnek?* *Rubicon* 20 (2009) 5, 39.

⁷⁴ A mű hatásáról így vall az egyik levélíró „A szerző megszabadított attól az idealizált magyarság-képtől, amit úgy alakítottam ki, hogy valójában nem is ismertem a magyarokat, akik már nem tetszenek nekem. Úgy tűnik, ők még inkább a saját történelmük rabjai, mint mi. Most, egy héttel a könyv elolvasása után, már kevesebb bennem az érzelem és nyugodtabban látom a dolgokat...” <http://jezwegierski.blox.pl/2008/05/Gulasz-z-turula>. trackback: key=62456 a4e84 ctb. 217.153.221.130 2008/06/07 (2010. 08. 15.)

⁷⁵ A <http://jezwegierski.blox.pl/2008/05/Gulasz-z-turula>. trackback: key=62456 a4e84 portálon egyes levélírók (pl. „sluber” /2008/06/03) a művet „kötelező olvasmány-nak” a „Węglak”-ok számára.* Ezzel a tréfás hangulatú szóval jelölik a lengyelek a ‘magyarmániásokat’. (2010. 08. 15.)

- HAJDÚ-DOMOKOS 1980 = Hajdú Péter – Domokos Péter, Uráli nyelvrokonaink. Tankönyvkiadó, Budapest 1980.
- HAJDÚ 1976 = Hajdú Péter, Bevezetés az uráli nyelvtudományba. Tankönyvkiadó, Budapest 1976.
- KAPRONCZAY 2009 = Kapronczay Károly, Lengyel menekültek Magyarországon 1939–1945. Az Antall József Baráti Társaság Füzetei 21. Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Budapest 2009.
- KISS 2001 = Kiss Jenő (szerk.), Magyar dialektológia. Osiris Kiadó, Budapest 2001.
- KISS 2009a = Kiss Jenő, Gondolatok a magyar nyelv helyzetéről. *Hitel* 27 (2009) február, 9–10.
- KISS 2009b = Kiss Jenő, Miként is véleked(t)ünk a magyar nyelvről? *Trefortkert*. Az ELTE Bölcsészettudományi Kar kulturális és közéleti magazinja. II/1. Budapest 2009, 6–8.
- KISZELY 2001 = Kiszely István, A magyarság embertana. Magyar Ház, Budapest 2001.
- KISZELY 2007 = A magyar nép őstörténete. Magyar Ház, Budapest 2007.
- KOMORÓCZY 1976 = Komoróczy Géza, Sumer és magyar? „Gyorsuló idő” Magvető Kiadó, Budapest 1976.
- KOROMPAY 2005 = Korompay Klára, A székely rovásírás eredete. In: Kiss Jenő – Pusztay Ferenc (szerk.), Magyar nyelvtörténet. Osiris, Budapest, 2005, 102–105.
- LIPPMANN 1922 = Lippmann, Walter, Public Opinion. MacMillan, New York 1922.
- MATUSKA 2009a = Matuska Márton, A délvidéki magyarság tragédiája. *Rubicon* 20 (2009) 5, 46–47.
- MATUSKA 2009b = Matuska Márton, Három zsablyai áldozat. *Rubicon* 20 (2009) 5, 48–49.
- PÁL – ÚJVÁRI 2001 = Pál József – Újvári Edit (szerk.), Szimbólumtár. Balassi Kiadó, Budapest 2001.
- PÁLVALVI 2005 = Pálfalvi Lajos, Egy lengyel író magyar regénye. In: Találjuk ki Közép-Európát. *Kultúra Internetes Folyóirat* 2005 (<http://www.talajjuk-ki.hu/index.php>, 2010. 08. 15.).
- PÁTROVICS 2008 = Pátrovics Péter, In hoc signo... Ősi magyar jelképeinkről. *Polisz* 111. 2008. február, 4–14.
- POLYÁK 2004 = Polyák Ildikó, Cross-cultural communication. Perfekt, Budapest 2004.
- PUSZTAY 1977 = Pusztay János, Az „ugor-török háború” után. „Gyorsuló idő”, Magvető Kiadó, Budapest 1977.

- RÁDULY 2004 = Ráduly János, Tanuljunk könnyen rovásírni! Erdélyi Gondolat Könyvkiadó, Székelyudvarhely 2004.
- SAJTI 2009 = A. Sajti Enikő, Még hidegebb napok. Megtorlás a Délvidéken. *Rubicon* 20 (2009) 5, 30–38.
- SEBŐK 1978 = Sebők Éva, Lengyel teakeverék. „Világjárók” 121, Gondolat, Budapest 1978.
- SOLYMOSI 2000 = Solymosi Frigyes, Lehorgasztott fejjel? A magyar pesszimizmusról. *Magyar Tudomány* (2000) 1, 3–67.
- STRAUB 1987 = Nyulásziné Straub Éva, Öt évszázad címerei. Corvina, Budapest 1987.
- VARGA 1999 = Varga Géza, A magyarság jelképei. Írástörténeti Kutató Intézet, Budapest 1999.
- VARGA 2008 = Varga, Krzysztof, Gulasz z turula. Wydawnictwo Czarne, Wołowiec 2008.

PÁTROVICS PÉTER

BUDAPEST LENGYELORSZÁGBAN.
MAGYARORSZÁGI BUDAPEST-KÉPEK EGY TURISZTIKAI KÖNYV
ÉS EGY FOTÓALBUM ALAPJÁN

A magyar apától és lengyel anyától származó, saját hazájában népszerű, nálunk azonban mindmáig csak kevéssé ismert lengyel író, Krzysztof Varga egy interjúban így sommázza a lengyelekben Magyarországról élő főbb sztereotípiákat: „*Budapest, Balaton, Hajdúszoboszló [...] csárdás és cigányzene.*”¹ Jelen írásunk ezekből a címszavakból ez alkalommal csupán egyre: a fővárosra, Budapestre összpontosít. Azt próbálja bemutatni dr. Wellner Istvánnak egy Lengyelországban is kiadott útikalauza,² valamint Granasztói Pálnak egy nemcsak idehaza, de Varsóban is megjelent fotóalbuma³ alapján, hogy milyen volt az a kép, amelyet fővárosunkról a hetvenes évek közepén és a nyolcvanas évek elején a lengyelek felé közvetítettünk. Ebben az időszakban Magyarország a lengyelek számára a nyugati világ kapujának, talán nem túlzás azt állítani: egyfajta „kis Nyugatnak” tűnt.⁴

Dr. Wellner István könyvét a magyar ügyekben feltétlenül illetékesnek számító Tadeusz Olszański fordította és dolgozta át. (Nota bene: Varga nemrégiben megjelent magyar tárgyú könyvének lengyel kiadásához⁵ is ő fűzött bevezető méltatást.) Granasztói albumát pedig Eugeniusz Mroczo fordította lengyelre, s ő írta a lengyel kiadásához mellékelte rövid történel-

¹ FRISS 2009.

² WELLNER 1976a.

³ GRANASZTÓI 1975.

⁴ Jól érzékelteti ezt Krzysztof Varga könyvének egy rövidke részlete: „*Régen én is Sopianae szótam, Magyarországról hoztam Lengyelországba, ezzel én voltam a jani az iskolában, valamikor a gimnázium elején. [...] A nyolcvanas években Lengyelországban a Sopianae a nagyvilág fuvallata volt. Egyenesen letüdőzött fuvallat. [...] A nyugati világ része volt, mint csaknem minden amit akkoriban be lehetett hozni Magyarországról, és amit be is hoztunk apámmal egy dugig telepakolt kék Ford Escortban. Hoztunk rágógumit, mosóport, gyümölcszörpöt, sárga üvegekben mesterséges citromlevet. Később üzletet nyitottak a képviselés és a nagykövetség munkatársai részére a Magyar Népköztársaság varsói kereskedelmi képviselésének Szwolezer utcai székházában. [...] talán a garázs mellett volt az a kis bolt, és minden héten jött egy kamion Budapestről a Szwolezer utcába, megrakoa minden földi jóval, amiből meglehetősen hiány volt a nyolcvanas évek Lengyelországában. Ez a kamion olyan volt, mint a háromkirályok, minden volt benne, ami értékes és jó szagú.*” VARGA 2009, 47–48.

⁵ VARGA 2008.

mi összefoglalót is.⁶ Mroczkoról azt érdemes tudni, hogy nyelvkönyvből⁷ lengyelek generációi tanultak magyarul, mivel sokáig ez számított (és számít sokak szemében ma is) az egyetlen hiteles és viszonylag könnyen hozzáférhető forrásnak.

Azóta persze a „nemzetre szabott” nyelvkönyvek helyét többnyire az univerzális nyelvkönyvek foglalták el, amelyekkel az egyetlen probléma csupán az, hogy „univerzális nyelvtanuló” nem létezik. Az említett „hatalomváltás” persze az útikönyvek esetében is megtörtént: a nemzeti kiadványok mellett mára mindenütt túlsúlyba kerültek a nagy nemzetközi kiadók által megjelentetett munkák magyar, lengyel, cseh stb. fordításai. Kérdés persze, hogy ha már „univerzális nyelvtanuló” nem létezik, akkor vajon létezik-e legalább „univerzális turista”?

A fentebb hivatkozott művek által közvetített kép persze nem „vegytisztán” jutott el a lengyelekhez, a hivatkozott művek nem változatlan másolatai a magyar kiadásoknak⁸ a lengyelek mindkét könyvhöz hozzáfűzték a maguk kiegészítéseit, előszók és más „adalékok” formájában. Úgy gondoljuk, nem kíván hosszas megokolást, hogy számunkra miért éppen ezek a megjegyzések az igazán érdekesek és értékesek. Kezdjük mindjárt dr. Wellner István Budapestről szóló útikalauzának lengyel előszavával:

„Budapest nemcsak szép, de a lengyelekhez igen közeli város is. Mind szó szerint, mind pedig átvitt értelemben. Elég este felülni a vonatra és másnap reggel már Magyarország fővárosában vagyunk. Repülőgéppel még gyorsabb az út, nem egész két óra. A modern közlekedési eszközök közelebb hozták hozzánk azt az országot, amelylyel Lengyelországot ezeréves barátság szálai fűzik össze. Magyarország és Lengyelország sorsa sokszor összefonódott. A elmúlt századokban több közös királyunk is volt. Nagy Lajos, Hedvig és Báthory István a Tisza és a Duna vidékéről érkeztek Lengyelországba, Jagellók pedig többször is ültek a magyar trónon. Ezután tragikus idők következtek. II. Rákóczi Ferenc katonái Lengyelországban kerestek menedéket a Habsburgok elől, ahonnan aztán a szabadságért indultak harcba. A népek tavaszán, az 1848–49-es forradalmat és szabadságharcot lengyel katonák is segítették, élükön Bem Józseffel, és magyar zászlók alatt harcoltak a két nép közös szabadságáért. A má-

⁶ Zarys dziejów Budapesztu. In: GRANASZTÓI 1975, 15–16.

⁷ MRO CZKO 1978.

⁸ A magyar változatok adatai: GRANASZTÓI 1971; WELLNER 1976b. A magyar és a lengyel kiadások közötti alig néhány éves eltérés azt mutatja, hogy az említett művek viszonylag gyorsan – alig néhány év után – eljutottak a lengyel olvasóközönséghez. Ennek talán oka volt – a szocialista táboron belül létező kötelező elvárásokon túl – a szimpátiából táplálkozó érdeklődés is, az, hogy a lengyelek szívesen olvastak mindent, ami a magyarokról és Magyarországról megjelent. dr. Wellner István útikalauzának első lengyel megjelenési dátuma 1981, jelen cikkben a már javított és bővített második lengyel kiadásra hivatkozunk.

sodik világháború éveiben lengyel menekültek tízezrei lettek magyar földön menedéket. A múltbéli összetartozást ma tovább erősíti a szocialista táborba tartozó két ország szoros együttműködése. Lengyelországot és Magyarországot politikai és gazdasági megállapodások kötik össze, a két ország állampolgárai egyre jobban megismerik egymás szokásait és kultúráját, és közvetlen ismeretségeket kötnek az immár tömegessé vált turistaforgalom keretében. Magyarok százezrei látogatnak el Lengyelországba minden évben, és az egymilliót is meghaladja azoknak a lengyeleknek a száma, akik Budapestre vagy a Balatonhoz utaznak. De vajon ismerjük-e egymást valójában? – Úgy tűnik, inkább még csak most kezdjük egymást megismerni. Ez az útikalauz éppen egymás jobb megismerését szolgálja. Ez az első olyan részletesebb, Budapestről szóló útikönyv, amely Lengyelországban megjelenik, s amely a várost jól ismerő, magyar művészettörténész munkája. Az olvasók számos információt találnak benne a magyar főváros történetéről, valamint gazdasági és kulturális fejlődéséről. Ezzel az útikalauzzal a kézben be lehet járni a várost, pontosan megismerkedve minden benne szereplő műemlék – ház, palota, templom, múzeum – történetével, és nyomon követhetjük azokról a kiemelkedő személyiségekről az életútját is, akik Magyarország történetét alakították, vagy a magyar kultúrában maradandót alkottak.

Most pedig néhány, az útikalauzra vonatkozó gyakorlati megjegyzés. Útikalauzunkban a lengyel turisták bőven találnak általános információkat a magyar főváros történetéről, művészeti, tudományos és kulturális életéről. Külön fejezetben kaptak helyet a Budapestben elég nagy számban található lengyel emlékek. A bevezető információk után az olvasók a város egyes kerületeinek részletes leírását találják. Ezek a leírások sorrendben haladnak, s tartalmazzák az egyes körzetek és épületegyüttesek részletes térképeit is, mint pl. a Mátyás–templom és a Budavári palota esetében. Az egyes térképeket betűk, magukat a nevezetességeket pedig számok jelölik. Ezeknek köszönhetően minden műemlék helye meghatározhatóvá válik a kisebb részletes térképeken, ez utóbbiak pedig elhelyezhetők a nagy térképen. Ezenkívül az útikalauz a Budapest környékén fekvő, turisztikai szempontból érdekes kisebb településeket is számba veszi. Külön részben találjuk a közérdekű címeket és telefonszámokat, ugyanitt kaptak helyet a tömegközlekedésről, az idegenforgalmi szolgáltatásokról és a munkaszüneti napokról szóló legfontosabb információk is. Az útikalauz használatát a könyv végén található betűrendes névmutató segíti. A könnyebb tájékozódás érdekében a műemlékek leírásánál a lengyel elnevezés mellett a magyar nevet is feltüntettük. Végezetül: a magyarok iránti minden szimpátia és a minket összekötő barátság ellenére fel kell hívni a figyelmet arra, hogy a finnugor nyelvcsaládhoz tartozó magyar nyelvet rendkívül nehéz megérteni, ami nemcsak a lengyelekre vonatkozik. Azzal a szándékkal, hogy a nyelvi korlátot – hacsak minimális mértékben is, de – csökkentsük, útikalauzunkat kisszótárral egészítettük ki.”⁹

⁹ WELLNER 1976a, 9–10.

A fenti, az eredetiben tulajdonképpen „Előszó helyett” (*zamiast wstępu*) írott bevezetőben tipikusan megmutatkoznak a lengyelek magyarokról és Magyarországról kialakított képének főbb elemei. Ezek a következők: a magyarság „közeli”, baráti népek, Magyarország szép fővárosával pedig „közeli” országnak számít valós és átvitt értelemben is, a több vonatkozásban is közös múlt és jelen okán; kérdésként vetődik fel, hogy vajon ismerjük-e egymást eléggé? (tegyük hozzá: a kérdés napjainkban mitsem veszített aktualitásából); egymás megértésének (és jobb megismerésének) komoly akadálya a térség nyelveitől teljesen eltérő magyar nyelv (mellékesen jegyezzük meg, hogy míg a magyarokat jobban megismerni vágyó lengyelek a magyar nyelv elsajátításának nehézsége miatt panaszkodnak, addig a lengyeleket is kultúrájukat jobban megismerni vágyó magyaroknak a lengyel nyelv megtanulása jelent igen komoly feladatot).

A könyv igazán a lengyeleknek szóló, külön fejezetét alkotja a „Lengyel emlékek Budapesten” című rész,¹⁰ amely III. Sobieski János Budai várban található emléktáblájától indul, és Bem József rakparti emlékművétől, Józef Wysocki, Stanisław Moniuszko és Fryderyk Chopin mellszobrán át egészen a nagyobb közös királyok (Nagy Lajos, I. Ulászló és II. Ulászló) millenniumi emlékművön álló szobraig, valamint Báthory István lengyel király és erdélyi fejedelem Hungária körút melletti emlékművéig jut el. S akkor még nem beszéltünk a lengyel légió tiszteletére emelt kőkeresztről a X. kerületi, Kőér utcai templom parkjában, vagy a lengyel légiósok Népligetben található emlékművéről, a számos kisebb emléktábláról és az olyan budapesti utcanevekről, amilyen pl. a Kościuszko Tádé utca az I. kerületben. Mindezek alapján joggal mondhatjuk tehát, hogy a közös múlt eleme igen hangsúlyosan van jelen Wellner útikönyvének lengyel kiadásában.

Budapest ebben az alapvetően magyar, de lengyelek számára „testre szabott” útikönyvben úgy jelenik meg, mint nagy múltú, műemlékekben gazdag, nemzetközileg fontos jelentőséggel bíró, sűrűn lakott város, Magyarország, és a közép-európai térség egyik központja. „*Budapest a szigetek városa, [...] a dombok városa, [...] a nemzetközi vásárok városa, [...] nagy turistaközpont, [...] híres gyógyüdülőhely*”,¹¹ majd valamivel lejjebb: „*Budapest nemcsak a műemlékek városa, [...] de nagy ipari központ is*”.¹²

¹⁰ Polskie pamiątki w Budapeszcie. In: WELLNER 1976a, 32–33.

¹¹ „*Budapeszt jest miastem wysp, [...] jest miastem wzgórz, [...] jest miastem międzynarodowych targów, [...] stanowi wielkie centrum turystyki, [...] jest słynnym uzdrowiskiem*” – WELLNER 1976a, 13–16.

¹² „*Budapeszt to nie tylko miasto zabytków, [...] lecz również wielki ośrodek przemysłowy*.” – WELLNER 1976a, 13–16.

A könyv egészéről nem mondható el, hogy nagyon színes, vagy képekkel gazdagon illusztrált lenne. A belső oldalakon megjelenő apróbb képek a műemléképületek fekete-fehér, vázlatszerű rajzai, s a fontosabb műemlékek neve tankönyves-narancsszínű keretbe foglalt, csupán a fedőlapot díszíti országalapító királyunk Stróbl Lajos által készített lovas szobrának színes képe, háttérben a Halászbástya egy részletével. A könyv hátlapján a Parlament kékesszürke tónusú fotója jelenik meg, előterében egy Dunán közlekedő, fehér utasszállító hajóval.

A színek persze Granasztói Pál albumában sem tengenek túl, mivel leszámítva a borítólapon szereplő esti Lánchíd ünnepélyesen lilás tónusú képét, a kötet összes fotója fekete-fehér – talán a kor szokásának megfelelően. A korabeli lengyel és cseh kiadású, egy országot, egy várost (pl. Prágát), vagy egy műemléket bemutató albumokat¹³ is (egészen vagy döntően) a fekete-fehér képek uralják, még ha található is egy-két színes kép közöttük.

Granasztói Budapestet bemutató albumának lengyel kiadását – amint ezt fentebb már említettük – a város történetéről írott rövid összefoglalóval egészítették ki, amely a kornak megfelelő szellemben íródott ugyan (utalások a magyarországi Kommunista Párt születésére, a Tanácsköztársaság időszakára és a budapesti proletariátus szerepére), de amelyet ugyanakkor szigorú tárgyilagosság és lengyel–magyar viszonylatban teljes „semlegesség” jellemez. Ergo: a lengyel–magyar közös történelmi múltra, vagy a város lengyel vonatkozású emlékműveire való utalást ez a történelmi összegzés nem tartalmaz, szerepelhetne akár egy angoloknak, németeknek vagy japánoknak szánt változatban is. A történelmi részt Mroczo azzal a megállapítással zárja, hogy „Budapest fekvése, festői képe és érdekes építészete miatt ezt a várost Európa legszebb városai között tartják számon”¹⁴ A Gellért hegyről nyíló panorámával induló, s a Normafa nyári lejtőjével záruló, összesen mintegy 230 oldalnyi képanyagot bemutató albumot végiglapozó lengyel olvasó nem csupán átfogó képet kap a 70-es évek közepének Budapestjéről, de komoly alkalma nyílik arra is, hogy betekintsen a város építészetébe. S, ha eközben a képek alatt szereplő feliratokat is szorgalmasan elolvassa, számos kiegészítő információ birtokába jut: megtudja például, hogy a 18. századi Vörös-Sün-Házban folytak Budán az első színházi előadások; hogy a Halászbástya védelmi célokat sohasem, mindig csak esztétikai célokat szolgált; hogy a Várnegyed házai alatt hosszú, összefüggő pincerendszer húzódik, s ezek egyikében a „Fortuna” étterem pinceborozót működtet; hogy a Lukács fürdőt tápláló forrás vizében már a

¹³ SIEMASZKO–KUNICKI 1974; ROŻEK–MARKOWSKI 1981; VŠETEČKA 1985.

¹⁴ GRANASZTÓI 1975, 16.

rómaiak is fürödtek; hogy a dunai rakpart pesti oldalán álló modern szállodák a második világháborúban elpusztult régiek helyére épültek; hogy az Országház neogótikus stílusban épült (ezért is tekintik sokan „utánzatnak”), s hogy annak kupolatermében zajlanak a nagy állami ünnepek; hogy a Kerepesi temető nemzeti panteon is egyben; hogy a Hungária (egykor és ma már újra New York) kávéház a századforduló irodalmi életének egyik központja volt; hogy az Engels téren (ma Erzsébet tér) található Danubius-kút a négy folyót: a Tiszát, a Drávát, a Szávát és a Dunát szimbolizáló mitikus alakokkal azelőtt a Kálvin téren állt; hogy a Hősök tere alatt közlekedő földalatti vasút a maga nemében (és a maga korában) az első ilyen volt Európában; hogy a Nemzeti Múzeum a bécsi Ringen található fényűző középületek mintájára épült, – azok szerényebb mása; hogy a Ferenciek terén álló templom helyén egykor török mecset állott, s a templom falán az emléktábla az 1838-as nagy árvíznek, s az áldozatokat hősiessen mentő báró Wesselényi Miklósnak állít emléket; hogy a Városligetben álló vár nem valódi, az épületegyüttesben több magyar műemlék utánzata van összesűrítve, leginkább a Hunyadiak Vajdahunyadban álló várára hasonlít; hogy a Vigadó helyén egykor német színház volt, amelyben maga Beethoven is fellépett; hogy az új épületben 1875-ben Liszt Ferenc játszotta Beethoven Esz-dúr zongoraversenyét, Hans Richter vezényelt, Richard Wagner pedig dobolt (!)...

Míndezek természetesen csupán töredékét képezik azoknak az érdekességeknek, amelyekkel Granasztói albuma szolgált a 70-es és 80-as évek lengyel olvasóinak, akik, ha az itt bemutatott két könyvből szándékoztak – mondjuk úgy – „felkészülni Budapestből” számos olyan információ birtokába (is) jutottak, amelyek máig sem veszítették el érvényességüket. A két könyv vizsgálata alapján bizvást elmondható, hogy a kép, melyet a 70-es évek Budapestjéről a lengyel közönség felé továbbítottak a kitűzött céloknak (turisztikai jellegű ismeretek/tájékoztató, illetve településtörténeti-építészeti szempontú városbemutató) megfelelt és összességében hiteles volt.

Irodalom

- FRISS 2009 = L. Friss Róbert, Turulpörkölt lengyel fazékból. Népszabadság, 2009. november 16. (http://nol.hu/kult/konyv/20091116_turulporkolt_lengyel_fazekbol - 2010. 08. 31.). GRANASZTÓI 1971 = Granasztói Pál, Budapest egy építész szemével. Corvina, Budapest 1971.
- GRANASZTÓI 1975 = Granasztói Pál, Budapeszt. Krajobraz i architektura. Arkady, Warszawa 1975.
- MRO CZKO 1978 = Mroczo, Eugeniusz, Rozmówki węgierskie. Wiedza Powszechna, Warszawa 1978.
- ROŻEK-MARKOWSKI 1981 = Rożek, Michał – Markowski, Stanisław, The Royal Cathedral at Wawel. Interpress Publishers, Warsaw 1981.
- SIEMASZKO-KUNICKI 1974 = Siemaszko, Zbyszko – Kunicki, Kazimierz, Polska z lotu ptaka. Krajowa Agencja Wydawnicza RSW Prasa, Książka, Ruch, Warszawa 1974.
- VARGA 2008 = Varga, Krzysztof, Gulasz z turula. Wydawnictwo Czarne, Wołowiec 2008.
- VARGA 2009 = Varga, Krzysztof, Turulpörkölt. Európa Könyvkiadó, Budapest 2009.
- VŠETEČKA 1985 = Všeťečka, Jiří, Pražsky chodec. Kniha fotografií Prahy. Pressfoto vydavatelství ČTK, Praha 1985.
- WELLNER 1976a = Wellner István, Budapeszt. Przewodnik. Sport i Turystyka, Warszawa 1976.
- WELLNER 1976b = Wellner István, Budapest, Panoráma Kiadó, Budapest 1976.

MAGYARSÁGKÉP OSZTRÁK (?) ÚTIKÖNYVEKBEN*

Bevezetés

A 19. században mind Ausztriában, mind pedig Magyarországon megélnék az érdeklődés egymás országai iránt. A dualizmus korának jelentős anyagi gyarapodása nyomán átfurmálódott a monarchia népeinek térhasználatá, iskolázottsági és műveltségi szintje, megváltoztak az életkörülményei. A népoktatás, csakúgy, mint a középfofú, és felsőfofú oktatás komoly fejlődésen ment keresztül. Az általános műveltségi szint, az írni-olvasni tudás, a felsőoktatásban résztvevők száma emelkedett. Az utazási feltételek sokat javultak, a szabadidő és az alapvető szükségletek kielégítése után fennmaradó szabadrendelkezésű jövedelem mértéke fokozatosan nőni kezdett. A turisztika, a kirándulás egyre nagyobb számú népességet mozgatott meg, amit a vasút térhódítása, az utazási költségek csökkenése is elősegített. Mindezek arra engednek következtetni, hogy a megélnék forgalom, a szomszédos ország megismerését célzó utazások megsűrűsödése mély nyomokat hagyott az osztrák útikönyvkiadás történetében.

Az osztrák útikönyvek Magyarország-, illetve magyarságképének vizsgálata mégis különös kihívást jelent a kutató számára. Ennek oka elsősorban az, hogy a Magyarországról, a magyar népről szóló osztrák vagy részben osztrák illetőségű kiadók által megjelentetett útleírások, útikönyvek skálája meglehetősen szűk. Mi több – úgy tűnik – a Magyarországról szóló osztrák útikönyvek egyszerűen nem léteznek.

A 19. században Ausztriában előszeretettel forgatott útikönyvek egy része Magyarországon született, és inkább a magyar szellemi szféra ön-reprezentációs céljainak szolgálatában keletkezett. Másik részüket Németországban (illetve német államokban) adták ki. Utóbbiak – a nagyobb a távolság, a közös történelem, tényleges együttélés hiányából adódó hézagok ismeretek miatt is – elnagyoltabb, sztereotípiákban jobban bővelkedő magyarságképet állítottak olvasóik elé.

Napjainkban hasonló a helyzet. Rengeteg német nyelvű útikönyvet vehetünk a kezünkbe, melyek egyik részét – csakúgy, mint korábban – Né-

* Készült az MTA-PTE Magyarország, Európa és Ibero-Amerika Kutatócsoport támogatásával.

metországban, másik részét Magyarországon adták ki. A mai útikönyv-kínálatra ezen túlmenően jellemző még a multinacionális mamutvállalatok uralma a piacon. Az európai útikönyv- és térképpiac vezető vállalata a német központú Mairdumont, a legismertebb és leginkább használt útikönyvek kiadója.¹ Jellemző globalizált világunkra, hogy ezek az útikönyvek rengeteg különböző nyelven kerülnek kiadásra, változatlan szöveggel. Például egy francia nyelvű Lonely Planet Magyarország útikönyv kiadás esetében korántsem lehetünk abban biztosak, hogy tényleg a franciák véleménye tükröződik a kötetben, hiszen az valószínűleg egy német szerző munkájának francia nyelvű kiadása.

Tekintsük át röviden, milyen azonosságokat és különbözőségeket fedezhetünk fel a 19. századi előzmények és napjaink osztrák turisztikai médiumainak magyar vonatkozású írásai között!

Magyarország és a magyarok leírása a modern turizmus kezdetén

Az Ausztriában megjelent tájleírások, útikönyvek korai darabjai a 19. század elején jelentek meg. Ezek szerzői közül kiemelkedik az 1772-ben született, Sopronban, majd Jénában tanult Bredeczky Sámuel földrajztudós, teológus. 1802-ben Bécsben jelent meg *Beyträge zur Topographie des Königreichs Ungern* című négy kötetes munkája. 1809-ben szintén Bécsben látott napvilágot útleírása, *Reisebemerkungen über Ungern und Galizien* címmel.

Az általa közölt tájleírásra itt nem térünk ki, tekintve, hogy az elsősorban a kőröspálos és csipkebokrok világát leíró földrajzi szentimentalizmus, illetve a kezdődő német romantika szellemi alkotásainak körébe sorolható. Úgy véljük viszont, hogy Bredeczky magyarságról alkotott impressziói és az általa közölt megfigyelések hosszú ideig érvényes, szimptomatikus képet sugároznak a transzlajtán terület lakóiról. Noha Bredeczky felvidéki születésű volt, német érzelműnek számított, még csak a hungarus tudatú németek közé sem lehet sorolni.² Véleményét ezért elfogadhatjuk a Laj-

¹ A cég adja ki többek között (hogy csak a legismertebbeket említsem) az ADAC, a Shell, a Marco Polo, a Falk, a Baedeker Allianz, a DuMont, a Kompass, a Lonely Planet térképeket és útikönyveket. (A Michelin nem adott ki eddig Magyarországról útikönyvet.)

² Pl. részt vett azon a tübingeni pályázaton, melyet forma szerint a Cotta cég, valójában azonban az osztrák titkosrendőrség írt ki. Itt Kazinczyval szemben Magyarország államnyelvének a latint javasolta. Kazinczy egyik levelében ezért így háborgott: „Berzeiczky Gergely barátom s Batthyány Vincze és ennek Recenzense a' Bécsi Annalisok '

tán túli magyarságkép 19. század eleji absztrakt változataként. Ez az osztrák látásmód meglehetősen elfogultan ítéli meg a magyar lakosságot, elsősorban az azt nagy részben alkotó magyar parasztot.

E 19. század eleji látásmód szerint: „*a magyar termetre zömök, alacsony, lelkülete tüzes, ügyes a művészetek és a tudomány területén, ha szellemével nagyszabású feladatokra vállalkozik, ugyanakkor emellett munkától és erőfeszítéstől visszariad. Éppen ezért a szláv és különösen a német paraszttal szemben tartózkodó, szegény, – de nem azért, mert földesura elnyomná, hanem a nyugalom és a kényelem kedvelése miatt. Ipari munkára nem vállalkozik.*” Szigorú és nem éppen kedvező bírálatát Bredetzky a következő ítélettel zárja: „*A magyar paraszt a hegyvidéken, ahol a természettől úgy kell a terményeket kikényszeríteni – éhen halna!*”³

A magyarokról alkotott összbenyomás az osztrák határ mellett élő magyarországi németiség képével párhuzamba állítva válik teljessé. E szerint a németek „*... gondtalanul átadják magukat kedélyes élvezeteiknek, annak a gyámoltalanságnak és nehézségségnek, melyen a külföldiek derülnek. Megelégednek a szellemi képzettség olyan fokával, melyet az elődeiknek, vagy bárki másnak köszönhetnek. Nem törtenek féktelenül magasabb szellemi javak után, másrészt nem olyan keménynyakúak és elviselhetetlenek azokkal szemben, akik óvással és barátsággal tanítani próbálják őket, vagy akiknek mások a nézeteik és az elveik. Ha meghagyják nekik pohár borukat és jó nagydarab marhahúsukat, úgy megtesznek mindent, ami erejükből telik, hogy összetartsanak; amit elődeik megszereztek, amit Isten és a felsőbbség elrendelt, azt megteszik.*”

Első olvasatra a praktikusán gondolkodó, dolgosságából következően egyenletesen gyarapodó és józan németek képe áll szemben az érzelmeitől vezérelt, alapvetően tespedt magyarokéval. A szöveg készen tartalmazza azokat a később (több helyen) visszatérő motívumokat, melyek a magyar-

Febr. füzetében ez idén Superint(endens) Bredeczky, azt az átkozott óhajást tesz, hogy Nemzetünk szűnjön meg az a' Nemzet lenni, melly eddig volt. Minél jobban tud valaki görögül, annál gonoszabb hazafi! Ezt kiáltá egykor szíve fájdalomában egy Római. Ezt kell nékiünk is, ezt a' három B betűs Magyar–Németet látván s' hallván.” KAZINCZY 1916.

³ Hasonlóan lesújtó, vagy még rosszabb véleménye van a többi – nem német – népről is, pl. a horvátokról. Róluk a következőket írja: „*Bár a horvátok képzetlen és durva, emellett munkás és jó kedélyű nép, testi erejük rendkívüli, előnyükre különböznek a magyaroktól és a németektől. Az ifjú horvát széles vállú, erőteljes ifjú, aki egész héten át végzi a legnehezebb munkát, ha legalább vasárnap a táncban szórakozhat kedvesével. Ezek tánca (amit szennvedélyesen szeretnek) a magyar és német táncok keveréke, és annyira ügyetlen, hogy a képzett néző egy percig sem viseli el annak szemlélését. A lányok, akik közt időnként rendkívül bájos teremtesek is akadnak, rövid, egymásra húzott szoknyákat, és merev fűzött hordanak. A szoknyaák száma vagyoni jólétükkel áll arányban, mert minél gazdagabb egy horvát lány, annál több szoknyát hord vasárnap a táncban. Ami elviselhetetlenül csúnya látványt nyújt, mert a számtalan merev szoknyához még farpárnák is járulnak, mely testüket tűrhetetlen kövérségűre dagasztja.*”

ságot szilaj, hirtelen természetű, fékezhetetlen, ugyanakkor az erőfeszítéseknek, modernizációnak ellenálló nációként definiálják. A hasonló impressziókat közvetítő szerzők kétségtelenül azt a történeti hagyományt próbálták a néplélekkel kapcsolatos valóságmezőbe áthelyezni, mely hagyomány az osztrák modernizációs törekvésekkel való nemzeti ellenállás formájában végigkísérte osztrák-magyar viszonyt, szinte a közös állami lét kezdeteitől.

A leírásból – halványan ugyan, de az előzőekkel párhuzamos módon – kirajzolódik az a homofonikus szemléletmód, mely szerint Ausztria egyfajta civilizátori küldetést teljesít a térségben, azaz az alacsonyabb fejlettségi fokon álló népeknek – köztük a magyaroknak is – közvetíti a modern kultúra elemeit.

Nincs elegendő forrásunk arra nézve, hogy az egyébként jellemző, részben irodalmi forrásokból táplálkozó, másrészt a kordivatnak megfelelő, romantikus–historizáló magyarságábrázolások vajon az útleírások, útikönyvek egészére ugyanúgy jellemzőek voltak-e mint egyéb területeken (elsősorban a zenei- és prózairodalomban), mindenesetre a magyar nemzettel kapcsolatban kialakított általánosítások néhány sajátos útleírástípus esetében megbicsaklanak. Ilyen speciális műfajnak számít a vasúti útleírás. A 19. század közepén a vasúti közlekedésnek köszönhetően alapvetően átalakult az európai tér- és időélmény. Az utazás sebességének növekedése és a távolságok ezzel arányos rövidülése csupán az egyik jelentős változás volt. A másik, hogy az országábrázolás, és tájbemutató addigi szervezőelve is megváltozott. Az útleírások új formái a vasúti fővonalak futásához igazodtak. Az utazók érdeklődési körébe újabb, addig érdektelen vagy ismeretlen földrajzi tereket vont be a vasút. Az új igények új kiadványokat szültek. Ezeknek az ismertetéseknek a kiadói természetesen maguk a vasúttársaságok voltak. A 19–20. század fordulóján jelent meg például a k. k. priv. Südbahn-Gesellschaft, azaz a Déli Vasúttársaság könyve, mely a déli vasút vonalainak hatósugarába eső térségeket mutatta be. A kiadvány magyar vonatkozású fejezete a Budapest-Csáktornya vonal jelentősebb állomásainak leírásával kezdődik.

Első helyen természetesen Budapest nevezetességeivel ismertet meg a kötet. Feltűnő, hogy a bukolikus hangvételű ismertetésekhez, tájbemutatókhoz képest itt egy pulzáló világváros hangulata bontakozik ki előtűnk. Utóbbiban természetesen szerepe van a kiadó által preferált technikai, műszaki értékeknek is. Budapest, mint modernizációs centrum, elsősorban az elektromos közlekedésre való átállás példaadó metropolisza kap helyet a kiadványban. (Ne feledjük: a könyv közvetlenül a földalatti

vasút átadását követő években született.) A leírás alapján a magyar főváros sugárútjaival (boulevard), hídjaival, palotáival, 38 m széles körútjával impozáns, európai város benyomását kelti. Az ismertetés mindamellett nagyjából ugyanazokra a toposzokra épít, mint a mai Budapestről konstruált képek. Kiemelt szerepet kapnak a gyógyfürdők, a híressé tett épületek, mint a Bazilika, a Parlament és a Mátyás-templom.

A Csáktornyáig haladó vonal nagyobb nevezetességei közül Székesfehérvár és a Balaton kap kiemelt figyelmet. Utóbbi kapcsán a kiadó és a szerző hazaelképzelései is körvonalazódnak. Már a könyv bevezetője is kiemeli, hogy a kiadvány célja az osztrák idegenforgalom fejlődésének szolgálata és a szép és érdekes haza (Heimat) megismertetése távoli országok utazóival. A szerző megjegyzi, hogy a tó adottságainak helyes kiaknázásával elérhető lesz, hogy a hazai (sic!) publikum ne külföldön költse el a pénzét. A Balaton (Plattensee) leírása kapcsán egyfajta Ferenc József-i harmóniában együtt élő közösség képe formálódik ki az olvasóban. Ehhez hasonló az osztrák-magyar határtérség leírása is. Utóbbira a Bécsújhely-Kanizsa vonal bemutatása adott alkalmat. A határrégió leírásánál – noha a 19–20. század fordulóján Ausztriában kiadott lapokban már jelentek meg cikkek, melyek a zömében németek által lakott nyugati magyar határszél Német-Ausztriához csatolásának kívánságát fogalmazták meg – semmi sem utal a terület etnikai jellegére, a német elem túlsúlyára. A leírás Liszt Ferencet is a leghíresebb *magyar* zeneszerzőként aposztrofálja, annak ellenére, hogy a Sopron mellett magyar földön született zeneköltő hovatarthatóságáról már korán viták bontakoztak ki.

A magyar népről közölt, egyébként meglehetősen szegényes információk alkalmazkodnak azokhoz a sztereotípiákhoz, amelyek az osztrák oldalon általánosságban elterjedtek a keleti szomszédokkal kapcsolatban. Az útleírás műfaji okokból természetesen szelektív módon viszonyul a sztereotíp összkép egyes elemeihez, így a magyarok zabolátlanságát, veszélyesen forróvérű természetét (rebellis hajlamait), nacionalizmusát nem említette. Itt inkább a pozitív országimázsunk jobban megfelelő, lovagias és vendégszerető jelzők jelennek meg a leírásban.

A közös államiság megszűnésével a kialakulófélben lévő turizmus addigi formái jelentősen háttérbe szorultak. Az új típusú határok megjelenésével a kapcsolatok beszűkültek, természetes, hogy a leíró kiadványok jellege is átalakult. Elterjedtek a főleg Németországban kiadott – a hagyományos ismertetés mellett agitációs célokat szolgáló – füzetek. A német propaganda élénken foglalkozott a határokon túl élő német ajkú kisebbséggel. A brosrák szellemisége egyre kevésbé emlékeztetett az egykori Monar-

chia közép-európaiságából fakadó kulturális és politikai kooperáció eszmevilágára. Ezek a kiadványok azonban – éppen az említett okok, politikai meghatározottságuk miatt – nem tartoznak tanulmányunk látóterébe.

A két ország közötti izoláció a második világháborút követően hosszú időre megbénította az idegenforgalmat. A turisztikai, idegenforgalmi kapcsolatok újrendezésének megnyugtató tudományos értékelésével még adós a történettudomány, így annak turizmusirodalma is ismeretlen előttünk. Az 1960-as években megjelent, később rendkívül élénkivé vált, ikonszerű – ám csak regionális kapcsolatokat érintő – ún. bevásárlóturizmusnak⁴ a hagyományostól elütő sajátosságát, és annak „irodalmi” manifesztálódását pedig a rendelkezésünkre álló keretek között csak regisztrálni tudjuk.

Napjaink Magyarország-képe az osztrák turisztikai kínálatban

A bevezetőben említett tények okán nem lehet egyértelműen bemutatni, hogy milyen magyarság-, illetve Magyarország-képet festenek manapság az osztrák útikönyvek, legalábbis ami a nyomtatott termékeket illeti. Vizsgálhatjuk viszont az osztrák utazási irodák on-line útikönyveit, illetve egyéb információs anyagait az Interneten.⁵

⁴ Az osztrák bevásárlók eleinte az olcsó, államilag dotált árú élelmiszerekért, a ruházati cikkekért és a személyi, egészségügyi szolgáltatásokért (fogorvos, fodrász, autószerelő stb.) jöttek Magyarországra. A 90-es évekbeli csúcs után mára az osztrák bevásárlóturizmus is alábbhagyott, egyes városokban alig észrevehetővé vált (Kőszeg, Szombathely). Feltételezhető azonban – ami Sopronban némiképpen látszik is –, hogy a közlekedési kapcsolatok további javulásával némileg rehabilitálódik a határmenti központok vonzáskörzete, legalábbis, ami a kereskedelmet illeti. Jelenleg igazán már csak a „dentálturizmus” virágzik, amely azonban újabb piacokat is keresett (Anglia, Írország, Németország stb.), így vélhetően hosszabb távon fennmarad még. Hiszen a nyugati országok egészségbiztosítási, illetve finanszírozási sajátosságai miatt a reptől érkező betegeknek bőven megéri a két hetes, szabadidős programokkal kibővített fogászati kezelés, vagy legújabban a plasztikai sebészeti műtét. Az ágazatnak szintén megvannak – a Magyarországról alkotott közkép szempontjából egyáltalán nem mellékes – irodalmi (pl. sajtó) lenyomatai.

⁵ Ez persze megint nem biztos, hogy tényleg az osztrákok Magyarország-képét tükrözi, hiszen az ilyen jellegű honlapoknál nem szokás a szerzőt feltüntetni, s valóban nem is találtunk erre vonatkozó információt. Mindössze azt lehet olykor kideríteni, hogy az oldal mely céghez tartozik, annak hol van a székhelye, illetve, hogy ki üzemelteti a honlapot. Ahogy a nyomtatott útikönyveknél, úgy az on-line utazási irodáknál és turistainformációs lapoknál is gyakori hogy az osztrák és a német piacot ugyanaz a cég fedi le, de többnyire nem osztrák, hanem német központtal. Olyan ol-

Mivel a világhálón fellelhető anyagok esetében a szerző személye és nemzetisége többnyire ismeretlen marad, és mert a különböző országok – elsősorban Németország és Ausztria – oldalai összerosódnak, továbbra sem állíthatjuk biztonsággal, hogy valóban az osztrákok véleményét, illetve magyarságképét vizsgáljuk. Mindössze annak a vizsgálatára nyílik lehetőségünk, hogy milyen képet kap a potenciális osztrák utazó Magyarországról, ha az Interneten keres információkat. Ez, ha nem is biztos, hogy az osztrákoktól eredő magyarságkép, az mindenestre elmondható, hogy befolyásolja az osztrák utazók magyarságképét.⁶

A Magyarországról nyújtott információknak az alábbi főbb típusait lehet megkülönböztetni:

1. Fontos és hasznos információk és adatok az országról („Allgemeines” típusú linkek).
2. Evés és ivás, kulináris élvezetek („Essen und Trinken” típusú linkek).
3. „Shoppingolás” („Shopping” típusú linkek).
4. Látnivalók („Sehenswürdigkeiten” típusú linkek).
5. Aktív pihenés – sportolási lehetőségeket („Aktivität” típusú linkek).
6. Általános jellemzés az országról és lakóiról („Land und Leute” típusú linkek).

A fontos és hasznos információk abszolút tárgyilagosan, felsorolásszerűen közölnek adatokat, például: pénznem, pénzváltás, árak, vízum, száll-

dalakat használtunk csak fel, amelyek impresszumából egyértelműen kiderült, hogy ausztriai illetőségű céghez tartozik. Még ezekben az esetekben is gyakran előfordult, hogy egyik linkről a másikra kattintva, (közelítvén a keresett tartalomhoz, vagyis Magyarország bemutatásához) egyszer csak egy német domain-nevű (.de) oldalon találtuk magunkat. Ezeket, mivel egy osztrák böngésző is ugyanezt az utat kell, hogy bejárja a virtuális információs sztrádán, szintén bevontuk a vizsgálatba. (Nem vetjük viszont figyelembe az ugyanilyen módon – bár kisebb mértékben – felbukkanó magyar oldalakat!) Bizonyos adatbázisokat, országleírásokat-bemutatókat több cég is használt, vagyis különböző nyitólapokról végük ugyanahhoz a Magyarország-ismertető laphoz jutottunk vissza.

⁶ Az Interneten a google.at keresőjéből indulva válogattunk a felkínált osztrák utazási irodák kínálatából.

Néhány link ezek közül: Magreisen.at (Mag Reisen), expedia.at (Expedia Reisen), ruefa.at (Ruefa Reisen), weg.at (WEG Reisen), oamtc.at (ÖAMTC Österreichische Automobil- Motorrad- und Touring Club), Plattensee.at, Kidsnet.at, 50plus.at, reisen.eduscho.at (Tschibo), derreiseführer.com (Der Reisebüro), dertour.com, tripadvisor.de, laenderinfos.focus.de, trendtown-travel.de. Természetesen jóval több utazási iroda van jelen a világhálón, ezek azok, amelyeknél lehet valamiféle országismertetőt is találni.

láslehetőségek, egészségbiztosítás, úthálózat, tömegközlekedés, nemzeti ünnepek, munkaszüneti napok, időjárás, államforma, stb.

A kulináris élvezetek kapcsán többnyire kiderül, hogy a magyar Kelet-Európa legfűszeresebb konyhája. Megemlítik a gulyást, a halászlét, a paprikát, a szalámit, a pörköltet, a töltött káposztát stb. Dicsérik cukrászdáinkat, a dobos tortát, a Gundel palacsintát, a rétest. A meglehetősen egészségtelennek bemutatott magyar konyha mentségére olykor megjegyzik, hogy vannak nagyon finom helyi halak és zöldségek is. Ami az ivászatot illeti, nem maradhat említés nélkül tokaji aszú, az egri bikavér, az Unicum és a pálinka.

A „shoppingolás” – a 21. századi turizmus fontos velejárója – tekintetében hazánk megállja a helyét. Az osztrák on-line útikalauzok dicsérik a pesti vásárlási lehetőségeket, nemcsak a plázákat és a Váci utcát emelik ki, de a vásárcsarnokokat, sőt az ecseri piacot is. A souvenirök ajánlásánál az alábbi termékek vezetnek: hímzések (terítők, blúzon, stb.), porcelántárgyak (Herend, Zsolnay), népviseletbe bújtatott babák, Unicum, pálinka, tokaji bor, Pick szalámi, fűszerpaprika, libamájpástétom.

Látnivalók tekintetében a fő attrakció minden estben Budapest, kivételt jelentenek a kifejezetten a Balatonra specializálódott oldalak. E kettőt követi a „Pusztá” és a Duna-kanyar, illetve a nemzeti parkok.

Budapest megjelenítése meglehetősen sematikus. Többnyire modern metropoliszként jelenik meg, a „Duna királynője,” „Kelet Párizsa”. Európa, sőt olykor a világ legszebb és legattraktívabb városai közé sorolják. Az Interneten böngészve az osztrák érdeklődő megtudhatja, hogy 1873 előtt még három különálló város volt Pest Buda és Óbuda, azt is, hogy a Duna szeli ketté a várost a dombos budai és a lapos pesti oldalra. A budai oldal romantikus, ahol a Halászbástyát, a várnegyedek, a Mátyás-templomot, a Gellért-hegyet és a Citadellát érdemes megnézni, míg Pest a modern üzletközpont, a kávézó és a shoppingolás paradicsoma. Ezek mellett rendre megjelenik a fürdők dicsérete.

A vidék tekintetében még ennél is semmitmondóbb információkhoz jutunk. Az a néhány lap, amelyik foglalkozik vele, régiókra bontva mutatja be az országot. Többnyire minden régióról kiderül a földrajzi fekvése, domborzata, természeti jellemzői, és néhány látnivaló, jellemzően a világörökségi helyszínek és a nagyobb városok, említés szintjén, a lehető legáltalánosabb formában.

Az aktív pihenés kapcsán elsősorban a sportolási lehetőségek kerülnek bemutatásra. Legjellemzőbb a lovaglás, a vízi sportok (evezés, vitorlázás), a biciklizés és a túrázás kiemelése.

A magyarokról és Magyarországról alkotott kép megismeréséhez leginkább használható, legérdekesebb információk az országról és lakóiról adott általános jellemzésekben található. Szinte az összes ilyen jellegű leírás az ország fekvésének és domborzatának bemutatásával kezdődik. Gyakran felsorolják a szomszédos államokat, majd megállapítják hogy az ország nagy része teljesen sík (sic!), mindössze az északkeleti részén található hegyek, a Dunántúl domborzatát pedig dombosnak vagy változatosnak minősítik. Hangsúlyos szerepet kap az idillinek, változatosnak és olykor érintetlennek jellemzett természeti környezet dicsérete. Gyakran külön is kiemelik a „pusztát”, a Duna-kanyart, esetenként a Mátrát is. Jellemző továbbá a kellemes klíma, a napsütéses órák magas számának hangsúlyozása, s a legmelegebb vizű és legnagyobb európai tó, a Balaton is megjelenik e téma kapcsán.

Néhány helyen rövid áttekintést kapunk az ország történelméről is. Ezekben nagyon tömören megjelenik a több mint 1000 évvel ezelőtti államalapítás, a török majd a Habsburg uralom, az 1848-as szabadságharc, az Osztrák–Magyar Monarchia, Trianon, a szovjet megszállás, 1956, esetenként felbukkan a gulyáskommunizmus fogalma is, aztán a rendszerváltás (meglepően kevés helyen a Páneurópai piknik) és az azt követő egyértelmű elköteleződés Nyugat-Európa és az EU felé, egészen az EU-tagságig. Mindezek száraz tényekként, különösebb kommentár vagy magyarázat nélkül jelennek meg, kivéve olykor a legutóbbi idők eseményeit, a rendszerváltást, a felzárkózást Európához, az EU-csatlakozást, amit – mint látni fogjuk – gyakran kapcsolatba hoznak az ország mai, sajátosnak és egyedinek bemutatott összképével, lakóinak mentalitásával.

Az ország jellegzetességeinek és a magyar nép mentalitásának bemutatása terén átmenet figyelhető meg a még mindig élő, de már korántsem viruló romantikus puszták és a modern de hagyományait megőrző Magyarország képe között. Az e két végpont közötti átmenet szinte minden árnyalatára találunk példát, sőt olykor a két véglet teljes összekeveredését figyelhetjük meg az osztrák honlapokon. Ezekben általában a vidék képe a népviseletes, faszindelyes, lovaskocsis pusztaromantikát képviseli, Budapest pedig modern metropoliszként tündöklök a Duna-parton. A szirupos, „puszták-gulasch” hangulatú, operettromantika és műfolklór ízű, ostorpatogtatós, délibábos jellemzések main-streamjére tisztán már nemigen találunk példát, de az ehhez hasonló leírások nem ritkák:

„A széles síkság fölött vibrál a levegő, a ragyogó napfényben a nyárfák, mint árnyék-foszlányok lebegnek a horizonton. Vakító piros pipacsmezők terülnek amíg

a szem ellát, láthatatlanul ciripelnek a tücskök.”⁷ Ezekben a leírásokban a kisvárosok barátságosak és takarosak, a falvak elbűvölők. A táj idilli és érintetlen. „A pusztá megálmodott falucskái és Észak–Magyarország gyönyörű kisvárosai elbűvölőek eredeti bájukkal és nyugodt mindennapjaikkal, amikben nem ismerik a stresszt és az idegeskedést. Így marad még idő élvezni a pillanat szépségét, a boldog hajnali madárcsicsergést, a finom sülték illatát délben, vagy az aranylő naplementét este.”⁸

Másutt a régi klisék makacsul továbbélnék, de mellettük megjelenik az ország „másik” arca is: a modernizáció. Ezek a leírások nemigen vesznek tudomást arról, hogy a 21. század hazánkat is utolérte és őszintén rácsodálkoznak például arra, hogy a magyar udvarokon is állnak autók..., szinte visszasírják a fent bemutatott pusztá-paprika idillt. Ennek megfelelően a vidék bemutatásakor kihangsúlyozzák, hogy az még megőrizte falusias jellegét, de az évszázados hagyományok már keverednek a nyugatról betörő modern és uniformizáló kultúrával, sőt szívós harcban állnak egymással. „A falusi porták közt a szalma- vagy zsindefyfedeles, tornácos, muskátlis ládákkal díszített, nagy fakapus parasztházak között városias, kétszintes, erkélyes sorházakat is találni. Sok udvaron áll személygépkocsi, sőt traktor és teherautó is a gazdagabb vidékeken. Másrészt viszont a hajnali szürkületben pásztorok hajtják ostorpattogtatással vagy szarukürtjük tülkölésével a faluból a jóságot a közös legelőre, és esténként mindez megismétlődik fordított irányba, a jóllakott állatok hazatérnek az istállóba. Népviseletet már nem sokszor látni, de azért a falusi utcákon egyre–másra felbukkannak parasztasszonyok sok szoknyában, kendővel vagy főkötővel a fejükön.”⁹

A régi idők és a modernitás keveredése az útikalauzok többségében megjelenik, többnyire a fentinel realisabb képekben. Az alábbi példa már közelebb áll a valósághoz, de még mindig anakronisztikus és erősen rányomja bélyegét a magyar vendéglátók és idegenforgalmi szervezetek által kialakított imázs is:

„Kalocsán az árnyékban üldögélő asszonyok hímzik a tradicionális színes virágmintákat. Budapesten megnyitja kapuit Közép–Európa legnagyobb High-Tech vállalata. A pusztán csikósok gyakorolják nyaktörő lovasmutatványaikát. Az országúton cammogó lovaskocsikat és trabikat folyamatosan előzik meg a soklóerős új autók. Hagyomány és modernitás, szegénység és gazdagság, stagnálás és hala-

⁷ Ruefa Reisen, Reiseinformationen: Ungarn – Allgemeine Infos Ungarn – http://www.vidado.com/kunden_parameter/verkehrsbuero_at/regioninfos/css/popup/frameset_region.php3?KID=815000&Ref_ID=999_10_LA155 (2008. 09. 20.).

⁸ Uo.

⁹ DER Reisebüro – pl.: <http://www.der.de/portal/der/app/content/resourceId/3817.html> (2008. 09. 29.).

dás. Magyarországon sokminden megtalálható egymás mellett és sokminden megfőr egymás mellett.”¹⁰

Vannak útİKönyvek, melyek a kulturális sokszínőség, a történelmi múltból és az ország fekvéséből fakadó „keveredés” ábrázolása mellett kifejezetten ironikusan szemlélik és kifigurázzák a hagyományos, és sokakban rögzült „puszta–paprika–piroska” sztereotípiát. Valahogy így: „Ha a tokaji aszú és az erőspaprikás gulyás mellé még egy hegedű is, akkor tökéletes a turista boldogsága ebben a szalámi-paradicsomban.”¹¹ Ezen oldalak szerint Magyarországnak nincs szüksége az operettromantikára és a cigányfolklórra, mert ezek nélkül is rendkívül izgalmas és figyelemre méltó. Méghozzá azért, mert a k. u. k.-idők és a kommunizmus lenyomatai keverednek a rendszerváltás óta nagyon intenzív Nyugat felé fordulás hatásaival, ez teszi érdekessé az ország külső képét és lakói mentalitását is.

Ez utóbbit – tehát a magyar mentalitást – a legtöbb forrás kiemeli, mint nagyon egyedi és a külföldiek számára nehezen érthető lelkivilágot. Egyediségének és különállóságának, mintegy szigetjellegének forrása egyesek szerint a magyar nyelv, ami nem rokonítható a környező népek nyelveihez.¹² Másrészt megjelenik az a történelem során gyakran fel-felbukkanó (ön)kép is, amely a Kelet és a Nyugat találkozásával magyarázza az ország sajátos vonásait. Ez a helyzet, földrajzi adottságainál fogva, Magyarország egész történelmét végigkíséri a honfoglalástól napjainkig, rányomta bélyegét az országra, a népre és formálta a magyar mentalitást.¹³

A magyar lélek tehát egyértelműen, mint „különlegesség” jelenik meg a leírásokban. Jó és rossz vonásokat egyaránt találunk bemutatásakor. Pozitívumként a magyarokról gyakran megállapítják, hogy temperamentumos és nagyon melegszívű, rendkívül vendégszerető és barátságos nép, jó humorú, gyakorlatias, sőt némi higgadtság is szorult belé.¹⁴ A magyarok büszkék országuk értékeire és népük kulturális teljesítményeire, mentalitásukban a múltnak különösen nagy jelentősége van. Ez utóbbi vonás azonban negatív tartalmakkal is telítődik némelykor. Ezek szerint a magyarok történelmükből fakadóan realisták, gyakran pesszimisták és csalódottak, illetve végtelensek. Magyarországot tartják a világ közepének és megsértődnek,

¹⁰ Dertour – http://www.dertour.com/portal/dertourat/app/content/guideId/marco-Polo_2975_einl/resourceld/2108 (2008. 10. 06.).

¹¹ Ländereinfor – www.laenderinfos.focus.de (2008. 10. 04.).

¹² DER Reisebüro – pl.: <http://www.der.de/portal/der/app/content/resourceld/3817.html> (2008. 09. 29.).

¹³ Uo.

¹⁴ Ruefa Reisen – http://www.vidado.com/kunden_parameter/verkehrsruero_at/regioninfos/css/popup/frameset_region.php3?KID=815000&Ref_ID=999_10_LA155 (2008. 09. 20.).

ha a világ ezt nem ismeri el. „Extra Hungariam non est vita” idézi a monást a DER Resiebüro on-line útikönyve.¹⁵ Ezt dölyfös felfogásnak tartják, ami – szerintük – a 18. századi konzervatív nemesség gondolatvilágából fakad és él tovább a mai napig is, messze ható következményeinek egyike a Magyarországon ma is tapasztalható nacionalizmus és sovinizmus.

Nehéz lenne a pozitív vagy a negatív kategóriába sorolni ugyanezen honlap megállapítását, melyben idézi az ismert monást, hogy a magyar olyan népség, aki a forgójátön mögötted megy be és előtted jön ki. Vagyis: *„Összességében nézve életrevaló nép, amelyik mindig kicsikarja, ami neki jár, eszességgel, szorgalommal, tehetséggel, és ha kell furfanggal is.”*¹⁶

A többnyire pozitív magyarság-, illetve Magyarország-kép mellett néhol negatívumként jelenik meg a nemzetiségi kérdés. Magyarországot soknemzetiségű államként jellemzik, melyben a lakosság 90%-át kitevő magyarságnak komoly problémát okoz a kisebbségekkel való együttélés. Itt elsősorban a romákat emelik ki, akik helyzete a forrás szerint a rendszerváltás óta drasztikusan továbbromlott.¹⁷ Az ország gazdasági helyzete és társadalmi szerkezete is negatívumként jelenik meg. E szerint a rendszerváltás felemásan sikerült Magyarországon: egyesek meggazdagodtak, de a lakosság mintegy 40%-a szegénységben él.¹⁸

Egyes oldalak kiemelik az ország politikai széttagozottságát is: bár nem kifejezetten politikai nézetekre hivatkozik a szerző, hanem a gazdasági fejlődés kérdései, és a nemzeti identitás problémája miatt véli úgy, hogy két táborra oszlik az ország, jobb és baloldalra, amelyek – úgy tűnik – kibékíthetetlenül állnak egymással szemben.¹⁹

A Magyarországról alkotott képet talán a következő mondatok foglalják össze legtalálébban a Dertour honlapjáról: *„Mi a legjobb Magyarországból? Ez egy olyan ország, amely csodálatra méltó túlélő-művészetével egymaga képes megküzdeni a legnagyobb kihívásokkal is. Ehhez tartozik az is, hogy az emberek minden egzisztenciális gondjuk ellenére időt fordítanak arra, hogy a jó szomszédság és a vendégszeretet fennmaradjon.”*²⁰

¹⁵ DER Reisebüro – <http://www.der.de/portal/der/app/content/resourceId/3817.html> (2008. 09. 29.)

¹⁶ Uo.

¹⁷ Dertour – http://www.dertour.com/portal/dertourat/app/content/guideId/marcoPolo_2975_einl/resourceId/2108 (2008. 10. 06.).

¹⁸ Uo.

¹⁹ Uo.

²⁰ http://www.dertour.com/portal/dertourat/app/content/guideId/marcoPolo_2975_einl/resourceId/2108 (Dertour. Letöltés: 2008. 10. 6.)

Irodalom

DER Reisebüro – <http://www.der.de/portal/der/app/content/resourceId/3817.html>

Dertour – http://www.dertour.com/portal/dertourat/app/content/guideId/marcoPolo_2975_einl/resourceId/2108

KAZINCZY 1916 = Kazinczy Ferenc tübingeni pályaműve. Régi Magyar Könyvtár 37. Budapest 1916.; az idézett Kazinczy levelek: Kaz. Lev. IX. 383.; IX. 338.

Länderinfos – www.laenderinfos.focus.de

Ruefa Reisen, Reiseinformationen: Ungarn – Allgemeine Infos Ungarn.
– http://www.vidado.com/kunden_parameter/verkehrsbuero_at/regioninfos/css/popup/frameset_region.php?KID=815000&Ref_ID=999_10_LA155

CSEH ÉS SZLOVÁK ÚTIKÖNYVEK MAGYARSÁGKÉPE
AZ 1970-ES, 1980-AS ÉVEKBEN

Mottó: „Ajánlanék neki gyógyfürdőt is négy-öt hónapra Hévízen vagy Sárováron vagy Zalakaroson, egybekötött kirándulásokkal Budapestre (Lánchíd, parlament, budai vár, Kossuth tér stb.), a Hortobágyra, Visegrádra, a Duna kanyarhoz, Debrecenbe, Tokajra, Egerbe, a Dunántúlra, Esztergomba stb.” – a Spele fedőnevű blogger beszólása egy szlovák naci-onalistának.¹

A szlovákiai könyvtárakban nem találtam a két világháború közti időszakból származó Magyarországról szóló útikönyvet. Jellemző viszont, hogy fölbukkantak ellentétes kiadványok, tehát olyanok, amelyeket magyar szerzők írtak Cseh–Szlovákiáról, illetve szűkebben Szlovenszkról. Ilyen Fodor Antal: Zipserföldön² és Szalatnai Rezső: Utazás a Szepességben³ című könyve, amelyek igen érzelemdúsán, és a trianoni területvesztés fölött érzett fájdalmat is erősen kisugározva mutatják be az elszakadt egykori Magyarország egyes, regionális értelemben mindig is helyi tudattal rendelkező részeit, amilyenek a Szepesség joggal tekinthető. Mindkét szerző javára írható, hogy nemzeti fájdalmuk és abból eredő elfogultásuk ellenére képesek voltak az útikönyv műfaján belül maradni.

Az 1945-1989-es időszakban körülbelül húsz olyan könyvet adtak ki Csehszlovákiában, amelyek témája Magyarország mint úticél. Átnézésük után úgy döntöttem, közülük négy útikönyv leépezi elemzésem alapját.⁴ Döntésemet az alábbi megfontolások befolyásolták. A felsorolt négy könyv egyértelműen, mind címében, mind tényleges tartalmát tekintve – útikönyv. Ez nemcsak azt jelenti, hogy elhagyhattam a nem ebbe a kategóriába tartozó egyéb kiadványokat, mint pl. a valamilyen esemény tiszteletére kiadott specifikus tájékoztatókat vagy prospektusokat. A műfaji egyöntetűség főleg azt jelentette, hogy a négy könyv igen hasonló szerkezettel bír, úgymint: bevezető tájékoztató Magyarországról (földrajzi, népességi, gazdasági, klimatikus, közlekedési stb. alapadatok), praktikus információk (beutazás, szállás, üzletek, posta stb.), az ország régióinak rész-

¹ www.parameter.sk (2009. 03. 25.).

² FODOR 1921.

³ SZALATNAI 1940.

⁴ JUHÁSZ 1976, 264 oldal, 10 000 példány; TÜSKÉS 1981, 167 oldal, 5000 példány. LAUFER 1983, 242 oldal, 15 000 példány; TOMÁŠEK 1988, 272 oldal, 25 000 példány.

letes leírása, valamint képek, térképek és tanácsok különböző úticélok és úticélcsoportok meglátogatására.

A szinte azonos könyvszerkesztés szerkezeti felépítés révén a könyvek jól összehasonlíthatóvá váltak. A könyvek összehasonlíthatósága igen lényeges szempont volt számomra. Háromnak⁵ teljesen azonos a címe, ráadásul a négy közül három⁶ megközelítőleg azonos terjedelmű is: kb. 15–20 szerzői ív. Az azonosságok mellett olyan eltéréseket tartalmazó könyveket választottam, amely eltérések befolyásolhatták a könyvek tartalmát, azaz a fotók által bennük megfogalmazott magyarságképet. Konkrétan: Juhász és Tüskés könyve szlovák nyelvű, de szerzőjük magyar. A két másik könyv cseh nyelvű, szerzőik is csehek; nem mellesleg ugyan prágai kiadó (Olympia Praha) öt év különbséggel (1983-ban és 1985-ben) kiadott könyvei; belső címlapjuk szerint nem újabb kiadások, viszont külalakjuk és tartalmuk alapján egyfajta iker-kiadványok, vagyis az 1983-assal azonos méretű, formájú, de továbbfejlesztett (javított, bővített) és jelentősen megnövelt példányszámú kiadás (15 ezerről 25 ezerre).

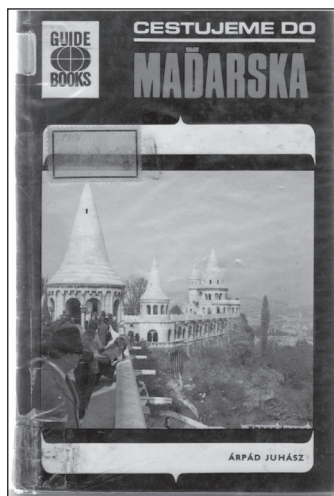
A teljes korszak ismeretében állítható, hogy az 1980-as évekre a csehszlovák–magyar blokkon belüli turistakapcsolatok elérték csúcspontjukat. Ezt jelzi egyebek mellett az is, hogy az ötvenes-hatvanas évekkel összehasonlítva, ebből a időszakból származik a legtöbb útikönyv, valamint az is beszédes tény, hogy a két cseh könyv prágai kiadója 1988-ra (öt évvel az első kiadása után) 66 %-kal megnövelte ugyanannak a Magyarországi útikönyvnek a példányszámát. A téma vizsgálója számára külön előny volt, hogy ugyanebből a korszakból rendelkezésére állnak olyan cseh és szlovák könyvek, melyeknek témája Csehszlovákia. Ezek taglalási módját, azaz a csehszlovák korabeli ön-országképet is figyelembe vettem, amikor a magyarokra tett cseh és szlovák megállapításokat vizsgáltam. A csehszlovák–magyar turistakapcsolatok virágzására utal az is – s ez egyben tanulmányom egyik konklúziója –, hogy a vizsgált négy könyv által lefedett mintegy tizenkét éven belül (1976–1988 között), a csehszlovák–magyar turizmus volumenének bővülésével párhuzamosan, az útikönyvekben is háttérbe szorult a bővülés és az elmélyülés. Más szóval: a könyvekben fölvetett képi tematikák gazdagodtak, a témák taglalása fokozatosan elmélyült és igényesebbé vált, azaz Magyarországot egyre árnyaltabban és részletekben látta Csehszlovákiából.

Tanulmányomban elsősorban a képeket és a képfeliratokat vettem részletes kvantitatív és kvalitatív elemzés alá. Elemeztem a szövegeket

⁵ TÜSKÉS 1981; LAUFER 1983; TOMÁŠEK 1988.

⁶ JUHÁSZ 1976; LAUFER 1983; TOMÁŠEK 1988.

is, főleg azokat a fejezeteket, amelyeket a csehszlovák–magyar kapcsolatoknak szenteltek a szerzők. Viszont az útikönyvek tartalmának részletes elemzésétől (pl. a bennük található információk kritikájától) eltekinttem, mint ahogy nem elemeztem a térképeket sem. Ami a fotókat, képeket illeti: a legjelentősebb eltérés a négy könyv között éppen a képek tekintetében van. A legkevesebb képet (mindössze 24-et) a Juhász-féle könyv tartalmazza. Érdekes a két cseh könyv közti eltérés: noha egy és ugyanazon kiadó teljesen azonos méretű kiadványáról van szó (az egyik 242, a másik 274 oldal), az 1988-as ikerkiadásban sokkal több kép van: számuk 45-ről 77-re nőtt. A Tüskés-féle kiadvány rendkívüli mennyiségű képet tartalmaz: 317-et, vagy nyomdailag kifejezve: a 30,69 ívnyi könyvben a 10,99 szerzői ívnyi szöveghez 19,70 ívnyi kép társul. Összességében úgy ítélem meg, hogy a négy elemzésre kiválasztott könyv, illetve azok egyes tényezőinek kombinációi (a szerzők nemzetisége, a képek mennyisége, a kiadás éve stb.) lehetőséget adnak arra, hogy általuk megragadhatóvá és kimutathatóvá váljon Magyarország csehszlovákiai országimázsa; pontosabban ezen imázs egyes részleteinek időbeli változása a hetvenes–nyolcvanas évek fordulóján.

Juhász Ārpád eredetileg magyarul is megjelent könyve a magyar épített örökséget két nagyobb témában mutatja. Budapestnek kiemelt helye van benne: az összes 24 képből 7, tehát 29% budapesti helyszínen készült. A fővárosi képeken látjuk a Schulek Frigyes tervezte Halászbástya legattraktívabb részletét (ez van a címlapon is), a parlamentet (ezt is a Halászb-

bástyáról, tehát messziről nézve), továbbá a Mátyás-templomot, végül a Dunát és a rajta átívelő Erzsébet-hidat. Két kivétellel a budapesti képeken a város 19. század végén épült leglátványosabb részeit látjuk.

Budapesten kívül három helyszínt kapott teret a képeken: Székesfehérvár, a gyulai téglavár és Pécs főterén Gázi Kászim pasa dzsámija. Pécs az összes vizsgált útikönyvben szerepel; török örökségét mind a négy könyvben megmutatják (ellentétben az egri minarettel, amely csak a két szlovák útikönyvben látható). A pécsi török örökség tudatát nagyítja, hogy a dzsámi előterében álló Hunyadi János szoborra a képfelirat is ráutal. Pécs kapcsán felbukkan még a képeken a Zsolnay-kút (a könyvnek ez a legminőségibb képe: fekete-féher ugyan, de viszonylag jól látszanak rajta a részletek). Érdekesnek tartom a harmadik Budapesten kívüli destináció, Székesfehérvár bevonását az útikönyvbe. A székesfehérvári helyszínt a könyv „prirodné múzeum”-nak (szó szerint „természeti múzeum”-nak), azaz skanzennek nevezi. A helyszín mai neve Középkori Romkert és Nemzeti Emlékhely. Mint köztudott, Alba Regia egykori koronázó és temetkező hely, ahol Szent Istvántól Székesfehérvár török kézre kerüléséig (1543-ig) tizenöt királyt – köztük az államalapítót, Imre herceget, Könyves Kálmánt, Károly Róbertet, Nagy Lajost és Hunyadi Mátyást – helyeztek végső nyugalomra. Ez a hely szintiszta szimbolikus történelmi emlékhelynek számított – semmi esetre sem látványos és szórakoztató turiszticalogatónak – az adott útikönyv megjelenésekor, 1976-ban is.

A Budapesten kívüli helyszíneket arányosan kettéosztották. Egyik felük (egri minaret, tihanyi templom, Pécs főtere, Zsolnay-kút, gyulai téglavár, székesfehérvári romkert) kimondottan a magyar történelmi hagyományt, annak fennmaradását mutatja és hangsúlyozza. A történelmi témájú képek után négy, hangsúlyosan modernizációra utaló képet látunk: a miskolc-tapolcai termálfürdőt, a nyíregyházi főiskola épületét, egy dunaujvárosi panelházsort (tövékben parkoló autókkal), valamint a miskolci kilátó- és tévétornyot. A négy képfeliratról kettőn a modernitás expliciten is megjelenik: a nyíregyházit a könyv „Magyarország legmodernebb főiskolájának” nevezi, a dunaujvárosi lakótelepet pedig „új városrésznek”. Ugyanehhez a szocialista modernizációhoz csatolható két további budapesti kép is: a budapesti Láng Gépgyár enteriőrje és a budai úttörővasút. A könyv képeinek szerkesztése a kezdet-és-folytatás paradigmát sugallja, amit azzal koronáztak meg, hogy az utolsó előtti képen egy csopaki házat látunk, amely felirata szerint „egykor malom volt, ma csárda”. A nádfedeles ház udvarán korabeli mércével mérve koszerű személygépkocsik állnak: két kis Polski Fiat, egy Lada és egy bogárhátú Volkswagen.

Ennek az 1976-os útikönyvnek a képein a természeti örökség 5:19 (n=24) arányban határozottan kisebbségben van. Az öt kép közül az egyiken egy dunai horgásztanya van (felirata: „A Duna a vízi sportok és a horgászat kedvelőinek paradicsoma”), egy kép a zirci arborétum fáit mutatja, ezután két balatoni kép (a tó Tihanyból nézve és a baltonfüredi kikötő, háttérben egy sétahajóval), végül a „tipikus magyar puszta” következik.

Az 1983-as cseh könyvben a képek jelentős része a tradíciókra épülő Magyarország képét mutatja. Budapest: a Halászbástya (a képbe besűrödik a Hilton Hotel sarka is), a Parlament (a színes címlapon, de a könyvben is többször szerepel), a budai Vár. Némileg bővült a képtematikai repertórium: megjelenik, és ettől kezdve mindegyik vizsgált útikönyvben szerepel az Ybl Miklós által neoreneszánszra tervezett „Állami Operaház épülete”.

A Budapesten kívüli helyszínek is a hagyományok továbbélését sugallják: az esztergomi várdomb, a tűztorony Sopronban, Pécs főtere légi felvételen a dzsámival (de látható a dóm négy tonya is), a szegedi dóm homlokzata. Ennek az útikönyvnek a képei a korábbinál határozottabban utalnak az utazásra, turizmusra és a kommercialitásra. Budapesten immár látjuk a Vidámparkot és egy metróállomást is. A Balaton látképét Balatonfüreden sétahajók színesítik (trécselő matrózokkal), látunk turistaközpontot is ugyanott, valamint horgászatot mint vonzó szabadidős tevékenységet. A turizmus növekvő szerepére utal ebben a könyvben, hogy Székesfe-

hérvárról nemcsak a romkeretet látjuk, hanem a Velence Hotelt is. Ugyanígy Lilafüreden a Palota-üdülőt, Szegeden egy kempinget, a Duna mellett pedig lovasturisták csoportját. Két esetben teljesen explicit utalás történik az utazás, a turizmus szervezésére: Balatonfüreden a Coopturist korszerű üdülőit látjuk, Salgótarjánban pedig egy (nem túl esztétikus) IBUSZ-iroda is le van fényképezve.

Ez az 1983-as útikönyv bővelkedik a szocialista vívmányokat direkt vagy indirekt módon megjelenítő képekben: egy metróállomás, a kékesi tévétorony, a kaposvári kísérleti általános iskola épülete. A legegységelműbb szocialista imázs Dunaújvároshoz kötődik: a panellakótelep felirata ezt mondja: „Dunaújváros szocialista város egyik lakótelepének részlete”. Vagyis még sok ilyen van...

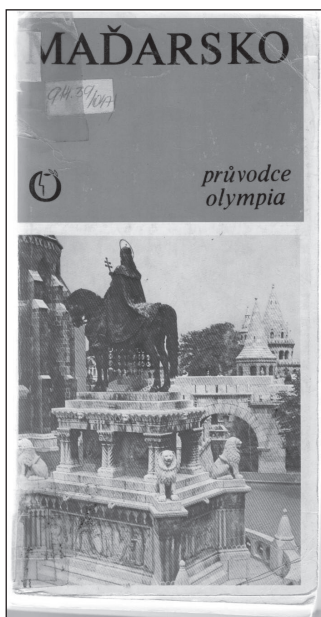
A könyv képeinek természetzi örökségre vonatkozó aránya nagyon alacsony: a 41 épített örökséget ábrázoló képre mindössze 4 természeti kép esik. Igaz, mind a Bükk-hegységi látkép, mind a barlangokról készült képek tematikai bővülést jelentenek. Viszont – részben ide kapcsolódva – megjelenik a legnagyobb újdonság, a gasztronómia, konkrétan egy badacsonyi szüreti fesztivál népviseletbe öltözött menetének jelenete.

Ez a bedekker is alkalmazza a kezdet és folytatás paradigmát: Kecskeméten a modern bevásárlóközpont mögött templomtorony látszik; a Nyugati pályaudvar épülete előtt villamosok szaladnak; a győri városháza neobarokk épülete előtt szökőkút ontja a vizet; Szentendre szűk utcái láthatóan megújulva várják a turistákat; a pécsi kézművesvásár tradicionális portékáit korszerű környezetben kínálják megvételre. Régi és új legszemléletesebb egyvelege Budapesten látható: a Rákóczi út polgárházai alatt aszfaltos úton Wartburg, Trabant és egy Škoda szalad.

Figyelmet érdemel ennek az 1983-as útikönyvnek a képi perspektívája, illetve képi közlésmódja. Az első feltűnő jelenség a képek aktivizmusa, dinamizmusa. Legalább 10%-ban a képek teljes egészében vagy részben mozgást, cselekményt, lendületet ábrázolnak, ráadásul a dinamika szemmel látható gazdagsággal, bőséggel párosul. A Ganz Mávag szereplőcsarnoka (mozgó gépek és sürgő-forgó munkások), a martfűi cipőgyárban dolgozó izmos munkások (szalagmunka fölött lendülő testek és kezek), a nyírbogdányi kőolajfinomító büszkén füstölő kéményei, a Nyugati előtt szaladó villamosok, az épp beszálláshoz készülődő metrótömeg és a lovasturistázó csoport keveredik a bauxitbányászokkal (fejtés közben, sok-sok szén a csizmájuk alatt), az Új Élet Mezőgazdasági Termelészövetkezet almaszedő lányai-val-asszonyai-val (alma a rekeszekben amíg a szem ellát), a három hatalmas pontyot cipelő balatoni horgásszal és az óriási badacso-

nyi fűrtöktől nyögő két meglett ember képével. Ez a csehszlovák bedekker szövegben is jó másfél oldalat szentelt a „Výstavba socializmu” (A szocializmus építése) című fejezetnek, hogy egyértelművé tegye: szorgalmas, dinamikus és gazdag munkás nemzet lakik Magyarországon.

A másik cseh kiadványban a megszokott képeken látjuk Budapestet: Halászbástya, budai Vár, Rákóczi út. Megszokott módon a többi urbánus helyszínt is: Pécs – Gázi Kászim pasa dzsámija és a székesegyház; Szeged – kultúrpalota; Sopron – utcarészlet a Tűztoronnyal; Szolnok – Tisza-híd. Megszokottnak nevezhető a régi és az új szerves keverése: Miskolcon egy képen látjuk a Kossuth-szobort és a tévétornyot, Székesfehérvárott pedig a kihagyhatatlan romkert mellett megjelenik egy nagy és új üzletközpont.

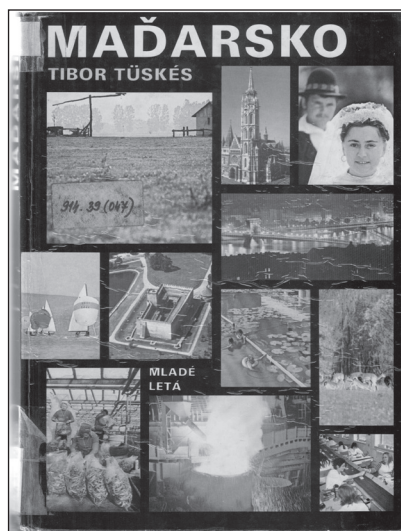
Ebben az útikönyvben az előző kettőnél intenzívebben jelennek meg a magyar történelmi tudattal kapcsolatba hozható és turistacsalogatóknak is alkalmasnak vélt helyszínek: a tatai és a diósgyőri vár, a csókakői várrom; István és Gizella szoborpárja Veszprémben; Szigetvárott Zrínyi Miklós emlékműve, Egerben Dobó Istváné; az 1514-es parasztlázadás emlékműve Cegléden és a mohácsi emlékpark kopjafái.

A templomokkal kapcsolatban két jelenség figyelhető meg. Egyfelől a templomok mint turistacsalogató objektumok nagy száma, másfelől a ve-

lük kapcsolatban tapasztalható kint-bent perspektíva szelektív jellege. Már az 1983-as kiadásban is sok templom volt a képeken: a miskolci minoriták temploma, egy gyöngyösi templom, az egri székesegyház, a pesti Deák téri evangélikus templom, a Mátyás-templom többször is; összességében 8 templom a 45 képből (17%). Ugyanannak az útikönyvnek az 1988-as kiadásában minden korábinál több templomot, 14-et látni: a budapesti Mátyás-templom; a tihanyi apátság; Veszprém, Pécs, Esztergom, Szeged, Vác, Eger nagy katolikus templomai; a debreceni református Nagytemplom. Szerepelnek továbbá a képeken kisebb vagy kevésbé ismert templomok vagy romok is, mint Lébénymiklós és Zsámbék, gyakorlatilag tehát Magyarország szinte összes jelentősebb temploma. Összesen 14 templomkép van benne. Mivel azonban az előző kiadáshoz képest ugrásszerűen megnőtt a kiadványban a képek száma, így a templomok aránya százalékosan nem változott: a 77 képből 14 ábrázol templomot, ami 18%-nak felel meg. A másik feltűnő jelenség a templomképek perspektívájával kapcsolatos, konkrétan az, hogy a fotós soha nem megy be a templomba. Ezzel ellentétben a gyárat vagy a szerelőüzemeket szinte minden kiadvány bentről, belülről közelíti meg, mintegy emberközelből látjuk. Végül: a könyv nem mentes a (szándékos vagy véletlen?) cinizmustól sem. Az egri székesegyház mind az 1983-as, mind az 1988-as kiadványban szerepel.⁷ 1983-ban főtől és szemből látjuk, 1988-ban az utcáról és oldalról. Együttal a második kép aláírása az alábbira figyelmezteti az olvasót: „Jager, arcibiskupský chrám a vchod do podzemní restaurace”, azaz “Eger, püspöki templom és bejárat a föld alatti étterembe”, melynek – teszem hozzá – homlokzatán a képen is jól olvasható a felirat: „Borozó – Étterem – Bár”.

A saját korában és a maga kategóriájában valószínűleg szemet gyönyörködtető volt Tüskés Tibor 1975-ben magyarul megjelent könyvének Jozef Fraňo által szlovákra fordított változata. Ez a kiadvány rendkívül sok, összesen 317 képet közöl Magyarországról, miközben tartalmazza a korábban taglalt útikönyvek minden fejezetét is, lakosság, országföldrajz, úticélok stb. Kivételes a fényképezés technikája, mivel a 36 egyéni fotós és két fotóügynökség (MTI, Rand McNally and Company) fotóin szinte egyöntetűen azt látjuk, hogy a fényképezés közel mennek képük tárgyához, közelről ismerik és mutatják azt, amit Magyarországból meg kívánnak mutatni. Ennek a közelállásnak az eredmény az, hogy a vizsált korszak legrészletezőbb: képileg és tematikailag is legrészletezőbb kiadványát forgathatjuk.

⁷ LAUFER 1983, 192.; TOMÁŠEK 1988, 212.

Képi értelemben a közelség egyértelműen megnyilvánul abban, hogy pl. a búzakaralászt, a csigalenyomatot, az aggteleki kristályokat, a veszprémi ősteknős lenyomatát stb. mind-mind nagyon közelről, lényegében felnagyítva látjuk. A fotósok tematikai közelállását a bemutatott jelenségek, tárgyak, emberek stb. elképesztően széles kínálata bizonyítja. Ezek a fotósok olyasmiket is észrevesznek, amit mások nem. Nemcsak Sopron régi házsorát látják, hanem réges régi cégéereket a homlokzatokon; a kapualjakban megbúvó kőangyalokat, a lélegzetelállító győri barokk homlokzatot (igen közelről), a jáki templom békés kapuját, a legrégebbi budai házsort, Kerceszomor ősi haranglábát, a nagyszentmiklósi lelet egyik darabját és Szent István király adománylevelét. Ebben a könyvben láthatunk először templomot belülről: Pannonhalma kerengőjét és a kovácshidai templom belsejét. Itt nem légi felvételen látjuk a falvakat, mint a másik kiadványokban. Ennek megfelelően nemcsak a nádfedél látható Szalafő házain, de lentől a porta egykori szerszámai, pl. az eke is. A fotós bemegy az udvarba, onnan fényképezi az őrségi kacsúsztatót.

A szándékos részletezés technikája, s egyben a dolgok aprólékos ismerete leglátványosabban a népvilágba öltözött emberekben jelentkezik. Felvonul a magyar néprajz szinte valamennyi jelentős népviselete, így Hollókő, Kapuvár, Kazár, Boldog, Mezőkövesd, Jászjákóhalma. A fotósok kétségtelenül érzékenyek a helyi sajátosságokra, pl. a mohácsi busójárásra (látunk busómaszkot egészen közelről is). Bőven ábrázolódna a helyi

kézműves remekek: egy tápéi kosárfonó, egy fafaragó munka közben és műves alkotásai, úgymint festett fatárgyak Kovácshidáról, fateknők, hímzések, ívócsanakok, mézeskalács-formák, a miskakancsó, de még az ormánsági szökröny (faragott láda) is. Ez a magyar táj, ez a folklorizáldott magyar világ a másik három könyvben egyáltalán nem volt látható.

Ez a könyv kivételes a természetábrázolás terén is. Állatok – madarak: tűzok, kanalasgém, búbic, kis-balatoni károkatonák, kócsagok, gólya, fülesbagoly, héja (kézen); halak: harcsa, kecsge; lepkék, gyíkok, vipera; nagyvadak – erdei őzike, dámvad, Gemencen bögő nemes szarvas, vaddisznó, muflon. Fák, füvek, virágok – nefejecs, mocsári gólyhír, szársomlyói kikerics; virágok – a Sas-hegyről, a Mecsekből, a Mátrából, az Alföldről, a Pilisből és Nagybugacról; bakonyi bükkök, hársak, nyárfasor; kétszáz éves tölgy és a zengővárkonyi vén fa. Erdő és védett terület – arborétum Szombathelyen, csérhalompusztai védett terület, vácrátóti park, szarvasi arborétum; mocsár és gemenci ártéri erdő; Szalajka-völgyi víz-esés; meredek sziklák, kenesi löszfal, zúzmarás fák a jeges Balaton partján (ez az egyetlen könyv, ahol az egyes évszakok külön jelennek meg). Számokra lefordítva: a könyv 317 képe közül legalább 239-en vizsgálható a természeti örökség vs. épített örökség paradigma alapján, és az eredmény 100 : 139. Vagyis 42% : 58% százalékos arányban a képek kis híján egyforma arányban mutatják Magyarország természeti és épített örökségét. A 100 természeti kép egyben az összes képnek is majdnem egyharmadát jelenti.

Ez a könyv sem szűkölködik a szocialista vívmányok bemutatásában: Rudabánya – vasércbánya; Komló, Visonta – szén- és bauxitbánya; Vác – cementgyár; Százhalombatta, Nagylengyel – olaj- és gázfűró torony, kőolajvezeték; Ajka – elektromos kemence, kohó; Budapest – Medicor; Óbuda, Csepel – gép- és hajógyár, daruk, hajók kikötve; Győr – vagon-, textil-, Ikarusz-gyár⁸ Tiszalök, Kisköre – gát és víztározó (a megzabolázott természet); Százhalombatta – villanyerőmű; Pét – vegyi kombinát. A közlekedés vívmányai blokkban: ferihegyi repülőtér, metróállomás, M7-es autópálya, Déli pályaudvar.

Azaz: Magyarország láthatóan és erősen iparosodik. Legalábbis ez a modernizáció képeken mutatott iránya, és nem a vidéki városok polgári irányba való fejlődése, modernizációja. Mivel a szocialista vívmányok objektumai a képeken elszórva (tehát felhígítva) jelennek meg, nem tűnik föl, hogy minden látszat ellenére ez a könyv sugallja leghatározottabban és legdidaktikusabban a régi és az új között feszülő ellentétet. Nagyon sokszor egyenesen egy-egy képpárral: lóvasút versus Déli pályaud-

⁸ Nyilván a győri RÁBA-művekre gondolt a szerző. – a szerk.

var; egy pécsi tradicionális könyvtár – modern könyvtár Miskolcon; kubicosok – nők szalagmunka közben; szegény piszkos gyerekek (valószínűleg a harmincas évekből) – modern óvodában tornázó gyerekek; nádfedeles parasztporta – salgótarjáni és kazincbarcikai panelrengeteg, plusz egy veszprémi ABC.⁹ Bizonyos területek különösen alkalmasak voltak a korszak intenzív civilizációs fejlődésének demonstrálásra: az egyik képen ökrös szántás, puszta és gémeskút Bódvarakón – a másikon gabonaórlás a Ferencvárosban, aratás, búza, kombájn, csirkefarm, kővér malacok, üveg-házi friss saláta. Az egyik képen Bugac, csikósok, nyáj és kondér – a másikon viszont úttörőváros, úttörővasút és (ki tudja, hova?) szaladó úttörők. Van, aminek nincs, mert nem lehet párhuzama: modern iskola Salgótarjánban, modern kultúrház, a korszerű pécsi klinika, gyógyszerkísérlet végző férfiak Debrecenben.

Látszólag e könyv szerzője (fotósai) ismeri (ismerik) legjobban Magyarországot. Vagy mégsem? Nos, a sztereotíp budapesti képek (Vár, Lánchíd, Halászbástya, Margit-sziget és -híd, parlament, Mátyás-templom) mellett csak tüzetesebb vizsgálat után tűnik fel a vidéki urbánus Magyarország (finoman fogalmazva) alulreprzentáltsága. Más szóval: ebből a több, mint 317 fotót tartalmazó útikönyvből szinte teljesen kimaradt a vidék városi Magyarországa. Látható ugyan Debrecen, Sopron, Esztergom – mindegyiket egy-egy templom képviseli –, valamint Pécs, ahol látható a dzsámi, a minaret és a katedrális is. Emellett azonban alig vannak képek a Budapesten kívüli városokról: Debrecen (a Kossuth Lajos Tudományegyetem), Miskolc és Hódmezővásárhely (mindkettő totál látképből). Mintha nem lenne átmenet a nagyvárosi és a paraszti Magyarország között. A vidék itt minden korábbi ábrázolásnál vidékibb. A vidék itt még csak véletlenül sem város, hanem falusias falu: nagydobszári nádfedeles parasztház, gólyafészek Adorjás falu református templomtornyán, göcseji nádfedeles ól és így tovább. Az egyáltalán nem baj, hogy a képeken megjelenik a falusias Magyarország, elvégre az ország a mai napig jelentős mértékben ilyen. Azt viszont problémának tartom, hogy a könyv képei – nem tudok jobb kifejezést a jelenségre – időcsapdába szorultak. Egyfelől ugyanis a könyvben közölt képek kontextusában kihangsúlyozott falusi tradíció az elmaradottsággal egyenlő. Képgazdagság és színessége ellenére a másik három vizsgált könyvvel összehasonlítva egyedül ez a könyv alacsonyodott oda, hogy az idő folytonosságát – ha úgy tetszik, a magyar történelmet –, mint „régit, tehát rossz, szemben az új, tehát jó” paradigmává si-

⁹ Az élelmiszer üzletek közkedvelt neve a szocializmus időszakában.

lányította. Másfelől a képek túlzóan leegyszerűsítik, leszűkítik a cseh és a szlovák olvasók számára a magyarságképet.

Amíg az elmaradottságot többé-kevésbé képesek feloldani a vele ellentétbe állított, és a fejlődést intenzíven illusztráló képek, addig a másik jelenség (a szimplifikáció) megoldatlan marad, véleményem szerint súlyos károkat okozva a korabeli magyarságképen. Az nem volna baj, hogy Tüskés-féle könyv bemutatja szinte a teljes magyar néprajzi repertoárt. De azt bajnak tartom, hogy a könyv közvetett és közvetlen képi üzenetei által egyetlen területre, mindennél határozottabban, és szinte kizárólag a folklórtradícióra exponálja a magyar orszáгимázst.

Vajon nem azzal a más nemzeteknél is megfigyelhető jelenséggel van-e dolgunk, hogy a nemzet vagy népcsoport gazdasági potenciáljának kiaknázása annak meglévő vagy kreált folklórelemei révén (pl. skótok) történik? Vagyis az etnikai kommercializáció folyamatával, amely kényszerűen tematikai exponációval kell, hogy járjon. Miközben rövidtávon a képek részletező technikája a hitelességet, a közelállást, végső soron a magyar táj és a magyar emberek bennfentes ismeretét mutatják (vagy legalábbis sugallják), aközben hosszútávon ugyanebből az exponációból, tematikus szűkítésből túlságos leegyszerűsítés és képi sztereotípa születik.

Azt lehetetlen megállapítani ebből az 1981-es útikönyvből, hogy vajon akaratlan (véletlen) vagy inkább kommersz céllal végrehajtott, szándékos leegyszerűsítés eredménye-e a könyv képi világa. Az viszont megfogalmazható, hogy mire vezetett ez a magyar nemzetkép tekintetében. Ezen az alapon értelmezendő: a lóháton vágató csikós a karikás ostorral és a gombaszáritás tradíciójának megjelenítése az Őrségben; a harmatos fűrt, a hordó és a lopó Tokajban; a makói hagyma és a szegedi paprika – beleértve a szedés mozzanatának lefényképezését is, mint bizalom- és hitelnövelést; a termálfürdők, Hévíz, Harkány, Hajdúszoboszló; Balaton, Visegrád, Dunakanyar; legelő juhok, ősi racka, szürkemarha, libák és gémeskút az Alföldön; a puli és a kilenclyükű híd; betyármintás sótartó, cifraszűr, festett csuprok, tulipános láda, faragott–festett szék. Hát nem ugyanaz ez, mint amiről Vajda János sóhajtott föl magyar elmaradottságot kritizáló Credo című versében 1888-ban:

„Ha németek hozzánk tanulni járnak, / Magyar leányt keresnek gouvernante-nak; Csikós mulat vasárnap frakkot öltve, / Utolsó antisémita kitömve; Nadrágszj, csáti bot, cigányok sátra, / Nemesség bibliája: ferbli kártya, És - tisztesség nem eshetik kimondva - / Rojtos gatya... kerülnek muzeumba: Akkor telik be jósigéd, Széchényi! / Dicsőség, boldogság lesz itten élni...”

És vajon nem ugyanaz, mint amit egy (feltehetően szlovákiai) magyar blogger ajánlott egy nacionalizmusáról híres szlovák politikus asszonynak: magyar nemzeti sztereotípiák átnevelő, magyarságot megutáltató halmazát (lásd jelen tanulmány mottóját)?

Összegzés

A vizsgált négy könyvben előforduló toposzok az alábbi folyamatok megfigyelésére és rögzítésre adnak lehetőséget a magyarságkép cseh-szlovákiai változásával kapcsolatban. A képek témavilágában határozott és tartós bővülés figyelhető meg. Az idegenforgalmi kínálat bővülésével párhuzamosan több irányban szélesedtek, mélyültek a látni kínált magyar tematikák: földrajzi és mélységi (minőségi), horizontális és vertikális értelemben. Kitágult az időintervallum: egyfelől a múltba (amorita lenyomat, kristályok, aggteleki kőzet, barlangi medve fejcsontja, rudabányai állkapocs), Aqincum, táci római kőszobor, szombathelyi római út. Egy évtizeden belül is megfigyelhető, hogy fokozatosan már nemcsak a Balaton és Balatonfüred, hanem Siófok, Tihany és Keszthely is. Már nemcsak hajók és séta a Balaton parton, de fürdőzők és sétahajók is. Már nemcsak templomok és dzsámi, de zsinagóga is.¹⁰ Már nemcsak a munkáskirándulás és -pihenés (hajdúszoboszlói fedett fürdőmedence dugig fürdőzőkkel¹¹), és nemcsak kemping Nagykanizsán,¹² hanem Hévíz,¹³ a lilafüredi Palota Hotel, és a jól láthatóan arisztokratikus Gellért-fürdő is.¹⁴ Az arisztokratizálódás (vagy elitizáció) más tekintetben is megindul. Már nemcsak az Erzsébet-híd, de „Széchenyi Lánchídja” is,¹⁵ Mohácson „Jagelló Lajos emlékműve”,¹⁶ igaz, az aláírásból hiányzik a „király” szó. A turistacélok közé fölkerülnek olyan, a korábbi bedekkerékből hiányzó képek, mint a keszthelyi Helikon kastély,¹⁷ (a Helikon szó a képaláírásban nincs benne), a badacsonyi Kisfaludy-ház,¹⁸ a fertődi¹⁹ és a martonvásári kastély.²⁰

¹⁰ TOMÁŠEK 1988, 235.

¹¹ Uo. 253.

¹² Uo. 50.

¹³ Uo. 169.

¹⁴ Uo. 77.

¹⁵ Uo. 102.

¹⁶ Uo. 24.

¹⁷ Uo. 176.

¹⁸ Uo. 166.

¹⁹ Uo. 180.

²⁰ Uo. 148.

A folyamatot kísérte egyfajta religiózus vonulat is: már nemcsak a Halászbástya, de a tövében álló Szent István szobor is; már nemcsak templomok, de a székesfehérvári püspöki palota is.²¹ A vertikális tágulást pedig jól szemléltetik a tapolcai, aggteleki, pálvölgyi, jósvafői barlang képei.

Budapest mellett egyre dominánsabban láthatók a könyvekben Magyarország más tájai. Egy-egy korábban is lefotózott téma az idő előrehaladtával részletesebben, árnyaltabban jelenik meg az útikönyvekben. A budapesti képeken szinte mindenhol a város 19. század végén épült leglátványosabb részeit látjuk: az Erzsébet-híd eredetije 1897–1903 között épült; a Schulek Frigyes tervezte Halászbástya 1895–1902 között; az Operaház 1875–1884 között; a Nyugati pályaudvar épületét 1877-ben nyitották meg; a győri városházát 1900-ban avatták fel. Akár Budapest, akár a vidék, az épített örökség tekintetében mind a négy könyv képeinek döntő többsége Magyarország és elsősorban Budapest 19. század végi építészeti örökségét, annak kiemelkedő jellegét hangsúlyozza. Más szóval: egy tradicionális alapokon modernizálódó fővárost, illetve országot.

Mind a négy útikönyv él a régi és az új szemléletes keverésének technikájával. Ennek legszemléletesebb példája a Kecskemét–Szeged közti főút melletti szélmalom-csárda, amely egykor szélmalom volt, ma vendéglátóipari egység.²²

A képtematikák időben a turizmus és a szórakozás felé mozdultak el. Az 1983-as kiadványban Szentendre megújult szűk utcáit látjuk, ámde azok még üresen várják a turistákat.²³ Öt évvel később viszont már Szentendrén borozóban szórakozó társaságról közül képet a könyv.²⁴ Kezdetben szőlőtőkét sem láttunk a képeken, később viszont már borász tölti kacsóból a magyar bort.²⁵

Az elitista irányba való bővülés mellett a csehszlovák útikönyvek magyarságképe ellenkező irányban is megváltozott. Talán az arisztokratizálódás ellensúlyozására, talán a Magyarországról kialakítandó kép finomítása végett, vagy talán a magyarságkép kommercializálódása végett, de erősen folklorizálódtak a témák. Azaz egyre intenzívebbé vált rajtuk a népies vonal: hortobágyi pásztormúzeum és csikós két lóval,²⁶ a ti-

²¹ Uo. 144.

²² LAUFER 1983, 236.; TŰSKÉS 1981, 6.

²³ LAUFER 1983, 230.

²⁴ TOMÁŠEK 1988, hátsó borító.

²⁵ Uo. 58.

²⁶ Uo. 53., 255.

hanyi parasztház,²⁷ „Ópusztaszer, Árpád fejedelem emlékműve”,²⁸ a göcseji parasztportát idéző skanzen Zalaegerszezen stb.²⁹

A Csehszlovákiában az 1970-es, 1980-as években hozzáférhető magyarországi útikönyvekben a magyar nemzetre vonatkozó attribútumok köre folyamatosan és kitaróan bővült, mégpedig Budapesttől a vidék felé, az épített örökségtől a gasztronómia felé. Közben pedig a látható, képeken megfogható modernizáció tartalma hangsúlyosan magában foglalta a szocialista iparosodás sikereit: a panel- és toronyházakat, tévétornyokat, úttörőket.

Végül, de egyáltalán nem utolsósorban: az útikönyvekben kialakított, felületességből vélt vagy szándékosan alakított magyar nemzeti sztereotípiába nem fért bele, nyoma sincs benne „foltnak”: nincs jele elmara-dottságnak, szemétnak, nyomornak, sem cigányoknak vagy nem magyar nemzetiségieknek.

Irodalom

FODOR 1921 = Fodor Antal, Zipserföldön. Igló/Nová Ves 1921.

JUHÁSZ 1976 = Juhász, Árpád, Cestujeme do Maďarska. Šport, Slovenské televýchovné vydavateľstvo, Bratislava 1976.

LAUFER 1983 = Laufer, Josef a kol (szerk.), Maďarsko. Pruvodce. 3. kiadás, Olympia, Praha 1983.

SZALATNAI 1940 = Szalatnai Rezső, Utazás a Szepességben. Toldy Kör, Bratislava/Pozsony 1940.

TOMÁŠEK 1988 = Tomášek, Radmil a kol. (szerk.), Maďarsko. Pruvodce. Olympia, Praha 1988.

TÜSKÉS 1981 = Tüskés, Tibor, Maďarsko. Mladé letá, Bratislava 1981.

²⁷ Uo. 164.

²⁸ Uo. 245.

²⁹ Uo. 190.

AZ OLASZ ÚTIKÖNYVEK, ÚTLEÍRÁSOK MAGYARORSZÁG- ÉS MAGYARSÁGKÉPE

Bevezetés

A tanulmányhoz az olasz könyvpiacra fellelhető, 2004 és 2008 között kiadott útikönyveket használtuk fel. Egy kivételével francia vagy angol eredeti alapján készültek az olasz közönség számára, s általában nem csupán szó szerinti fordításról van szó. Az olasz kiadásokat a szerkesztők – az olasz közönség igényeit figyelembe véve – javították, kiegészítették, főleg a mindennapi életben használatos gyakorlati útmutatók esetében.

Az általunk vizsgált kiadványok felépítésüket tekintve három részre oszlanak: az első, a bevezető, amely általános tudnivalókkal szolgál Magyarországgal és a magyarokkal kapcsolatban. Az alapvető adatokon túl innen megtudhatja az olvasó, hogy mit érdemes magával vinnie az utazáshoz, mikor és hogyan érdemes utaznia, milyen árakra számíthat, hol tájékozódhat, hogy tovább bővítsé ismereteit. Nem hiányzik egy hosszabb-rövidebb történelmi áttekintés, a jelen időszak politikai struktúrájára való kitéréssel, amit az életstílusra, a társadalomra, a magyarok és nyelvük milyenségére vonatkozó megjegyzések követnek. A művészetek, a sport, a vallás, a média kérdései is terítékre kerülnek, s természetesen nem maradnak el a természeti értékekkel, a magyar konyhával kapcsolatos tudnivalók sem, amelyeket a szabadidő eltöltésére vonatkozó javaslatok egészítenek ki. Az útikönyvek második része az ország különböző régióit mutatja be részletesen, térképek segítségével. A harmadik részben egy gyakorlati útmutató áll rendelkezésre, amely az internet-elérhetőségtől, a szállástól, a biztosítástól kezdve az időjárásról, a gyerekekkel való utazásról, az ünnepekről, stb. keresztül a vásárlási tippekig, telefonszolgáltatásokig sok mindenre kiterjed. Általában egy praktikus kisszótár is részét képezi a könyveknek. Az első és a harmadik rész anyaga felcserélődhet. A szerzőktől, az útikönyv célirányultságától függően a többé-kevésbé részletezett információkat a mű elején vagy végén találjuk meg. Számunkra pont ez utóbbi részek azok, amelyek érdeklődésre tarthatnak számot, hisz itt nyilvánul meg leginkább a Magyarországról, magyarokról alkotott vélemény.

A továbbiakban könyvről könyvre haladva mutatjuk be azokat a részteket, amelyek révén szembesülünk valamiféle, a magyarságról kialakított képpel vagy annak egy darabkájával. Végül pedig, a befejező részben körvonalazzuk majd az ezekből a mozaikrészekéből kialakuló teljes képet.

Az útikönyvek

Le Guide Routard – A francia *Le Guide Routard* sorozat az igazi világcsavargókat veszi célba.¹ Elsősorban a kalandra vágyó, nyitott, az eltérő kultúrákat maximálisan tiszteletben tartó, és azokban lehetőség szerint elmélyedni kívánó, az idegen országban a mindennapokat megélni akaró, a környezetvédelemre különösen érzékeny és kisebb költségvetésből is utazni tudó embereknek szánt útikönyv. Ebből kifolyólag nagyobb teret szentel a gyakorlati életben is hasznosítható információknak, azoknak az adatoknak, érdekességeknek (az emberi jogok kérdése, a környezetvédelem helyzete, a magyarok leszármazottai a világban stb.), amelyek alapján az utazó véleményt formálhat az országról és annak lakóiról, és amelyek segíthetik, hogy külföldi tartózkodása során saját maga is képes legyen megoldani bármilyen esetlegesen adódó problémát. A könyv Magyarország kívül a Cseh Köztársaságot és Szlovákiát is tárgyalja.

„*A Kelet Bécs kapujánál kezdődik*” – mondta Metternich, Magyarországra gondolva, erre a kis országra, amely némely tekintetben hasonlít Ausztriára, de már egy más világ felé nyit: „*erős ízek és borok, bódító zene világa*”. – ezek az indító sorok. Egy olyan ország számára, mint Olaszország, amelyet majd minden oldalról tenger mos, valamiféle alapvető hiányosságnak tűnik a tenger hiánya.

Az útikalauzból azonban alapvetően pozitív benyomás árad, amely a szerzők következő állításaiból adódik:

- Magyarország kis ország, de sokat ígér. Középkategóriájú áron is ugyanolyan jó minőségű szolgáltatásokban van része az embernek, mint a Nyugat-Európában.
- A magyarok udvariasak, kedvesek, vendégszeretőek.
- Ellenállhatatlan humorérzékkel rendelkeznek, de melankolikus, pesszimizmusra hajló természetüket bizonyítja az öngyilkosságok különösen magas száma körükben. Ezzel kapcsolatban a szerzők idézik lefordíthatatlannak tartott, költészetünket átható „honfibu”

¹ LE GUIDE ROUTARD 2008, 31-256.

fogalmunkat. Az igen csekély számban idézett magyar kifejezések fényében úgy tűnhet az olvasónak, hogy ez egyike leggyakoribb szavainknak, holott ez egyáltalán nem így van.

- A magyarok nagyra becsülik, ha valaki megpróbál nyelvükön kommunikálni velük. A magyar nyelvet tévesen a törökkel is rokonítják az útikönyvben, egy urál-altaji nyelvcsaládot feltételezve.
- A magyar nyelv hangzása kellemes, de utánozhatatlan.
- Magyaroknak lenni inkább nyelv és érzés kérdése, hisz a magyarok a történelem folyamán sok más néppel keveredtek.
- A magyarok hazafiak. A szerzők úgy gondolják, hogy egy igazi magyar otthonából sem hiányozhat egy Erdélyről, az „elveszett hazáról” szóló könyv, ui. Trianon még erősen él a köztudatban.
- A történelmi korszakok bemutatásánál a kiadvány írói kiemelik annak jelentőségét, hogy Európában egyedülálló módon az 1988–89-es rendszerváltáskor a kommunista párt volt a kezdeményező.
- A jelenre vonatkozóan úgy vélik, az ország immár visszafordíthatatlanul a demokrácia útján halad.
- Tájékoztatás történik arról, hogy a gazdaság privatizációja a külföldi tőke felé való nyitással társul. Úgy tűnik, Magyarország és Lengyelország a beruházók fő célpontja Kelet-Európában, hisz itt könnyen találhatnak képzett és viszonylag olcsó munkaerőt.
- Magyarország számára fejlődési lehetőséget a tudomány és technológia, illetve az autógyártás terén látnak.

Érdekes arra is odafigyelni, milyen negatívumokat említenek a szerzők. Lássuk most ezeket!

Gazdasági szempontból kihangsúlyozódik a fejlődésnek a különböző régiókon belüli igen eltérő mértéke, különösen az északon növekvő munkanélküliség problémája, az egyrészt Budapest és a turistavárosok, másrészt a vidék között tátongó űr. Budapesten járva nem tűnik szembe az ország elszegényedése, amely elsősorban a keleti országrészeket érinti – tájékoztat a kötet. Felhívják a turisták figyelmét arra, hogy Magyarországon még mindig tetten érhetők a „vadkapitalizmus” fejleményei, ezért ellenőrizni kell fizetéskor a számlát, a visszajáró pénzt.

Politikai téren utalás történik arra a momentumra, amikor 2006-ban Gyurcsány Ferenc a közvélemény előtt elismerte többek között politikai hazugságait és a választók elől eltitkolt tényeket. Ennek ellenére a parlament újfent bizalmat szavazott neki, Orbán Viktor pedig elvesztett egy jó lehetőséget, hogy újra hatalomra kerüljön. Az „Emberi jogok kérdése” c.

fejezet kitér a következőkre: a 2006. szeptemberi szélsőjobboldali tüntetésekre, a roma kisebbség jogainak megsértésére, a zsidóellenes megnyilvánulásokra, a családon belül a nők ellen elkövetett erőszakra.

A „környezetvédelem” címszó alatt azt a 2000. január 30-án történt tragédiát említik csak, amikor az erdélyi Nagybánya környékén működő ausztrál-román tulajdonú aranybánya derítőjének gátja átszakadt, s 100.000 m³ cianiddal mérgezett víz ömlött a Tiszába a Lápos-patakon, illetve a Szamoson keresztül. Az „egészségügy”-nek szentelt rész figyelmeztet a kullancs okozta súlyos közegészségügyi gondokra, és javasolja az A vírus okozta hepatitisz elleni védőoltást az élelmiszermérgezés veszélye miatt.

Ez a munka igen tág teret szentel a fontos, ismert magyar vagy magyar származású személyiségek felsorolásának. Talán így óhajtják a szerzők emberközelségre hozni az olvasó számára a kissé távolinak tűnő magyar világot, azt aényt is alátámasztva, hogy a magyarok többet adtak a világnak, mint amennyit számuk alapján a világ elvárt volna tőlük. A „fontos személyiségek” sorában találjuk pl. a következőket: Attila, Árpád, István; Mátyás mellett a XIV. Lajos uralkodása alatt a francia huszár testület megalapítója, Bercsényi László sem hiányzik, s gróf Széchenyi István (Szécsényi-nek írva), Kossuthon, Petőfin, Horthyn, Kun Bélán, Nagy Imrén és Kádár Jánoson keresztül jutunk el a sort záró Gyurcsány Ferencig, akit a könyv „a magyar Tony Blair”-nek titulál. A „Művészek, írók, rendezők és zenészek” között Albrecht Dürer, Franz Liszt, Bartók, Kodály, Georg Lukács, Jancsó Miklós, Kertész Imre, Szabó István, Andrew Vajna, Esterházy Péter szerepelnek, ez utóbbi esetében nem marad el a megjegyzés, mi szerint maga az író fedezte fel, hogy apja kommunista besúgó volt. A „feltalálók” között találkozunk Puskás Tivadarral, a világon az első telefonközpontot Budapesten létrehozó mérnökkel. A következő anekdotával szolgálnak a szerzők: hogy ellenőrizze a vonal működését, azt kiabálta Thomas Edison kollégájának: „Hallod?” Innen ered az immár a világ nagy részén elterjedt „Hallo” köszöntés a telefonbeszélgetések során. Mellette szó esik David Schwartzról, az első kormányozható léghajó feltalálójáról; a golyóstollról híres Bíró József Lászlóról; Goldmark Péterről, a vinillemez, az első színes Tv és a videómagnó atyjáról; Rubik Ernőről, a bűvös kocka megalkotójáról. Az „utazók, felfedezők” sorában felfedezheti az olvasó Kőrösi Csoma Sándor nyelvtudóst, a tibetológia megalapítóját, Teleki Sámuel, a Kenya északi részébe induló első európai expedíció vezetőjét. A „sportolók” listáját Puskás Ferenc futballjátékos és edző nyitja, és Szeles Mónika újvidéki (Novi Sad) születésű magyar-amerikai teniszbaj-

nok, illetve Egerszegi Krisztina úszóbajnok zárja. A „magyar eredetű amerikai és európai személyiségek” címszó alatt helyet kap Joseph Pulitzer (Pulitzer József) újságíró, Adolph Zukor producer, a Paramount Pictures alapítója, Victor Vasarely festő, grafikus, az Op art művészeti mozgalom alapítója, George Soros (Schwartz György) vállalkozó, liberális politikus, feltaláló e filozófus, a Soros Fund Management és az Open Society Institute elnöke, Gábor Zsa Zsa színész. Végül a „magyar családok lezármazottai” között megemlítésre kerül Tony Curtis és Nicolas Sarkozy.

Lonely Planet – A következő vizsgált kötet a Lonely Planet kiadványának Olaszországban megjelent változata.² A Lonely Planet egy ausztrál kiadó, amelynek olaszországi partnere a torinói EDT. Filozófiájuk: csak el kell határoznunk, hogy útnak induljunk, s a dolog nehezen már túl is vagyunk! Hogyan lehet kevés pénzből bejárni a világot, és olcsón megélni bárhol? – volt az eredeti szlogen, ám ma már nem csupán erről szólnak könyveik. A szerzők kihangsúlyozzák, hogy független és lelkiismeretes utazók, akik személyesen látogatnak el minden helyre, saját tapasztalataik alapján írnak, és nem engedik magukat megvesztegetni, hogy reklámot csináljanak bárkinek is. Azt is nyomatékosítják, hogy olyan, az utazás terén szakembereknek számító egyének állítják össze az anyagot, akik képesek megfogni, és visszaadni az általuk látogatott helyek „lényegét”. Nos, ilyen indítás után valóban kíváncsian várja az olvasó, hogy mit láttak, és mit láttatnak meg Magyarországból, a magyarokról ezek a mindent pontosan bemérő szemek.

Ez a vizsgált útikönyvek közül a legrészletesebb, amelyből a következő impressziókat érdemes kiemelni. Mindenekelőtt azt, hogy szerzői az előző útikönyvhöz képest kritikusabb álláspontot képviselnek Magyarországgal szemben. Magyarországot már nem sorolja az olcsó helyek közé, s azt is fontosnak tartja kiemelni, hogy Budapest pedig jóval drágább, mint a vidék. Legújabb kiadásában a következőkkel ajánlják az olasz közönség figyelmébe Magyarországot: *„Merüljön el eme elbűvölő ország nyugodt szépségében és megigéző kultúrájában: engedje el magát egy termálfürdőben, a szecseszió csodálatos alkotásai közepette, kóstolja meg a kiváló helyi borokat, és érezze, hogyan bontakozik ki szeme előtt a történelem a Dunán hajózva.”*

A „kultúra” fejezet egy anekdotával indul. Amikor megkérdezték Enrico Fermi (1901–54) Nobel-díjas olasz fizikust, hogy hisz-e a földönkívüliek létezésében, gondolkodás nélkül ezt válaszolta: *„Már itt élnek közöttünk, csak magyaroknak nevezik magukat.”* A szerzők szerint Fermi

² FALLON-BEDFORD 2006.

ezzel a magyarok homályos származására utalt, illetve arra, hogy furcsa, nem indoeurópai nyelvet beszélnek.

A kötet felhívja az útrakelők figyelmét arra, hogy nem szabad a magyarokra alkalmazni a pimasz hegedűs cigány sztereotípiáját, mert a magyarok általában visszafogottak, zárkóztak, gyakran formálisak. Amikor idegenekkel van dolguk, nagyon udvariasak, s úgy tűnik, maguk között is néha szertartásoskodóak. Ugyanakkor szenvedélyes kézfogással üdvözlik egymást a barátok.

A „Himnusz” a magyar népet a balsors által büntetett nemzetként írja le, „honfibú” szavunk ebben a könyvben is előkerül, a szerzők szerint sok magyar alaphangulatát meghatározza. Valójában azonban a szomorúságra való hajlamot gyakran enyhíti a reménybe vetett hit, amely által sokan optimizmussal és bizakodással néznek szembe az élet nehézségeivel. Ezt a temperamentumot a magyarok a kommunizmus „átkos 40 éve” előtti időkből hozták magukkal.

A magyar társadalom képzett, művelt. Magyarország területéhez és lakossága számához képest sokkal többet adott a világnak a tudomány és a kultúra terén, mint amit várni lehetett volna tőle (felhozzák példának többek között Kodályt, Szent-Györgyi Albertet).

Néhány furcsának tűnő szokást külön kiemelnek: A magyarok sportosan öltözködnek, sokan még a klasszikus zenei koncertre is farmerben mennek, a nyári- és a strandruhák igen merészek. Érdekes szokásként tüntetik fel, hogy a névnap megtartása ugyanolyan fontos Magyarországon, mint a születésnapé. Furcsasága a magyar vendégül látásnak, hogy a magyarok a barátokat általában étteremben, kávéházban látják vendégül, s nem az otthonukban.

A kötet készítői arra a megállapításra jutottak, hogy Magyarországon szinte mindenről szabadon lehet beszélni, de a pénz kényes témának számít. Nehéz megbecsülni a magyarok havi keresetét, ui. a feketemunka nagyon elterjedt. Gazdagságról beszélni, értékes ékszereket, ruhákat viselni nem való. A napilapok erősen politikai színezetűek. – erősítik meg a könyvírók.

Úgy gondolják, hogy a magyarok pragmatikusan állnak a vallás kérdéséhez, nem vakbuzgó, szenteskedő hívek. Van, aki azt tartja, hogy az a kendőzött szkepticizmus, amellyel a magyarok viszonyulnak a vallással kapcsolatos kérdésekhez, hozzájárult a tudomány és a matematika terén a magyar tudósok által elért nagy sikerekhez. A legfontosabb vallásos ünnepeket leszámítva (húsvét, Nagyboldogasszony napja (augusztus 15.), karácsony), a templomok soha nincsenek tele. A budapesti zsidó kö-

zösségnek az utóbbi években bekövetkezett megerősödése elsősorban az USA-ból és Izraelből érkező ortodox zsidóknak köszönhető.

Miután a könyv Illyés Gyula sorait idézve ecseteli a magyar nyelv nehézségét, azon sajnálkozik, hogy a legtöbb külföldi csak fordításban olvashatja a kiváló magyar költők és írók műveit.

A 2004 decemberében tartott referendumon a magyarok úgy döntöttek, hogy nem akarják, hogy az országhatárokon kívüli magyar ajkú lakosság megkaphassa a magyar állampolgárságot a román, szlovák, szerb, ukrán mellett. A szerzők szerint ebben a választásban a „Nagy Magyarország” ideáljának végleges eltűnését lehet felfedezni. A történelmet tárgyaló fejezetben említés történik a trianoni békéről, amely még sokak számára égető seb, azért is, mert évtizedeken át elkendőzték a trianoni szerződésből adódó problémákat, s ez negatívan hatott Magyarországnak a szomszédos országokkal való kapcsolatára. A rendszerváltást közvetlenül követő években az Magyar Demokrata Fórum, a Független Kisgazdapárttal és a Kereszténydemokrata Néppárttal koalícióba lépve, vállalta a piacgazdaság felé törekvő ország vezetésének nehéz feladatát az átmeneti időszakban. A váltást követő első évek sikerei után lelassult a fejlődés. A magyarok nem voltak realisták, amikor azt gondolták, hogy az életszínvonaluk gyorsan fog növekedni.

Negatív impresszióként hozza a munka azt a tényt, hogy a Fidesz–Magyar Polgári Párt és az Orbán-kormány az arroganciája és erősen nacionalista retorikája miatt elvesztette a választók bizalmát, s helyébe a 2002-es választásokon az Magyar Szocialista Párt és a Szabad Demokraták Szövetsége általa alkotott koalíció lépett. Medgyessy miniszterelnök 2004-ben lemondani kényszerült, miután napvilágra került, hogy a 20. század 70-es – 80-as éveiben kémelhárító volt. Helyére Gyurcsány Ferenc (MSZP) sportminiszter került, akit a 2006-os választások megerősítettek. Ez az útikönyv is kitér hazugságaira, s arra, hogy ennek ellenére sikerült megtartania pozícióit.

A szerzők, kijelentéseik alátámasztására statisztikai adatokat is igénybe vesznek. A 2001-es népszámlálás adatai alapján közlik, hogy a népesség több, mint 92%-a magyar etnikumú. A nemzeti kisebbségek jogait az alkotmány védi, mégis előfordulnak a nem fehér lakosság ellen elkövetett támadások, az antiszemitizmus megerősödésben van, és a romák elleni gyűlölet és diszkrimináció is növekszik. Külön szólnak arról, hogy a munkanélküliség aggasztó gondja nem egyenletesen oszlik meg az országban, különösen az észak-keleti régiót sújtja. A környezetszennyezés

égető problémát jelent. Magyarország rövid idő alatt volt kénytelen alkalmazkodni az EU előírásaihoz.

Felhívják a figyelmet arra, hogy a magyar lakosság majdnem felének megfelelő számú magyar (ideszámítva a magyarok leszármazottait is) a nemzeti országhatáron kívül él, elsősorban a trianoni béke, a második világháború és az 1956-os forradalom következményeként. Az Erdélyben élő magyarok képezik Európa legnagyobb számú nemzeti kisebbségét.

A magyar konyháról sokat írtak már és sok valótlant is. Igaz, hogy a magyarok sok paprikával főznek, de a csípősnek nevezett legerősebb fajta sem ér fel a mexikói vagy az indiai fűszerek csípősségével. A nyugat-európai országokhoz képest Magyarországon még viszonylag olcsón lehet étkezni, de a magyar konyha tipikus ételei általában nehezek, és nem mindig egészségesek. A magyarok rengeteg húst esznek. Az utóbbi években változóban van a helyzet, a vegetáriánus ételek bevezetésével, illetve a különböző külföldi konyhák népszerűvé válásával. Téli időszakban a friss zöldség- és gyümölcskínálat nem túl nagy. Arra is céloznak, hogy a magyar likőrök borzasztóan édesek és mesterséges aroma ízük van. Ugyanakkor a Zwack márkát a kiváló minőség garanciájának nevezik.

Magyarországnak 2004-ben az EU-ba való belépése után a magyarok továbbra is helyi borokat vásároltak nagy mennyiségben. Ezt a könyv írói meglepőnek tartják, hisz egyrészt az árak, legalábbis a minőségi borok esetében, jelentősen emelkedtek, másrészt az Unió más országaiból sok olcsóbb bor is került a magyar piacra. Megkérdőjelezi tehát: a magyarok valóban elkötelezettek, lojálisak a helyi termékek iránt, vagy egyszerűen csak szokás kérdése, hogy saját bort isznak? Az alkoholfogyasztás fontos szerepet tölt be egy olyan nép életében, amely évszázadok óta bort és pálinkát termel. A magyarok küzdenek az alkoholizmus problémájával, és nagyon komolyan veszik az ittas állapotban való vezetést.

A szerzők számára furcsa, ahogyan az éttermekben borralalót adnak a magyarok. Az éttermekben vigyázni kell, mondják, mert előfordul, hogy a pincérek becsapják a külföldit, olyan ételt, italt is kihoznak, amit meg sem rendelt. Felhívják a figyelmet arra, hogy a magyarországi boltok gazdag és jó minőségű áruval állnak a vevők rendelkezésére.

A könyv íróinak az a tapasztalata, hogy bár a magyar társadalom általában férfiközpontú, a férfiak igen tisztelettudók a nőkkel szemben. Ugyanakkor a média nem foglalkozik a család keretén belül a nők ellen elkövetett erőszakkal. Az átlagos életkor európai viszonylatban Magyarországon az egyik legalacsonyabb: 68 a férfiak, 77 éves kor a nők esetében, és magas az öngyilkosok száma is. Budapestet leszámítva a homoszexu-

ális és lesbikus közösségek igen diszkrétek. Az együttélők kevés joggal rendelkeznek.

A szerzők számára úgy tűnik, hogy Magyarországon nem igyekeznek különösebben fenntartani a népszokásokat. A busójárás és a farsangi ünnepek kivételével kevesen öltöznek népviseletbe. Másutt viszont azt állítják a szerzők, hogy Magyarország Európában az egyik leggazdagabb népi hagyományokkal rendelkező ország. A filmművészet terén a kormány kismértékű támogatása az utóbbi években a filmprodukciók számának csökkenését eredményezte.

A sportnak szentelt részben az olvasó megtudhatja, hogy a Magyarországon a futball és a vízilabda a két legkedveltebb sportág. Utalás történik az 1953-as Wembley stadionban lejátszott Magyarország–Anglia mérkőzésre, amikor Magyarország 6:3-ra megverte az angol válogatottat. A magyar vízilabda válogatott évtizedeken keresztül uralta az Európa-bajnokságokat, illetve az olimpiát.

A szerzők szerint egy magyarországi út igen tanulságos lehet, kulturális tapasztalatokkal gazdagítja a látogatót, és sok lehetőséget kínál a szabadban való időtöltéshez. Az új, pontosabban az átalakuló magyar turiszipar fontos tényezője a termálfürdők gyógyászati és esztetikai kezeléseket kínáló központokká alakítása. Budapesthez fogható azonban egész Magyarországon nincs: elegáns, műemlékekben, múkincsekben gazdag, építészeti szempontból valóságos gyöngyszem, csak sajnos, éppen emiatt nagy a tömeg.

Talán sikerült érzékeltetnünk, hogy ez a munka szinte látteleletet készít Magyarországról és a magyarokról, rengeteg tárgyyszerű, pontos ismeretet közvetítve. Állításai helyenként ellentmondásosnak tűnnek, illetve meghökkentőek lehetnek számunkra, de ha alaposabban belegondolunk, legtöbbször nehéz lenne vitába szállni megjegyzéseivel.

Rough Guides – Az angol *Rough Guides* sorozat mottója: használja ki a lehető legjobban a rendelkezésre álló időt! A szerzők beutazzák a világot, hogy megkeressék a legjobb dolgokat, amelyeket a világ tartogat számunkra. A kíváncsi utazó számára készült útikönyvek ezek, amelyeket eredetileg alacsony költségvetéssel számoló turisták számára terveztek. Az 1990-es évektől azonban változott a profil, s ma már minden árkategóriájú utazóhoz szól. A sorozat Magyarországról szóló kötete 2007-ben jelent meg olaszul, és sok hasonlóságot mutat a korábban bemutatott kötettel.³

³ HEBBERT-LONGLEY-RICHARDSON 2007.

A tenger hiánya természetesen itt is megemlítésre kerül, de azért rögtön előrebocsátják, hogy a kicsiny Magyarország ennek ellenére sok látivalóval várja a turistákat, a gyönyörű és dinamikus Budapesten túl is.

A magyarok erősen kötődnek a Nyugathoz, de nagyon büszkék magyarságukra. A magyar nyelv eredete rejtély, és azok, akik el szeretnék sajátítani ezt a bonyolult nyelvet, nehéz feladat előtt állnak. A magyarok viszont egyáltalán nem várják el, hogy mások megtanulják és beszéljék „különös” nyelvüket. Megszokták, hogy a külföldiek németül szólnak hozzájuk, hisz a német Kelet-Közép-Európa e részén jól használható. A magyarok, bár büszkék nyelvükre, elismerik az idegen nyelvek ismeretének fontosságát, és az utóbbi években a Nyugat-Európában használatos idegen nyelvek oktatása nagyon fellendült, főleg az angolé, de az olaszé is.

Posztívumként értékelik, hogy a rendszerváltás Magyarországon Gorbacsov hivatalba lépése előtt indult meg, s békés úton sikerült véghezvinni. A nyugati kapitalizmus felé való nyitás, amelynek eredménye főleg Budapesten érzékelhető, az ország többi részén az életszínvonal csökkenéséhez vezetett. Az EU-ba való 2004-es belépés optimizmusra ösztönözte a magyarok nagy részét, bár csak az idő fogja tudni megmondani, milyen előnyöket hoz az ország számára – intenek óvatosságra.

Állítják, hogy Magyarország Kelet-Európa egyik legbiztonságosabb országa, ahol ebből a szempontból a legfőbb gondot a zsebtolvajlás és autóplopás okozza, azt is Budapesten, amely talán az egyetlen hely az országban, ahol tényleg vigyázni kell. Sajnos emelkedőben van a rasszista megmozdulások száma, az ázsiaiak, az arabok és a romák kárára. A rendőrség nagyobb tiszteletnek örvend, mint más kelet-európai országokban. Egyes budapesti utcákon (főleg a Váci utcában) újabban jelen vannak az ún. konzumlányok, akik leszólítják a turistákat, főleg az egyedül sétáló férfiakat, s meghívják magukat egy italra egy általuk ismert helyen. Egy-két kör után az áldozatnak igencsak magas számlát kell rendeznie a helyszínen, ahol mindenki ellene van.

A vallás gyakorlásával kapcsolatban ebben a kiadásban is említésre kerül, hogy a karácsonyt és húsvétot leszámítva nehezen lehet emberekkel megtelt templomokat látni, noha a rendszerváltás után az egyház egyre nagyobb szerepet kap a társadalomban.

Kifejezetten az olaszoknak szóló információ, hogy nagyszámú azoknak az olaszoknak a száma, akik kereskedelmi kapcsolatokat próbálnak teremteni Magyarországgal, s sokan vannak, akik különböző cégeket hoztak létre az ország nagyobb városaiban. Az olasz nyelv oktatásának is nagy sikere van, lévén hogy az olasz kultúra iránt igen nagy az érdeklődés.

Budapest minden szempontból, legyen az adminisztratív, kereskedelmi vagy kulturális, uralja az országot. Rendkívül sok és sokféle alkalmat kínál a szabadidő eltöltésére, nincs párja Közép-Kelet-Európában. Budapest jelentőségét nehéz túlbecsülni az országban. A rendszerváltás csak újabb impulzust adott a városnak, elterjedtek a luxushotelek, bevásárlóközpontok, éttermek, eszpresszók, klubok, de megnöttek a szociális különbségek és a kriminalitás mértéke is. A kéregetők, koldusok, hajléktalanok száma növekszik, ugyanakkor a politikusok és a média igyekeznek az emberek figyelmét más témákra terelni, moralistákként lépve fel pl. az utcalányok, a menekültek és az illegális bevándorlók ellen. Azt is megjegyzik a könyv írói, hogy bár Magyarországon az árak már nem olyan előnyösek, mint valamikor, összességében még mindig megéri ideutazni, kivéve Budapestet és néhány Balaton menti helységet.

A vendéglátással kapcsolatos ismeretek tárgyalása történelmi távlatokból indul. Magyarország a szocialista korszakában is arról volt híres, hogy bővelkedik ételben, italban. Ma a választék nagyobb, mint valaha, bár a vegetáriánusok nem mindig találják meg számításaikat. Sajnálatosnak nevezik, hogy sok étterem, vendéglő még mindig elég korán, 22.00 óra körül bezár, főleg vidéken. Elővigyázatosságra szólítanak fel, mondván, hogy a számlán gyakran magasabb összeg jelenik meg, mint a fogyasztás valódi értéke, s a kiszolgálás is sokszor hagy maga után kívánnivalót. Anekdotázó hangon bizonygatják, hogy a magyarok nagyon szeretnek koccintani, ezért az első magyar szó, amit érdemes megtanulni: „egészségedre”. Történelmi okokból azonban csak borral és röviditalokkal koccintanak: az osztrák katonák ugyanis sörrel koccintottak a magyar tábornokok aradi kivégzése után. Az is kiderül az útikönyvből, hogy csak a tehetősebb magyarok engedhetik meg maguknak a whiskyt, mert annak ára jóval meghaladja a többi italét.

Végül felsorolásszerűen emelünk ki néhány konkrétumot a könyvből, amelyek alapján megfigyelhetjük, melyek azok a tények, bevett adatok, amelyeket érdemesnek tartanak kihangsúlyozni Magyarországgal kapcsolatban, s amelyek aztán szükségszerűen véleményformálónak válnak: A névnap megünneplésének szokása éppoly fontos Magyarországon, mint másutt a születésnapé. Magyarországon gyerekekkel utazni nem jelent problémát. Úgy tűnik, Magyarország nehezen akarja megteremteni a rokkantak és mozgáskorlátozottak számára szükséges struktúrákat, bár az utóbbi időben ezen a téren is haladás figyelhető meg. Az utóbbi években jelentős javulás tapasztalható Magyarországon a homoszexuálisokhoz és leszbikusokhoz való hozzáállás terén, főleg a fiatalabb generáció és

a nagyobb városokban élők körében. Magyarországon a sporthagyományok gyökerei jóval messzebbre nyúlnak vissza, mint azt gondolnánk. Bár a legendás magyar futballválogatott dicsősége már rég lejárt, a magyar sportolók szép eredményeket értek el az utolsó olimpián is. A magyarok nagyon szeretik a lovakat, ősi vándorlásaik és honfoglalás kori hű társaiat. A telefonhálózat és a postai szolgáltatás ugyanolyan színvonalon működik, mint a többi európai országban, szinte mindenütt számítani lehet az internetskávézókra. Bélyeget könnyebb dohányboltban beszerezni, mint postán, ahol a kiszolgálók csak magyarul beszélnek, s nem mindig segítőkészek. A múzeumok nagy része csak magyar feliratokkal szolgál.

Touring Club Italiano – A Touring Club Italiano (TCI) az Európai útikönyvek sorozatában jelentette meg „Magyarország” kötetét. Az új évezredben ez az egyetlen Magyarországról szóló útikönyv az olasz piacon, amelynek nem más nyelvről lefordított mű az alapja, hanem eredeti olasz munka.⁴ A TCI egy szenvedélyes utazók által alapított, immár több mint 100 éves társaság, amely eredetileg Olaszország megismerését, megismertetését tűzte ki célul, s csak később nyitott a külföld felé. Kulcsszavai azonban maradtak az eredetiek: turizmus, kultúra, környezet. Turizmus, azaz a mással való találkozás, az eltérő valósággal való kapcsolatlemtést célzó, s azt tiszteletben tartó ellátogatás valahová. Kultúra, vagyis megismerés, elmélyülés, kritikus odafigyelés, új ismeretek szerzése és terjesztése. A környezeti tényező pedig a fizikai helyek és a szociális háttér tiszteletben tartását, a felelősségteljes magatartás népszerűsítését jelenti számukra. A TCI útikönyvei a társaság tagjainak a közreműködésével készülnek, illetve bárki más közreműködésével, aki közvetlen tapasztalatait, ismeretanyagát beküldi a szerkesztőségnek.

Aki keletről érkezik Budapestre, először érzi a Nyugat szelét, aki viszont nyugatról jön, itt kezdi lélegezni Kelet levegőjét – így indít a könyv. Budapest azonban, az emberi civilizáció egyik legnagyobb városa, európai város, ahogyan európai volt az a politikai és kulturális közeg is, amelyen Mátyás uralkodása óta szembesült – állítják a szerzők.

Az olaszok egyre gyakrabban keresik fel Budapesten túl Magyarországon más vidékeit is, amelyek elevenek, színpompásak, történelmi műemlékekben, művészeti és természeti értékekben, és lenyűgöző helyekben gazdagok. A dinamikus Magyarország a rendszerváltást követő átalakuláson dolgozik, amelynek immár közeli célja egy a múltban gyökerező hagyományokat tiszteletben tartó és történelméből származó tanulságokat levonó modern és hatékonyan működő társadalom létrehozása. Ezen az

⁴ GOFFETTI 2004.

új, pezsgő kulturális életet élő, és a legkülönbözőbb kezdeményezéseket magáévá tevő Magyarországon egyre nagyobb figyelem kíséri a turisztikai kínálatot. Egy magyarországi út kellemes meglepetésekkel szolgálhat. A varázslatos, kulturális értékekben igen gazdag, a mindennapok kellemes időtöltését biztosító Budapesten túl, az ország minden részén sok és sokféle látnivaló várja az utazót. Az elbűvölő vidéki városok és falvak (Veszprém, Sopron, Eger, Pécs, Hollókő), gyönyörű templomok, apátságok (Pannonhalma), különleges természeti adottságok (Baradla-barlang), a Balaton, a magyar tenger, a termálfürdők, a nemzeti parkok, a dunai hajótúrák stb. Magyarországon a vidéket és a vidéki élet szokásait még nagy becsben tartják. Nagyon hízelgő számunkra egy ilyen bemutatás, bár sokkal inkább általánosító és kevésbé személyes jellegű, nem annyira gyakorlatias, mint az eddigi tárgyalt útleírások.

A könyvben fontos szerepet kap az olaszok magyarországi érdekességéről szóló rész. Megtudjuk, hogy Olaszország 1,6%-os arányban járult hozzá az ipari, energetikai, élelmiszeripari és banki ágazatok privatizációjához Magyarországon. Az olasz tőke Magyarország iránti érdektségét a következőkkel lehet magyarázni: Magyarország az EU tagja lett, az országban jó minőségű termékeket lehet termelni valamivel olcsóbban, mint Nyugat-Európában, de a nyugat-európai piacgazdaság feltételeihez hasonló közegben és a képzett, rugalmas, kreatív munkaerő viszonylag olcsó. A kereskedelmi szférára az erős dinamizmus jellemző. Az ipar gyökeres modernizációs folyamatokon esett át az utóbbi években. Magyarország egyre inkább fogyasztói társadalommá válik, s e tekintetben is egyre közelebb kerül a nyugat-európai országokhoz, bár nagy területi eltérésekkel.

Egy olaszoknak íródott útikönyvből nem hiányozhat a magyar konyháról szóló ismertetés sem. A könyv írói úgy vélik, hogy Magyarország mindig is híres volt konyhájáról, amelyet a nyugati utazók ízeseznek és erősnek gondolnak. Ez azonban nem felel meg egészen a valóságnak, mert korántsem minden étel erős, zsíros és nehéz.

A magyarokra vonatkozó rész azonban igen szűkszavú. Téves tájékoztatást találunk a magyarok eredetére vonatkozóan, hisz a következőt olvashatjuk: a magyarok a finnugor családhoz tartoznak, amely mind szomatikus, mind nyelvi szempontból a mongolokhoz hasonlít. A magyar, a finnel együtt az altáji nyelvcsalád finnugor ágához tartozik.

A TCI útikönyv a vizsgált munkák között a legrövidebb, így terjedelme is legkevésbé teszi lehetővé a részletekbe menő elemzést. Ugyanakkor feltűnő a szabadszájú, néha szinte szörszálhasogató angol kiadásokkal szemben az olaszok jóindulatúan, nyájas barátsággal és nemes nagy-

lelkűséggel közelítő hozzáállása, amely turisztikai szempontból hatékonyabban előremozdítja Magyarországot, hisz azt az evidens célt szolgálja, hogy meggyőzze az olvasót: érdemes, sőt, muszáj, hogy felkeresse azt a nagyszerű helyet, amelyet Magyarországnak hívnak.

Dorling Kindersley – Vizsgálódásaink tárgyát képező utolsó útikönyvet eredetileg a Dorling Kindersley, egy angol kiadó jelentette meg, amely 51 nyelven publikál különböző témájú képes kézikönyveket gyermekek és felnőttek számára. Különös hangsúlyt fektetnek a kivitelezésre, a képmellékletekre, fotókra. Esztétikai szempontból ez az általunk vizsgált legszébb útikönyv, de talán a legszemélytelenebb hangvételű is.⁵ A megfelelő adatokat és tudnivalókat természetesen itt is megtalálja az olvasó, ráadásul gyönyörűen illusztrálva, ahogyan a kiadó profilja megkívánja.

Magyarország gazdag történelemmel, a zenét, általában a művészeteket befogadó kultúrával és híres borokkal rendelkező, elragadó emberek lakta terület. Budapesten, a romantikus fővároson kívül tavakat, erdőket, dombokat, elragadó középkori kisvárosokat, történelmi várakat talál itt az utazó – érvel a bevezetőben a könyv. Egy az angolszász világban Magyarországról kialakított közhely megcáfolására a szerzők kijelentik, hogy az országot nem lehet a régi sztereotípiák alapján az ún. „vasfüggöny” mögötti kietlen tájként számon tartani. Budapest, Kecskemét és Debrecen szép utcáin sétálva úgy érzi a külföldi turista, hogy Magyarország nyitott, dinamikus és haladó szellemű nép országa, ahogyan mindig is az volt.

A gazdasági és politikai helyzetet tárgyaló rövid áttekintésből megtudhatja az olvasó, hogy 1989 óta gyors változások jellemzik Magyarországot. Gazdasági szempontból pillanatnyilag a pangás állapotában van. De a magyar nemzet hagyományosan híres kutatóiról, felfedezőiről, tudósairól. 1989 óta is fontos napirendi pont a tudományos kutatás fejlesztése. Ezen kívül a minőségi termékek exportálása (tokaji bor, libamáj) ösztönzést biztosít a mezőgazdaság számára – bizakodnak a szerzők.

Tudni vélik, hogy azon szociális problémák felmerülését, amelyek a többi volt kommunista országban jellemzően terítékre kerültek a rendszerváltás után, itt elkerülték, ugyanis a politikai pártok egyetértettek abban, hogy melyek az ország számára szükséges lépések. Elsődleges cél volt az Európai Unióba való bekerülés.

A kötet felhívja a figyelmet arra, hogy az EU tagállamai körében aggodalmat keltettek a 2006 végén Budapesten zajlott tüntetések, miután Gyurcsány Ferenc miniszterelnök bejelentette, hogy az ország nem számíthat tovább külső kölcsönökre, s a választási kampány alkalmával tett

⁵ TURP 2009.

ígéreték nagy része megvalósíthatatlan. Az a tény, hogy a tüntetések békesen lezárultak, bebizonyította, hogy Magyarországon politikailag stabil demokrácia honol.

Negatívumként könyvelik el a modern Magyarországnak a fővárostól való függését. Magyarország kis ország, és Budapest központi szerepe kiemelkedő. Szinte minden út, illetve vasút Budapest felé vezet.

Az útikalauz kitér arra, hogy az ország legjobb szállodái drágák, de Európában kevés hely biztosít olyan luxust, mint pl. a Gellért vagy a Four Seasons szállók Budapesten, illetve a Cavis Aranybika Debrecenben. Büszkék lehetünk arra, hogy szinte minden városban modern szolgáltatások várják a turistákat, a banki szolgáltatásoktól az egészségügyi ellátásig. A telefon- és úthálózat, a víz minősége rendszerint jó, ahogyan az egészségügyi ellátás is. A magyar Tourinform Európa egyik legjobban működő turistairodája – tájékoztat a könyv. Felhívják az olvasó figyelmét arra, hogy bár Magyarországon a bűnözés mértéke nagyon alacsony, óvakodni kell a zsebtolvajoktól.

A gasztronómia mindig elsődleges kulturális szerepet játszott az országban – érvelnek a szerzők. Magyarország hagyományosan híres vendéglátásáról, konyhájáról. Budapesten sok kitűnő étterem van, amelyek közül néhányat Kelet-Európa legrégebbi és legjobb éttermeként tartanak számon. Ugyanakkor nem feltétlenül drága helyek. Viszonylag alacsony áron szolgálnak fel hatalmas adagokat. A magyarok szeretnek találkozni kávéházakban a barátaikkal, s elbeszélgetni egy pohár ital és egy sütemény mellett. Európában Magyarország mondhatja magáénak a kávéfogyasztás legősibb hagyományát. Nem mulasztják el megjegyezni a könyv írói, hogy az a szokás, hogy a pincérek felfelé kerekítik az árakat a külföldiek számára, alábbhagyott a 20. század végén kitört botrány után. Az interneten publikálták azoknak az éttermeknek a listáját, ahol ez a szokás túlkapásba ment át. A kormány elrendelte a szóban forgó létesítmények bezárását, s ennek következtében ma már ritkán fordul elő – ígérik a turistakalauz készítői.

A mű hangsúlyozza, hogy annak ellenére, hogy Magyarország kis ország, sok hírességet adott a világnak (nagyjából azokat sorolják fel példaként, akiket az előző könyvek is említettek). Nem kétséges, hogy a tudományok és a technológia azok a területek, ahol a magyarok a leginkább kitűntek.

A magyarokról sok hasznos és érdekes információt közöl a munka. A magyar büszke nép, amely több, mint egy évezreden keresztül befogadott más népeket, de meg is tudta védelmezni országhatárait. A magyarok

ősei egy ázsiai nép, amelyről igen keveset tudunk, de amelyre a mai magyarok igen büszkék – olvassuk.

A könyv írói azon a véleményen vannak, hogy az egyetlen dolog, ami igazán gondot okozhat Magyarországon, az a nyelvhasználat: Budapesten és a fiatalokon kívül kevesen beszélnek nyugat-európai nyelveket, és a külföldiek számára a magyar elsajátítása szinte elképzelhetetlen. Egy 2006-os európai uniós felmérés alapján a magyarok nem ékeskednek az idegen nyelvek tanulása terén, bár hozzá kellett szokniuk a történelem során a más népekkel való kapcsolatteremtéshez, együttéléshez (németek, szlovákok, balkán népek, török befolyás, a zsidók jelenléte). Jóban, rosszban a nacionalizmus tartotta életben a magyar nemzetet és kultúrát – állítják a szerzők.

A magyarokat jólnevelt és formális embereknek tartják. Felhozzák azt a hagyományt, miszerint az idősebb nemzedék körében a férfiak kezét csókolnak a nőknek, s kebelbarátok között is szokásos a kézfogás. Ezen szokások alapján, amelyek elősegíthetik a gyakran nehézségekkel teli szociális együttélést, néha úgy tűnhet, hogy a magyarok rideg, távolságtartó emberek. De nem így van: egyszerűen csak arról van szó, hogy a magyaroknak szükségük van egy kis időre, hogy megismerjék a másikat. Általában a magyarok igen udvariasak a turistákkal – biztatnak a szerzők. Arra is felfigyeltek, hogy a magyarok türelmesen sorba állnak, és várnak, ha kell, a közlekedési eszközöket kivéve. A laza, sportos öltözet Magyarországon mindenütt elfogadható, a férfiak számára az öltöny és nyakkendő nem annyira előírt, mint másutt Európában. Kivételt képez az Opera, ahol kötelező estélyi ruhában megjelenni – figyelmeztet a könyv.

Néhány érdekes adalékkal egészíti ki a munka a magyarokról alkotott képet:

- A magyarokat ugyan illusztris vadászokként tarják számon, az utóbbi években egyre jobban megnőtt a környezetvédelem mellett való elhivatottságuk.
- Az Alföldön a lovak hozzátartoznak a mindennapi élethez, a magyarok híresek a lovasbemutatóikról.
- A magyarok nagyon szeretik a szabadban eltölteni szabadidejüket, mind nyáron, mind télen. Szinte minden helységnek van egy termálfürdője, amelyet a magyarok előszeretettel látogatnak.
- Magyarország leghíresebb sportolói a vízi sportok úzóí körül kerülnek ki. Igen kedvelt sport a vitorlázás.

Végül a vallás tekintetében az a vélemény kerül kifejezésre, hogy a magyarok pragmatikusan, gyakorlatias megfontolások alapján viszonyul-

nak a vallás kérdéséhez, ritkán lehet találni közöttük szenteskedő, vakbuzgó híveket. Ennek oka a szerzők szerint az, hogy az országban a vallás megválasztása megalkuvó módon történt: I. István korában bevezették a katolicizmust, a 16. század végén a magyarok nagy része kálvinista lett, míg az Ellenreformációt követően sokan ismét megváltoztatták hitüket. Ma Magyarország egyre laikusabb – állítják a szerzők.

Befejezés

Egy nemzetkép, illetve országgép kialakításakor legalább négy szempontot kell figyelembe venni: a történelmi hagyatékot, a történelmi szegmens alapján alapuló aktuális politikával való szembesülést, a kultúra fogalmát, amely a mindennapok nem politikai vetületét jelenti, új szóval élve az országmárkát, azaz azt a marketing eszközt, amellyel az adott nemzet kifelé vetített értékeit. Ezek az alkotóelemek szervesen egymáshoz kapcsolódva jelennek meg, és együttesen, egymástól elválaszthatatlanul alkotják az országgépet.

Próbáljuk meg most a fentiek alapján összegezni, milyen is az a Magyarország, amely kirajzolódik az öt olasz útikönyv alapján, és milyen magyarsággépet vetítenek ki az elemzett művek.

Magyarország elérhető áron szinte minden téren nyugat-európai szintű szolgáltatást tud nyújtani. Külföldi beruházók célpontja, hisz jó minőségű árut lehet termelni képzett és rugalmas, ugyanakkor viszonylag olcsó munkaerővel. A politikailag stabil demokrácia útján halad, a kisebbségek alkotmányos jogait védve, Kelet-Európa egyik legbiztonságosabb országa. Bár a gazdasági fejlődés a rendszerváltást követő első évek után lelassult, az ország fogyasztótársadalommá válása nem kétséges, s minden kiadványból érződik az optimizmus és a bizalom, hogy Magyarországnak sikerül túljutnia a nehézségeken.

Negatívumként könyvelendő el Budapest és a vidék közötti igen eltérő mértékű meggazdagodás, illetve elszegényedés, és az a tény, hogy a főváros „uralja” az országot. Magyarországnak kevesebb szociális problémával kell szembenéznie, mint a többi volt kommunista országnak, ezek pedig a következők: a romák, zsidók, ázsiaiak, arabok ellen megnyilvánuló rasszizmus, a mozgáskorlátozottak és rokkantak jogainak megsértése azáltal, hogy hiányoznak a számukra szükséges struktúrák, a családon belül a nők ellen elkövetett erőszak, az alkoholizmus és a magas öngyilkossági kvóta problémája. A környezetvédelem terén nő az elhivatottság, de még sok a

tennivaló. Magyarországon (elsősorban Budapesten) pezsgő kulturális élet zajlik, s a hagyományok megőrzésére tett erőfeszítések sem alábecsülendők.

Lássuk, milyen a magyarokról alkotott vélemény. Emlékeztetni szeretnénk arra, hogy nem közömbös az útikönyvek szerzőinek nemzeti hovatartozása. Megfigyelhettük, hogy az angolszász és az olasz eltérő kulturális háttér és látásmód más beállítottságú, más célokat kitűző munkákat produkál, eltérő eredménnyel. Érdekes volt látni például, hogy az angolok számára milyen fontos az, hogy mérlegeljék a magyarok viselkedésmódját, egymáshoz és a külföldihez való viszonyulását. Ilyen jellegű probléma az olaszok által szerkesztett turistakalauzban fel sem merül. Valószínűleg azért, mert az olasz és a magyar kultúrközeg több ponton érintkezik, érintkezett a történelem folyamán, mint az angol és a magyar.

Most általánosítva összegezzük a magyarokról alkotott képet. A magyarok udvariasak, kedvesek, vendégszeretők, türelmesek a turistákkal. Büszkéek magyarságukra, ugyanakkor nyitottak a Nyugat, az új felé; haladó szelleműek. Hajlamosak a melankóliára, a pesszimizmusra, de alapvetően optimisták, néha túlságosan is, hisz nem látták reálisan azoknak a nehézségeknek a súlyát, amelyekkel a rendszerváltást követően szembeülniük kellett, s életszínvonaluk gyors növekedését várták, ami nem következett be. Visszafogottak, zárkóztak, viselkedésmódjuk formális, legalábbis az ismeretség elején, modoruk néha szinte szertartáskodónak tűnik. Ugyanakkor öltözködésükben kimondottan lazák.

Képzett, művelt nép, elsősorban a tudományok, a kultúra és a technológia terén tűnnek ki. Többet adtak a világnak, mint amennyire az ország mérete és lakosságának száma alapján számítani lehetett volna. Hazafiak, nacionalisták. Történelmük során nacionalizmusuk és nyelvük tartotta össze a nemzetet, hisz sok más néppel keveredtek. Nyelvük furcsa, eredete rejtély, kellemes hangzású ugyan, de megtanulthatatlan. A magyarok nem is várják el a külfölditől, hogy magyarul beszéljen, és fontosnak tartják az idegen nyelvek ismeretét, ezek oktatása fellendülőben van, elsősorban az angolé, de az olaszé is. Van, aki szerint viszont Magyarországon kevesen beszélnek idegen nyelveket. A pénz, az emberek keresete kényes témának számít a magyarok körében, de ezen kívül minden másról szabadon lehet beszélni velük. A vallás tekintetében szkeptikusak, nem szenteskedők, az ország egyre laikusabbá válik.

Mindent összevetve, általánosságban tehát azt mondhatjuk el, hogy az olasz útikönyvek az országról és népéről pozitív képet festenek, s mindenképpen kellemes meglepetéseket tartogató utazást jósolnak Magyarországot területén.

Irodalom

- FALLON–BEDFORD 2006 = Fallon, Steve – Bedford, Neal, Ungheria, Lonely Planet, EDT srl, 1. angol kiadás (1994), 5. angol kiadás (2006), 2. olasz kiadás (2006. nov.), az eredeti Hungary című angol 5. kiadás (2006. jún.) alapján készült, 470.
- GOFFETTI 2004 = Goffetti, Mattia (ed.), Ungheria. Budapest antica e moderna, le città asburgiche, il lago Balaton e il Danubio. Guide d'Europa, Touring Club Italiano, Milano 2004 (2. utánnnyomás 2007), 208.
- HEBBERT–LONGLY–RICHARDSON 2007 = Hebbert, Charles - Longley, Norm - Richardson, Dan (Emma Rees közreműködésével), Ungheria. The Rough Guide, Vallardi, Milano 2007 (Az angol eredeti címe: The Rough Guide to Hungary, 6th edition, 2005 Rough Guides Ltd.) Raffaella Biasin, Alexandra Foresto és Vanessa Martore fordítása. A második kiadást átnézte és javította: Arianna Bevilacqua, Vanna Lovato, Erica Magnaghi és Giovanna Morselli, 484.
- LE GUIDE ROUTARD 2008 = Le Guide Routard. Ungheria, Repubblica Ceca, Slovacchia, Hachette Livre (Hachette Tourisme), 2007, Touring Ed. Srl., Milano 2008, 31–256.
- TURP 2009 = Turp, Craig (ed.), Ungheria. Le guide Mondadori, Milano, Mondadori Electa S.p.A., 2009. Készült a Dorling Kindersley Limited, London 2007-es kiadása alapján, fordította: Georges Piriou, 334.

MAGYARORSZÁG A SZLOVÉN TURISTÁK SZEMÉVEL

Magyarország nem tartozik a szlovén turisták fő célpontjai közé. Talán ez tükröződik abban a tényben is, hogy szlovén szerző nem írt útikönyvet sem Magyarországról, sem pedig Budapestről. A központi szlovén könyvtári nyilvántartó (<http://www.cobiss.si/>) adatai szerint a szlovén könyvtárakban Magyarországról csak idegen nyelvű (angol, német, horvát), illetve idegen nyelvből fordított útikönyvek találhatók.¹ Nemes János könyvét² két ízben is, 2003-ban és 2004-ben is megjelentették szlovénül. Ezért azután nem is olyan könnyű megtudni azt, hogy miképpen látnak minket maguk a szlovénok turistaszemmel. A horvát Šimun Jurišić jegyzetben említett kötetét azért érdemes kiemelni, mert címe (Budapest, a Duna királynője) időnként visszaköszön a Budapestről szóló különböző beszámolóokban.³ Az is árulkodó jelzés, hogy a központi szlovén napilap, a Delo, 1996-ban a turisztikai mellékletben az *Economist*ra hivatkozva írt a honfoglalás 1100 évfordulója alkalmából rendezett – feltehetően a szlovén turisták számára is vonzó – kulturális eseményekről.⁴ Az sem ritka, hogy a különböző lapok valamilyen apropóból magyar vonatkozású cikket közölnek, amelyekben inkább az ismert adatok és nevezetességek szerepelnek. Csalogatónak viszont nem rosszak. Erre az egyik legjobb példa a Pliva gyógyszergyár kiadványa, amelyben úgy számolnak be a gyár magyarországi tevékenységéről és a magyar befektetési lehetőségekről, hogy közben némi turistaizelitőt is kapunk, képekkel illusztrálva.⁵ 2002-ben egy újságíró a magyarországi turizmus általános állapotát, fejlődését elemezte, s ezen belül (hol egészen röviden, hol kissé hosszabban) néhány turisztikai érdekességre is felhívta a figyelmet. Megemlítette a magyarországi nosztalgiavonatokat: az egyik Esztergomba – „Magyarország bölcsőjébe” – viszi az utasokat, ahol a legnagyobb magyarországi templom látható. Megemlíti, hogy a magyar turizmus szeretne minél több vendéget csábítani az ország keleti részébe is, s ezzel összefüggésben felhívja a figyelmet

¹ BURIAN 1970; RICE 1997; JURIŠIĆ 1997; LIEBER 1998.

² NEMES 2003.

³ Budimpešta - kraljica Donave. <http://www.siol.net/trendi/potovanja/2008/12/budimpešta.aspx> (2010. 08. 31.).

⁴ I.N./The Economist, Tisočletnice. Slavja privlačijo turiste. *Delo*, 18. julija 1996.

⁵ Madžarska - Dežela številnih možnosti. Pliva avgust 2008. http://www.tevasi.si/onas?p=publikacije&start=0&type=ms_ (2010. 08. 31.).

a Hortobágy néhány jellegzetességére: a pusztára, a csárdára, a lovakra. Megtudjuk, hogy komoly lehetőséget rejt a több mint ezer termálvízforrás, illetve a konferenciaturizmus, amelynek fejlesztése érdekében Budapesten kívül a vidéki nagyvárosokban is luxusszállodákat építenek.⁶

Úgy tűnik, hogy a legtöbbet az internetről lehet megtudni: a turistaügynökségek hirdetéseiből, illetve a magánemberek élménybeszámolóiból. Az előbbiekkal az a probléma, hogy nem biztos, hogy az információk szlovénoktól származnak. Egy turistaügynökség hirdetéséből ugyanis nem derül ki, hogy ki írta az utazásra csábító sorokat, meglehet, hogy egy magyar vagy más külföldi társ szervezet információit olvassuk szlovén nyelven. Az egyik turista internetes beszámolójából megtudhatjuk, hogy a budapesti turistairodákban vannak ugyan ingyenes városnéző füzetkék, de szlovénul nem kaphatók, illetve, hogy a kioszkokban és a könyvesboltokban két kiadvány van szlovénul is (A Duna gyöngye, illetve a Budapest 68 képből címűek). Az alábbiakban arra törekedtem, hogy mindenekelőtt a biztosan vagy a nagy valószínűséggel szlovén forrásból származó anyagok alapján ismertessem, hogyan látnak minket a szlovénok és főleg a szlovén turisták. Bár az anyagot három részre osztottam – A turistaügynökségek ismertetői, az újságírók cikkei és a hosszabb ideig itt tartózkodók beszámolóit – alább kiderül, hogy ezeket nem lehet élesen elkülöníteni, a szubjektivitás így vagy úgy mindegyik típusú anyagban fellelhető, ami viszont a mi szempontunkból épp megfelel. Az alábbi kifejezések szinte mindegyike a beszámolókból való, csak egészen ritkán foglaltam az írásokat úgy össze, hogy a saját szavaimmal helyettesítsem az ott olvasottakat, hiszen akkor épp az veszne el, hogy maguk a szlovénok hogyan fogalmazzák meg a látnivalókat és a látottakat.

A turistaügynökségek ismertetői

Minden jel arra utal, hogy a szlovénok – bizonyos kivételektől eltekintve – alapvetően Budapestet és a Dunántúlt keresik fel. Az egyik ilyen kivételből azt tudjuk meg, hogy a legjelentősebb szlovén turistaügynökség, a Kompas, szervez olyan háromnapos utakat, amelynek keretében Egert, illetve Szentendrét és a Dunakanyart is meglátogatják.⁷ Egerről a leendő utas azt

⁶ ILIĆ 2002.

⁷ Budimpešta, Eger, Koleno Donave.
<http://www.kompas.si/potovanja-izleti/Madzarska-Budimpesta/Budimpesta-Eger-Koleno-Donave-17794p49829d21.2.2009e3i15387> (2010. 08. 31.).

tudja meg, hogy ez egy festői város, a barokk építészet gyöngyszeme, ahol a székesegyházat, a minorita templomot és a várat tekintik meg. Felkeresik a Szépasszony-völgyet, ahol az étteremben megkóstolják az ismert magyar borokat, köztük az egri bikavért is. Bizonyos esetekben egy-egy lovasbemutató is belefér a programba, többnyire cigányzenével kísért étteremlátogatással. Egy másik kivételt a Delo Polet című mellékletében találhatunk. A nyilvánvalóan szakértő szerző egy tokaji borkóstolás tapasztalatairól számol be, gazdag kultúrtörténeti ismeretek kíséretében dicséri a „királyok borát”⁸

A Kompas ötféle utat hirdet Magyarországra⁹: hármat Budapestre, egyet a Balatonhoz, egyet pedig Pécsre és a határmenti szlovénokhoz. A hirdetés bombasztikus bevezetője szerint Magyarországnak egész Európában nincs párja. A balatoni út első állomása „a legrégebbi és legszebb nyaralóhely” Balatonfüred. A bográcsgulyást szüretlátogatás követi. Az estét csárdában, zene és folklór (cigánymenyegző) mellett töltheti az utazó. Másnap a magyar tenger mentén utaznak Tihanyig, ahol megtekintik a tóra és környékére nyíló csodás kilátást. Ezután Hévízre, „Európa legnagyobb természetes gyógyvizű tavához” vezet az út.

A legfontosabb pécsi látnivalókat (Barbakán, Bazilika, Széchenyi tér, Zsolnay-múzeum) bemutató kirándulást borkóstoló zárja. Hazafelé megtekintik azokat a területeket, amelyek a szlovének számára azért érdekesek, mert ezeket a magyarok bejövele előtt a szlovének elődei lakták. Azért belefér, hogy az ebédet jellegzetes magyar közegben fogyasszák el. Végül meglátogatják Szentgotthárdot, a magyarországi szlovének központját. Hazafelé szlovének lakta településeken vezet az út, melynek befejezéséül Lendván/Lendaván meglátogatják „legnagyobb szlovéniai várat”.

A Szentendrét és a Dunakanyart is bemutató kitérő szerint: *„A csodás barokk városka Szentendre (15. század) a művészek és bohémek központja. [...] Visegrád egykor a középkori Magyarország központja volt, ahol Mátyás király rezidenciája állt.”* Budapestről az egyik út hirdetéséből megtudjuk, hogy Thomas Mann szerint Európa lelegegánsabb városa, a másikkól, hogy *„a Duna-menti főváros festői fekvése, fenséges királyi és császári épületei, valamint sajátos hangulata miatt vonzó turista célpont”*. A harmadik szerint Budapest az egykori Kelet-Európa elragadó „Párizsa”.

A klasszikus szlovén turistaút a szlovén-magyar határtól a Balaton mentén Budapestig tart és ugyanott halad vissza. Budapesten a legrövidebb tartózkodás esetén is megtekintik a Citadellát, a várat, a Halászbás-

⁸ TADEL 2004.

⁹ Madžarska. <http://www.kompas.si/potovanja-izleti/Madzarska-193/> (2010. 08. 31.).

tyát és a Váci utcát. Azoknak, akik ennél többet szeretnének látni, az egyik internetes honlap (hotelskerezervacije.eu) kínál programokat. Ez azért is érdekes, mert a leírtak alapján a (sorozat) névtelen (de a jelek szerint szlovén) szerzője egy ideig Budapesten élt, s legalábbis a hétköznapiokról a saját élményei alapján számol be.¹⁰ Arra törekszik, hogy a szokásos budapesti autóbuszos körutazáson (Bazilika – Andrásy út – Opera – Hősök tere – Városliget – Parlament – Lánchíd – Budai vár – Mátyás-templom – Halászbástya – Citadella – Váci utca) túl más érdekességeket is megmutasson. A Lánchídnál nem csupán Széchenyiről, az akadémiáról és a Lánchídról, kapunk félmondatos, de pontos információkat, hanem azt is megtudhatjuk, hogy a jeles gróf szobra mögött a legrégebb budapesti akác-sort láthatjuk, illetve, hogy az akác-sor mögött az egyik legszebb budapesti épület látható: a fényűző Four Seasons Hotel.

A várnegyedet viszonylag részletesen bemutató részben¹¹ felhívja a turista figyelmét arra, hogy ha valóban alaposan meg akarja ismerni Budapest ezen részét, akkor szánjon rá egy teljes napot. Egyedi mondanivalóját a következők jelentik. A szlovénok körében Kralj Matjažként (is) ismert és tisztelt Mátyás királyról Stróbl Alajos Mátyás-kútja apropójából a szerző értelemeszerűen elmeséli a Szép Ilonka történetet. A Sándor palotánál ugyancsak egy a délszlávok számára érdekes eseményt emel ki: *„1941-ben, amikor Németország megtámadta Jugoszláviát, ebben az épületben lett öngyilkos az akkori magyar miniszterelnök, Teleki Pál. Mindkét ország Magyarország szövetségese volt és Teleki azt remélte, hogy kibékítheti a peres feleket, ebben azonban nyilvánvalóan nem volt sikeres.”* Az egykori honvédelmi minisztérium még mindig fel nem újított épületéről szólván megjegyzi, hogy az szemléletesen mutatja, hogy milyen állapotban volt a várnegyed az 1945-ös pusztítások után.

A Halászbástyáról úgy véli, hogy annak keleties jellege inkább tartozhatna Kambodzsa-hoz, mint Magyarországhoz, majd idézi Szerb Antalt, aki szerint ez a létesítmény *„giccses ugyan, de azért szép”*. Az innen nyíló kilátást felejtethetetlennek, a Hilton szobáiból láthatót pedig királyinak minősíti. Az biztos, hogy Budapest látványa Pestről vagy Budáról igen nagy hatással van a szlovéniai turistákra is. Ezt nem csupán a legkülönbözőbb foglalkozású idelátogatók internetes élménybeszámolóiból tudhat-

¹⁰ Budimpešta. <http://www.hotelskerezervacije.eu/potovanje/madzarska/budimpesta.php> (2010. 08. 31.).

¹¹ Grajska palača. http://www.hotelskerezervacije.eu/potovanje/madzarska/budimpesta_grajska_palaca.php (2010. 08. 31.).

juk,¹² de a függetlenedni kívánó Szlovénia első miniszterelnöke, Dimitrij Rupel is megjegyezte, amikor beszámolt Antall Józseffel és Jeszenszky Gézával történt megbeszéléséről: „Budapestnek átlagon felüli a fekvése”. A parlamentről, ahol a tárgyalások folytak így írt: „Életemben először láttam belülről a magyar parlamentet, amely ugyan a Westminster kópiája, de a berendezése gazdag és ízléses.”¹³ Mások is gyakran hasonlítják a magyar parlamentet a Westminsterhez. A parlament a Budapesten megforduló újságírók fantáziáját is megmozgatta. Egyikük úgy vélte, hogy a magyar parlament fenséges,¹⁴ egy másik viszont hihetetlenül giccsesnek találta.¹⁵ Internetes oldalunk nem csupán érdekes adatokkal szolgál az utazónak, de nem nélkülözi az iróniát sem: „A magyar parlament a harmadik legnagyobb Európában (első a Reichstag, második a Westminster). A 268 méter hosszú, és 123 méter széles épületben 10 belső udvar, 29 lépcsőház, 691 szoba, 242 szobor és 386 rendkívül okos képviselő van.”¹⁶ Ugyanezen a honlapon megtudhatjuk, hogy az Opera épülete kívülről ugyan nem különösebb látvány belül azonban „a világ egyik legszebb opera nézőterét” láthatjuk.¹⁷

A józsefvárosi kínai piacot őszinte szavakkal bemutató rész legérdekesebb megállapítása szerint „Az egzotikus kulináris élvezeteket kedvelő gurmánok számára a legérdekesebb rész a piac hátulso része, ahol néhány egyszerű stand áll ételekkel. Első pillantásra nem éppen vonzóak, de ezeken Budapest néhány leginkább autentikus kínai ételét szolgálják fel.”¹⁸

A hotelskerezerváció információi azért is érdekesek, mert a szerző néhány olyan dologról is szól, amiről máshol nemigen lehet olvasni. Az egyik oldalon a számos szlovén által kedvelt budapesti fürdőket mutatja be. Miután objektív hangon leírta fürdőkkel kapcsolatos legfőbb tudnivalókat, így vezeti be a következő részt: „Magyarországon számos látszólag egyszerű dolog sokkal bonyolultabb, mint ahogy az ember várná, s a bonyolultság területén kétségkívül vezet a fürdőlátogatás.” De nem csupán a Széchenyi-fürdő általa túlbonyolítottnak látott rendszerét teszi szóvá, hanem azt is, hogy ha a beléptető rendszernél hibázik az ember, akkor „a körmére koppint a mo-

¹² Roadtrip 09'. 29.9.09. <http://simon.hopcefizelj.com/blog.php>; (2010. 08. 31.).

¹³ RUPEL 1992, 98.

¹⁴ PUHAR 1992.

¹⁵ HLADNIK-MILHARČIČ 1995.

¹⁶ Parlament. http://www.hotelskerezervacije.eu/potovanje/madzarska/budimpesta_parlament.php (2010. 08. 31.).

¹⁷ Opera. http://www.hotelskerezervacije.eu/potovanje/madzarska/budimpesta_opera.php (2010. 08. 31.).

¹⁸ Kitajiska tržnica.

http://www.hotelskerezervacije.eu/potovanje/madzarska/budimpesta_kitajiska_trznica.php (2010. 08. 31.).

gorva alkalmazott, akinek munkája kizárólag abból áll, hogy megszidja az ostoba turistákat, akik nem tudják, hogy miképpen kell a kártyát használni”.¹⁹

A szoborpark nem csak a hotelskerezervacije szerzőjének, de az újságírók figyelmét is felkeltette. Egy 1999-ben készült beszámolóban a szerző úgy vélte, hogy a park, amelynek egész Kelet-Európában nincs párja, egyszerre „illusztrálja az elmúlt diktatúrát és egyúttal a demokráciát is. A demokráciát azért, mert egyáltalán létezhet”. A szerző azt is megjegyzi, hogy amíg a kommunista idők szobrait eltávolították a közterekről, addig a török időkből származó emlékek még mindig állnak Budapesten.²⁰ A hotelskerezervacije honlapján viszont megtudjuk, hogy a park nem olyan látványos, mint amilyennek az agresszív hirdetések alapján gondolnánk. Ráadásul a Deák Ferenc térről induló közvetlen járat belépőt is tartalmazó árát, a tömegközlekedési árakat figyelembe véve a szerző csillagszáttal minősíti. Ennek ellenére úgy véli, hogy ha valakit érdekelnek a szocializmus reliquiái, akkor érdemes odautaznia.²¹ Különös, hogy ez az oldal nem hívja fel a figyelmet a Vörösmarty térre, pedig ide az általam ismert szlovénok mindegyike ellátogat, ha már Budapesten van, ott pedig szinte kötelezőnek tartja, hogy beüljön a Gerbeaud-ba.

Újságírók cikkei

2004-ben egy visszaemlékezésekben gazdag cikket közölt a Delo Polet című rovata.²² A költőként és drámaíróként is ismert újságíró líraian indított sorokkal írja le „a hatalmas eposzi kiterjedésű Duna-menti” élénk várost. Amikor 1961-ben Budapesten járt depressziós, suttogó embereket látott az utcákon. „A magyar főváros az első pillantásra fenségesnek, hatalmasnak tűnt, a benne zajló élet azonban Adyval szólva ‘szürke, porral színezett’.” Egy Szovjetunióból visszatérőben lévő csoport tagjaként hat órára elkönyörögte magát az állomáson átszállásra várakozó társaitól, s futtában végighaladt a legfontosabb látványosságokon. Az utcákon kevés fiatal és még kevesebb vidámságot látott, fejében a szlovénok által is jól ismert, s a magyarok öngyilkosságára utaló Szomorú vasárnap című dal zakatolt. Útközben

¹⁹ Termalna kopališča.

http://www.hotelskerezervacije.eu/potovanje/madzarska/budimpesta_termalna_kopalisca.php (2010. 08. 31.).

²⁰ SLATENŠEK 1999.

²¹ Park kipov. http://www.hotelskerezervacije.eu/potovanje/madzarska/budimpesta_park_kipov.php (2010. 08. 31.).

²² KOZINC 2004.

lefényképezte az 1956-os harcok még jól látható nyomait, de a filmet egy titkosrendőr elvette tőle. Tíz évvel később a magyar kultúra nagy csodálójaként autóval érkezett egy Bartók-koncertre. Budapestet sötétnek, az utcákat hepehupásnak és egyirányúnak látta, emberek most is alig jártak az utcákon, s ezek is csak suttogtak. A szállodákban nem kapott szobát, s a megvesztegetésre szánt borotvapengék is csak arra voltak jók, hogy egy lepusztult ház vendégszobájába irányítsák. Az egykor polgári lakásban 25-ös villanyégők voltak, az ágyban poloska csípte meg, a házigazda pedig suttogva mutatta neki 1956-ban szerzett sebesülését. Amikor 1991-ben egy futballmeccs érkezett Budapestre, mindenütt a szárbá szökkenő kapitalizmus jeleit látta. *„Számos lokált és gyárat bezártak, még több munkanélküli álldogált az utcákon. A külföldi kapitalisták lázasan keresték, miféle hasznot lehetne még kicsiholni ebben az országban, amelyet a történelem a 20. században olyan alaposan elintézett. Csak a munkásnegyedben, Csepelen láttam a politikai plakátokon némi vörös színt. 'Minden voltunk, semmik leszünk?' parafrazálta ironikusan az Internacionálét a grafiti a málló falon. Immár angolul.”*

2004-ben az EUrotika elnevezésű képzőművészeti kiállításra érkezett. *„Ez a címe 2004 tavaszán megrendezett Duna-parti kiállításnak, amelyen egy festőművész szellemesen csúfolódik a magyarok évszázados vágyából, hogy Európához csatlakozzanak. A magyar népet úgy mutatja be, mint amelyik újból potensen igyekszik behatolni az európai etnikai káoszba, amely az öreg hölgyet új erotikus erővel ajándékozza meg, a magyar államot pedig kigyógyítja a férfi traumájából. A művész pedig nem lenne művész, ha nem kételkedne a történelem eme legújabb 'államalkotói' szeszélyében.”* A március 15-ét ünneplő Budapestet ezúttal is porosnak látta, de az emberek már nem szögeznek a földre a tekintetüket, s csak szerelemből, udvariasságból vagy rekedtségük miatt suttognak.

A Delo újságírója 2010 elején Bécsből kiindulva látogatott el Sopronba.²³ Az írás csak úgy hemzseg a 13. századtól 1989-ig (a vasfüggöny lebontásáig) tartó időszakra vonatkozó történeti és kultúrtörténeti (egyebek között Liszttel és Haydnal kapcsolatos) ismeretektől, s ezek igazán alkalmasak arra, hogy felkeltsék a turisták érdeklődését. Nem valami hívatatóak azonban azok a sorok, amelyekből a sokatmondó cím (Csodálatos, de álmos városka) után kiderül, hogy: *„A fő turistaközpont télen zárva van, a többiben pedig nem beszélnek angolul. Az 1893-ban épült szálloda impresszionáló és valamilyen külföldi szállodalánc bizonyosan elsőrendű hotelt csinálna belőle. Bárhogy is legyen, jelenleg belül műpálmák, bőrimitációjú székek és mindenfelől összehordott bútorok uralják. A hatalmas szoba és a kemény ágy emlékezetembe idézte 30 évvel ezelőtti látogatást a nagymamámnál, amikor nála aludtam.”* Kul-

²³ JAGODIC 2010.

túrtörténeti érdekességekben hasonlóan gazdag cikket a Delo már 2005-ben is megjelentetett Sopronról. Annak a cikknek a szerzője a soproni utcák kátyúit kifogásolta.²⁴

2010-ben Európa kulturális fővárosa címet viselő Pécs már korán felkeltette a szlovénok érdeklődését. Túl azon, hogy voltak olyanok, akik már a szocializmus idején is felkeresték a várost, illetve a harkányi gyógyfürdőt, 2006-ban az ugyancsak az Európa kulturális fővárosa cím elnyerésére pályázó mariboriak egy Szalay Tamással készült interjú keretében érdeklődni kezdtek arról, hogy milyen előkészületek után kapta meg Pécs ezt az irigylésre méltó lehetőséget.²⁵ 2010 augusztusában a Delo turisztikai rovata terjedelmes cikket készített a pécsi Zsolnay-gyár történetéről, s ebben a pécsi emlékeken kívül megemlíti, hogy a gyár termékeivel fedték be a Mátyás-templomot, a parlamentet, az Iparművészeti Múzeumot, a régi Gellért-fürdő tetejét.²⁶

A hosszabb ideig itt tartózkodó szlovénok élménybeszámolói

A hotelskerezervacije oldalán meglehetősen alapos leírást kapunk a Vámház téri Vásárcsarnokról, amelyet kritikai megjegyzés kísér: „A központi Vásárcsarnok érdekes ugyan a turistáknak, az itteni vásárlás azonban nem kellemes. Annak ellenére, hogy közel volt egykori budapesti lakásunkhoz, inkább elkerültük, s a zöldséget és a gyümölcsöt más, kevésbé ostromlott piacokon vásároltuk. Az elárúsítók és az elárúsítónők ugyanis (talán éppen a turisták körében élvezett nagy közkedveltség miatt) még az odavalósiakkal is sokkal gorombábbak, mint máshol. Nem ritka az olyan eladó látványa, aki ráordít arra a vevőre, amelyik meg meri tapogatni az őszibarackját.”²⁷

A kritikai hangvétel tovább erősödik az elmaradhatatlan Váci utca bemutatásánál. A kultúra iránt egyáltalán nem érzéketlen szerző ezúttal nem bíbelődik az épületek, esetleg az utca kultúrtörténeti érdekességeinek ismertetésével. Megtudjuk, hogy az itteni, világmárkákkel fémjelzett üzletekben a ruhákat és a cipőket drágábban adják, mint más európai fővárosokban. Az is kiderül, hogy az itteni átkozottul drága éttermekben átlag alatti minőségű ételeket szolgálnak fel. Külön és hosszan figyelmeztet

²⁴ Marko Gams, Dovolj blizu za prijeten izlet ob koncu tedna. *Delo*, 30. marca 2010.

²⁵ Vili Vuk, Vrata v balkanski prostor. <http://web.vecер.com/portali/vecер/v1/default.asp?kaj=3&id=2006100305114696> (2010. 08. 31.).

²⁶ GRUDEN 2010.

²⁷ Centralna tržnica. http://www.hotelskerezervacije.eu/potovanje/madzarska/budimpesta_centralna_trznica.php (2010. 08. 31.).

teti a férfiakat, hogy ne dőljenek be a sztriptízbárokba csábító erőszakos alakoknak. „Ne dőljenek be nekik, hiszen ezek a klubok a maffia kezében vannak, akik a vendégek pénztárcáit szabályosan kifosztják, ha kell akár igen erőszakosan. A rendőrségi feljelentést nem követi nyomozás – a Váci utcában előkelően sétáló férfiakat (és nőket), a maffia valószínűleg jobban fizeti, mint az állam...” Az is kiderül, hogy azok a kedves (konzum)lányok, akik valamilyen ürüggyel megszólítják az ott sétáló turistákat, majd meghívják őket egy bárba, olyan helyre invitálják az ostoba külföldit, ahol egy olcsóbb ital is több száz euróba kerül. A rendőrségi feljelentés itt sem segít, hiszen az igen magas árát tartalmazó árlapot kifüggesztették a bejárat mellett.²⁸

Egy 2004-ben autós-biciklitúrán résztvevő társaság élményei az alábbiakban foglalhatóak össze: A város határában hiába vártak arra, hogy táblák igazítják őket útba a zugligeti kemping felé, az első táblára csak a Moszkva téren találtak rá. A kátyúkkal teli utcák komoly gondot okoztak, a biciklis városnézésről pedig a bicikli utak hiánya és az irgalmatlan forgalom miatt inkább lemondtak. A várban a ljubljanaikhoz hasonló árért kaptak ugyancsak ahhoz hasonló minőségű pizzát, amit jobbnak minősítettek, mint az olaszországit. Furcsának találták, hogy a Mátyás-templom melletti zenészek nem magyar zenét játszottak, hanem dixilendet. Ugyanakkor az útikönyvek és a saját szemükkel látottak és tapasztaltak alapján kitűnő, turistacsalogatónak is beillő beszámolót adtak Budapest érdekességeiről, kellemes élményt nyújtó helyeiről. Az Opera környékén feltűnt nekik, hogy mennyi nemzetközi jellegű étterem van, magyar(os) azonban nem található. A Bazilika környékén végre rátaláltak egy házias és barátságos étteremre, ahol a kellemes kiszolgáláson kívül az is nagy élményt jelentett, hogy vegyes salátában lévő paradicsom milyen gazdag volt olyan ízekben, amiket a szlovén élelmiszer-áruházakban vásárolt paradicsom már rég nem tartalmaz.²⁹

Nagyon tanulságosak egy 2009 első felében egy szemesztert a Corvinus Egyetemen tanuló diáklány 24 részből álló blogfeljegyzései.³⁰ Ő, aki előtte Spanyolországban töltött el egy félévet, (tehát volt módja az összehasonlításra), már az első napokban nagyon lelkes volt. Tetszett neki az interneten keresztül kibérelt lakás, az impozáns épületben lévő egyetem, amelyről

²⁸ Ulica Vaci. http://www.hotelskerezervacije.eu/potovanje/madzarska/budimpesta_ulica_vaci.php (2010. 08. 31.).

²⁹ Izlet v Budimpešto. http://freeweb.si/ol.net/apraznik/Budapest_potopis/Budapest_potopis.htm (2010. 08. 31.).

³⁰ Madžarske razglednice no.1: Jonapotkivanok. <http://www.diva.si/blog/avtor/blackmagicwoman/2/2009/madzarske-razglednice-no1-jonapotkivanok> (2010. 08. 31.).

úgy tudja, hogy az egyik legjobb Európában. *„Nagyon pozitív, hogy a többség, általában a fiatalok, beszélnek angolul és így az első napok sokkal kevesebb stresszel teltek el, mint Spanyolországban.”* Ugyanakkor többször panaszkodott az itt tartózkodással kapcsolatos bürokrácia, különösen a bevándorlási hivatal szerinte érthetetlen abszurditásai miatt, de nem biztos, hogy minden kifogásában igaza volt. Szerinte olyan dokumentumokat követeltek tőle az EU-tag Magyarországon, amelyeket Spanyolországban egyáltalán nem. Az egyikben – annak ellenére, hogy mind a szlovén, mind pedig a magyar államtól ösztöndíjat kapott – azt kellett igazolnia, hogy van elég pénze az itt tartózkodásra. A másokban be kellett jelentenie, hogy pontosan mikor érkezett Magyarországra. *„Neveltséges [...] úgy érzem magam, mintha a harmadik világ valamiféle elfeledett sarkából érkeztem volna, nem pedig az ő fejlettebb szomszédjuktól.”* Bejegyzéseire időnként ugyancsak tanulságos válaszok érkeztek. Legutóbbi mondatát egyik társa így kommentálta: ezzel nem értek egyet, Szlovénia nem fejlettebb, mint Magyarország. Mire egy harmadik így reagált: *„valamennyi fejlettségi mutató szerint igencsak előtűnik vagyunk. Budapest előtt talán nem, a vidék azonban...”*. Elragadtatással szólt a város hangulatáról, arról, hogy az emberek milyen barátságosak és segítőkészek. Az egyetemi tantárgyak között kettő olyan volt, amelyeknek nagyon örült, hiszen Szlovéniában egyáltalán nem tudta volna őket felvenni. Az is igaz, hogy a német szakszöveg oktatása nem nyerte el a tetszését, mert a magyar külpolitika, mint téma (szakszöveggként csak ezt választhatta), teljesen hidegen hagyta. Hamar sikerült alkalmi munkát találnia egy magyarokat foglalkoztató multinacionális piackutató intézetnél, ahol nagyon is pozitív tapasztalatokat szerzett. *„Két magyar főnököm van, fölöttük pedig három német. Mindannyian hihetetlenül kedvesek. Ilyesmit eddig még soha nem éltem meg. Egyáltalán a magyarok olyan gavallérok, hogy sohasem kell nekem magamnak kinyitnom az ajtót, mindig meghívnak ebédre, ahol megvárják, hogy elsőnek vegyem le a kabátomat, addig nem kezdenek el enni, amíg nem társulok hozzájuk. [...] Mindig rendelkezésre állnak és kiváló az alkalmazottakhoz fűződő viszonyuk. A munkahelyi légkör laza és kellemes. [...] Az azonban neveltséges, hogy amikor elmondom, hogy Szlovéniának kétfélmillió lakosa van, akkor a következő választ kapom: 'Komolyan? Ez kevesebb, mint Budapesté.'”*

A Váci utca mozgalmassága, az impozáns épületek és a Margit-sziget teljesen elvarázsolták. Egyik blogjában külön hangsúlyozta, hogy szerinte a magyar nők szebbek, mint a spanyolok. Rendkívüli módon élvezte a gyakran felkeresett fitnesztermet, a fürdőket és az állatkertet. A kellemetlen élmények közé tartoztak az éjszakai hangoskodók, akiktől nem tudott aludni, a feladatukra alkalmatlan eladók és pincérek, valamint az, hogy

a kellemes belvárosi környezetből kirándulást tett a nyolcadik kerületbe, villamossal elment a kínai piacra. *„Már az utazás közben észrevettük, hogy ez a városrész teljesen más, mint a többi. Elhanyagolt épületek, mindenütt piszok és szemet, elhagyott ipari létesítmények, rengeteg hajléktalan, láthatóan beszámíthatatlan emberek és mindenféle külön.”* A piacon mellbe vágta az interneten beígért kulturális sokk valóságos elemei. Ellentétes kulturális sokk érte, amikor a Hajógyári-sziget rendezvényén vett részt, a jól láthatóan gazdag, luxusautókon érkező és drága világmárkákkal fémjelzett ruhákba öltözött fiatalok körében. Ugyancsak kínos élményei közé tartozott, amikor a párjával együtt vidékre mentek és útközben lehetetlen körülmények között élő és dolgozó örömlányokat látott.

Mindezek ellenére határozottan védelmébe vette a magyarokat, amikor egy társa a szokásos szlovén sztereotípiákkal hozakodott elő: a magyarok nagyon furák, még furább nyelven beszélnek, a határátkelőn a vámosságok furán viselkednek, a magyarokat senki nem veszi komolyan, a bogrács az viszont szuper, stb. Hősünk úgy érezte, hogy ezekre pontokba szedve kell reagálnia. *„A magyarok egyáltalán nem furák. Itt vagyok már egy ideje és az a benyomásom, hogy a magyarok mindenekelőtt nagyon barátságosak, készségesek, mind (a metrójegyet árusító nénikék és a 80 éves bácsikák is) legalább egy idegen nyelven beszélnek (angolul, németül, egyesek pedig oroszul is) és nekem úgy tűnik, hogy nagyon is a szlovénokéhoz hasonló a mentalitásuk. Azt mondják, hogy nagyon pesszimisták, hogy gyakran nagyon alázatosak (a kommunizmus következménye), de általában szimpatikus teremtések. Arra pedig, hogy magyar nők szépek, a férfiak pedig gavallérok, nem is érdemes szót vesztegetni. Azt hiszem, hogy nagyon is hibás elképzelésünk van a magyarokról és Magyarországról. [...] Valóban furcsán beszélnek, de tegyük a kezünket a szívünkre, a szlovénok többsége is igen furcsán beszél.”*

Miscellana

A szakszervezetek, akár csak régebben, még ma is szerveznek többnapos turistautakat Magyarországra.³¹ Sokan azért jöttek Magyarországra, mert itt olcsóbban lehetett bevásárolni. Egy igen szegény kranji család egyik tagja így beszélt erről: *„Évente egyszer Lentiben szerezzük be az alsóneműket, a zoknikat. A nadrágok ott 1000 tolarba kerülnek, a bundák pedig kétezerbe.”*³² De egyáltalán nem csak az igen szegények jártak szerte Szlovéniából Lentibe bevásárolni. Az alacsonyabb magyar árak általánosságban is komoly

³¹ DJORDJEVIČ 2007.

³² Kako preživeti s 333 tolarji na dan. *Delo*, 15. decembra 2004.

vonzerőt jelentenek (vagy talán inkább jelentettek) a szlovénok számára. Ezt mutatta egy 1997-ben végzett felmérés is.³³ Ebből kiderült, hogy a megkérdezettek 93,8%-a csak egy napra érkezett, hogy 83,7%-uk célja a vásárlás volt, hogy 84%-uk szlovén nemzetiségű, és ezek egyharmada 200 kilométernél távolabbról érkezett. Hasonló szellemiségről tesz szert az egyik cikk, amikor azt írja, hogy a magyar operaház nagyon szép és nagyon olcsó. Ez a decemberben megjelent cikk (elég gyakori, hogy az újságban budapesti szilveszterezésre invitálják az érdeklődőket) egyébként azt tanácsolja a leendő turistáknak, hogy látogassanak el Budapestre március 15-én. *„Ezen a napon legalább fél Magyarország Budapesten van és mindenki, de tényleg mindenki nemzeti színtű kokárdát hord. Budapesten annyi a múlt és a jelen, amennyit csak akarnak. Az épületek fenségesek, a múzeumok gazdagok...”*³⁴

Vannak azután a legkülönbözőbb érdeklődésű csoportok, amelyek meghatározott – nem szokványos turista célokkal érkeznek hozzánk, s élményeiket megosztják az interneten. Ilyen például a vasútrajongók tábora. Egyikük rengeteg fotót készített a Déli és a Keleti pályaudvarról (a Nyugati is felkereste, de fotót valamiért nem készített), illetve a pályaudvarokon lévő vonatokról. A Déli pályaudvarra vezető lépcsősoron látható Gorenje reklámfelirat megmelengette a szívét (egy blogtársát viszont zavarta). Egy másik blogtárs arról érdeklődött, hogy megvan-e még a Vérmezőn látható étterem-mé alakított vasúti kocsí. A blog szerzője nem tudott erről, jelentkezett viszont egy Zágrábban élő szlovén, aki mindenki örömeire feltett egy fotót az étkezőkocsiról. Sőt jelentkezett egy (talán szlovén gyökerekkel bíró) angol is (aki a szlovéniai vasutakról rengeteg fotót készített), aki – mivel Magyarországról korábban keveset tudott – a fotósbeszámolót rendkívül érdekesnek és informatívnak találta (még lehet egyszer maga is ellátogat hozzánk).

A szlovénok egy részének tudatában nem csupán az olcsóság, hanem a részben ehhez társuló szegénység is jelen van. A fiatalok már a nyolcvanas években is jól mulattak a trabantokon a tengerhez furikázó magyarokon,³⁵ s a trabantos magyarokról kialakult kép még ma is visszaköszön a beszámolók egy részében.³⁶ Ugyancsak a szegénység köszön vissza a Mladina című hetilap újságírójának mindenféle iróniát sem nélkülöző írásából: *„Budapest olyan jól épített világváros, amelyben minden ház úgy néz ki, mint egy kastély, ami azt jelenti, hogy ezek az alapvetően szimpatikus emberek 50*

³³ GYURICZA 1997.

³⁴ Budimpešta. *Delo. Polet*, 30. decembra 2004.

³⁵ MIHELIC 1993.

³⁶ S sprehoda po Budimu, do slovesa v Pešti – 3. del.

http://www.santosblog.com/entry.php?w=Lucija07&e_id=73426 (2010. 08. 31.).

*éven keresztül királyi palotákban éltek, de úgy kellett viselkedniük, mint a legrosszabb hajléktalanoknak.*³⁷

A magyarok szegénysége a későbbiekben is téma maradt: „A magyarok a rosszlemkú totalitárius rezsim bukása ellenére sem élnek sokkal jobban. Az ideológia ugyan megváltozott, de az emberekre nem várt jobb élet. Az átmenet időszakában a spontán privatizációs hullám súlyos egzisztenciális nyomásnak tette ki az embereket. Egy maroknyi csoport abnormálisan gazdaggá vált. A mai Magyarországon közel egymillió hajléktalan van és még egyszer ennyien élnek az abszolút szegénység határán. A nehezen várt EU-tagság sem sokat segített a probléma megoldásában.”³⁸

A beszámolók esetleges szubjektivitását jól mutatja egy 2000-ben készült blog is. Egy utazási tanácsok iránt érdeklődőnek a Budapesten már 20 alkalommal járt Zoltan (sic!!) azt tanácsolta, hogy nagyon vigyázzon az autójára (mert a bűnözés és az autólopás az utóbbi években 100%-al megnőtt) óvakodjon a zsebesektől, a valutaüzérektől és a lányoktól. Azt is tudni kell, hogy a magyarok nem beszélnek idegen nyelveket. Amúgy a város igazán szép. Tanja viszont azt válaszolta, hogy neki csak kellemes emlékei voltak, hogy a fiatalok többsége beszél idegen nyelveket, hogy olcsó a youth hostel, valamint az étel-ital. Szerinte Magyarországon kb. annyi autót lopnak, mint Szlovéniában. A többi hozzászóló részben Zoltannak, részben a Tanjának adott igazat.³⁹

Összegzés

Bár mindkét országban közhely, hogy milyen keveset tudunk egymásról, ez a teljességre távolról sem törekvő áttekintés is jól mutatja, hogy a helyzet egyáltalán nem reménytelen. Viszonylag sokan közzé teszik magyarországi élményeiket, s ha ezek nem is menetesek a kellemetlen részletektől, többségükben alkalmasak arra, hogy felkeltsék az érdeklődést. Azon viszont már érdemes elgondolkodnunk, hogy a kellemes élmények mindenekelőtt Budapest (esetleg más területek) fekvésének, történelmi épületeinek, az idegen számára egzotikus ételeinknek és italainknak tulajdoníthatóak, míg a kellemetlenek mindenekelőtt szegénységünknek, a bűnözésnek és a szolgáltatásban résztvevők egy részének modortalanságának.

³⁷ ŠTEFANČIČ 1996.

³⁸ Julija_sa, Včerajšnji madžarski huligani in današnji heroji. <http://www.radiostudent.si/article.php?sid=9974&query=V%E8eraj%8Anji%20mad%8Earski%20huligani> 28. 9. 2006. (2010. 08. 31.).

³⁹ Popotnik. <http://www.debatniklub.com/messages/4783/1049.html?977212434> (2010. 08. 01.).

Irodalom

- BURIAN 1970 = Burian, Christian, Ungarn mit 23 Illustrationen sowie 20 Plänen und Karten. München 1970; Mađarska [turistički vodič]. [h. n.] 1970.
- DJORDJEVIČ 2007 = Djordjevič, Nika, So izleti sploh še sindikalni, če delavci sami plačajo stroške? *Delo*, 12. septembra 2007.
- GRUDEN 2010 = Gruden, Mateja, Zgodba o Vilmošu... *Delo*, 18. avgusta 2010.
- GYURICZA 1997 = Gyuricza László, Nyugat-Zala turizmusa a szlovén utazók szemében. *Muratáj* (1997) 1, 106-114.
- HLADNIK-MILHARČIČ 1995 = Hladnik-Milharčič, Ervin, Mađarska 1-2. *Delo*, 21. januarja 1995, 28. januarja 1995.
- ILIĆ 2002 = Ilić, Milan, Na 118 mestih vre iz tal termalna voda. *Delo*, 7. avgusta 2002.
- JAGODIC 2010 = Jagodic, Damijan, Sopron. Čudovito, a zaspano mađarsko mesto. *Delo*, 10. februarja 2010.
- JURIŠIĆ 1997 = Jurišić, Šimun, Budimpešta, kraljica na Dunavu. Vodič, Split 1997.
- KOZINC 2004 = Kozinc, Željko, Imperij vrača udarec. *Delo*, 25. marca 2004.
- LIEBER 1998 = Lieber, Joseph S., Budapest & the best of Hungary. Macmillan, New York 1998.
- NEMES 2003 = Nemes János, Budimpešta. Mladinska Knjiga Založba, Ljubljana 2003.
- MIHELIČ 1993 = Mihelič, Marjanca, Do Budimpešte in nazaj. *Razgledi*, 30. aprila 1993.
- PUHAR 1992 = Puhar, Alenka, Razglednice iz Budimpešte. *Delo*, 27. junija 1992.
- RICE 1997 = Rice, Christopher, Budimpešta. Ljubljana 1997.
- RUPEL 1992 = Rupel, Dimitrij, Skrivnost države. *Delo*, Ljubljana 1992.
- SLATENŠEK 1999 = Slatenšek, Boštjan, Muzej spomenikov. *Mladina*, 16. avgusta 1999.
- ŠTEFANČIČ 1996 = Štefančič, Marcel, Lemurid imenval Rollo. *Mladina*, 23. december 1996.
- TADEL 2004 = Tadel, Boštjan, Tokaj je mađarsko vino. To ni sorta, ampak kraj, od koder že stoletja osvaja ves svet. *Delo. Polet*, 25. marca 2004.

MAGYARSÁGKÉP A 20. SZÁZADI SZERB
 ÚTLEÍRÁSOKBAN ÉS ÚTIKÖNYVEKBEN*

Írásomat mentegetőzéssel kell kezdenem. A cím csak félig fedi a tartalmat, mert nem találtam a szó szoros értelemben vett útikönyveket Magyarországról, mint amilyen a mi Panoráma sorozatunk. Ilyet sem a mai Szerbiában, sem az egykori Jugoszláviában nem jelentettek meg, még fordításban sem. Útleírások viszont akadnak, igaz azok sem beláthatatlan mennyiségben. Az útikönyvekre vonatkozóan azonban meg kell jegyezni azt, hogy nem nagyon szabad negatívumot várni tőlük, legalábbis ami a tájak, a városok épületek és látvány szépségét illeti, hiszen a cél a turista odavonzása. Tekintve, hogy ilyen műveket nem találtam, nem fenyeget az a veszély, hogy félreértelmezek egy-egy dicsérő megjegyzést, amellyel hazánkat vagy bennünket jellemeznek. Ezzel szemben az útleírások szerzőit nem korlátozzák a várható közvetett anyagi előnyök vagy a megrendelők igényei, és meglátásaikat, véleményüket kendőzetlenül tárhatják, és tárhatom én is, az olvasók elé.

Az útleírásokat, általában szolgálati úton lévő, vagy Magyarországon csak átutazó emberek írták, akik azonban szinte kivétel nélkül irodalmi vénával megáldott emberek voltak. Ezek az útleírások valamennyien elismeréssel adóznak az országnak, helyesebben Magyarország fővárosának, Budapestnek. Nem találok olyan írással, amelynek végkicsengése ne a város gazdag történelmi múltjának, lüktető jelenének – függetlenül a mű születésének időpontjától – és építészeti szépségeinek csodálata lett volna – még ha ez a csodálat egyes esetekben meglehetősen kényszeredett volt is. Az igazság az, hogy az általam vizsgált országiismertetések, útleírások itt, Budapest bemutatásánál, többnyire véget is érnek. A szerzők vagy nem jutottak el ország többi részébe, vagy nem tartották említésre érdemesnek (inkább az előbbi lehet a magyarázat). Annak ellenére, hogy a beszámoló többsége az ország fővárosára koncentrál, mégis elég plasztikus kép rajzódik ki belőlük rólunk és országunkról általában.

A montenegrói Miroslav Đurović *Sehol otthon* címet viselő útleírásában csak egy rövidke fejezet erejéig foglalkozik kis hazánkkal, azon belül is elsősorban Budapesttel, ahova szerinte Magyarországon minden út

* Készült az MTA-PTE Magyarország, Európa és Ibero-Amerika Kutatócsoport támogatásával

vezet, ahonnan azonban alig vezet ki út. Alighanem jól ráérezett ezzel a megállapításával a kis-magyar valóságra. A szerző a temérdek történeti örökség mellett a leglenyűgözőbbnek a budapesti hidakat találja, amelyek mindegyikének megvan a maga arca és története. Látványuktól nem lehet elszakadni, állítja, s a kicsiny Magyarországot még kisebbé és melegebbé teszik, összekötve Kelet-Európát Nyugat-Európával. A mai Budapestet (1981-ben jelent meg a munka) az európai városok lüktető ritmusa jellemzi, írja leírásában, s a város meghatározó része a Duna, amelybe az ember mindig belefut, szinte bármelyik utcán induljon is el.¹

A magyar ember és a magyar nemzet nyitottságát a többi nemzet és vidékek irányában azzal magyarázza, hogy a nagy európai népek tengerében kis szigetként kiemelkedő magyar nemzetnek sikerült megőriznie identitását. Erről tanúskodnak azok a művészeti alkotások, amelyeket a magyar nemzet adott a világnak, a budapesti színházak repertoárjai, a könyvesboltok gazdag kirakatai, és az európai divat szerint öltözködő nők az utcákon (a magyar nők egyébként különböző kontextusban mindegyik leírásban szerepelnek, némelyikben igen hangsúlyosan).

Ha valaki nem ismeri a magyar nyelvet (márpedig ilyen sok akad az ide látogató külföldiek között – H. Á.) a segítőkész budapestiek megdöbbenően jó német nyelvtudással vagy megengedhetetlenül rossz orosz-szavakkal igazítják útba. Ugyanez a helyzet az Astoria luxusszálló portásaival is, ahol a híres magyar konyha remekei várnak a megfáradt utazóra, s amelynek szobáiban a hűtő tele van a legfinomabb italokkal. Mindazonáltal, véli a szerző, ezek nagyon is világi és hétköznapi dolgok összehasonlítva a budapesti emlékművekkel, amelyeket látni kell, és amelyeket nem lehet elfelejteni.

A legszebb térnek a Kossuth teret tartja, melynek ékessége a parlament neogótikus épülete, ami mintha megtestesítené és jelképezné a Duna szépségét. Természetesen a Hősök tere is megjelenik a leírásban, meg a Váci utca, de ezzel gyakorlatilag véget is ér a felsorolás, illetve helyet kap benne még a Vörös Hadseregnek emléket állító emlékmű, *„amelynek lábánál lent a Duna-parton a magyar fiatalok beleszeretnek a messze földön híres tüzes magyar lányokba”*.²

Folytassuk azonban montenegrói származású első úti beszámoló készítőnk magyarországi élményeinek és életérzéseinek ismertetését. Amennyiben az utazó mégis el tud szakadni Budapesttől, és Đurićnak ez végül is sikerült, akkor elindulhat a visegrádi vár, a szentendrei ikonosztázok és

¹ ĐUROVIĆ 1981, 76–77.

² Uo. 78.

templomok, vagy a tokaji borvidék felé. Ezeket azonban az utazó még akár ki is kerülheti, egy úton azonban meglátása szerint mindenképpen el kell indulni: a Balatonhoz, a magyar tengerhez. „*Ez a pusztai melankolikus kontinentális nemzet a távoli ázsiai őshazája iránti minden nosztalgiját és az elérhetetlen tengerek felé való sérülékeny vágyódását ebben az egy szóban foglalta össze: Balaton.*”³ Szót ejt Martonvásárról, ahol Beethoven a Holdfény-szonátát komponálta, megemlíti a Festetics-kastélyt és a Helikont, Balatonfüredet és Széchenyi István neve is felbukkan az útleírásban, azonban a legtöbb teret mégis a magyar bornak, a badacsonyi nedű dicsőítésének szenteli. „*A magyar bor ivása közben az ember bődítő feledésbe zuhan, amelyből másnap másnaposság helyett megtisztultoa és vidáman egy új izgalmasabb életbe hajózik.*”⁴

Ennél lényegesen kedvezőtlenebb képet fest Magyarországról, helyesebben Budapestről, Mića Popović szerb kísérleti filmrendező és festő találó című írásában, *Nyugat a Keleten* (utazások NDK-ba, Csehszlovákiába és Magyarországon) Nyúlfarknyi leírásában, amely rövid budapesti tartózkodásának benyomásait villantja fel 1983 februárjában és márciusában, érdekes érzelmi attitűdöket villant fel. Elismerve Budapest csodálatos szépségét és azt, hogy mindig szépen fogadták Budapesten, ahol kellemesen töltötte az időt, mégis, zsörtölődve, acsarkodva keveredik saját személyes kedvező tapasztalataiba az ősök magyarellenessége, ami miatt végül is, mint írta, ok nélkül irtózva lépett ismét a Keleti pályaudvarra. A másik meglepő eleme ennek a leírásnak az, ahogy a budai várból letekintve a pesti oldal legszembeötlőbb épületét, a parlamentet jellemzi, „... amelynek építői, mintha csak tudták volna, hogy kizárólag díszítő célokat fog szolgálni”. Ebben a félmondatban, illetve az ezt megelőző vallomásában azt hiszem sok minden megtalálható. Benne van a káröröm, a kisebbségi komplexus, amelynek talán maga a szerző sem volt tudatában. A következő mondatában pedig a fanyar irónia és némi keserű lemondás is fellelhető: „*Séta Pesten, masszív szecesszió, a forgalom élénk, mint minden európai metropoliszban, összehasonlíthatatlanul élénkebb, mint Belgrádban. Bőven. Magyarország ügyesen megfizetett az 1956-os lázadásért.*”⁵

Ebbe a stílusba illeszkedik egy nemrégiben megjelent útleírás is: *Budapest rózsája*, amelynek szerzője, Ljubiša Đidić 2003-as budapesti utazását írta le. Nem Magyarországot kívánja bemutatni, határozott célja van: kizárólag Budapest és Szentendre titkait akarja feltárni a szerb olvasók előtt (az egykor itt élt szerbek nyomain haladva). A szerző egyébként hivatásos

³ Uo.

⁴ Uo. 80.

⁵ POPOVIĆ 1983, 92.

ütikönyv-, és útleírásíró. A kezdet semmi jót nem ígér számunkra. Mint írta, Magyarországra egykedvűen érkezett, nem érdekelték a magyarok, s a legkevésbé sem tetszett neki, hogy 10 napot kell Budapesten töltenie, amelyről tudta, hogy gyönyörű. Már magában az sem tetszett neki, hogy Budapest gyönyörű: „Láttam magamat a Hősök terén, amely egyike a világ legszebb tereinek, és még csodálnom is kell!”⁶

Leírásában sorra veszi a magyar sajátosságokat. A zene kapcsán érdekes megállapításra jut. Szerinte a magyarok nincsenek annyira megterhelve a bécsi keringő dallamokkal, mint a szerbek, nekik más dallamaik vannak, még ha cigány is. Mert amennyire furcsák az emberi sorsok, éppoly furcsa az egyes nemzetek sorsa is: A magyarok, akik a földrajzi elhelyezkedésük miatt (és mert a pápa udvaroncái) inkább Európában vannak, még sincsenek annyira Európában, mint a szerbek, akik Strauss udvaroncái, és minden újévkor tobzódnak a televízió előtt a koncerten. Nem kevés iróniát vél felfedezni az olvasó, amikor még mindig a zenénél maradvra a következőket olvashatja: „Gyönyörű, ahogy a magyarok a maguk nem európaiságát az ezertagú nemzeti cigányzenekarral támasztják alá, s amikor eljönnek hozzánk, Belgrádba, úgy tűnik, minden cigány nemesi származású. Mi, a mi cigányainkat saját lelkünkért tartjuk, személyes használatra, amikor szláv módra nekiszomorodunk a kávézóknak, amelyek helyettesítik szülőházainkat.”⁷

Telnek a napok, és ahogy ismerkedik Budapesttel, enyhül a szerző haragja. A város leírásánál már nem fukarkodik a dicsérő szavakkal, hosszan elidőzik a Gellért-hegynél, elmeséli a legendát. Budapestet rendkívüli mértékben római városnak nevezi. Nem kívánok belebonyolódni a részletek ismertetésébe, csak a legérdekesebb és legeredetibb meglátásaira hívom fel a figyelmet. Mindenképpen figyelemre méltónak tartom a Hősök teréhez fűzött kommentárját, amelyről azt feltételezi, hogy amolyan siratófal is lehet a magyarok számára. „Itt lelkesítik fel lelküket, majd, mint minden ember, aki tudja, mit akar, tovább mennek. Itt dobog az ő magyar szívük.”⁸

Nem akarja elhinni azonban, hogy igaz, amit a magyarok mondanak, miszerint az Országház Európa legszebb épülete, holott legbelül tudja, hogy igaz. Mégsem hiszi el, mert úgy véli, így könnyebb elviselni a szépségét. Ennél a leírásnál és az előtte ismertetett rövidke beszámolónál jelenik meg legszembetűnőbben, hogy az egyik meghatározó érzés, amellyel a magyarok irányában viseltettek, és viseltetnek: az irigységgel vegyes elismerés a magyar múlt nagysága iránt. Mindebbe keveredett egy jókora

⁶ ĐIDIĆ 2003, 96.

⁷ Uo. 14–15.

⁸ Uo. 40.

adag lenézés is, ugyanis komoly elégtételt jelenthetett, és jelentett is, bármelyik déli szomszédságunkból érkező számára, hogy már a 60-as évektől kezdődően jól érzékelhető volt a jugoszláv (szerb) előrehaladás és Magyarország lekörözése, legalábbis anyagiakban, életszínvonalban és szabadságban.⁹

A jugoszláv követség épületének jugoszláv kézre kerülésének történetét is elmeséli. A Hősök tere és az Andrassy út sarkán található épületet állítólag Andrassy Katalin grófnő ajándékozta a jeles diplomatának, kiváló költőnek és minden bizonnyal még kiválóbb szeretőnek, Jovan Dučićnak – állítja a szerző.¹⁰

Ahogy azonban az útleírás egyre több emléket, épületet és a hozzájuk fűződő történetet, legendát ír le, egyre pozitívabb képet sugall rólunk, s amikor a Szent Jobb helyére kerülését leírja, már így kiállt fel: *„Csodálatos, valahogy mindez kedves nekem, fogalmam sincs miért is szeretem a magyarokat!”*¹¹ A Nemzeti Színház tervezői, kivitelezői is alighanem örömmel olvasnák e sorokat, amelyek az épület szépségét dicsérik: *„Ha van távcsövük, akkor nem kell elzarándokolni a Nemzeti Színházhoz, hogy lássák ezt az új építészeti csodát, amelyet a világ még nem fedezett fel csodálata tárgyául, azonban, ha nincs, akkor el kell személyesen menni és leborulni Budapest pompás rózsája előtt. És ismét, már csak emiatt is szeretnünk kell ezeket a magyarokat.”*¹²

Ez az útleírás egy profi, személyes hangvételű, időnként enciklopédikus jellegű információt közvetítő irodalmi alkotása, amelynek végkicsengése összességében igen pozitív ránk, magyarokra és az országunkra nézve.

Egészen más motivációja volt annak az 1988-ban, Branko Rakočević tollából napvilágot látott útleírásának, amelyet a következőkben kívánok ismertetni. A mű megszületésének apropóját az adta, hogy a szerző 1986-ban, a szerbiai felszabadító háborúk emlékhelyeinek és hadisírjainak gondozására megalakult társaság megbízásából egy első világháborús veteránokból álló, kisbusznyi küldöttséggel Magyarországra és Csehszlovákiába utazott a szerb hadifoglyok és táborlakók sírhelyének felkutatására. (Mintegy 20 ilyen temetőről volt tudomásuk). Az útleírás során a szerző meglehetősen részletes képet nyújt az olvasónak Magyarországról, összbenyomásáról. Részletesen felsorolja a nevezetességeket, s bár tartózkodik attól, hogy különösebb lelkesedést mutasson leírásukkor, ennek ellenére

⁹ Ez az érzés, amennyire meg tudom ítélni, még mindig tartja magát, bár erre nem sok okuk van.

¹⁰ ĐIDIĆ 2003, 43.

¹¹ Uo. 53.

¹² Uo. 66.

sem lehet száraz, szenttelen beszámolóknak tekinteni. Objektivitásának értékét növeli, hogy a történelmi háttérrel is többnyire helyesen adja meg.

A szerb veteránok csapata Szegednél lépte át a határt, mindenütt szép legelők és zöldellő mezők fogadták őket, kellemes benyomásokkal kezdődött tehát a látogatásuk. „A látogatónak Magyarország földjére lépve az az érzése támad, hogy tisztá, rendezett országba érkezett, ahol pontosan lehet tudni, ki miért felelős, kinek mi a dolga. Ki tartja karban az utakat, ki tisztítja az udvarokat, a folyók medrét, stb.” Afelől nem volt ismerete, hogy ez mindig így volt-e, de az alatt a 20 év alatt, amióta Magyarországra járt, megfigyelte, hogy évről évre tisztább, rendezettebb, modernebb és gazdagabb, egyszóval szebb lett az ország.¹³ S olyannyira jól érezte magát mindig Magyarországon, hogy minden látogatásakor megfogadta, hogy feleségül vesz egy magyar nőt (egy Mađarica-t).¹⁴

Szeged városa minden szempontból mély és kellemes benyomást tesz a látogatóra. Részletes leírását adja a város nevezetességeinek és történetének, mindenképpen javasolja kíváncsi turista számára a Móra Ferenc Múzeum felkeresését. Ópusztaszert is beveszi a programpontok közé, mint olyan helyet, ahol nyomon lehet követni a magyar történelmet, és ahol a világ egyik legnagyobb méretű festménye található. „Szegeden a kíváncsi látogató nem unatkozhat, és akkor még nem beszéltem e festői város gyönyörű hölgyeiről. Jobb nem is beszélni róluk, inkább jöjjön ide, akit érdekelnek az olyan szép, barátságos és kommunikatív hölgyek, amilyenek a szegedi nők s nem fogja megbánni.”¹⁵

Szegedet elhagyva a csoport Budapest felé veszi az irányt, részletesen leírva az alföldi tájat, dicsérve szépségét, és az alföldi városok rendezettségét, tisztaságát. „Egy csárdába betérve a bécsi szelet illata csapja meg a vendég orrát, s a magyarok az asztalok mellett paprikapiros arccal csak esznek, esznek, és isznak, igaz azt kevesebbet, mert pokolian drága az ital.”¹⁶ Kecskeméten áthaladva ismerteti a város nevezetességeit, többek között a Czifra palotát is,

¹³ Érdekes párhuzam figyelhető itt meg egy a 20-as évek végén az egyik jugoszláv lapban megjelent országleírásban írtakkal: „Itt is nehéz idők járnak, azonban e nehézségek leküzdésén keresztül vezet az út a mai méreteiben csökkent Magyarország normalizálása és szükségleteinek kielégítése felé. Közmunkák folynak, a városok tiszták és rendezettek, egyúttal így próbálják meg megoldani a munkanélküliséget a megalázó alamizsnaosztás helyett. Nem találunk koszos és felsöpertlen villamos kocsit, és bármennyire sokan vannak is a jelenlegi, rejtett diktatórikus rendszerrel elégedetlenek, el kell ismernünk: ez a rendszer kivette az országot a káoszból, gazdaságilag felemelte, helyreállította a közbiztonságot, amit sok államban megirigyelhetnek. Egyébként is, Európa melyik szegletében nem fordul elő, hogy a parlamentarizmus és nyilvánosság szabadsága nem kerül krízisbe vagy torkollik esetenként katasztrófába?” – menti fel a korábban sokat vádolt magyar rendszert a cikk írója. *Nova Evropa* (1927) 5.

¹⁴ RAKOČEVIĆ 1988, 18.

¹⁵ Uo. 25.

¹⁶ Uo.

és vélhetően csak a nyomdai tévesztés az oka, hogy azt a magyar recesszió (sic!) egyik legszebb emlékének tünteti fel.

Budapestre érkezve összességében ismét a fejlődésen van a hangsúly, elismeréssel szól az autópark kiterjedtségéről felhívva a figyelmet a Ladák dominanciájára a korábbi Trabantok, Wartburgok és Skodák uralta helyzettel szemben. Egyébként figyelmének középpontjába egy bekezdés erejéig egy kirakati próbababán látott női harisnyának köszönhetően ismét a szép lábú magyar nők kerülnek. Éjszaka szinte magától értetődő természetességgel a Mátyás pincében köt ki a veterán társaság, mondván, hogy Budapest az a hely, ahol vétek otthon maradni éjszaka. Ennél a résznél a magyar zene, a csárdás csodálatos voltáról értekezik, amely ténylegesen, szó szerint is a kocsma, a csárda zenéje, s ahová csak boldog szerelmeseknek tanácsos menniük, mert különben ez a lélekszagató melódia, sötét gondolatokra ragadatja az embert – akár az öngyilkosságra is.¹⁷

Magyarokat olyan nemzetnek tartja, akiktől sokat lehetne tanulni, többek között az utcák kitéblázását, a házak számozását, útjelző táblák jó elhelyezését, aminek köszönhetően egy olvasni tudó és figyelmes ember szinte el sem tud tévedni. A magyarokról elismeréssel nyilatkozik abból a szempontból is, hogy bárhol legyenek is a világban, erősen tartják magukat nemzeti sajátosságaikhoz, megőrzik nemzettudatukat, s dacára csekély létszámuknak, számos nagy koponyát adtak a világnak, szinte valamennyi tudományterületen. Magyarországot jól fejlett ipari-mezőgazdasági országnak tekinti, amely a további gyors fejlődés tendenciáit mutatja. Kevés az olyan magyar városlakó, írja, akinek ne lenne két munkahelye. Általában véve, itt jól élnek manapság. Ha valaki nem akar dolgozni, akkor létezik az internálás intézménye, a munkakerülőket aszociális személynak tekintik, és kötelezik őket, hogy meghatározott időközönként jelentkezzenek a hatóságoknál.¹⁸

Budapestet a térség egyik legmodernebb városának nevezi, amely híres metrója szépségéről és jó működéséről. A várost a Duna Párizsának, a Duna gyöngyének vagy a hidak királynőjének nevezik, teljesen megérdemelten – világosítja fel a szerb olvasókat Rakočević. Számos szépség és nevezetesség mellett e gyönyörű vidám város egyenrangú ékességeként említi ismét a spontán adakozó és elbűvölő budapesti nőket, akik élve e város által nekik nyújtott „privilegiumukkal”, tömegével dohányoznak, miközben kokettálva sétálnak az utcákon.¹⁹

¹⁷ Uo. 35.

¹⁸ Uo. 39.

¹⁹ Uo. 41.

Miloš Ćorović *Történetek Magyarországról* című könyve nem tekinthető a klasszikus értelemben vett útleírásnak. A szerző évtizedekig volt a Tanjug jugoszláv hírügynökség budapesti tudósítója, egészen pontosan 18 évig. Művében ténylegesen rövid történeteket mesél el az országról, híres emberekről, a magyar politikai és társadalmi közélet prominens személyiségeivel való találkozásairól Kárdártól, Aczél Györgyön és Horn Gyulán keresztül Germannus Gyuláig, azaz Abdul Karimig és Szentgyörgyi Albertig. A közel 50 fejezetre tagolt könyvben rengeteg érdekesség és magyar furcsaság jelenik meg. A szerző személyes hangvételű, amolyan „elvtársias” stílusban írt beszámolóiban osztja meg élményeit a szerb olvasókkal. 1958 nyarán került Magyarországra, mint olyan személy, aki vajdasági származása révén a legjobb esélyekkel rendelkezett a fura hangzású magyar nyelv elsajátítására. Ćorovićnak azonban nem ez volt az első találkozása Magyarországgal. 1944 őszén a 13. Vajdasági Rohambrigád harcosaként átvonult Baján, Mohácson és megpihent Pécsen is. Ekkor találkozott magyarországi magyarokkal először, mégpedig egy tanyán élő béresekkal, akiknek az volt a kérdésük a „partizán urakhoz”, hogy most akkor ki fog nekik kenyeret és munkát adni, miután a gazdájuk elmenekült. *„Ezek a szegény béresek a Horthy-rendszerben egyedül gyermekáldásban bővelkedtek, s fel sem tudták fogni, hogy egyszer eljöhét az idő, amikor legalább egy részét birtokba vehetik gazdáik több százezer holdas birtokainak.”*²⁰ Már ez az idézet is elég egyértelműen jelzi a jugoszláv partizán múlttal rendelkező veterán kissé atyáskodó hozzáállását a kiszolgáltatott, gyámoltalan magyarokkal szemben. Illetve azt, hogy mennyire továbbélt az a korábbi századok során kialakult tévhit, miszerint Magyarországon minden úrnak több ezer, nem ritkán több százezer holdas földbirtokai voltak. Ezek a képek még számos alkalommal megjelennek a könyv lapjain.

A Kádár-korszakból felidézett történetek alapján nem rajzolódik ki különösebben hízelgő kép rólunk: korrupció, élvhajzás és nepotizmus az, amivel leginkább szembesülhetünk a rövid történetekben.

„A mi országunk igazán különös, és fura nemzet lakja” – idézi egy magyar beszélgetőtárs vallomását, amelyet nem sokkal később saját két évtizedes tapasztalataira alapozva maga is megerősít: többnyire még a leghétköznapibb esetek is valamilyen oknál fogva különlegeseek errefelé. A könyv utolsó harmadát a cigányságnak, illetve a magyar grófoknak szenteli. Míg az előbbi a mélyszegénységben él, és rendkívüli mértékben szapora, az ország majdnem minden 10. lakója közülük kerül ki, ami még a szomszédokkal, Romániával, Szlovákiával, illetve a nem szomszédos Bulgáriával

²⁰ ĆOROVIĆ 2006, 21.

összehasonlítva is impozáns tömeg (érdekes módon Szerbiát nem említi, ahol szintén nem elhanyagolható a roma lakosság száma – H. Á.) Szójt ejt, röviden, a cigányság integrálására irányuló kísérletekről, majd megállapítja, hogy a két legnagyobb párt a mérleg nyelvénék szerepére kárhozható a cigányságot igyekszik kihasználni, és felhasználni őket a választási küzdelmekkor. Magyarország egyik furcsasága az, hogy a cigányoknak annak ellenére, hogy nincs önálló politikai érdekképviselete a magyar parlamentben, mégis van hangja, mégpedig két hölgynek, Járóka Líviának és Mohácsi Viktóriának hála, akik az Európai Parlamentben hallatják szavukat a romák érdekében. Érzelmesen ír Járóka Sándorral kialakított ismeretségéről és beszélgetéseiről, amelyen a híres cigányprímás vallott a zene iránti elkötelezettségéről, illetve a prímás haláláról. *„Budapest nem látott még olyan temetést, mint Járóka Sándoré. A gyászmenetben 300 prímás húzta legkedvesebb nótáját: „Eltörött a hegedűm, nem akar szólani...”*²¹

Jávorka és Rigó Jancsi azonban a nagyon vékony cigány elit tagjai voltak, írja, sokkal nagyobb azoknak a száma, akiknek nevével sokkal sötétebb krónikák lapjain találkozunk, amelyek a csalást, kuruzslást és más bizarr eseteket jegyeznek fel, amelyeket az általában az elviselhetőség alsó határán húzódó életük fenntartásáért követnek el. A következőkben a Miskolc környéki holtakkal beszélő cigányasszony, Jolánka esetét idézi, illetve a szélhámos Lacika ügyével foglalkozik. Mindkettő megmosolyogtató. A legérdekesebb történet, amit a szerző idéz, mindenképpen a cigányprímás Rigó Jancsi szerelmi története a századfordulón az amerikai milliomoslánnyal, egyben belga grófnővel, amely eset egy évtizedig foglalkoztatta az európai és a világ bulvársajtóját. Ilyen alapossággal, azt hiszem, sehol másutt nem lehetne olvasni erről az esetről, amely kétségtelenül szenzációs volt a maga nemében, de 24 oldalon keresztül ezt taglalni, talán mégis túlzás.

A másik különös dolog Magyarországon az arisztokrácia, a grófok továbbélése a megváltozott körülmények között. Velük pont az ellenkezője a helyzet, mint a cigánysággal: lassan kihalnak, ám a gyökereik fennmaradnak, emlékeztetve azokra az időkre, amikor még ők uralták az országot.²² A Budapesten tartózkodó idegen minden különösebb keresgélés nélkül felfedezhette az embereknek azt a csoportját, amely különbözött a többségtől, s akiken látszott, hogy valaha fontosak voltak, de napjainkra (az 1960-as, '70-es években – H. Á.) már szemlátomást csak az emlékeikből élnek. Az arisztokrácia nem adja meg magát, egymás közötti érintkezéseikben közel sincs akkora változás, mint ami a társadalom egészében bekövetkezett.

²¹ Uo. 164–165.

²² Uo. 160.

Általában valamelyik elit kávéházban, leggyakrabban a Gerbeaudban egy pohár ásványvíz vagy a kávéjuk mellett a fotelemben üldögélnek, amelyek egykor csak nekik voltak fenntartva, és egymást továbbra is gróf úr, grófnő, bárónő megszólításokkal illetik. Megőrizték a viselkedésformáikat, a sok használatból kifényesedett felöltőkben, kötelező cilinderral a fejükön találkoztak egymással a hasonló urak és hölgyek, és késő időskor által bárázdált arcokon látszanak az egykori intenzív ápolás nyoma. Kétségbeesetten ragaszkodnak a múlt egyes elemeinek megőrzéséhez, amelynek egyik jele, hogy erejükön felüli borraivalókat adnak a pincéreknek.²³

A szerző úgy vélte, hogy van valami szörnyen töményen erős a magyar mentalitásban, amely felgyorsítja a kisebbség egyébként is elkerülhetetlen asszimilációját. Példaként felhozta egyik szerencsétlen honfitársának az esetét, aki a sárvári internálótáborból valahogy kijutva, magyar nőt vett feleségül, s amikor 20 évvel később egyik ismerőse találkozott vele, a szerbül feltett kérdéseire magyarul válaszolt, mert a rendkívül erős magyar környezetben elfelejtette anyanyelvét.²⁴

A budapesti utcák mindig vonzották, s nemcsak szépségükkel és tágasságukkal, hanem különlegesen Budapestre jellemző találékony elnevezésükkel is. Ez pedig igaz annak ellenére is, hogy első ránézésre azt lehetné az ember, hogy a magyaroknak nem volt túl nagy fantáziájuk az utcaneveket illetően, hiszen a 22 kerületben 33 Petőfi Sándor, 27 Rákóczi Ferenc és 24 Kossuth Lajos utca volt. A sok gyönyörű virágnév, és nemcsak az illatosoké, meg a borokról, zenészekről elnevezett utcák azonban rendkívül bájosak voltak számára. S ha már az utcáknál tartott az elbeszélésben beleszólt két történetet, amelyek számot tarthattak az olvasók érdeklődésére: mindkettőnek Hamrák János, a századfordulón élt híres szélhámos volt a főszereplője. Az első esetben egy egész pesti utca (a Rottenbiller utca – H.Á.) faburkolatát eladta a székesfehérvári városi tanácsnak, úgy, hogy lezárta mindkét végéről az utcát s a budapesti hatóságok csak jóval azután kezdtek el gyanakodni, amikor az utolsó fa macskakövet is elszállították. A másik történet a váci utcai bolttulajdonosok önkéntes megsarcoltatása volt, annak érdekében, hogy a soha tervbe nem vett utcai illemhelyet ne az ő boltjuk előtt helyezték el.

S ha már az előzőekben jelzett sztereotípiák közül az ügyeskedő, szélhámos, korrupt és tehetetlen hatóságok képe ismét felmerült, nem maradhatnak ki a frivol magyar hölgyek sem. Ezúttal a jugoszláv diplomáciai szolgálat egyik fenegyerekével, a korábban egy másik leírásban már

²³ Uo. 194–195.

²⁴ Uo. 139.

szereplő Joivan Dučić-tyal kapcsolatban, aki a harmincas évek elején rövid ideig a budapesti jugoszláv követséget vezette, s mint híres nőcsábász rendkívül kedvelt volt a magyar arisztokrata (grófnő) hölgyek között. Az egyikük a legenda szerint olyannyira hálás volt lovagjának, hogy neki ajándékozta a jugoszláv követség épületét.²⁵ Čorović legalábbis diszkrét volt és nem közölte, ki is volt az a szép grófnő, akivel a követség alagsorában kialakított tágas fürdőben a követ a szabad idejét múlatta.

A kötetben közölt képek jobbra személyeket ábrázolnak, többségük magyar politikus vagy tudós, nem ritkán valamely jugoszláv vezető, de leggyakrabban a szerző társaságában. Mindössze négy épület-, illetve panorámakép van: egy az Eszterházy–kastély egyik terméről, egy másik az 1949-ben lerombolt budai szerb templomról, valamint egy szentendrei szerb házról, végül az utolsón és a Gellért-hegyről elénk táruló budapesti panoráma látható.

A feldolgozott útleírásokból kapott benyomások alapján kirajzolódó kép rendkívül sokszínű. A sztereotípiák tovább élnek, nem véletlenül tűnik úgy, hogy elsősorban: tüzes lányainkra, kikapós asszonyainkra, ételeinkre és italainkra lehetünk igazán büszkéek. Helyet kap ugyanakkor a leírásokban az ország természeti szépsége, gazdag múkindcsállománya, kulturális és tudományos–szellemi teljesítménye is. Mindez azonban alig haladja meg az előzőekben említett világias, prózai örömforrásokra tett utalásokat, legalábbis a beszámoló és leírásokban többségében. Illetve van még egy momentum, amelyet kivétel nélkül rendkívül nagyra értékelnek déli szomszédaink: a nemzeti büszkeség és nemzeti tudat erős jelenléte.

Irodalom

- ČOROVIĆ 2006 = Čorović, Miloš, Priče iz Mađarske, JP Novinska agencija Tanjug, Beograd 2006.
- ĐIDIĆ 2006 = Đidić, Ljubiša, Ruža Budimpešte, Urednička kuća Ljubostinja, Trstenjak 2006.
- RAKOČEVIĆ 1988 = Rakovčević, N. Branko, Putopisi 19. Kroz naša groblja u Mađarskoj i Čehoslovačkoj, Centar, Knjižvno-izdavačka zadružga, Beograd 1988.
- POPOVIĆ 2002 = Popović, Mića, Zapad na istoku (putovanje u DDR, Čehoslovačku i Mađarsku). *Prizor* (2002) 3, 92–100.
- ĐUROVIĆ 1981 = Đurović, Miroslav, Nigdje doma. Zapis, Beograd 1981.

²⁵ Uo. 136.

A VILÁGKIÁLLÍTÁSOK MAGYAR PAVILONJAI (1958–2000)*

A kiállítások

Sokan és sokféle forrás alapján írtak arról, hogy nekünk magyaroknak milyen a megítélésünk a világ különböző részein. Ezeket a magyarságképeket azonban az adott nemzet önképei ugyanúgy befolyásolják, mint ahogy függnek a saját önmeghatározásainktól is. Ráadásul a saját magyarságképünk is kétféle lehet: az egyiket, melyet az önkritika is jellemezhet, a mindennapi tapasztalatok alakítják, míg a másik a kifelé mutatni kívánt, normatív elvárásokat tükrözi.¹ Ez utóbbi jól vizsgálható a különböző nemzetközi kiállítások, azok közül is leginkább a világkiállítások példáján.

A világkiállítások szerepe a 20. században azonban jelentősen megváltozott. Az 1851-től a 20. század első évtizedéig tartó, a világkiállítások virágkorának tekinthető időszakot ugyanis megakasztották a világháborúk, a nemzetközi seregszemlék hatását pedig mérsékelte a hírközlés és a közlekedés fejlődése, a különböző technikai vívmányok elterjedése.² 1945 után számszerűen is kevés általános világkiállítást³ rendeztek (1958 – Brüsszel, 1967 – Montreal, 1970 – Osaka, 1992 – Sevilla, 2000 – Hannover),⁴ ráadásul Magyarország azok egy részén kiállítóként meg sem jelent.

Az 1958. évi brüsszeli világkiállítást követően legközelebb Sevillában, majd Hannoverben szerepeltünk, vagyis kihagytuk az 1967-es montreali és az 1970-es osakai seregszemlét is. Bár Moszkvában, ha nem is direkt módon, de megfogalmazták az elvárásokat, a távolmaradásnak nem politikai, hanem gazdasági okai voltak. A Montreali expón a magas költségek miatt nem vettünk részt, de a kiállításokat 1967 óta szervező Hungexpo nem támogatta az osakai megjelenést sem, azzal az indokkal, hogy an-

* A tanulmány az MTA-PTE Magyarország, Európa és Ibero-Amerika Kutatócsoport támogatásával készült.

¹ HOFER 1999, 133.

² GERGELY 1979, 96.

³ A Világkiállítások Nemzetközi Irodája (Bureau International des Expositions, BIE) 1928-as megalapítása óta megkülönböztetnek általános (Exposition Generale vagy Universelle) és speciális szakmai (Exposition Speciale) világkiállításokat. DIÓSZEGI-GÁTI 1992, 7.

⁴ Exposition internationale. http://fr.wikipedia.org/wiki/Exposition_universelle (2008. 10. 19).

nak költségei nincsenek arányban a kiállítási részvételtől származó előnyökkel. A Hungexpo vezetői annak a véleményüknek adtak hangot, hogy még a magas költségek ellenére is csak olyan méretű pavilont építhetnének, mely *„bármilyen jól sikerült is tartalmában és megjelenési formájában – nem emelkedhet ki a többi ország közül és nem tud maradandó benyomást kelteni”*.⁵ Valójában a vállalat azért sem ösztönözte a világkiállításon való szereplést, mert az jellegét tekintve nem árubemutató volt, így a kereskedelmi célokra kevésbé szolgált. Az osakai világkiállítás helyett 1969-re tervezett Tokiói és Osakai Magyar Hetek megrendezését javasolták, melyek *„kisebbségi költségű, de hatásos kereskedelmi akciók lehetnek, és politikai, kulturális célokat is szolgálnak”*.⁶

A „B” kategóriás tárlatok közül az 1964-es New York-i kiállításra valószínűleg meg sem hívták a Kádár-rendszer miatt kétes megítélésű Magyarországot, míg 1985-ben a Cukubában megrendezett világkiállításon való részvételünket a távolságból adódó többletköltségek mellett, amiatt mondtuk le, mert a felszabadulás 40. évfordulóját ünneplő Magyarországnak a moszkvai nemzetközi vásáron a szokásosnál reprezentatívabban kellett megjelennie.⁷ Részt vettünk ugyanakkor az 1986-os vancouveri, az 1988-as Brisbane-i, az 1992-es genovai, illetve az 1998-es lisszaboni szakvilágkiállításokon. Érdekes megemlíteni, hogy míg a '60-as, '70-es években az egyetemes kiállításokon sem jelentünk meg, addig a '90-es évek szakkiallításai közül olyanokon is szerepeltünk, melyek témái kevésbé indukálták a magyar részvételt. Az 1992-es genovai rendezvény ugyanis a „A hajók és a tenger”, az 1998-as lisszaboni kiállítás *„Az óceán, a jövő öröksége”*⁸ mottó köré szerveződött. Külön ki kell emelni a szakvilágkiállítások közül az 1971-es budapesti Vadászati Világkiállítást, és az 1996-os, elmaradt magyar expót.

A magyar pavilonok

A magyar pavilonokkal főként az „A” kategóriás világkiállítások esetében érdemes foglalkozni, itt ugyanis a résztvevő országok saját költségükön, saját tervezésű nemzeti pavilonokat emelnek. A szakkiallítások ún. modul-

⁵ Magyar Országos Levéltár: XXIX-G-158. 57. Állásfoglalás Magyarország részvételéről az osakai világkiállításon kereskedelmi szempontból.

⁶ Uo.

⁷ GÁL 2008b, 223–225.

⁸ BÓDIS 1998.

rendszerűek: a rendező ország a meghatározott alapegységekből bocsát valamennyit a kiállítók számára, így csak a pavilonok homlokzata és belső kiképzése során érvényesülhet az ország építészeinek kreativitása.⁹

A magyar pavilonok helyszínét megvizsgálva nem lehet okunk panaszra. A legkevésbé szerencsés helyszínnek előkelő fekvése ellenére a brüsszeli tűnik, mivel a telek két oldalát szegélyező utak mentén a Szovjetunió és az USA építette fel monumentális pavilonjait. Tovább rontotta a helyzetet, hogy Magyarországnak a háromszög alakú telek kevésbé reprezentatív, hátsó része jutott, ráadásul, mivel a királyi park fáit nem lehetett kivágni, ezért ez alapvetően meghatározta a magyar pavilon alaprajzát és tagoltságát.¹⁰ Sevillában Magyarország szomszédai Ausztria és a Vatikán lettek. Ez az elhelyezkedés a világkiállítás témájánál (A felfedezések kora) sokkal nagyobb hatást gyakorolt a tervezőre, és az egész magyar pavilon szimbolikáját és ebből adódóan a megjelenését is meghatározta.¹¹ A legjobb helyszínt Hannoverben sikerült megszerezni: épületünk az Európa sugárúton, Dánia, Belgium, Spanyolország, Görögország és Portugália pavilonjai között állt, mely egy megelőlegezett EU-tagságot is vizualizált.¹²

Az architektúrákról megállapítható, hogy a magyar pavilon mindhárom általános világkiállítás esetében nagy sikert aratott. A brüsszeli épület elnyerte a nemzetközi zsűri egyik első díját, az Arany Csillagot,¹³ tervezőjét, Gádoros Lajost a Belga Koronarend Lovagi fokozatával jutalmazták. A pavilon a hivatalos elismerés mellett a közönségsikert is meghozta, amit nemcsak a látogatók nagy száma, de az is jelez, hogy az épületet az expo után teljes berendezésével együtt megvásárolták.¹⁴ Makovecz Imre sevillai magyar pavilonja nagy visszhangot és érdeklődést váltott ki; a kiállítás bezárása után az épületet a Sevillai Egyetem építészeti kara vette meg egy állandó kiállítás számára.¹⁵ Vadász György hannoveri magyar pavilonját már az expo megnyitása előtt a tíz legérdekesebb épület közé sorolták.¹⁶ Az eredeti és különleges alkotás kimagasló mérnöki teljesítmény is volt egyben, mely 2001-ben elnyerte a Figyelő építészeti díját.¹⁷ A pavilont

⁹ GÁL 2008b, 227–228.

¹⁰ RÓKA 2001, 169.

¹¹ NEMESKÜRTY 1992, 44.

¹² MOLNÁR 2000, 11.

¹³ Ezt a kitüntetést 200 épület közül 35-nek ítelték oda.

¹⁴ GÁDOROS 1988, 35.

¹⁵ MAKOVECZ 2005.

¹⁶ MOLNÁR 2000, 13.

¹⁷ PÁSZTOR–CZINKOS 2000.

2008-ban Abu Dhabiba szállították, ahol egy exkluzív lakó- és ipartelepen építették fel újból.¹⁸

A brüsszeli magyar pavilon munkálatait több tényező is hátráltatta, többek között a rendelkezésre álló szerény pénzügyi keret, mely az anyagok és szerkezetek megválasztását és a formai alakítást is befolyásolta. Megakasztották a tervezési folyamatot 1956 októberének forradalmi eseményei is, így a munkálatokat 2 év helyett 1 év alatt kellett elvégezni.¹⁹ A telek adottságaiból kifolyólag a tervező több kisebb méretű pavilon funkció szerinti csoportosításából állította össze a főként acélból és üvegből kivitelezett architektúráját. A csiszolt gyémánt formáját idéző, vékony alumíniumlemezzel burkolt, hangsúlyos fogadócsarnokot az ipari rész, majd az arra merőlegesen elhelyezett kulturális rész követte (alatta a földszinten a magyar termékeket árusító csarnokkal). A hosszan elnyúló pavilont az étterem, illetve a konyhaüzem feletti cukrászda zárta, előtte a büfé szerepét betöltő kis sátorral.²⁰ A pavilon részét képező művészeti alkotások közül ki kell emelnünk Bernáth Aurél alumíniumra festett, az egyik külső homlokzatot díszítő budapesti látképét, valamint a könnyűipari és az iparművészeti részt díszítő Egy nap Budapesten című, Kádár György és Túry Mária által készített alu-pannót. Az előtér galériáján Domanovszky Endre alumíniumra festett, a magyar mezőgazdaság fejlődését és a megváltozott falu képét ábrázoló pannója volt látható. Az alumínium gyakori használata a magyar alumíniumipar jelentőségét volt hivatva kifejezni.²¹

A brüsszeli magyar pavilon semmilyen magyarságszimbólumot, magyaros építészeti motívumot nem képviselt, az adott politikai rendszerben nem is jeleníthetett meg. Ugyanakkor sikerült a szocreáltól is elszakadnia. Sikerét Gádoros Lajos szerint a modern, funkcionalista formáinak és emberléptékű kialakításának köszönhetette.²² A nemzetközi építészeti trendbe illeszkedő architektúra egyben azt a politikamentességet is biztosította a magyar pavilon számára, mely a magyar helyzet konszolidációjáról és a Kádár-rendszer szilárdságáról igyekezett a nyugati közvéleményt meggyőzni.

¹⁸ Bontják a magyar pavilont a hannoveri expo 2000 területén. <http://epiteszforum.hu/node/8323> (2008. 11. 14.).

¹⁹ Sokáig az is kétséges volt, hogy szerepelünk-e a világkiállításon, de 1957 elején megerősítettük a részvételi szándékunkat. A késedelem miatt a kivitelezést egy belga vállalat végezte el, hitelre, melyre a Szovjetunió vállalt garanciát.

²⁰ GÁDOROS 1959, 3–67.

²¹ GÁL 2008b, 204–215.

²² GÁDOROS 1988, 35.

A sevillai expo magyar pavilonja, abból adódóan is, hogy már egy független Magyarországot reprezentált, sokkal több magyarságszimbólumot hordozott. Bár az 1992-es világkiállítás magyar pavilonjára kiírt tervpályázaton Janáky István Lepkeháza nyerte el az első díjat,²³ a megbízást végül a versenyen nem is indult Makovecz Imrének adták. Említettük már, hogy a sevillai magyar épület terveit és mondanivalóját leginkább a pavilon elhelyezkedése határozta meg. A két szomszéd, Ausztria és a Vatikán döntő szerepet játszott a magyarság életében: előbbi azt a nyugati szomszédot képviselte, melyhez sok szállal kapcsolódott a történelme, utóbbi egy keletről érkező nép keresztény állammá válásától kezdve meghatározta a sorsát. A jórészt tölgyfából készült pavilon tetejét pala borítja, melyből 7 középkori-népmesei torony emelkedik ki. *„A tornyok egy része nyugatra, másik része keletre néz, szimbolizálva Nyugathoz való tartozásunkat, míg a keleti oldal csupasz, erődszerű arculata keleti származásunkra emlékeztet.”*²⁴ Az expo témájához a pavilon csak a történelmi időszak megidézésével kapcsolódik. Amerika felfedezésének idején Magyarország a török elleni küzdelmével, mint a kereszténység és a nyugat védőbástyája jelenik meg, mely a leggyakrabban használt magyarságtoposzok közé tartozik. A pavilon dupla fala a hősi harcokban betöltött védelmi szerepet hangsúlyozza, Hunyadi nándorfehérvári diadalára pedig a tornyokban megszólaló harangok is utalnak. Magyarország ebben a történelmi szituációban a Kelet és Nyugat közötti közvetítő szerepében is megjelenik, és azt sugallja, hogy 1992-ben is ilyen találkozóhely kíván lenni. A pavilon fa és üveg szerkezetei ugyanakkor a népművészet és a korszerű építőművészet eredményeit az anyaghasználatban is kifejezik.²⁵

Bár a pavilonokban megrendezett kiállítások elemzése külön dolgozat tárgyát képezné, a sevillai pavilon esetében muszáj erre röviden kitérni. Makovecz magyar pavilonjában ugyanis nem volt semmilyen hagyományos bemutató, így az architektúrának még nagyobb volt a jelentősége és üzenetközvetítő szerepe. A tervező az enteriőrt is kettévágta: a hosszanti átló mentén haladó folyosó egyik oldalán a nyugat, a másikon a kelet he-

²³ Janáky az expo témáját, a felfedezések korát a gyerekkorral azonosította. Az általa tervezett sátorban lepkék röpdöstek volna, míg a pavilon hátsó részében, a grottóban az egyedek átváltozását lehetett volna végig követni. A Lepkeház – a megvalósításának nehézségei ellenére – *„olyan szimbólumnak tűnt, amely remekül átvél nyelvi és kulturális határokat, könnyen értelmezhető az ország jelenlegi helyzetére és jól kapcsolható az egyre inkább tért hódító ökológiai gondolkodáshoz.”* VARGHA 1991.

²⁴ DIÓSZEGI-GÁTI 1992, 116.

²⁵ A pavilon nyugati oldalának egy részén alkalmazott üvegfal azt is jelképezte, hogy nyitottak vagyunk Ausztria felé. NEMESKÜRTY 1992, 40–79.

lyezkedik el, fordított jelképes tartalmakkal, mely egyben a magyar lélek kettősségének is a kifejeződése. A lépcsőzetes szűk folyosó, melyen végighaladva a látogatók Magyarország hangjait (gyermekbeszéd, ének, autózaj, szél) hallják, a Kelet és Nyugat közötti helyzetünk jelképe. A kimosott gyökereivel kiállított tölgyfa a magyar monda- és hitvilág egyik motívuma. A magyar lovas és pásztor az égisz fán keresztül jutott a mennyországba. Ez az életfa megjelenik a népmesékben, Vörösmarty Csongor és Tündéjében, az Árgyélus királyfi történetében. A pavilonban vetített film az ország tájait, embereit, és az utóbbi fél évszázadnak a történelmét villantotta fel, egyben adózni kívánt a magyarok filmművészetben betöltött szerepe előtt.²⁶

Az építészetileg változatos, a dicső múltat megjelenítő sevillai magyar pavilon sikere nem volt elmondható a belső térben megfogalmazott mondanivalóról, melyet Lővei Pál antikiállításnak nevezett. Az országfilm minden magyarázat nélküli, semmitmondó légi felvételekből állt, vetítésének színvonala pedig fél évszázaddal maradt el a korszak technikájától. A gépészeti problémákat a magyar pavilon igazgatója, Kismartoni Endre is megerősítette, elmondva azt, hogy a zene és a film indítása gyakran elcsúszott az épületben haladó látogatók tempójához képest, vagy a konyhából néha beszűrődött a készülő gulyás illata.²⁷ Tovább gyengítették a magyarnak vélt jelképek erejét az expón megjelenő párhuzamok. Harangokat az oroszok és Valencia tartomány is kiállított, ráadásul ezt az ötletet a brisbanei vilákiállításon már mi is bevetettük. *„A fényjátékkal kísért, levél nélküli, üvegjárdával fedett gyökerű magyar fa sem érezhette magát egyedül, zöld lombokkal, üvegdobozva zárva a természeti környezetet jelképezte egy majd 10 méteres rokona a német pavilonban.”*²⁸

Amíg Sevilleben az épület hordozta a magyarságról sugározni szándékozott összes üzenetet, addig Hannoverben épp fordított volt a helyzet. A millenniumi hajónak, ég felé nyitott tenyérnek, kinyíló rügynek vagy éppen kincseket rejtő kagylónak is értelmezett épület – a bejáratnál elhelyezett, Veres Kálmán által mintázott Táltos ló bronzszobrán kívül – nem hordozott direkt magyaros motívumokat, ezt a szerepet a pavilonban bemutatott országfilmnek és a kiállításoknak hagyták meg. Vadász György épülete egyedülálló formájával és a legmodernebb technológia alkalmazásának köszönhetően a magyaros mondanivaló nélkül is a figyelem előterébe emelte a pavilont. Az organikusan formált architektúra nem kapcsolódott köz-

²⁶ Uo. 6–9.

²⁷ Kismartoni Endre szíves közlése.

²⁸ LŐVEI 1994, 84–111.

vetlenül az expo „Emberiség, természet, technika” tematikájához, ugyanakkor egyszerre jelenítette meg a magyar hagyományt és alkotóképességet.

A derékszöget és a párhuzamosokat mellőző acélvázis szerkezetet teljes egészében vörösfenyő burkolja. A kiállítások (Európa közepén – otthoni találkozások és Hétköznapi találkozások – a világon mindenütt) a pavilon két karéjában kerültek megrendezésre, míg az épület középső, az esőtől és a napsütéstől feszített ponyvaszerkezettel védett, földsgárázással fűtött akácfakockás padozatú része a deszkafalba épített technikai eszközökön keresztül a multimédiás bemutatónak adott helyet. Az architektúrának ez a nyitottsága azt az ezer évvel ezelőtti magyar eseményt is jelképezi, amikor az ország a nyugat-európai kultúrkörhöz kapcsolódott, és azóta is találkozási pont Európa közepén.²⁹ A pavilonhoz L-alakú, élönövényzettel fedett vasbeton épület kapcsolódott, ahol a Szent István étterem, az emléktárgybolt és más kiszolgáló funkciók kaptak helyet.

Az, hogy a magyar pavilont kötetlenül, vezetés nélkül lehetett látogatni, minden bizonnyal hozzájárult ahhoz is, hogy a tervezett 1,2 millió érdeklődő helyett 3,4 millió vendég tekintette meg.³⁰ A magyar publicisztika a magyar pavilont Hannover Eiffel-tornyaként emlegette, ami talán túlzás, de az tény, hogy az expomúzeum honlapján a 2000-es világkiállítás mellett Vadász György épületének a képe szerepel.³¹

A két magyarországi szakkiállítás közül az 1971-es Budapesti Vadászati Világkiállítás építészeti szempontból érdektelen. „A természet és az ember kapcsolata” téma köré szerveződő, 52 ország részvételével megvalósuló első ilyen típusú rendezvény helyszíne a Hungexpo kőbányai vásárterülete volt.³² Kedvező volt a kiállítás számára, hogy a 33 hektáros területnek csupán 16%-a volt beépítve, így az elszórtan elhelyezkedő pavilonok közötti térséget parkosítani tudták. Az expóval kapcsolatos forrásokból csak azt tudjuk, hogy a pavilonok összalapterülete 30 000 m², beosztásuk és külső homlokzataik pedig a bemutatók jellegének megfelelően változatos volt. Valószínű, hogy a kiállításra nem épült egyetlen új architektúra sem, még a „Vadászat a világon” című tematikus kiállításnak hely adó Díszcsarnok sem lehetett új épület, erre enged következtetni, hogy csak a belsőépítészeti kialakítására írtak ki tervpályázatot, melyet Fekete György nyert el.³³

²⁹ MOLNÁR 2000.

³⁰ RÉPÁSSY 2000.

³¹ Expomuseum. <http://expomuseum.com/architecture/> (2008. 11. 17.).

³² KAPALYAG 1992.

³³ FÖLDES 1972, 23. és 43.

Szakkiállítás volt ellenére teljesen más volt a helyzet az 1996-os, meg nem valósult Budapesti Expóval kapcsolatban. Az eredetileg 1995-re tervezett, „Hidak a jövőbe” mottójú Bécs–Budapest Világkiállítást a megváltozott politikai viszonyok közepette az 1991-es bécsi népszavazás eredményeként Ausztria lemondta. Budapest az expo időpontját 1996-ra, témáját pedig „A kommunikáció egy jobb világért” szlogenre módosítva egyedül is vállalkozott volna a kiállítás megrendezésére.³⁴ Az új időpont a honfoglalás 1100. évfordulóját jelezte, és nem az első ilyen kezdeményezés volt, hiszen már az 1896-os millenniumi kiállítás is eredetileg világkiállításnak indult.³⁵ A magyar parlament 1991-ben elfogadta a világkiállítási törvényt, mely a korábban felmerült sok terület³⁶ után végül Lágymányost jelölte ki az expo helyszínül.³⁷

A magyar világkiállítás speciális lett volna abból a szempontból, hogy először itt gondoltak az épületek teljes körű utóhasznosítására: az újonnan emelt architektúráknak kettős funkcióval kellett volna készülniük, mivel a kiállítási csarnokok a rendezvényt követően egyetemi épületekként működtek volna. A városrendezési terv a Dunára néző körút köré szervezte az expo épületeit, mely koncepció történelmi városépítési, védelmi analógiákat idézett meg. A körút belső ívén a hazai régiók kiállítóterei, az abból kivezető sugárutak mentén a későbbi egyetemi épületek valósultak volna meg, míg a körúton kívül egy lazább beépítésű, sportparkterületet terveztek.³⁸ A vízi létesítmények pályázatán Janáky István terve nyert, az osztrák pavilon – amit a kiállítás után Ausztria a magyar egyetemeknek ajánlott fel – Gustav Peichl plánuma alapján épült volna fel, az expo kapuinak tervei Z. Halmágyi Judit munkáját dicsérték. 1994-ben az egyetemi kulturális és sportcentrumra³⁹ valamint a magyar pavilonra kiírt tervpályázatok közül a magyarságkép szempontjából az utóbbi különösen érdekes.

A magyar pavilon pályázatának nyertese Turányi Gábor (Buvári Rt.) volt. Terve a legsikeresebben oldotta meg a két, teljesen eltérő funkció összeegyeztetését. A boglyakupolából és az azt körülvevő 5 toronyból álló expoépület egyedi és eredeti megoldást jelentett, amit később a tornyok közötti részek épületszárnyakkal történő összekötésével korszerű oktató-

³⁴ VARGHA 1997-1998.

³⁵ VARGA 1996.

³⁶ A 19 lehetséges helyszín közül 1989-ben Óbuda–Aquincum, az Örsöd-domb és a Lágymányos–Csepel-sziget területeit vizsgálták. VILÁGKIÁLLÍTÁSI HÍRSZOLGÁLAT 1995, 1.

³⁷ EXPO HÍRLEVÉL 1992.

³⁸ FEHÉRVÁRI-HAJDÚ-PRAKFAI 2001, 4–7.

³⁹ A 1,5–1,5 millió forintos fődíjat Cságoly Ferenc (Építész Stúdió Kft.) és Lázár Antal (A&D Stúdió) tervei nyerték el.

si épületté lehetett volna átalakítani, melynek középpontjában a kupolával fedett, ellipszis alakú központi tér immár egyetemi aulaként funkcionált volna. A tornyok és a kupola nemcsak építészeti archetípusokat vizualizált – mely elemi formák szakrális és rituális utalásokat, az egy közösséghez tartozás élményét jelenítették meg –, de a kupola stílusa mindemellett sajátosan magyar jelleget adott a pavilonnak.⁴⁰

A boglyakupola századfordulós megjelenése ahhoz a törekvéshez tartozik, mely az építészetben is igyekezett a magyar stílust megtalálni, egyfajta nemzeti építészetet megteremteni. Ennek az irányzatnak a legjelesebb képviselője Lechner Ödön volt, aki a keleti (perzsa, szasszanida, iráni) művészet tanulmányozása során az 1890-es években jutott el az azzal rokonságban levőnek gondolt magyar népművészet formáihoz.⁴¹ A magyar szecesszió egyes képviselőinek a keleti művészetek motívumkincsei között az igazán nemzetinek tekinthető formaelemek utáni keresgélése vezetett el aztán a boglyakupola felfedezéséhez. „*A szénaboglya kétségbevonhatatlanul népi, paraszti alkotás, s mint ilyennek, a boglyaívnek a pedig-réje elsőrendű. Ennek első építészeti variánsát a lelkes kutatók a boglyakemencében lelték meg, történeti előképként pedig az ókori Kisázsia hasonló formájú házfedelei és a szasszanida Irán építészeti motívumai szolgáltak.*”⁴² A boglyakupola egyik első előfordulása a Lajta–Telcs–Tóth triónak a Kossuth–mauzóleum 1901–1902-es tervpályázatán tűnt fel. Azonban, ahogy Lechner magyaros stílusa, úgy a boglyakupola sem aratott sikert a hivatalos művészet képviselői körében.⁴³

A magyaros boglyaív mellett Turányi tervét a kupolát borító Zsolnay majolikaelemek is a századforduló szecesszióban gyökerező nemzeti stíluskereséséhez kapcsolja, hiszen a Zsolnay-gyár mázas és mázatlan épü-

⁴⁰ FEHÉRVÁRI-HAJDÚ–PRAKFULVI 2001, 54.

⁴¹ PUSZTAI-HADIK 1985; GERLE 2003.

⁴² HEISZLER é.n.

⁴³ „*Azt mondják a „modern” tervezők, hogy Kossuth Lajos hamvai számára nem tervezni; mert, tetszik tudni, azok a „modern” tervezők azt akarják elérni, hogy Kossuth az „ökörfej” alkotások, a „hajdumegyvei fejfák” és végre a „buzogányok” ütései alatt forduljon meg a sírjában; kelljen fel onnét és maradjon meg örökké az életben; mert csak nem fekiüdhet nyugodtan a „pogány magyar” jelvényekkel ellátott sírban. Az ugyan lehet hazafias dolog: Kossuthot örökké az életben akarni tartani, nem engedőn neki nyugodt tervezésű sírboltban fekiüdni; de semmi esetre sem nem a szépnak, sem nem a nagynak – a minő Kossuth Lajos volt – az ideálja; a durva, felfordított harangvirág, széna boglya, vagy pedig falusi gúlaalakú otromba kályha alak tervezet. [...] „Magyarnak” mondják a harangvirágot (kiváncsiak vagyunk, hogyan különböztetik meg a magyar harangvirágot a francia, a spanyol stb. harangvirágoktól?) a melyet, hogy eredeti legyen megfordítják [...] egyszerre csak azon vesszük észre magunkat, hogy ez „magyar stílus”. Budapesti Építészeti Szemle, 1902. 100–101.*

letkerámiáit leginkább Lechner Ödön és követői alkalmazták előszeretettel épületeiken. Sajnálatos ezért, hogy Turányi épülete, mely az 1945 utáni világiállítások magyar pavilonjai közül a legkreatívabb módon sugározta a magyar szellemiséget és építészeti hagyományt, az expo 1994-es lemondása miatt nem valósult meg.

Összegzés

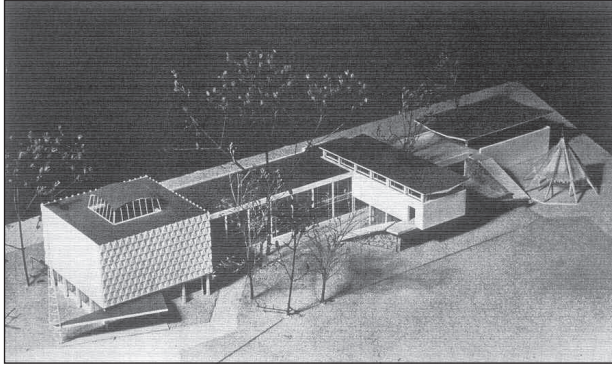
Bár az expo épületeket általában ideiglenesnek szánják, a világ számára a bemutatkozás kereteként megvalósuló architektúrák az építőművészet legragyogóbb és gyakran maradandó alkotásai közé emelkednek. Elég itt csak az 1958-as világiállítás szimbólumára, az Atomiumra, vagy a montreali expo keretében épült Habitat 67 lakóépületre, vagy az oszakai expo hozadékára, a műanyag sátrak technológiájára utalnunk.⁴⁴

Általánosságban megállapítható, hogy Magyarország az 1945 utáni világiállításokon – a korábbi hagyományoknak megfelelően⁴⁵ – mindig jól szerepelt. A sikerhez nagyban hozzájárultak a magyar kiállítási épületek, melyek minden esetben képesek voltak a magyar építőművészek ötletgazdagságát és tehetségét figyelemfelkeltő módon kifejezni. Az épületek sikerét az is jelzi, hogy a kiállításokat követően új funkcióval vagy új helyszínen, de ma is állnak és működnek.

A második világháború utáni expók magyar pavilonjai közül a brüsszeli és a hannoveri az egyetemes, modern építészet kiemelkedő alkotásai. Ezek az épületek csak keretül szolgálnak a magyar történelmi múltat, képzőművészeti alkotásokat, technikai újdonságokat és a pavilonok éttermeiben a magyar gasztronómiát bemutató – a véleményeket néha megosztó – kiállításoknak, melyeket a magyar napokon klasszikus zenei, néptánc- és lovasbemutatók kísérik. A sevillai és a meg nem valósult budapesti csarnokok magyaros építészeti motívumokat is hordoztak magukon. Ezeknek az architektúráknak a formakincse a 19. századi nemzeti építészet megteremtésében, Lechner Ödön és követőinek művészetében gyökerezik, mely a szocializmus bukását követően újult erővel tört fel a hazai építészetben is.

⁴⁴ LŐVEI 1995, 192.

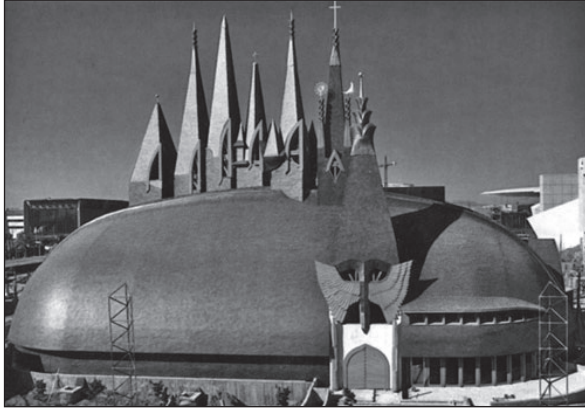
⁴⁵ ÉRI 1997; GÁL 2008a; LŐVEI 2008.

1. kép: A brüsszeli világiállítás magyar pavilonja (1958).
Tervező: Gáboros Lajos. Magyar Építőművészet, (1959/1-2.)

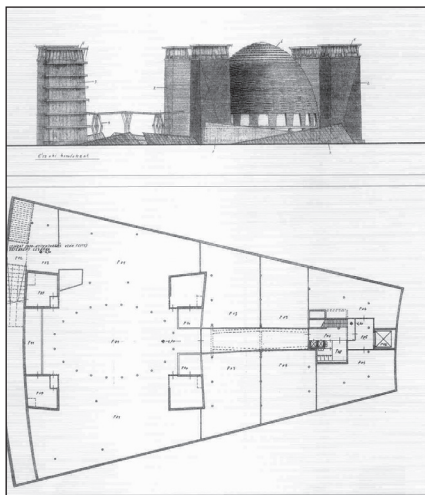
2. kép: A brüsszeli expo magyar pavilonja korabeli belga képeslapon
<http://retronom.hu/node/15251> (2010. 08. 17.)

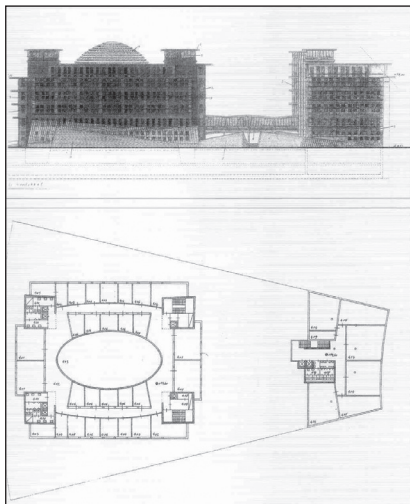
3. kép: A sevillai világkiállítás magyar pavilonja (1992). Tervező: Makovecz Imre. <http://www.nanospace.hu/pageshu/referenciak.htm> (2010. 08. 17.)

4. kép: A hannoveri világkiállítás magyar pavilonja (2000). Tervező: Vadász György. <http://epiteszforum.hu/node/8323> (2010. 08. 17.)

5. kép: Az 1996-ra tervezett Budapest Expo magyar pavilonja. Tervező: Turányi Gábor (Pavilon építészet a 19–20. században a Magyar Építészeti Múzeum gyűjteményéből. Szerk.: Fehérvári Zoltán – Hajdú Virág – Prakfalvi Endre. OMvH Magyar Építészeti Múzeum, Budapest, 2001.)

6. kép: A magyar pavilon mint egyetemi épület (Pavilon építészet a 19–20. században a Magyar Építészeti Múzeum gyűjteményéből. Szerk.: Fehérvári Zoltán – Hajdú Virág – Prakfalvi Endre. OMvH Magyar Építészeti Múzeum, Budapest, 2001.)

Irodalom

- BÓDIS 1998 = Bódis Gábor, Lisszabon: Expo' 98. Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Budapest 1998.
Budapesti Építészeti Szemle, 1902.
- DIÓSZEGI-GÁTI 1992 = Diószegi György - Gáti József, A látnivaló temérdek. Magyarország szerepe a világkiállítások történetében. B+V Kiadó, Budapest 1992.
- ÉRI 1997 = Éri Gyöngyi, A magyar századforduló, 1896–1914. Corvina, Budapest 1997.
- EXPO HÍRLEVÉL 1992 = *Expo hírlevéle*, 3 (1992) 6–7.
- Expomuseum. <http://expomuseum.com/architecture/> (2008. 11. 17).
- Exposition internationale. http://fr.wikipedia.org/wiki/Exposition_universelle (2008. 10. 19). Bontják a magyar pavilont a hannoveri expo 2000 területén. <http://epiteszforum.hu/node/8323> (2008. 11. 14.).
- FEHÉRVÁRI-HAJDÚ-PRAKFAI 2001 = A Magyar Építőművészet 1994. évi különszáma. In: Fehérvári Zoltán - Hajdú Virág - Prakfai Endre (szerk.), Pavilon építészet a 19–20. században a Magyar Építészeti Múzeum gyűjteményéből. OMvH Magyar Építészeti Múzeum, Budapest 2001, 4–7.
- FÖLDES 1972 = Földes László (főszerk.), Vadászati Világkiállítás 1971. Emlékalbum. Corvina, Budapest 1972.
- GÁDOROS 1959 = Gádos Lajos, A brüsszeli világkiállítás 1958. *Magyar Építőművészet*, (1959) 1–2, 3–67.
- GÁDOROS 1988 = Gádos Lajos, A brüsszeli Világkiállítás magyar pavilonjáról. *Magyar Építőművészet*, (1988) 3.
- GÁL 2008a = Gál Vilmos, Hazánk világkiállítási pavilonjai 1929–2000. Régi-Új Magyar Építőművészet. Utóirat, (2008) 3. <http://meonline.hu/> (2008. 11. 16.).
- GÁL 2008b = Gál Vilmos, Világkiállító magyarok. Holnap Kiadó, Budapest 2008.
- GERGELY 1979 = Gergely István, A kiállítás művészete. Corvina, Budapest 1979.
- GERLE 2003 = Gerle János (szerk.), Lechner Ödön élete és munkássága. (Az építészet mesterei. Sorozatszerkesztő: Gerle János). Holnap Kiadó, Budapest 2003.
- HEISZLER é.n. = Heiszler Vilmos, Birodalmi és nemzeti szimbólumok Bécsben és Budapesten (1867–1918). http://bfl.archivportal.hu/id-274-heiszler_vilmos_birodalmi_es_nemzeti.html (2010. 08. 18.).

- HOFER 1999 = Hofer Tamás, A nemzettudat változó jelképei. In: Pataki Ferenc - Ritoók Zsigmond (szerk.), *Magyarságkép és történeti változásai*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1999.
- KAPALYAG 1992 = Kapalyag Imre (szerk.), *A magyar kiállítások és vásárok 150 éve*. Hungexpo, Budapest 1992.
- LŐVEI 1994 = Lővei Pál, *Kiállítások, pavilonok a sevillai expón*. *Pavilon 9* (1994), 84-111.
- LŐVEI 1995 = Lővei Pál, *Titokban tartott világkiállítások*. *BUKSZ* (1995) 2
- LŐVEI 2008 = Lővei Pál, *Világkiállítások emlékezete. Régi-Új Magyar Építőművészet Utóirat* (2008) 3. <http://meonline.hu/> (2008.11. 16.).
- MAKOVECZ 2005 = Makovecz Imre, *A szerves építészetről, a szerves gondolkodásról*. <http://www.mindentudas.hu/makovecz/20050224makovecz.html?pIdx=9> (2008. 11. 14.).
- MOLNÁR 2000 = Molnár Pál, *A dicsőség pillanatai. Magyarország a hannoveri kiállításon*. Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Budapest 2000.
- NEMESKÜRTY 1992 = Nemeskürty István, *Magyarország Sevillában*. Kalauz a sevillai világkiállítás magyar pavilonjához. Makona, Budapest 1992.
- PÁSZTOR-CZINKOS 2000 = Pásztor Erika Katalina - Czinkos Péter, *Expo 2000 Hannover - Magyar pavilon*. http://fed.epiteszforum.hu/e_expo.php (2008. 11. 14.).
- PUSZTAI-HADIK 1985 = Pusztai László - Hadik András (szerk.), *Lechner Ödön 1845-1914. Emlékkiállítás a művész születésének 140. évfordulójára*. OMF Magyar Építészeti Múzeuma, Budapest 1985.
- RÉPÁSSY 2000 = Répássy Balázs, *Magyar siker a hannoveri Expón. Háromszorosan multa felül a várakozásokat*. <http://index.hu/politika/kulfold/hannover/> (2008.11. 17.).
- RÓKA 2001 = Róka Enikő, *Az 1958-as brüsszeli világkiállítás magyar pavilonja*. In: Fehérvári Zoltán - Hajdú Virág - Prakfalvi Endre (szerk.), *Pavilon építészet a 19-20. században a Magyar Építészeti Múzeum gyűjteményéből*. OMvH Magyar Építészeti Múzeum, Budapest 2001. 169.
- VARGA 1996 = Varga Katalin (szerk.), *1896. Magyarország az Ezredévi Kiállítás tükrében*. Atlasz Kiadó, Budapest, 1996.
- VARGHA 1991 = Vargha Mihály, *Lepke-év / 1991-es cikk, közvetlenül a Lepkeház fiaskója után*. <http://epiteszforum.hu/node/9230> (2008. 11. 16.).
- VARGHA 1997-1998 = Vargha Mihály, *Elcsábítva és elhagyatva. A magyar világkiállítás építészeti*. *Budapesti negyed*, 18-19 (1997-1998) 4-1, <http://epa.niif.hu/00000/00003/00015/varga.htm> (2010. 08. 18.).
- VILÁGKIÁLLÍTÁSI HÍRSZOLGÁLAT 1995 = *Világkiállítási Hírszolgálat*. Budapest-Bécs, 1 (1995) 8, 1.

SLACHTA KRISZTINA

MAGYARORSZÁG-KÉP AZ IBUSZ KIADVÁNYAIBAN 1956–1989

Bevezető

Tanulmányomban az IBUSZ¹ által készített és terjesztett, főleg nyugati turisták számára készült prospektusokban, szórólapokban, kiadványokban Magyarországról megjelenő képet vizsgálom, azok szövegei és képanyaga alapján. Választásom azért esett az az 1902-ben alapított IBUSZ kiadványaira, mivel az államosítások során 1948-ban, majd végérvényesen 1951-től, a teljes magyarországi belföldi, valamint a ki- és beutazó külföldi idegenforgalom szervezése és propagálása kizárólagosan ehhez a vállalathoz tartozott.² Az 1960-as években már az Expressz, a Kommunista Ifjúsági Szövetség (KISZ) ifjúsági utazási irodája is részt vett az idegenforgalom szervezésében, azonban ez csak a hazai turizmus egy kis szeletére korlátozódott, ahogyan a fokozatosan megjelenő többi cég tevékenysége is, mint pl. a regionális utazási irodák (pl. a Sió Tours) vagy a Magyar Légi- közlekedési Vállalat (MALÉV) és a VOLÁN irodái.

Témám szempontjából az országba beutazó, főként nyugati turisták számára szervezett utak, programok, az azok reklámozására készült prospektusok az érdekesek, bár természetesen érdemes lenne egy külön tanulmányban elemezni a hazai közönség számára készült kiadványokat is, mind a belföldi, mind pedig a külföldi viszonylat vonatkozásában.

Kutatásaimat a Magyar Országos Levéltárban kezdtem, ám hamar kiderült, hogy az IBUSZ privatizálása során sajnos csak nagyon töredékes iratanyag került a levéltárba, így az Országos Széchényi Könyvtár (OSZK) Plakát és Kisnyomtatványtárában,³ a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest Gyűjteményében,⁴ valamint a Budapesti Gazdasági Főiskola (BGF) Kereskedelmi, Vendéglátóipari és Idegenforgalmi Főiskolai Kar Idegenforgalmi Szakkönyvtárának⁵ gyűjteményében jártam sikerrel. Mivel a

¹ Idegenforgalmi, Beszerzési, Utazási és Szállítási Vállalat.

² KUDAR 1992, 25.

³ A továbbiakban: OSzK PKT.

⁴ A továbbiakban: FSzEK BGy

⁵ A továbbiakban: BGF KVIFK ISzK.

prospektusok, szórólapok és kis térképek nem egyenként vannak katalogizálva, szerzőjük, sőt sokszor még a kiadás éve is ismeretlen, a pontos hivatkozás gyakorlatilag lehetetlen.

Az OSZK Kisnyomtatványtár gyűjteményében az első IBUSZ-os kiadványokat tartalmazó doboz 1961-es, viszont természetesen nem feltételezhetjük ebből, hogy ne lettek volna már korábbi kiadványok is, annak ellenére, hogy az OSZK gyűjtőkörében ezeknek is meg kellene jelenniük. További kutatásaim során a BGF Idegenforgalmi Szakkönyvtárában sem találtam az 1945–61 közötti időszakból származó eredeti szórólapokat, sőt ezekre vonatkozó információkat az IBUSZ történetét feldolgozó kiadványok⁶ és szakdolgozatok⁷ sem tartalmaznak.

Dolgozatomban szinte szinonimaként használom a szórólap, prospektus, kiadvány stb. kifejezéseket, éppen ezért röviden formailag is csoportosítanám a vizsgált és bemutatott anyagokat. A legtöbb esetben nehéz meghatározni a konkrét kiadvány műfaját, alapvetően mégis az alábbi kategóriák különíthetők el:

- szórólap: rövid, egy-két lapos, vagy kihajtogatható, képekkel is illusztrált kiadvány;
- prospektus: vékonyabb, vagy akár vastagabb kiadvány, kis könyvecské, egy-egy régió vagy téma bemutatására, átfogó, összefoglaló információkat tartalmaz, a történelmi, művészettörténeti látnivalóktól a praktikus információkig;
- térkép: általában rajzolt, sematikus térkép, ami egyéb információkat is tartalmaz, mint például látnivalók, fontos címek;
- ún. IBUSZ tarifa-táblázat: a cég külföldi partnerei számára készült, képeket nem tartalmazó nagy alakú füzet, melyet minden évben kiadtak német, angol és francia nyelven, és ami az IBUSZ által szervezett programokat, szállásokat, utakat továbbértékesítő partnercégeknek nyújtott tájékoztatást az aktuális közvetítői árakról, feltételekről, szolgáltatásokról.

⁶ Például: KUDAR 1992.

⁷ Például: Lovasi Beatrix, IBUSZ unter der Lupe. BGF KVIFK ISzK: SzN 17.99. Horányi Dániel, Die Entwicklung und Veränderungen des Tourismus in Ungarn am Beispiel der IBUSZ AG. BGF KVIFK ISzK: SzN 24.1.

A magyarországi és a balatoni idegenforgalom sajátosságai

Röviden szeretném bemutatni mindazokat a (földrajzi, történelmi, gazdasági, társadalmi és nem utolsó sorban politikai) tényezőket, melyek hozzájárultak ahhoz az idegenforgalomhoz, melyet a vizsgált időszakban vitathatatlanul sikeresnek, vagy akár sikertörténetnek is nevezhetünk.

Jóllehet kutatásaim során csak 1961-től találtam szórólapokat, prospektusokat, ennek ellenére a vizsgált időszak kezdőpontjának 1956-ot választottam. Ettől az évtől kezdődően ugyanis (egészen pontosan 1957-től) gyökeresen megváltozott az idegenforgalommal kapcsolatos szemléletmód: a „rég-új” pártvezetés, illetve ennek következményeként a különböző intézmények országos és helyi szervei (pl. még az állambiztonság, a határőrizet és a rendvédelem) részéről is.⁸ A magyarországi idegenforgalom szempontjából is cezúrának tekinthető tehát 1956; a prospektusokban megjelenő kép, „országimázs” csak az azelőtti időszakhoz képest és az ’56-os események hatására kialakult bel- és külpolitikai térben értelmezhető, függetlenül a kiadványok fellelhetőségétől.

Az 1950-es években még szinte minden nem baráti országból érkező külföldit igyekeztek minél alaposabban ellenőrizni, illetve szó szerint kordában tartani, kontrollálni, a programját koordinálni (pl. hogy az ország vagy Budapest mely részeire juthat el, mit láthat, mit nézhet meg). E mögött az a hidegháborús hisztérikus hangulat állt, ami alapján mindenkiben a „nyugati imperialista hatalom kémét, szabotőrét, ellenforradalmi, reakciós erejét” látták. Ez a „kitüntetett figyelem” az idegenforgalom népgazdasági felértékelődésével párhuzamosan, szinte ’56 után azonnal, de nagyobb mértékben csak a ’60-as években, fokozatosan csökkent. Ekkorra a beutazó baráti és nem baráti országok állampolgárainak száma a statisztikai adatok tanúsága szerint is rohamosan, és az átlag állampolgár számára is érzékelhetően és látványosan nőtt.⁹

A ’60-as években pedig a már említett gazdasági érdek, az idegenforgalomból származó valuta-bevételek növelésének lehetősége (és népgazdasági szempontból egyre növekvő szükségessége és kényszere) miatt a magyar állambiztonság az ötvenes évekhez képest már kevésbé ellenőrizte a beutazó turistákat. Idővel az egyre növekvő tömegeket már képtelen is lett volna ellenőrzés alatt tartani.¹⁰

⁸ KRAHULCSÁN 2008.

⁹ HORVÁTH 2008, 60–83.

¹⁰ SLACHTA 2009, 45–49.

Közvetlenül az '56-os forradalom után a népgazdasági jelentőség mellett, egy másik szempont miatt is kiemelt figyelmet kapott az idegenforgalom: fejlesztése, a nyitás Nyugat felé már 1956 decemberében az egyik legfontosabb kérdés volt, mivel a régi-új pártvezetés a forradalom leverése és a megtorlások miatti nemzetközi elszigeteltségből való kitörési pontnak tekintette, valamint az ország elleni „hidegháborús propaganda” hatása csökkentésének lehetőségét látta az ideérkező és pozitív tapasztalatokkal távozó nyugatiak növekvő számában.¹¹ Ezzel párhuzamosan természetesen erősödött az igény az ország devizabevételeinek idegenforgalmi bevételéből származó növelésére is.

A legjelentősebb nálunk nyaraló csoport, a Balatont családi és baráti találkozók céljára használó kelet- és nyugat-németek voltak. A német-német kapcsolatok 1961-től, a berlini fal felépítése után helyeződtek a két Németország határain kívülre; pontosan akkor, amikor az 1960-as évek elején Magyarországon elindult egy, a többi szocialista országhoz képest relatív életszínvonal-emelkedés. Ennek része volt a háztájik, majd a maszekok és a mezőgazdasági termelőszövetkezetek (TSZ) melléküzemágainak engedélyezése az évtized végén.¹² Mindezek a lehetőségek és folyamatok biztosították azt a többi szocialista országhoz képest *nyugatiasabb*, jobb minőségű ellátást, ami a nyugati turisták ízlésének és elvárásainak megfelelt, a szocialista országokból érkezőket pedig elkápráztatta.¹³

A második gazdaság és a háztáji gazdaságok révén az idegenforgalom jelentős – és ekkor még biztos – mellékjövedelmet jelentett a lakosságnak is. Nem kellett feltétlenül maszekolásba fogni, elég volt csak a fán termő barackot kitenni a ház elé, vagy kiadni az utcafronton lévő szobákat vagy a kertet sátorhelynek. A Balaton környéki idegenforgalmi fejlesztések, üdülők, vendéglátóipari egységek, üzletsorok megépítése pedig a helyi magyar lakosság életszínvonalát, illetve a Balatonra érkező magyar és külföldi nyaralók üdüléseinek minőségét egyaránt javították.¹⁴

Mivel a magyar idegenforgalom – és a maszekok, a szállásadók, a vendéglátók, piacolók és az állami szektor – számára a nyugati márka, a valuta volt a kívánatos, a nyugatiak szinte mindent megengedhettek maguknak. Ezzel szemben a keletiek egyre szűkösebben tudtak kijönni az utazásokra engedélyezettapidíjából, így egyre inkább „másodosztályú vendégnek” érezték magukat – amit a magyar vendéglátók sajnos elég gyakran valóban érzékeltettek is velük.

¹¹ KRAHULCSÁN 2008.

¹² ROMSICS 2002, 427. 442. 454.

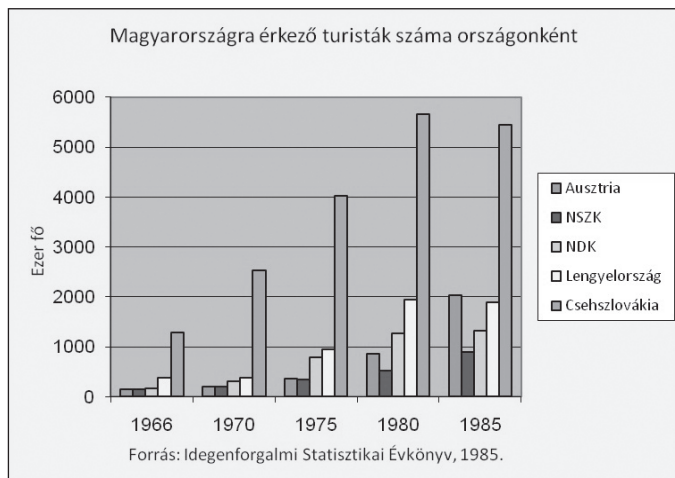
¹³ HORVÁTH 2008, 65.

¹⁴ VALUCH 2006, 148.

Nem szabad elfeledkeznünk azokról a földrajzi tényezőkről, adottságokról sem, amelyek a politikai–gazdasági rendszerektől függetlenül hozzájárultak a Balaton népszerűségéhez. Magyarországra, illetve a Balatonhoz Európa mindkét feléből – táborából – közúton, vasúton, légi úton könnyen, gyorsan, és ami mindezeknél sokkal fontosabb, mindkét blokkból jövet baráti országokon áthaladva lehetett eljutni. A családi, főleg a kisgyerekes nyaralásokhoz pedig már akkor is fontos volt a tó mai vonzereje: sekély, meleg és édesvízű. Másik kiemelkedően fontos földrajzi tényező a balatoni időjárás, a forró, napsütéses magyar nyár, a folyamatos strandidő, ahol a gyümölcsök és a paradicsom is egészen más ízű, mint tőlünk Nyugatra vagy Északra, és csodálatosan lehet napozni, barnulni is.

A fentiek alapján húzhatjuk meg a korszak idegenforgalmának történetében elkülöníthető időszakok határait is, amelyek részben egybeesnek a Kádár-korszakéival, illetve az évtizedeknek megfelelő felosztással, amit több, a prospektusokban megjelenő tartalom is tükröz. Az első időszak a hatvanas évek; ezt azonban kitágíthatjuk 1956–72-ig, a hosszú hatvanas évek fogalmainak megfelelően, illetve a vizsgált prospektusok jellemzői alapján is. A következő időszak a hetvenes évek, melyek záró határa szintén kitolódik 1982-ig. Végül a nyolcvanas évek következnek, amelyeket 1982–89-ig, a rendszerváltás, a piacgazdaságba való átalakulás idejéig határozhatunk meg. Az egyes időszakok idegenforgalmának jellemzőit a prospektusok elemzése során fogom bemutatni, mivel azok tükrében nyer értelmet a tartalomelemzés, illetve a kiadványok is visszaigazolják az egyes korszakokat.

1. táblázat: Magyarországra érkező turisták száma küldő országoként.
1966–1985.

Forrás: *Idegenforgalmi Statisztikai Évkönyv (1985)*.

A Magyarországra érkező turisták számának alakulását bemutató táblázat adatai közül a legfontosabb tendenciákat szeretném csak kiemelni: a legtöbb nyugati turista Ausztriából és a Németországi Szövetségi Köztársaságból (NSZK) érkezett, 1980-ra az osztrák turisták száma már meghaladta az NSZK-ból érkezőkét. 1978-ban lépte át a 100.000 főt a Német Demokratikus Köztársaságból (NDK) Magyarországra látogató turisták száma; a teljes vizsgált időszakban a Csehszlovákia és Lengyelország után töretlenül a harmadik helyen álló küldő idegenforgalmi ország az NDK volt. 1987-re az országba érkező turisták száma már meghaladta a lakosság számát – ebben a számban azonban benne van minden átutazó is, aki 24 óránál több időt töltött el Magyarországon.¹⁵

Tervgazdálkodás, központi irányítás az idegenforgalomban

Magyarországon az idegenforgalomban megnyilvánuló tervgazdálkodás legfőképpen a valutabevételek folyamatos és megbízható növelésére

¹⁵ Idegenforgalmi Statisztikai Évkönyv. 1986. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest 1987.

vonatkozott. A turizmus szervezése állami monopólium, a nyaralás pedig a munkás törvényileg előírt joga és az állam elsődleges szükséglete volt: a kipihent és elégedett munkaerő sokkal jobban és eredményesebben termel az üdülés után, valamint a központilag elosztott üdülési helyek „kegyének gyakorlásával” ösztönözni, dicsérni lehetett a kiváló, legfőképpen pedig a rendszerhez kiemelkedően hű dolgozókat, munkatársakat. A '70-es évektől azonban már megállíthatatlanul emelkedett az autóval rendelkező családok magánútjainak száma; ők vagy campingekben vagy ismeretéseken keresztül megismert magánszállásokon laktak a Balaton partján, mivel az üzemi és állami üdülők már nem tudták kielégíteni a rohamosan növekvő igényeket.

Az idegenforgalom, mint az állam és polgárai számára folyamatos és biztos bevételeket jelentő gazdasági ág, kitüntetett figyelmet élvezett. Az idegenforgalmi célterületek települései a „kiemelten fejlesztendő” kategóriába kerültek, másrészt a hozzánk érkező nyugati turisták és a miattuk fejlesztett települések a magyar lakosság számára is vonzóak és szemléletformálók voltak. A kiemelt turisztikai célpontok, Budapest és a Balaton a településrendezés, a közterek rendezettsége, az infrastruktúra fejlesztése szempontjából is megkülönböztetett figyelmet kaptak, az országos átlagnál jobb színvonalú árukínálat várta a turistákat. Mindez elsősorban a valutával fizető nyugati vendégeknek szólt, de nem feledkezhetünk meg ezeknek a „kirakat-helyeknek” a szerepéről sem, hatásáról a magyar fogyasztási szokások, az életmód megváltozásában.¹⁶

A kor politikai légkörében két ellentétes irányzat alakult ki az idegenforgalommal, annak fejlesztésével kapcsolatban.¹⁷ Az egyik oldal a devizabevételek folyamatos növelésének érdekében minden lehetséges eszköz alkalmazását elfogadhatónak tartotta, míg a „dogmatikus baloldaliaknak” nevezhető csoport a bevétel-orientáltság, a fogyasztói szemlélet terjedésének veszélyeire hívta fel a figyelmet, sőt a turizmusban az „imperialista bomlasztó ideológiák terjedési területét” látta. A Magyar Szocialista Munkáspárt Politikai Bizottsága (MSZMP PB) 1972-ben tárgyalta a kérdést. Az ülés jegyzőkönyvéből kiderül,¹⁸ hogy a bevételek növelésével szemben az a szempont állt, hogy az ország gazdasági egyensúlyát már nem feltétlenül javította, ha a többi szocialista ország állampolgára is az államilag támogatott árpolitika előnyeit élvezve vásárol be és költekezik nálunk. Ennek gyakorlatilag az lett az áttételes következménye, hogy

¹⁶ HORVÁTH 2008, 64.

¹⁷ REHÁK 2005, 311–327.

¹⁸ Idézi: REHÁK 2005, 312–313.

az államilag támogatott magyar árakon bevásárló többi szocialista országból érkező nyaralni vágyón keresztül a mi támogatásunkkal sikerült a többi baráti ország hiánygazdaságának lyukait betömni, ez a folyamat pedig már a mi államháztartásunkban és népgazdasági egyensúlyunkban okozott problémákat.

Minden szezonban egyre nagyobb gondot okoztak az ellátási nehézségek is. A tervezdálkodás, a tervszerű munkaerő-gazdálkodás nem tette lehetővé, hogy a szezonálisan jelentkező hatalmas keresletet és fogyasztói igényeket a kellő színvonalon elégítsék ki. Ez a probléma nemcsak az ételmiszer-ellátásban, a friss gyümölcs, zöldség, hús, továbbá nemcsak a szállások, szórakozóhelyek szűkösségében, hanem az infrastruktúra hiányos, a hatalmas nyári tömegekkel nem számoló szerkezetéből is fakadt. A legnagyobb problémát a motorizáció terjedésével a közutak zsúfoltsága, a parkolóhelyek hiánya, valamint a szennyvízhálózat nem megfelelő kiépítettsége jelentette, de folyamatos feszültséget okozott a kenyér, a legalapvetőbb közszükségleti cikkek hiánya és az általános zsúfoltság a strandokon, mozikban, parkolóhelyeken.

A tó körüli fejlesztések összehangolására már a két világháború között is gondoltak, 1931-ben jött létre a Magyar Királyi Balatoni Intéző Bizottság, melyet 1957-ben „csak” Balatoni Intéző Bizottság (BIB) néven élesztettek újjá.¹⁹ Ekkor még elsősorban a belföldi turizmust, az államosított villákból, szállodákból kialakított szakszervezeti, üzemi, vállalati üdülőkbe érkező munkások, állami alkalmazottak nyaralását és ellátását kellett megszerveznie, koordinálnia. A BIB újjáalakításakor még Budapesten, majd 1974-től Balatonfüreden működött, tükrözve egyfajta decentralizációs törekvést is.

Az IBUSZ szerepe a korszak idegenforgalmában

Az IBUSZ egyike az első nemzeti idegenforgalmi vállalatoknak Európában, és a cégösszevonások, államosítások, majd privatizálások során mindvégig megőrizte nevét, profilját és jogfolytonosságát. Ez alól csak egy rövid, mintegy másfél éves időszak volt kivétel, amikor 1950-ben Idegenforgalmi és Utazási Vállalat néven működött. Az államosítások során azonban az IBUSZ „profiltisztításon” is átesett, addigi feladatait, szolgáltatásait részben a Magyar Posta (hírlap- és könyvforgalmazás),

¹⁹ ILLÉS 1981, 330.

részen pedig a BELSPED²⁰ és a MASPED²¹ (bel- és külkereskedelmi szállítmányozási tevékenységek), valamint az Utasellátó Vállalat vették át.²²

Ez a folyamat teremtette meg az IBUSZ monopolhelyzetét az idegenforgalmi szolgáltatások terén: a Közlekedés- és Postaügyi Minisztérium VII. Főosztályának részeként a magyar turizmus lebonyolításának állami szerve lett. Ez nemcsak a vállalat tevékenységét, hanem egészen a rendszerváltásig meghatározta gyakorlatilag az egész magyar idegenforgalom szervezését, jellegét. Az 1980-as években már jelentkeztek ugyan egyéb szereplők is a turizmus piacán, de az IBUSZ hatalmas szervezetével, államilag biztosított monopóliumával gyakorlatilag lehetetlen volt versenyezni a teljes szabad piaci viszonyok beköszöntéig, a privatizációig.

Ez a monopolhelyzet határozta meg továbbá a cég kiadványainak jellegét, amelyek gyakorlatilag az egész ország turisztikai szolgáltatásait reklámozták. Kutatásaim nem terjedtek ki a minisztérium vagy a párt vezető szervei jegyzőkönyveinek vizsgálatára, nem kerestem célzottan olyan iratokat, melyek a kiadványok tartalmának, jellegének központi meghatározását, ideológiai, politikai befolyásolását határozták volna meg, hanem az elkészült „termékek”, a prospektusok elemzésére koncentráltam. Ennek ellenére, a kiadványok elemzése során többször is olyan utalásokba ütköztem, melyek mögött feltételezni lehet ilyen központi irányelvek meglétét.

A vállalat tevékenysége az 1956 előtti időszakban főleg a belföldi idegenforgalomra, ezen belül is főként a munkások üdültetésére korlátozódott. A Tudományos Ismeretterjesztő Társulattal közösen indított „Ismerd meg hazádat!” mozgalom egy-két napos tematikus, szakvezetéssel kísért buszos túráinak hatalmas sikere volt, idegen nyelven vezetett útjait azonban inkább nyelvgyakorlásnak szánták, nem valódi nyugati turisták számára szervezték. A vállalat Munkásutaztatási Osztálya a baltoni különvonatok szervezéséért volt elsősorban felelős, melyeknek sikere szintén óriási volt. Az IBUSZ bonyolította le az 1949-ben Budapesten megrendezett Világifjúsági Találkozó, majd 1953-ban a Béke Világtanács üléseinek idegenforgalmi szolgáltatásait: a szállásokat, az utaztatást és az étkeztetést.

Az IBUSZ első nemzetközi sikerét az 1958-as brüsszeli világkiállításon aratta, ahol pavilonjával első díjat nyert; a külföldi vendégek száma azonban ekkor még a százezret sem érte el, ami az utolsó világháború előtti szezonnál, az 1937-es év 380 000 főnyi vendégforgalmához képest jelen-

²⁰ Belföldi Szállítmányozási Vállalat.

²¹ Magyar Szállítmányozási Vállalat.

²² KUDAR 1992, 25.

tős visszaesés volt.²³ Az államosítások ugyan monopolhelyzetet teremtettek az IBUSZ számára, de a pezsgő idegenforgalomhoz hiányoztak mindazok a szolgáltató vállalkozások (vendéglők, cukrászdák, üzletek), melyek szintén mind az államosítások áldozatává váltak; nyilvánvaló, hogy a vállalat önállóan képtelen lett volna egy egész ország vendéglátóiparát pótolni. Az idegenforgalom alakulását befolyásolta a hidegháború is: az ország nyugati határait hermetikusan lezárták, Jugoszlávia irányába megszűnt az idegenforgalom, az IBUSZ-on belül pedig ennek megfelelően létrejött a Nemzetközi Főosztály két részlege, a Nyugati és a Szocialista Osztály.

Az IBUSZ, mint a magyar idegenforgalmi szolgáltatások külföldi közvetítője, prospektusaival, kiadványaival alapvetően meghatározta a Magyarországra látogató turisták első benyomásait, programjaik teljes körű szervezésével pedig az itt szerzett tapasztalataikat. Az államosítások során megteremtett monopolhelyzet nyomán a korszak első felében gyakorlatilag csak az IBUSZ-on keresztül utazhatott nyugati turista Magyarországra. A vállalat által főleg az 1970-es évek folyamán sorra nyitott nyugat-európai képviselőletekben, illetve a helyi, de az IBUSZ-szal partneri szerződéses viszonyban álló irodákban lehetett lefoglalni a szállást, az utazást, az itteni programokat, az utazási utalványokat, forintcsekket, sőt, az útlevét és vízumkérelmeket is csak az IBUSZ-on keresztül lehetett intézni. A központi irányítás, az államosítások, a tervgazdálkodás nyomán jelentkező folyamatos hiány teremtette meg aztán a Balatonra oly jellemző maszekok és „Zimmer Ferik”²⁴ világát.

Az IBUSZ propagandatevékenysége

Az IBUSZ és a magyar idegenforgalom története jól nyomon követhető a korszak prospektusainak, kiadványain keresztül, mivel azokban a gazdasági és politikai változások tükörképét, lenyomatát láthatjuk viszont. A monopolhelyzet és a szűk piac ellenére találunk szórólapokat és kiadványokat a már említett TIT-utak programjairól és a munkás-különvontokról is.

Az 1950-es évek második felétől kezdett felértékelődni az idegenforgalmi propaganda jelentősége, mivel maga az idegenforgalom, a „Békés

²³ KUDAR 1992, 25–27.

²⁴ A balatoni települések jellegzetes utcaképéhez hozzátartoztak a nyolcvanas években virágkorukat élő, magánzállásokat hirdető „Zimmer Frei”, vagyis „szoba kiadó” táblák. A jelenségről 1998-ban Tímár Péter filmet is forgatott „Zimmer Feri” címmel.

egymás mellett élés” egyik eszközeként, egyre fontosabb politikai tartalmat kapott. Amint azt már a bevezetőben is említettem, az 1956 utáni Magyarország nemzetközi elismertségét hivatott javítani ez a hozzáállás, ugyanakkor az egész keleti blokkban kezdett elterjedni az a szemlélet, miszerint az idegenforgalom sokkal inkább politikai, semmint gazdasági kérdés. Ahogy a magyar gazdaságnak egyre több valutára lett szüksége, úgy vált egyre inkább gazdasági kérdéssé, és egyre fontosabbá, majd elsődlegessé a bevételek növelése az idegenforgalom révén is. 1967-et a nemzetközi idegenforgalom évének nyilvánították, amelyhez a szocialista országok is csatlakoztak „Az idegenforgalom út a békéhez!” jelszóval.²⁵

A magyar idegenforgalmi vállalat neve összeforrt minden turisztikai szolgáltatással, melyet monopóliumhelyzetük ellenére is folyamatosan reklámoztak a hazánkba látogatóknak, például a ferihegyi repülőtéren az „IBUSZ Your host in Hungary” feliratú táblákkal. Az országba való belépéskor és a nyugatiak által kedvelt szállodákban eleve szinte csak az IBUSZ kiadványaival találkozhattak a vendégek; ezek legfontosabb mondanivalója pedig éppen az volt, hogy itt-tartózkodásuk minden részletét, bármilyen kívánságukat az IBUSZ munkatársai fogják megszervezni.

A hatvanas évek elején még a magánautóval érkező nyugatiak is csak konvojban, egyeztetett időpontban érkezhettek, a hegyeshalmi határátkelőnél kísérő várta őket (ugyanúgy, mint a busszal érkezőket), és csak a felkínált – nem kiválasztott! – útvonalon, az ahhoz tartozó szállásokon, a kísérővel haladva látogathatták végig az országot. Meglepve vettem kézbe egy 1964-es kiadványsorozatot, mely magyarul is megjelent, de nyilvánvalóan a régóta Nyugaton élő magyarok számára készült. Idegen nyelven kevésbé hangzik fenyegetően az alábbi ajánlat: „Érkezzen bár turistaként, üzletemberként, vagy éppen rokonlátogatóba Magyarországra, fogadjon el egy jó tanácsot: vegye igénybe az IBUSZ közreműködését, segítségét egész útja során!”

Idegenforgalmi prospektusok az 1960-as években

A legtöbb elemzett prospektus, kiadvány ugyan az ország egész területére vonatkozik, mégis kiemelkedő szerepet kapnak bennük a ma is ismert desztinációk, turisztikai szempontból kiemelt vidékek, régiók. Ezek hangsúlyossága kis mértékben eltérő ugyan a mai idegenforgalmi centrumoktól, de mivel elemzésem hangsúlyozottan csak a rendszerváltásig terjed,

²⁵ KUDAR 1992, 29.

ezért a kutatásaim során talált szórólapok, prospektusok szövege és képi anyaga alapján kirajzolódó idegenforgalmi látnivalók köré csoportosítom az elemzést is. Így ezek Budapest mellett természetesen a Balaton, a „puszta”, valamint Hévíz, Sopron, Eger, Debrecen, Pécs és a vizsgált időszak elején: Sztálinváros²⁶.

Ahogy már említettem, az általam vizsgált korszakban a prospektusok alapján elkülöníthető első időszak a hatvanas évek, melyet az 1956–72-ig tartó hosszú hatvanas évek fogalmainak megfelelően is értelmezhetünk, de meghúzhatunk akár egy újabb korszakhatárt is az évtized közepén. Az évtized első felében ugyanis a rövid, kihajtogatható, A4-es vagy A3-as lapnak megfelelő méretű szórólapok a jellemzőek, amelyek fekete-fehér és jellemzően kék, vagy narancssárga színben, az ötvenes évek nyomda-technikai színvonalán és stílusában készültek. A fényképek kivétel nélkül fekete-fehérek, az országról pedig csak rajzolt, csak a látnivalókat, vagyis csak a látható, meglátogatható részeket, részleteket jelölik – ami fehérén marad, az „terra incognita”. A hatvanas évek első felének prospektusaiban a legfeltűnőbb látnivalók bemutatása között Sztálinváros megjelenése. Ezekben az években a vidéki kirándulások még szinte kizárólag szervezeten, buszokkal vagy vezetett autós túrákon valósulhattak meg. Több ilyen kiadvány átnézése után azt gondolom, hogy az ország egyetlen valódi szocialista új városa minden bizonnyal felsőbb utasításra került bele a legfontosabb látnivalók közé, ugyanis minden esetben feltűnően tömören, egyetlen mondatban írják le, hogy a szocializmus felépítésének jelentős mérföldköve a város felépítése, majd rögtön a római kori romok bemutatása következik, aztán az egynapos programtervekben máris továbbmegy a csoport Martonvásárra, majd Székesfehérvárra. A prospektusok szövege nem sokat árul el Sztálinvárosról, nem említik annak szocialista jellegét sem, csak mint „*az új magyar ipari város – the new hungarian industrial town*” jelenik meg. Feltűnő azonban, hogy a sztálinvárosi kirándulás mindig a prospektus belső oldalának központi, vagyis legfeltűnőbb helyén szerepel – mindaddig, amíg az évtized közepén eltűnik a kínálatból, mintha nem is létezett volna többé.

Az idegenforgalmi korszak kezdeteinek is tekinthető fél évtizedben feltűnően szűk a bemutatott és a rajzolt térképeken jelölt látnivalók köre. Éveken keresztül ugyanazzal a képanyaggal, legalábbis ugyanazon látnivalókkal dolgoztak: a legfontosabb természetesen Budapest, legtöbbször pedig a Halászbástyáról készült panorámafotókkal találkozhatunk. Kiemelt színhelyek még a Bazilika, a Parlament, a Hősök tere, a Széchenyi-

²⁶ Ma Dunaújváros.

és a Gellért-fürdő is. Az egynapos vidéki kirándulások között pedig Visegrád és a Duna-kanyar, Eger, a Balaton, Tihany, Füred és Keszthely, valamint Debrecen, a Hortobágy és Győr szerepel a kínálatban. A fényképek gyakran teljesen véletlenszerűen kerültek egymás mellé, a gyanútlan turista pedig keresheti a győri városháza közelében az igazi magyar pusztát.

Az időszak egyik különlegességét reklámozza az a szakmai túrákat ajánló kis prospektus, melyben orvosok, borászok, mezőgazdasági szakemberek, lótenyésztők számára állítottak össze üdüleket, tematikus szakmai láttnivalókkal fűszerezve: kórház-, szanatórium- és TSZ-látogatások szerepelnek a gondosan összeállított programban. Mai szemmel nézve furcsán hathat, hogy nyugati szakembereknek mutogatták a valószínűleg nem éppen világszínvonalú egészségügyi szolgáltatásokat és a szocialista nagyüzemi mezőgazdaság eredményeit. Valószínűleg nem is arattak túl nagy sikert ezek a 8–10 napos tematikus utak, mivel a későbbiekben csak a lovas túrákba beépített lótenyésztési szakmai programok maradtak meg. A lovászatok megtekintése és a lóvásárlási lehetőségek továbbra is vonzóak voltak.

1962-ben indult az első lovas-túra,²⁷ az ún. Country Cross, melyen a vendégek lóháton, lovászatokban megszállva járták végig az ország egy-egy régióját. A program a rendszerváltásig sikeres maradt, és egyre színvonalasabb és színesebb prospektusokban jelent meg. Az érintetlen tájak, a gyönyörű lovak, a lovardákban található szállások és a lovaglások köre szervezett programok, láttnivalók, pihenőnapok és egyéb szolgáltatások, mint például a csomagok és kísérő családtagok buszokkal való szállítása, exkluzívvá és nagyon sikeressé tette a programot. 1965-től szinte évről évre egyre színvonalasabb külön kiadványok hirdették az idilli-romantikus lovas túrákat, ahol a szalonnát sütögető külföldiekről készült képek egymás mellett szerepeltek a csárdákban kalocsai népviseletben halat sütő lányok vagy a lovakat vezető csikósok fotóival.

A prospektusok képanyaga elsősorban a műemlékek és a balatoni idillt ábrázoló fotók, melyek mellett a puszták, a csikósok, a lovak, a marhacsordák és nem utolsósorban fiatal, népviseletbe öltözött lányok ábrázolásaival találkozhatunk. Egy 1961-es szüreti programokat ajánló német nyelvű kiadványban például mindössze egyetlen férfit láthatunk, aki egy szekert hajt; rajta kívül minden képen kizárólag nők szerepelnek, akik mosolyogva dolgoznak a szőlőben. Ugyan mindegyikük kendőt visel és mosolyog, mégsem valószínű, hogy csak a fénykép kedvéért terelték volna oda őket. A balatoni képeken természetesen bikiniben integető szépségekkel

²⁷ KUDAR 1992, 29.

találkozhatunk; némelyik képen valószínűleg nem is magyar modelleket, hanem valóban nyugati turistákat láthatunk.

A hatvanas évek második felében már nyilvánvalóak az idegenforgalom megítélésében, a politikai hozzáállásban bekövetkező változások. A prospektusok egyre színesebbek, bővebb információval szolgálnak, fényképekkel, színvonalasabb grafikai háttérrel, jobb fordításokkal jelennek meg – mindez tükrözi a turizmusból származó bevételek iránti igény fokozódását és az ország egyre nyitottabbá válását is. Jól látható az a változás, hogy a turisták már szabadabban, önállóbban is mozoghatnak az országban; kevesebb a fehér folt az ország rajzolt térképén. Míg az évtized első felében gyakoriak az országot csak az észak-nyugati és a középső régiókra redukáló csonka térképrajzok, addig ezeket lassan felváltják a színes rajzokkal, piktogramokkal díszített, egyre informatívabb, önálló utazásokhoz is alkalmas térképek.

Az önállóan, autóval érkezők tájékozódását szolgálják azok a kis könyvecskék is, amelyek fix útvonalon, de már kísérő nélkül vezetik végig a nyugati turistát az országon, gyakran a tranzitútvonalak mentén Jugoszlávia vagy Románia felé. A leghasznosabb információk, mint például benzinkutak, szervizek, IBUSZ-irodák, szállások, éttermek címei mellett megtalálhatók az útba eső látnivalók leírásai, általános érdekességek és tudnivalók az országról; ezek az évtized vége felé egyre inkább átveszik a fő információk helyét.

A hatvanas években indult el a lovas túrák mellett egy másik olyan program, mely az egész korszak magyarországi turizmusának vitathatatlanul sikeres „újjítása” volt: az idegenforgalmi világévben, 1967-ben szervezték meg az első ún. Gulyás-partyt,²⁸ melyen a magyaros vacsora mellett zenés-táncos műsort is láthattak a vendégek, egy állandó házigazda konferálásával kísérve. A program a nyolcvanas évekre mindennapos ajánlattá nőtte ki magát, több verzióban és több helyszínen is működött.

Idegenforgalmi prospektusok az 1970-es években

A nemzetközi idegenforgalmi propaganda nálunk is csak az 1970-es évek második felében kapott igazán lendületet. Mind a nyomtatott, mind a rövidfilmes kategóriában hatalmas összegeket költöttek reklámokra, aminek eredményeképpen az IBUSZ több évben is díjakat nyert filmjeivel a Karlovy Varyban megrendezett nemzetközi Idegenforgalmi Rövidfilm-

²⁸ KUDAR 1992, 30.

fesztiválon.²⁹ Az évtizedet már jogosan nevezhetjük a magyar idegenforgalom aranykorának, bár ez a megállapítás természetesen a nyolcvanas évekre is igaz lehet. A nyugati turisták száma ezekben az években lendült meg igazán. A balatoni szállodaépítések ugyan megtorpantak, de a meglévő kapacitások ekkor még elegendőnek bizonyultak, illetve a hiány lehetőséget teremtett a sajátosan magyar „zimmer frei” intézménye, sőt kultusza kialakulásának. A szolgáltatások és a közellátás hiányosságainak pótlására engedélyezték a maszek zöldségesek, cukrászdák, lángossütők működését, illetve a már hosszabb múltra visszatekintő IBUSZ-fizetővendégszolgálatot, ami a kiadó szobák és házak kínálatát próbálta rendszerezni, közvetíteni és természetesen ellenőrzés alatt tartani.

Már a hetvenes években is különböző variációk jelentek meg a már említett „Gulyás-party-ra”, ennek aranykora azonban majd a nyolcvanas évek lesz. Az alapötlet nem változott, és egyre több prospektusba bekerült: nemcsak a pesti, hanem a balatoni programok között is megtaláljuk. Egy „Üdvözljük Budapestent!” című 1970-es, több nyugati és szocialista ország nyelvén is megjelent kiadványban röviden és tömören így írták le ezt az esti programot: „Vidám kirándulás a szabadba! Gulyásleves, nyárson sült szalonna és hurka, magyar borok ízlés szerint, cigányzene, néptánc, szórakozás!”

Az eredeti program továbbfejlesztései, variációi már az évtized elején megjelentek. Ilyen volt a Balatonnál a „Paprika-party”, ami csak abban különbözött a pesti verziótól, hogy a főétel a házi sült, házi pálinkával és borral, a szabadban való szalonnasütés pedig külön attrakcióvá nőtte ki magát, amihez cigányzene, tánc és csárdásverseny is kapcsolódott. Személyes kedvencem a „Betyáren-party”, ami a hirdetés szövege szerint egy kalandos kirándulás a romantikus betyárvilágba, ahol a lovakon érkező betyárok „rabolják el” a vendégeket, körítésként pedig magyar ételek, tánc, lovaglás és meglepetés várja a kedves vendégeket. Következő variáció a „Piroschka-party”³⁰ a szép Piroska Csárdában, ahol köszöntésképpen paprika-koszorút kapnak a vendégek a nyakukba, reklámnak pedig elegendő annyi, hogy „hangulatos vendéglátás magyar módra!” Az eredetitől eléggé eltávolodott az utolsó két variáció, a „Holdfény-party”, ami zene, borozós vitorlázás az éjszakai Balatonon, és a „Kinder-party” délutáni sütizéssel, kakaóval, szórakoztató műsorral gyerekeknek a siófoki Európa és a füredi Annabella Hotel teraszán.

²⁹ KUDAR 1992, 33.

³⁰ A „Piroschka-party” az 1955-ben készült, Ich denke oft an Piroschka (Gyakran gondolok Piroskára) című nyugat-német film révén létrejött Piroska-klisé vette alapul.

Ebben az évtizedben jelentek meg a gyógyfürdőinket önálló prospektusban, gyógyhatásuk szerint csoportosítva bemutató kiadványok is. A hatvanas években is szerepeltek már az általános látnivalók és programok között, de nem kaptak akkora szerepet, nem jelentek meg olyan önálló üdülési lehetőségként, mint ahogy ez a hetvenes évektől kezdődően megfigyelhető. Mai szemmel nézve kissé furcsa, hogy a nyugati turisták számára is a felcsempézett fürdő-teknőket, műanyagcsövekkel behálózott helységeket, fehérköpenyes, fűzőscsizmás néniket mutattak a prospektusokban, ahol a legáltalánosabb és leghívogatóbb kép a hévízi fa-fürdőépület és a világhírű tavirózsák. Minden bizonnyal inkább a magyar gyógyvizek hatékonyságának a híre volt az, ami a prospektusok képeitől függetlenül sikeressé tette a gyógyturizmust, főleg a nyugat-német és osztrák turisták, sőt még politikusok, hírességek körében is.

A hatvanas évek kiadványaihoz képest ekkor kezdett megjelenni egy egységes országimázs reklámozása a sokféle látnivaló, helyszín és program helyett. Az előző évek képei, a kendős, népviseletbe öltözött, piroszposzgás lányok, a csárdákban felszolgált gulyás és bor, a pusztán bemutatókat tartó csikósok, a lovas túrák és a balatoni lángosok, szüretetek és hajókázások egyetlen nagy üzenetté kezdtek összeállni. Elegendő volt már csak egy-egy képet felvillantani ezek közül, az máris előhívja a többit is: egy kalocsai ruhát viselő lány egyet jelent a pörkölttel és a magyar vendégszeretettel, egy csikós vagy egy gémeskút a hortobágyi puszta romantikus vadregényes világával.

A prospektusok címei is ezt az egységes, mindent magában foglaló magyar-üdülő-nyaraló-mosolygós országot hirdetik: „*In Ungarn findet man alles!*”, vagyis „*Magyarországon mindent megtalál!*”. Az az országimázs, ami szerintem ma is jellemzi az ország turisztikai kínálatát és képét, illetve ami máig él a nyugatiakban Magyarországról, ezekben az években alakult ki, illetve vésődött be meghatározóan úgy, hogy attól ma sem tudunk szabadulni. Ezekben a kiadványokban már nem régióként, hanem látnivalók szerint csoportosítva találjuk meg az ország nevezetességeit, ami ugyan nagyon látványos és modern, de nem túl praktikus egy utazó számára. Külön oldalpárokon láthatóak a vidéki Magyarország szépségei, a műemlékek, épületek, vidéki városok, a kulturális programok, „konyhai és pince-élvezetek” – vagyis a gasztronómiai érdekességeink, a falusi világ, népszokások, folklór, népművészet, majd végül a lovaglás, a vadászat, a horgászat és a vízi sportok világa. Így kerülhet egy oldalra Eger és Sopron, Hollókő és a puszta, az operaház és az Anna-bál, ami alapján elég ne-

héz egy valódi programsorozatot összeállítani, de az országimázs megalapozásához valóban nagyon látványos és színvonalas kiadványok ezek.

Ebbe a sorba illeszkedik az az 1973-as kiadvány, ami a *„Das Alles ist Ungarn”* – *„Ez mind Magyarország”* címmel jelent meg, és címlapján sok kis piktoqram található, amiknek a hátlapon a feloldása is olvasható egy-egy szlogen formájában. Ezek között azonban olyan furcsa megfeleltetésekkel találkozhatunk, mint például a hímes tojás rajzához párosított *„Magyarország a vizek és források országa”* szlogen. Többségük azonban olyan fogalmakhoz kapcsolódik, mint a néptánc, népzene, népszokások, gasztronómia, múzeumok, zenei élmények, romantika és vidéki élet, viszont ezekkel teljesen ellentétes, ellentmondásos hívószavakat is olvashatunk, mint például a jó vásárlás, modern városok és a sport hazája. A kiadványon belül pedig az egyes szlogeneknek megfelelően mutatják be a magyar turisztikai kínálatot, egy nagy és több kis fénykép segítségével oldalpárokbá rendezve, további címszavakba gyűjtött jellemzőkkel, és minden oldalon szerepel az *„Ez is Magyarország”* szlogen. Például a modern Magyarországot bemutató képek mellett az *„Építkezések, várostervezés, vidékfejlesztés, környezetvédelem – a történelmi városok védelme mellett, a modern igények mentén, modern felfogás, modern élet, modern ritmus, modern nyersanyagok”* címszavakat találjuk meg. A füzet szerű kiadványt kézbe véve az az érzésünk támadhat, hogy ez egy tökéletes ország, ahol mindent megtalálhatunk, viszont felébredhet a gyanú is, hogy ennyire fantasztikusak csak nem lehetnek ezek a magyarok.

Ugyanezt a tendenciát figyelhetjük meg az IBUSZ évenként kiadott tarifajegyzékeinek címlapján is: a hetvenes évek első felétől egyre jellemzőbb, hogy csak egy nagy kép, egy-egy tipikusan magyar szimbólum szerepel, nem pedig egy több híres látnivalóról készült kisebb fotókból összeállított montázs. Kedvencem az 1974-es jegyzék, aminek címlapján egy nagyon színes, nagyon nagy méretre felnagyított kalocsai hímezérszlet látható csupán. A későbbi években is ehhez hasonlóak a címlapok, a legkonkrétabbak közöttük a balatoni vitorlások, vagy a parlamentet ábrázoló pesti látképek.

Idegenforgalmi prospektusok az 1980-as években

Az évtizedet az új ötletek, kezdeményezések, és az előző időszakok sikereinek továbbfejlesztése jellemzi. Kiemelkednek ezek közül a konferencia-turizmus, a Tavaszi Fesztivál, a Forma-1 és a Budapesti Nemzetközi

Vásár (BNV), valamint tovább élnek a már említett ötletek is, mint a „Gulyás-party”, virágzik a gyógyturizmus és a lovas túrák szervezése.

Még a hetvenes években jelentek meg olyan új szolgáltatások, lehetőségek, mint például a nemzetközi kongresszusok, vásárok lebonyolítása, melyek között az első kongresszust 1974-ben rendezték meg Budapesten.³¹ Azonban ez a szegmens is csak a nyolcvanas évekre nőtte ki magát igazán, amikor a pesti szállodasor és a Novotel Hotel, valamint a Budapesti Kongresszusi Központ megépítésével a kapacitások és a szolgáltatások kibővültek.

A nyolcvanas években találkozunk először olyan prospektussal, amely kizárólag a budapesti konferencia-szervezési lehetőségeket mutatja be német nyelven. Minden nagy szálloda előadótermeinek férőhelye, technikai lehetőségei, fogadásokra alkalmas helyei, tolmácsfülkék, különtermek, szobák száma megtalálható ezekben, illetve rövid választék a konferenciák végén ajánlott programokból, mint például pesti városnézés, fürdők, opera, egynapos kirándulások a Duna-kanyarba, a Balatonhoz vagy a pusztára.

1981-től indul el a Budapesti Tavaszi Fesztivál sikertörténete, amely az Országos Idegenforgalmi Hivatal kezdeményezésére szerveződött meg először.³² A főszezont megelőzően, a március második felében szervezett kulturális programsorozat külön prospektusokban, saját, önálló programfüzetekkel jelent meg, amelyekben komplex szolgáltatásként szerepel a szállás, a koncert, a kiállítás, a vacsora és a városnézés. A pesti szállodák kapacitásait feltöltendő, és a még futó színházi, operaházi évad műsoraira építő, alapvetően zenei rendezvényeket magában foglaló fesztivál mára a világ szinte minden táján ismert, így szinte az egyetlen olyan idegenforgalmi kivétel, mely a rendszerváltás előtt vette kezdetét és máig sikeres.

Szintén a nyolcvanas évek kezdeményezése a Forma-1 autóversenyek sorozatába való bekapcsolódásunk a Hungaroring megépítésével, és az ott rendezett Magyar Nagydíj futammal. Az ötlet Bernie Ecclestone-tól származik, aki 1983-ban kitalálta, hogy a vasfüggöny mögött is kellene szervezni egy futamot, és Budapestre gondolt. A pályát 1985-ben kezdték építeni, nyolc hónap alatt elkészült, és 1986 augusztusában már meg is rendezhették az első futamot, melyen 200 000 néző vett részt. A pálya ma is működik, és máig rendeznek itt Forma-1-es futamokat, az esemény vi-tathatatlanul sok turistát vonz még napjainkban is.

³¹ KUDAR 1992, 34.

³² Uo. 32.

Ebben az évtizedben teljesedett ki a Budapesti Nemzetközi Vásár is, ami ugyan nem a nyolcvanas évek kezdeményezése, de ezt az időszakot tekinthetjük a fénykorának. A vásár jogelődjét még a húszas években szervezték, a második világháború után pedig már 1947-től újjáélesztették, majd a szocialista országok mellett egyre fokozódó nyugati gazdasági kapcsolataink miatt a nyolcvanas években virágzott az évente kétszer, ősszel és tavasszal is megrendezett esemény. A vásárra szintén „csomagban” kínálják az utazást, szállást, étkezést a prospektusok.

Ahogy már említettem, a nyolcvanas években tovább élt a „Gulyás-party” és legkülönbözőbb változatai, virágzott a balatoni lángossütők, mazsek zöldségesek, csárdákban felszolgált zenés, paprikás vacsorák világa. Minden évben egyre szebb és vastagabb kiadvány hirdette a lovas túrákat és a lovardák melletti szállásokkal: a lóvásárlási lehetőségekkel egybekötött 10–14 napos luxus utaknak valóban nagy sikere volt. Akiknek erre nem tellett, vagy nem erre vágytak, azok táncolták a csárdást, ették a gulyást, a rétest, itták hozzá a jó balatoni borokat.

A nyolcvanas évek második felében nem tapasztalható változás a prospektusok stílusában sem, amire pedig a kor és a piaci verseny kezdeteinek megjelenése miatt szükség lett volna. Az évtized elején még modernnek tűnő, nagyméretű, színes fényképekkel, profi designnal készült kiadványok sem formájukban, sem tartalmukban nem tartottak lépést a kor igényeivel. Ami pár évvel korábban még modernnek számít, az egy olyan gyorsan változó területen, mint az idegenforgalom, nagyon hamar elavulttá vált. A hetvenes években összeálló egységes országimázs az egész magyar idegenforgalmi struktúrát működtető rendszerrel párhuzamosan kezdett széttöredezni, majd egészen szétesni.

Talán sosem ért volna véget ez a balatoni tejjel-mézzel folyó idill, ha a rendszer és a magyar idegenforgalom számára is végzetes '89-es nyár után nem köszönt be a határnyitás, a rendszerváltás, nem omlik le a berlini fal és a vasfüggöny. Ha nem szűnik meg a legfontosabb tényező, a balatoni idegenforgalom sikereit tápláló német–német találkozások oka, Németország kettéosztottsága, akkor ma is ugyanaz a látvány fogadna minket bármelyik tóparti campingben, mint a nyolcvanas években.³³ A legtöbb helyszínen gyakorlatilag azóta sem változott semmi, bármikor befuthatnának a németek Trabantjaikkal és Mercedesseikkel...

³³ DEME 2009, 54–59.

Összegzés

A prospektusokból is kirajzolódik a korszak sajátosan magyar kettőssége: az idegenforgalomra is jellemző állami monopólium, a központi irányítás, és a kádári gulyáskommunizmus maszekolással, „fusizással”, háztájizással működtetett hétköznapijai, ami az állami redisztribúció hiányait mindkét fél – a nyaralók és a nyaraltatók – meglelégedésére élhetővé és működőképesé tette. Ennek a sajátos szimbiózisnak az eredményeképpen pedig igen jól megéltek a külföldiek nyaraltatók, és jól érezték magukat a nyaralók is, miközben dagadt a legenda a legvidámabb barakkokról.

A prospektusok felkutatása közben ért két élményemet szeretném még megosztani, amelyek alátámasztják mindazokat a benyomásaimat, melyeket a könyvtárakban szereztem a kiadványok olvasása során. Az Országos Széchenyi Könyvtár főbejárata a budavári palota belső udvarában található, így minden nap végig kellett sétálnom a szuvenírárusok bódéi, utcazenészek, programokat kínáló plakátok sora között. Pár nap után egyre kíváncsibban leskelődtem, persze nem akartam leállni valóban nézelődni, nehogy turistának nézzenek. A kínálat viszont egyszerre volt meglepő, miközben igazán mégsem volt az: ugyanaz a tematika, ami az 1960-as, '70-es, '80-as éveket jellemzi, csak kissé modernizálva. Paprika és kalocsai minden mennyiségben, csak éppen hűtőmágnesként és kockás textilszatyrokra nyomtatva...

Pár hete pedig a Zselic zölden burjánzó dombjai között talákoztam egy 35 éves nyugat-német hölgygel, aki nagyon lelkesedett mindenért, amit csak látott eddig az országból. Végül megkérdezte: „Ez itt a pusztá?” Ha valaha is látott egyetlen fotót is, ami a pusztát ábrázolja, akkor nyilvánvaló lehetett volna, hogy nem sok hasonlóságot fedezhetünk fel. Valószínűleg látott is ilyen képeket, csak annyira erősen hatottak, hogy egyenlővé váltak Magyarország teljes területével: ami nem Budapest és nem a Balaton.

Úgy tűnik, bármennyire is próbálunk, nem tudunk szabadulni a pusztá-paprika-menyecske-csikós-gulyás-stb. körből. Hiába a modernizálás, hiába szinte bármilyen próbálkozás, iparművészeti újraértelmezés, design, wellness, fúziós konyha, az idegenforgalmi vonzerónk alapjai ezek maradnak. A leggazdagabb turisták valószínűleg már mást látnak az országból, a Grasham és a Gellért szecesszióját, a Michelin-csillagos éttermünket, a bortrezorként működő borospincét, a wellness-hotellé átalakult gyógyfürdőket, Gulyás-party helyett az Operát, de a kispénzűek még mindig a jól bevált gagyit kapják. Talán, a rendszerváltás előtti idők nosztalgiaja nyomán valóban ezt keresik, és elégedettek is vele.

Irodalom

- DEME 2009 = Deme János, A korszak, a szezon és a fazon. Trabant de Lux az Aranyparton. *Magyar Lettre Internationale, Európai kulturális folyóirat*, 74 (2009) ősz, 54–59.
- HORVÁTH 2008 = Horváth Sándor, Csudapest és a fridsiderszocializmus: a fogyasztás jelentései, a turizmus és a fogyasztáskritika az 1960-as években. *Múltunk*, 53 (2008) 3, 60–83.
- ILLÉS 1981 = Illés István (szerk.), *Tavunk, a Balaton*. Natura Kiadó, Budapest 1981.
- KRAHULCSÁN 2008 = Krahulcsán Zsolt, A nemzetközi kapcsolatok állambiztonsági szabályozása (1961–1965). *Betekintő, Az ÁBTL internetes forrásközlő folyóirata*, 2 (2008) 2.
- KUDAR 1992 = Kudar Lajos, *Az IBUSZ története, 1902–1992*. IBUSZ Igazgatóság, Budapest 1992.
- REHÁK 2005 = Rehák Géza, Idegenforgalom és politika a '70-es években. *Sic Itur Ad Astra*, 54 (2005) 1–2, 311–327.
- ROMSICS 2002 = Romsics Ignác, *Magyarország története a XX. században*. Osiris Kiadó, Budapest 2002.
- SLACHTA 2009 = Slachta Krisztina, Megfigyelt szabadság – a Balaton munka-dosszié. *Lettre Internationale. Európai kulturális folyóira*, 74 (2009) ősz, 45–49.
- VALUCH 2006 = Valuch Tibor, *Hétköznapi élet Kádár János korában*. Corvina Kiadó, Budapest 2006.

Kötetünk szerzői

Dévényi Anna – Pécsi Tudományegyetem, Történettudományi Intézet, Modernkori Történeti Tanszék, egyetemi tanársegéd; MTA-PTE Magyarország, Európa és Ibero–Amerika Kutatócsoport, tudományos segédmunkatárs

Dr. Róisín Healy – School of Humanities, National University of Ireland, Galway, egyetemi tanár

Dr. Hornyák Árpád – Pécsi Tudományegyetem, Történettudományi Intézet, Modernkori Történeti Tanszék, egyetemi adjunktus; MTA-PTE Magyarország, Európa és Ibero–Amerika Kutatócsoport, tudományos munkatárs

Dr. Kolontári Attila – Kaposvári Egyetem, Pedagógiai Kar, Társadalomtudományi Tanszék, egyetemi docens

Dr. Gojko Malović – Arhiv Jugoslavije, főlevéltáros

Dr. Pátrovics Péter – Eötvös Lóránd Tudományegyetem, Szláv és Balti Filológiai Intézet; Lengyel Filológiai Tanszék, egyetemi adjunktus

Dr. Palkhoffer Mónika – Pécsi Tudományegyetem, Történettudományi Intézet, Modernkori Történeti Tanszék, egyetemi adjunktus; MTA-PTE Magyarország, Európa és Ibero–Amerika Kutatócsoport, tudományos munkatárs

Dr. Réthelyi Mari – Loyola University, New Orelans, Department of Religious Studies, egyetemi adjunktus

Dr. Rózsavölgyi Edit – Cattedra di Lingua e Letteratura Ungherese Dipartimento di Discipline Linguistiche, egyetemi docens

Slachta Krisztina – Pécsi Tudományegyetem, Történettudományi Intézet, Modernkori Történeti Tanszék, egyetemi tanársegéd

Dr. Szilágyi Imre – Külügyi Intézet, tudományos főmunkatárs

Dr. Tóth Imre – Nyugat-Magyarországi Egyetem, Nemzetközi és Regionális Gazdaságtani Intézet, egyetemi docens

Dr. Vajda Barnabás – Selye János Egyetem, Történelem Tanszék, egyetemi adjunktus

Dr. Vesa Vares – University of Turku, Faculty of Social Sciences, Department of Contemporary History , egyetemi docens

Dr. Vitári Zsolt – Pécsi Tudományegyetem, Történettudományi Intézet, Német Történelem és Kultúra Délkelet-Közép-Európában Alapítványi Tanszék, egyetemi adjunktus; MTA-PTE Magyarország, Európa és Ibero-Amerika Kutatócsoport, tudományos segédmunkatárs

Zarka Zsuzsanna – Centre for the study of Wider Europe, National University of Ireland, Maynooth, PhD-hallgató